

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ÎN ÎNTÎMPINAREA CENTENARULUI INDEPENDENȚEI DE STAT
A ROMÂNIEI

ABOLIREA JURISDICȚIEI CONSULARE ÎN ROMÂNIA — PARTE
INTEGRANTĂ A LUPTEI PENTRU INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ

STELA MĂRIȘ

AJUTORUL BĂNESCU ȘI MATERIAL AL TRANSILVĂNENILOR ÎN
SPRIJINUL RĂZBOIULUI PENTRU CUCERIREA INDEPENDENȚEI DE
STAT A ROMÂNIEI (I)

PAUL ABRUDAN

ECOUL MĂRII REVOLUȚII SOCIALE DIN OCTOMBRIE ÎN
ROMÂNIA ȘI OGLINDIREA LUI ÎN ISTORIOGRAFIA NOASTRĂ
CONTEMPORANĂ

ARON PETRIC, NICOLAE COPOIU

450 DE ANI DE LA URCAREA PE TRON A LUI PETRU RĂREȘ

POLITICA INTERNĂ A LUI PETRU RĂREȘ (A DOUA DOMNIE, 1541—1546)

CONSTANTIN REZACHEVICI

RELĂȚIILE INTERNAȚIONALE ALE MOLDOVEI ÎN TIMPUL
DOMNIEI LUI PETRU RĂREȘ

ȘTEFANA SIMIONESCU

DOCUMENTAR

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

STUDII DOCUMENTARE

RECENZII

ÎNSEMĂRI

1

TOMUL 30

1977

IANUARIE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjuncț*); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membru*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI”, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import-Presă, P.O.BOX. 136—137, Telex 11 226, București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor, nr. 1
București, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 30, Nr. 1
ianuarie 1977

S U M A R

ÎN ÎNTÎMPINAREA CENTENARULUI INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI

- SILLA MĂRIEȘ, Abolirea jurisdicției consulare în România — parte integrantă a luptei pentru independență națională 5
- PAUL ABRUDAN, Ajutorul bănesc și material al transilvănenilor în sprijinul războiului pentru cucerirea independenței de stat a României (I) 23

★

- ARON PETRIC, NICOLAE COPOIU, Ecolul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în România și oglindirea lui în istoriografia noastră contemporană 47

★

- VASILE NEHEA, Manualele școlare românești, elemente ale unității naționale . . . 55

450 DE ANI DE LA URCAREA PE TRON A LUI PETRU RAREȘ

- CONSTANTIN REZACHEVICI, Politica internă a lui Petru Rareș (a doua domnie 1541 — 1546) 67
- ȘILFANA SIMIONESCU, Relațiile internaționale ale Moldovei în timpul domniei lui Petru Rareș 95

★

DOCUMENTAR

- IONEL GAL, MARIN FLORESCU, Despre locul și rolul Partidului Comunist Român în viața politică a României văzute de un diplomat străin (1933) 107
- ION IOACĂ, Locuri și case care evidențiază rezistența maselor populare românești împotriva regimului de ocupație (decembrie 1916 — noiembrie 1918) 115
- II IL CORFUS, În legătură cu data morții lui Veliceico și Miron Costin 123

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

STUDII DOCUMENTARE)

- Lucrări noi despre Mihai Viteazul și epoca sa (*Nicolae Stoicescu*) 133

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea de comunicări științifice prilejuită de sărbătorirea a 1600 de ani de la prima atestare documentară a Buzăului (*Nicolae Vrapciu*); A IX-a ședință a Comisiei

- de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a revoluțiilor democrat-populare și socialiste” (Gh. I. Ioniță); Colocviul internațional de istorie militară de la Teheran (Eugen Bantea); Cronica 145

RECENZII

- G. G. FLORESCU, *Navigația în Marea Neagră, prin strimtori și pe Dunăre. Contribuții la studiul dreptului riveranilor*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 206 p. (Nicolae Dascălu) 153
- KÓSA LÁSZLÓ, FILEP ANTAL, *A magyar nép táj története tagoldása* (Diviziunea istorico-zonală a poporului maghiar), Budapest, Akadémiai kiadó, 1975, 230 p. (Cristina Bulgaru) 106
- ***O knezu Lazaru (Despre cneazul Lazar), Beograd, 1975, 436 p. + 145 ilustrații (Damaschin Mioc) 159
- JOSEPH PEREZ, *L'Espagne du XVI-e siècle*, Paris, Armand Colin, 1973, 256 p. (Seria „Etudes ibéro-américaines”) (Vlad Protopopescu) 162

ÎNSEMĂRI

- Istoria României.**- VASILE GOLDIȘ, *Scrisori politice și literare*, Timișoara, Edit. Facla, 1976, 324 p. (Vasile Netea); MIHAI APOSTOL, *Contribuții la istoria culturii ploieștene*, Ploiești, 1973, 192 p. (Corneliu Lungu); PAUL MacKENDRICK, *The Dacian Stones Speak*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1975, XXI + 248 p. (Gheorghe Alexandru Niculescu); **Istoria Universală**-JEAN PIERRE GROSS, *Saint Just. Sa politique et ses missions*, Paris, Bibliothèque Nationale, 1976, 570 p. (Constantin Șerban); *Makedonika* (Macedonica), vol. XIV (1974), VII + 475 p. (Nestor Camariano); GERHARD BIRKFELLNER, *Glagolitische und kyrilische Handschriften in Österreich*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975, 540 p. + 16 il. [*Ján Sýkora*] . . . 167

REVISTA DE ISTORIE

TOME 30, N° 1,
janvier 1977

SOMMAIRE

EN L'HONNEUR DU CENTENAIRE DE L'INDÉPENDANCE D'ÉTAT DE LA ROUMANIE

- STELA MĂRIEȘ, L'abolition de la juridiction consulaire en Roumanie — partie intégrante de la lutte pour l'indépendance nationale 5
- PAUL ABRUDAN, L'appui financier et matériel prêté par les Transylvains à la guerre pour la conquête de l'indépendance d'Etat de la Roumanie (I) 23

- ARON PETRIC, NICOLAE COPOIU, L'écho de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre en Roumanie et la manière dont il s'est reflété dans l'historiographie roumaine contemporaine 47

- VASILE NETEA, Les manuels scolaires roumaines, éléments de l'unité nationale . . 55

450 e ANNIVERSAIRE DE L'AVÈNEMENT AU TRÔNE DE PETRU RAREȘ

- CONSTANTIN REZACHEVICI, La politique intérieure de Petru Rareș 67
- ȘIEFANA SIMIONESCU, Les rapports internationaux de la Moldavie sous le règne de Petru Rareș 95

DOCUMENTAIRE

- IONEL GAL, MARIN FLORESCU, Sur la place et le rôle du Parti Communiste Roumain dans la vie politique de la Roumanie vus par un diplomate étranger (1933). . . 107
- ION FOACA, Lieux et maisons qui révèlent la résistance des masses populaires roumaines contre le régime d'occupation (décembre 1916 — novembre 1918) . . 115
- ILIE CORFUS, Relativement à la date de la mort de Velicico et de Miron Costin . . . 123

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE
(ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

Nouveaux ouvrages concernant Michel le Brave et son époque (*Nicolae Stoicescu*) . . . 133

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session de communications scientifiques consacrée au 1600-e anniversaire de la première attestation documentaire de la ville de Buzău (*Nicolae Vrapciu*); La IX-e séance de la Commission de problème „L'histoire du Grand Octobre et des révolutions démocratiques-populaires et socialistes” (*Gh. I. Ionifă*); Le Colloque international d'histoire militaire de Téhéran (*Eugen Bantea*); Chronique 145

COMPTES RENDUS

- G. G. FLORESCU, *La navigation en Mer Noire par les détroits et sur le Danube. Contributions à l'étude des droits des riverains* Edit. Academiei R.S.R., București, 1975, 206 p. (*Nicolae Dascălu*) 153
- KÓSA LASZLÓ, FILEP ANTAL, *A magyar nép táj története tagolódása* (La division historico-zonale du peuple hongrois), Budapest, Akadémiai kiadó, 1975, 230 p. (*Cristina Bulgaru*) 16
- * * * *O knezu Lazaru*, (Le Knèze Lazar), Belgrade, 1975, 436 p. + 145 illustrations (*Damaschin Mioc*) 159
- JOSEPH PEREZ, *L'Espagne du XVI-e siècle*, Paris, Armand Colin, 1973, 256 p. (Série „Etudes ibéro-américaines”) (*Vlad Protopopescu*) 167

NOTES

- L'Histoire de la Roumanie:** VASILE GOLDIȘ, *Scrieri politice și literare* (Ecrits politiques et littéraires), Timișoara, Editions Facla, 1976, 324 p. (Vasile Netca); MIHAI APOSTOL, *Contribuții la istoria culturii ploieștene* (Contributions à l'histoire de la culture de Ploiești), Ploiești, 1973, 192 p. (*Corneliu Lungu*); PAUL MACKENDRICK, *The Dacian Stones Speak*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1975, XXI + 248 p. (*Gheorghe Alexandru Niculescu*); **L'Histoire Universelle:** JEAN PIERRE GROSS, *Saint Just. Sa politique et ses missions*, Paris, Bibliothèque Nationale, 1976, 570 p. (*Constantin Șerban*); MAKEDONIKA (Macédonica), vol. XIV (1974), VII 475 p. (*Nestor Camariano*); GERHARD BIRKENFELLNER, *Glagolitische und kyrilische Handschriften in Österreich*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975, 540 p. + 16 il. Ján Sýkora 167

ÎN ÎNTÎMPINAREA CENTENARULUI INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI

ABOLIREA JURISDICȚIEI CONSULARE ÎN ROMÂNIA – PARTE INTEGRANTĂ A LUPTEI PENTRU INDEPENDENȚĂ NAȚIONALĂ

DE

STELA MĂRIEȘ

Acțiunea pentru desființarea jurisdicției consulare în România a fost o componentă majoră a luptei pentru independență și suveranitate națională. Începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și pînă la realizarea independenței de stat, desființarea jurisdicției consulare a stat în centrul atenției guvernelor din Principate, fiind indisolubil legată de lupta pentru afirmarea dreptului de autonomie și de cucerire a independenței naționale.

Împletită cu celelalte acțiuni diplomatice ca : afirmarea dreptului de a încheia tratate, a dreptului de legăție ș.a., lichidarea jurisdicției consulare în România a necesitat străduinți de peste un veac. Ca și în cazul înfăptuirii Unirii, poporul român a dobîndit singur dreptul de a fi pe deplin stăpîn pe teritoriul său. Lupta pentru lichidarea jurisdicției consulare a îmbinat în egală măsură acțiunea internă cu campania diplomatică pe plan extern, reliefind ingeniozitatea și perseverența poporului nostru.

Cu privire la lupta pentru lichidarea jurisdicției consulare în România, înglobată în sfera mai largă a luptei împotriva regimului capitulațiilor, s-a scris, atît în trecut cît și în zilele noastre, atît de către istorici cît și de către juriștii români și străini. Dintre lucrările istorice speciale merită a fi menționată comunicarea lui I. C. Filitti la Academia Română, intitulată *România față de capitulațiile Turciei*, București, 1915, 63 p., în care este tratată, pentru prima dată, într-un mod riguros științific, și într-o viziune de ansamblu, lupta împotriva capitulațiilor.

Chestiunea a atras și atenția lui A. D. Xenopol, care în a sa *Istorie a Românilor* menționa seria jurisdicției consulare, arătînd că domnia lui Al. I. Cuza a dat un puternic avînt acestei serii¹.

Contribuții interesante au adus și juriștii români².

¹ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. XIV, București, 1930, p. 45.

² Georges G. Flaislen, *De la nature de la mission consulaire en général et spécialement de la position personnelle des consuls étrangers en Roumanie*, București, 1889 ;

I. Ionescu Dolj, *Contribuțiuni la istoria luptei duse de domnitorii români în contra introducerii și aplicării regimului capitulațiilor în Principate. Raportul lui Coronini către Împăratul Franz Iosef pentru desființarea capitulațiilor*, București, 1940, 42 p.

În zilele noastre, cu prilejul sărbătoririi a 90 de ani de la cucerirea independenței României, au apărut câteva articole cu privire la lupta pentru desființarea jurisdicției consulare semnate de Mircea Malița ³.

Lucrările semnalate au tratat problema luptei împotriva capitulațiilor, în ansamblu, fără aprofundarea necesară și bazându-se mai mult pe materialele documentare referitoare la Țara Românească.

Abolirea jurisdicției consulare în România, aspect distinct și dominant al luptei împotriva capitulațiilor, n-a făcut însă, pînă în prezent, obiectul unui studiu amănunțit. În rindurile care urmează prezentăm unele contribuții în acest sens, întemeiate în cea mai mare parte pe materiale documentare inedite.

Prezentarea noastră va puncta, totodată, momentele mai importante ale luptei românilor pentru abolirea jurisdicției consulare.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, odată cu înființarea consulatelor în Principatele Române, agenții consulari au invocat drepturile obținute prin regimul capitulațiilor de la Poartă de statele pe care le reprezentau. Dispozițiile capitulațiilor, care confereau consulilor atribuții judecătorești, nu s-au aplicat la noi decît începînd cu anii 1781—1782, odată cu instalarea consulilor ruși și austrieci la București și Iași. O trăsătură caracteristică a aplicării jurisdicției consulare în Principate, care a decurs din autonomia lor internă, a fost că, la noi, aceasta nu s-a exercitat în forma și extensiunea cunoscută în statele musulmane ale Imperiului otoman și că, de la început, a întîmpinat o mișcare de rezistență, bazată pe autonomia și situația politică aparte a Principatelor Române.

Lupta împotriva regimului capitulațiilor, în general, și a jurisdicției consulare, în special, inițiată de autoritățile locale, a îmbrăcat forme variate. Astfel, prin măsuri speciale, cum a fost crearea Departamentului Pricinilor Străine, s-a căutat să se întărească autoritatea instanțelor locale, singurele competente să judece procesele supușilor străini cu pămîntenii. Pe această linie s-au înscris și dispozițiile speciale inserate în Codul Calimach (§ 46) ⁴ sau ale articolului 19 din Codul penal al Moldovei din 1820—1826 ⁵.

Prevederile înscrise în cele două Regulamente Organice din 1832, art. 297 din Regulamentul Organic al Moldovei ⁶ și articolul 239 din Regulamentul Organic al Munteniei ⁷, prin care se hotăra că „străinii în pricinile lor cu indigenii sînt judecați de instanțele locale” au vizat același scop de supunere a sudiților la legile țării și de desființare a jurisdicției consulare.

Supunerea străinilor din Moldova la tribunalele, legile și poliția țării a fost un deziderat de seamă înscris în memoriile boierilor moldoveni

³ M. Malița, *Independența României și acțiunea pentru desființarea jurisdicției consulare*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de lângă CC al P.C.R.”, 1967, nr. 2, p. 25—33; Idem, *A century of political and diplomatic action for the abolition of the consular jurisdiction in Romania*, în „Revue roumaine d'histoire” (1967), nr. 4, p. 587—603.

⁴ Codul Calimach, Ed. Academiei R.P.R., § 46, p. 81.

⁵ *Condica criminalicească cu procedura ei (din 1820 și 1826)*, publicată de Ștefan Berechet, Chișinău, 1928, p. 4.

⁶ *Anale parlamentare*, Tom. I₂, p. 101—102.

⁷ *Ibidem*, Tom. I₁, p. 155—156.

către Poartă (1824)⁸. De asemenea, în iunie 1824, cu ocazia discutării garanțiilor de păstrare a ordinii cerute de Poartă, în cazul retragerii parțiale a trupelor turcești de ocupație din Principat, Divanul Moldovei a cerut supunerea străinilor la legile țării, fără de care nu se putea garanta ordinea internă⁹.

Revoluția de la 1848 aduce afirmarea pe plan european a aspirațiilor de independență și suveranitate ale Țărilor române. Independența națională implica înlăturarea tutelei străine și desființarea tuturor limitărilor exercitării suveranității, de felul jurisdicției consulare. Revoluționarii de la 1848, în frunte cu N. Bălcescu, au fundamentat teza caracterului contractual al relațiilor Principatelor cu Poarta, pe care au răspândit-o apoi în Apus, menținând-o în centrul atenției oamenilor politici¹⁰.

Toate marile acțiuni diplomatice de emancipare de sub tutela străină și de afirmare a suveranității naționale, din secolul trecut, s-au întemeiat juridicește pe teza autonomiei interne a Principatelor în relațiile cu Poarta. Printre acestea s-a înscris și încercarea de lichidare a jurisdicției consulare. De aceea, afirmarea dreptului de autonomie a Principatelor în dreptul public european a devenit o preocupare constantă a domnitorilor români și a fost adusă în discuția cabinetelor europene îndată ce evenimentele internaționale au înlesnit aceasta.

Izbucnirea războiului Crimeii și redeschiderea „problemei orientale” au fost unul din acele evenimente care au făcut din autonomia Principatelor o chestiune internațională. Între anii 1855—1858, aceasta a preocupat întreaga diplomatie europeană.

Prin protocolul numărul trei, din 19 martie 1855, al Conferinței de la Viena s-a hotărât că Principatele dunărene vor continua să depindă de Înalta Poartă conform vechilor lor capitulații și decrete imperiale, care au stabilit drepturile și imunitățile de care se bucurau¹¹. Astfel, pentru prima dată, oficial, într-un act internațional au fost recunoscute capitulațiile Principatelor cu Poarta, ca bază a relațiilor lor cu puterea suzerană.

Importanța momentului politic pentru soarta Principatelor a fost sesizată de domnitorii români. Barbu Știrbei, domnul Țării Românești, a adresat la începutul anului 1855 Curții de la Viena, prin intermediul generalului Coronini, un memoriu, demonstrând pe baza capitulațiilor Principatelor cu Poarta drepturile de autonomie ale acestora¹².

Este semnificativ de semnalat că însuși generalul Coronini, la invitația împăratului Franz Iosef¹³ declara într-un documentat memoriu, din

⁸ Arh. St. București, Achiziții noi, Pachet CCLX 8, f. 1—4.

⁹ Hurmuzaki, *Documente* XVI, p. 1159—1160; X, p. 592.

¹⁰ *Studii privind Ţntrea Principatelor*, București, 1960; G. G. Florescu, *Unele aspecte ale concepției lui Nicolae Bălcescu despre suveranitatea țărilor române*, în „Studii și cercetări juridice”, nr. 4, an VI, 1961.

¹¹ C. Colescu Vartic și D. A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria Renașterii Românei*, vol. II, p. 627.

¹² I. I. Nistor, *Correspondența lui Coronini din Principate. Acte și rapoarte din iunie 1854 — martie 1857*, Cernăuți, 1938, p. 527—558.

¹³ I. Ionescu Dolj, *op. cit.*, p. 31 opinează că Împăratul Franz Iosef a fost sesizat de raportul Domnitorului Știrbei. În consecință a scris consulului Coronini să-i alcătuiască un raport cu privire la dreptul de jurisdicție și de protecție al tuturor consulilor străini asupra supușilor lor în Principate.

13 iunie 1855¹⁴, că, în anumite condiții, desființarea jurisdicției consulare în Principatele Române era „de dorit”¹⁵.

Congresul de la Paris, deschis la 25 februarie 1856, a consfințit caracterul internațional al chestiunii românești, iar prin art. XXII al tratatului semnat la 30 martie 1856 a stabilit că „Principatele Moldovei și Valahiei vor continua să se bucure, sub suzeranitatea Porții și sub garanția Puterilor contractante, de privilegiile și imunitățile în a căror posesie se află... Nu va exista nici un drept particular de ingerință în afacerile lor interioare”¹⁶. De asemenea, prin art. XXII al tratatului de la Paris, Turcia se angaja să conserve Principatelor „o administrație independentă și națională, precum și deplina libertate de cult, de legislație, de comerț și de navigație”¹⁷.

Era recunoașterea oficială de către acest for internațional a autonomiei interne a Principatelor Române. Totuși, tratatul de la Paris n-a suprimat regimul capitulațiilor în Principate, ci l-a menținut sub rezerva „imunităților și privilegiilor” Principatelor. Prin dispozițiile sale (art. 24, care prevedea convocarea Divanurilor ad-hoc în fiecare Principat), tratatul a deschis însă calea spre o manifestare oficială, internă, a voinței poporului român de desființare a jurisdicției consulare.

În Principate, abolirea jurisdicției consulare a devenit o chestiune la ordinea zilei. Ea figurează în programul comitetului electoral al Unirii din Iași, din 1/13 martie 1857¹⁸ și e dezbătută în Divanul Ad-hoc al Moldovei, în ședința din 6 noiembrie 1857¹⁹, în care raportorul, Anastasie Panu, a prezentat un temeinic raport, bazat pe argumente istorice și juridice, cu privire la problema supunerii străinilor din Principat la jurisdicția țării.

Prin Divanul Ad-hoc al Moldovei, dorința românilor de desființare a jurisdicției consulare este oficial adusă la cunoștința reprezentanților marilor puteri din Comisia europeană de la București. Aceștia o iau în discuție. Comisarii Franței, Marii Britanii, Rusiei, Prusiei și Sardiniei au observat că problema comporta două aspecte :

1. Reclamația Divanului ad-hoc al Moldovei împotriva aplicării în mod absolut, în Principate, a tratatelor încheiate de Poartă cu puterile europene, în ceea ce privește jurisdicția consulară ;

2. Reclamații împotriva extensiunii, recente, abuzive a acesteia.

În privința primului aspect, comisarii amintiți au opinat că problema trebuia discutată de Puterile europene, totodată, însă au recunoscut că jurisdicția consulară dă loc la multe neajunsuri și că ar fi de dorit ca aceasta să fie suprimată de îndată ce tribunalele țării vor oferi garanții suficiente²⁰.

În ceea ce privește aspectul al doilea, considerau că trebuiau luate urgent măsuri de constatare și de reprinare a abuzurilor consulare.

¹⁴ *Ibidem*, p. 31 - 39 ; I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 719 - 760, originalul în limba germană.

¹⁵ *Ibidem*, p. 33.

¹⁶ C. Colescu Vartic și D. A. Sturdza, *op. cit.*, Tom II, p. 1043. Vezi și Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, Paris, 1902, Tom 3 (1856-1878), p. 77.

¹⁷ C. Colescu Vartic și D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 1043 - 1041.

¹⁸ *Ibidem*, vol. IV, București, 1889, p. 40 - 41.

¹⁹ *Ibidem*, vol. VI₁, p. 183 - 186.

²⁰ *Ibidem*, VI₂, p. 569.

Este interesant de relevat poziția comisarului turc, care a aderat la principiul abolirii jurisdicției consulare în Principate, cu condiția ca puterile europene să consimtă la desființarea acestora și în Turcia ²¹.

O atitudine singulară a adoptat comisarul Austriei, Liehman, motivată de faptul că Imperiul habsburgic avea cei mai numeroși suditi în Principate. El a arătat că dorința manifestată de Divanul ad-hoc al Moldovei nu făcea parte din chestiunile pe care acesta avea dreptul să le discute. Firmanul de convocare a Divanului nu i-a recunoscut și dreptul de a cere revizuirea tratatelor internaționale. Cât privește exercițiul abuziv al jurisdicției consulare în Principate, Liehman a declarat că, potrivit informațiilor primite de la consulii austriei din Principate, aceștia nu s-au făcut vinovați de vreun abuz în exercitarea drepturilor jurisdicționale, ci au uzat numai de drepturile recunoscute lor prin tratatele Austriei cu Poarta ²².

Prin comisarul ei, Austria a dovedit încă o dată că era interesată în menținerea stărilor de lucruri existente, pentru a nu micșora influența economică și politică ce-o exercita prin consulii și supușii austriei în Principate. Cu toată opoziția comisarului Austriei și în pofida rezervelor comisarului turc, raportul alcătuit de comisia europeană, la 7 aprilie 1858 (semnat la 13 aprilie același an) și înaintat Conferinței de la Paris, a înscris, printre altele, și ideea necesității suprimării jurisdicției consulare în Principate, în cel mai scurt timp posibil ²³.

În raport (cap. III) se releva că extensiunea recentă dată jurisdicției consulare în Principate reprezintă o atingere adusă drepturilor acestora, o încălcare a independenței administrative interne. Se recunoștea că jurisdicția consulară a fost stabilită în Orient pentru a proteja pe străini față de dispozițiile legislației otomane, prin urmare aplicarea acesteia într-un stat unde nu existau musulmani și unde legislația era creștină constituia o anomalie ²⁴.

Sub rezerva garanțiilor oferite de tribunalele locale, raportul propunea, în încheiere, desființarea jurisdicției consulare în Principate. Până la realizarea obiectivului fixat, comisarii s-au pronunțat pentru restrângerea atribuțiilor judiciare consulare în limitele stabilite de tratate ²⁵. Demn de semnalat este faptul că Rusia, care nu vedea cu ochi buni infiltrarea Austriei în Principate, prin extensiunea dată jurisdicției consulare, a venit cu propuneri concrete de limitare a acesteia. Printr-un memoriu separat, prezentat de comisarul rus Basily, în aprilie 1858, au fost propuse unele reguli, menite să pună capăt conflictelor de jurisdicție și abuzurilor agenților austriei în materiile civilă, comercială și penală ²⁶.

Conferința de la Paris, deschisă la 22 mai 1858, a luat în discuție, în șirul chestiunilor referitoare la viitoarea organizare a Principatelor, și

²¹ În ședința din 25 martie 1856 a Congresului, Ali Pașa, plenipotențiarul turc, a cerut abolirea jurisdicției consulare în Imperiul otoman. Vezi Féraud-Giraud, *De la juridiction française dans les Echelles du Levant et de la Barbarie*, édition 2-ème, Paris, Tome I, p. 54, 56.

²² C. Colescu Vartic și D. A. Sturdza, *op. cit.*, Vol. VI₂, p. 570.

²³ *Ibidem*, p. 626.

²⁴ *Ibidem*, p. 625-626.

²⁵ *Ibidem*, p. 626.

²⁶ *Ibidem*, IX, p. 43-47.

problema desființării jurisdicției consulare, cuprinsă în raportul înaintat conferinței de comisia europeană de la București. Importanța ei se vede și din faptul că a făcut obiectul unei ședințe speciale, care a avut loc la 16 august 1858. Cu acest prilej, plenipotențiarul Rusiei, Kisseleff, bazându-se pe concluziile raportului comisarilor europeni, care, aproape în unanimitate, au fost de părere să fie suprimată jurisdicția consulară în Principate, s-a declarat de acord cu realizarea propunerii, cu condiția ca și celelalte puteri să consimtă la aceasta ²⁷.

Din nefericire însă, când Kisseleff a propus ca guvernele Principatelor să fie invitate să dovedească abuzurile menționate în raportul comisarilor europeni, pentru a fi suprimate fără întârziere, iar jurisdicția consulară să fie limitată numai la naționalii consulilor, deci în limitele prevăzute de tratate, toate acestea cu scopul de a servi de bază în vederea studierii unei reforme ²⁸, părerile celorlalți plenipotențieri au fost atît de împărțite și de contradictorii, încît nu s-a ajuns la nici un rezultat.

Chestiunea ridicată în propunerea lui Kisseleff implica două aspecte : pe de o parte, abolirea jurisdicției consulare, iar pe de alta, suprimarea abuzurilor provocate de exercițiul jurisdicției consulare.

În timp ce contele Walewski, reprezentantul Franței, adera, fără rezerve, la suprimarea abuzurilor consulare semnalate în raportul comisiei europene, plenipotențiarul Marii Britanii, contele Cowley opina pentru o revizuire generală a jurisdicției consulare, fără însă a consulta guvernele din Principate asupra abuzurilor consulare. În optica reprezentantului britanic, a cere guvernelor din Principate să dovedească abuzurile consulilor marilor puteri echivala cu o gravă atingere adusă prestigiului acestora. Abil, batonul Hübner, plenipotențiarul Austriei, s-a raliat acestui punct de vedere, considerînd dăunător prestigiului marilor puteri dreptul acordat Principatelor de a reclama împotriva abuzurilor consulare.

Reprezentantul Austriei era de părere că problema jurisdicției consulare trebuie și poate fi discutată numai la Constantinopol, între puterea suzerană și statele semnatare ale tratatului de pace de la Paris. Acesta era și punctul de vedere al lui Fuad pașa, care observa că există abuzuri consulare în întreg Imperiul otoman.

Cu excepția reprezentantului Rusiei, nici un alt plenipotențiar nu s-a pronunțat pentru desființarea jurisdicției consulare în Principate.

Reprezentantul Prusiei, contele de Hatzfeld, considera că o suprimare integrală a jurisdicției consulare nu este oportună, fiindcă tribunalele din Principate nu oferă suficiente garanții supușilor străini. Însuși Walewski socotea momentul inoportun discutării chestiunii abolirii jurisdicției consulare ²⁹.

Singurul fapt pozitiv a fost că toți reprezentanții marilor puteri au recunoscut că nu se putea face abstracție de abuzurile flagrante semnalate în raportul comisiei europene.

Deși unanimi în recunoașterea abuzurilor provocate de exercițiul jurisdicției consulare în Principate și în întreg Imperiul otoman, reprezen-

²⁷ *Ibidem*, vol. VII, p. 295—297 ; vezi și *Annuaire des Deux Mondes*, vol. VIII (1857—1858), Appendice, Protocolul nr. XVIII, p. 921.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ „*Annuaire des deux Mondes*” Tom VIII, p. 921—922.

tanții puterilor semnatare ale tratatului de la Paris n-au putut ajunge la un acord în privința mijloacelor de realizare.

Faptul este pe deplin explicabil. Din sumara prezentare a poziției plenipotențiarilor marilor puteri se constată că interesele acestora în problema jurisdicției consulare erau contradictorii, reflectând, totodată, noul echilibru european creat pe continent după tratatul de la Paris.

În condițiile lipsei de unitate de vederi în privința căilor de suprimare a abuzurilor consulare, propunerea lui Kisseleff a căzut, iar actul Convenției din 7/19 august 1858 s-a încheiat fără să fi inclus vreo dispoziție în acest sens.

Actul de la 7/19 august 1858, precum cu justețe s-a afirmat, a însemnat un pas înapoi în raport cu tratatul de la Paris în privința posibilității de a acționa împotriva jurisdicției consulare ³⁰.

Dacă prima parte a art. 2 al Convenției de la Paris, recunoscând oficial „capitulațiile” încheiate de Domnitorii români cu Poarta, în secolele XIV—XV, a recunoscut, implicit, autonomia internă a Principatelor, partea a doua a restrâns drepturile acestora la „privilegiile și imunitățile în a căror posesie sînt” ³¹, deci, pe care le aveau în acel moment. De asemenea, prin dispozițiile articolului 8 (ultimul aliniat), care stipula că tratatele internaționale încheiate de către Curtea Suzerană cu puterile străine se vor aplica Principatelor, ca și în trecut, sub rezerva „imunităților” acestora, regimul capitulațiilor a fost întărit și mai mult. Prin „imunitățile țării”, marile puteri înțelegeau drepturile pe care Principatele le aveau în acel moment și nu pe acelea de stat suveran, cuprinse în „capitulațiile” cu Poarta, cum înțelegeau românii. Curînd însă marile puteri aveau să-și dea seama că Principatele Unite erau decise să ignore tratatele încheiate de marile Puteri cu Poarta. Aceasta a și determinat statele apusene să acorde mai multă atenție regimului capitulațiilor în Principate.

Prin măsuri judiciare, cum a fost interzicerea prezenței dragomanului consulatelor la deliberările judecătorești ³², judecarea falimentelor supușilor străini care aveau printre creditori persoane autohtone de către instanțele pămîntene ³³, interzicerea intrării caporalilor austrieci înarmați în pretoriul tribunalelor ³⁴ ș.a., guvernul domnitorului Cuza a restrîns aplicarea jurisdicției consulare în Principate. Aceasta a provocat protestele vehemente ale consulilor austrieci și chiar și o notă colectivă a tuturor consulilor, la 17 29 iunie 1859 ³⁵. Răspunsul Secretarului de stat al Moldovei a fost că autonomia Principatelor fiind recunoscută prin tratatul de la

³⁰ M. Malița, *op. cit.*, p. 29.

³¹ D. A. Sturdza, *Acte și documente*, VII, p. 307; Noradounghian, *op. cit.*, p. 110; „*Annuaire des Deux Mondes*”, VIII, p. 927.

³² Vezi Rezoluția Curții de Apel din Iași din 5 iunie 1859, publicată în „*Tribuna Română*”, 11 iunie 1859, nr. 9.

³³ Vezi circulara Ministerului Dreptății din Moldova, din 21 ianuarie 1859, adresată tuturor tribunalelor de pe la ținuturi, prin care se făcea cunoscut că falimentele supușilor străini care au printre creditori persoane autohtone sînt de competența instanțelor locale. Vezi Scariat Pastia, *Codul judiciar pentru tribunalele din Moldova*, p. 1256.

³⁴ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 125.

³⁵ C. Colescu Vartic și D. A. Sturdza, *op. cit.*, IX, p. 341—344; Arhiva MAE vol. 98, dosar 88, f. 20 24; Arh. St. Iași, Documente, Pachet 343/30.

Paris, vechile capitulații, deși valabile încă în Turcia, nu puteau să se aplice noii stări de lucruri din aceste țări ³⁶.

Internunțiul austriac de la Constantinopol, Prokesch-Osten, s-a crezut în drept să atragă atenția colegilor săi asupra noii situații, însă, înzestrat cu simțul realităților, a preferat unei dezbateri colective o negociere directă între guvernele interesate, pentru a ajunge, de comun acord, cu Poarta, la un compromis ³⁷. În acest scop, în martie 1860, a propus agentului român la Constantinopol, Costache Negri, o comisie mixtă, austro-română, care să intre în tratative în această materie ³⁸. Guvernul român n-a acceptat nici proiectul, nici comisia propusă de Prokesch-Osten.

În fața situației create, reprezentanții puterilor garante s-au întrunit la Constantinopol, în iunie 1860, pentru a examina măsurile ce trebuiau luate ³⁹. S-a căzut de acord să se dea instrucții agenților din România și Serbia, prin care să se reamintească guvernelor respective că tratatele încheiate de puteri cu Poarta erau în vigoare în toate cele trei Principate danubiene ⁴⁰.

În 1860, între guvernul Kogălniceanu și guvernul Austriei s-a ajuns la un acord în privința poliției locale și a naturalizării supușilor austriei în Principate ⁴¹.

În primăvara anului 1862, conform instrucțiunilor ambasadurilor de la Constantinopol, consulii puterilor garante s-au întrunit la București în conferință, cu scopul de a studia modificările ce trebuie aduse capitulațiilor pentru a putea fi aplicate în Principate ⁴². Rezultatul convorbirilor s-a concretizat într-un proiect de regulament pentru exercitarea jurisdicției consulare în Principatele Unite ⁴³. Documentul, inedit, prezintă o deosebită importanță pentru că atestă schimbarea de optică a reprezentanților marilor puteri în privința regimului capitulațiilor în Principate. Aceștia sînt nevoiți să recunoască, că după 1832 și mai ales după tratatul de la Paris Principatele au fost dotate cu instituții moderne și că îmbunătățirile aduse impun revizuirea capitulațiilor. Consulii trebuie să admită că, în practică, dispozițiile capitulare au suferit numeroase modificări și că în numeroase cazuri n-au fost deloc aplicate din cauza administrației interne independente a Principatelor. Proiectul de regulament conținea așadar îmbunătățirile care s-ar putea aduce în viitor tratatelor Porții cu puterile europene pentru a le pune de acord cu situația de fapt a Principatelor.

³⁶ D. A. Sturdza, *op. cit.*, IX, p. 350.

³⁷ Vezi R. V. Bossy, *L'Austriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 129—130.

³⁸ „Tribuna Română”, joi 17 martie 1860, nr. 75; Bibl. Acad. Arhiva Cuza, vol. I, Mss. 4857, p. 44—45; vezi R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 130.

³⁹ R. V. Bossy, *op. cit.*, Anexa LXXXIX, p. 265—266.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, Anexa XCVII, p. 273—274.

⁴² B. Boeresco, *Mémoire sur la juridiction consulaire dans les Principautés Unies Roumaines*, București, 1865, p. 47—48.

⁴³ Arh. St. București, Microfilme Belgia, *Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique. Correspondance politique, Legations Roumaine, 1861—1870* (în continuare M.A.E.B.), Rola 3, c. 323—338. Mențiuni cu privire la proiectul de regulament întocmit de consuli în 1862 am găsit în B. Boeresco, *op. cit.*, p. 48 și în M. Malița, *op. cit.*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1967, nr. 4, p. 587—604.

Demn de semnalat este faptul că guvernul local din Moldova, încă din anul 1859, a propus consulilor din Iași și viceconsulilor din Galați să cadă de acord asupra unui regulament care să reglementeze situația supușilor străini din Principat „cu o precizie care să nu lase loc la incertitudini și conflicte de autoritate”⁴⁴.

În expunerea de motive care însoțește proiectul redactat de consuli, după ce se constată tendințele Principatelor Române de a se elibera de legăturile care le uneau cu Imperiul otoman, tendințe manifestate mai ales după tratatul de la Paris, se subliniază validitatea capitulațiilor în Principatele Unite⁴⁵.

Proiectul de regulament, alcătuit din 46 de articole, se ocupă de competența consulară în materiile penale (art. 1—15), civilă și comercială, inclusiv de falimente și succesiuni (art. 23—40). Proiectul conținea și un regulament de poliție pentru sudiți, propuneri cu privire la naturalizarea străinilor și dispoziții diverse (taxe, impozite și altele).

La bază, proiectul avea prevederile capitulațiilor la care erau adăugate dispoziții noi.

Guvernul local, informat de lucrările efectuate de consuli, le-a comunicat un proiect de regulament propriu, în care a expus schimbările care, din punctul său de vedere, ar trebui aduse capitulațiilor, mai ales în materie de crime, falimente și succesiuni⁴⁶. Consulii au considerat propunerile guvernului local inacceptabile și n-au ținut seama de ele la redactarea proiectului lor de regulament.

Din scrisoarea, din 24 aprilie/6 mai 1862, a Ministrului Afacerilor Străine, A. Arsaky, adresată lui C. Negri, la Constantinopol, aflăm că guvernul Principatelor Unite era decis să nu accepte proiectul de regulament al consulilor, în forma în care era redactat⁴⁷. Se cerea un abil și urgent demers diplomatic din partea lui C. Negri pentru a preîntîmpina conflictul supărător care ar rezulta din refuzul Principatelor de a admite aplicarea acelui proiect de regulament, în cazul în care nu va fi modificat. Se sugera să se invoace faptul că Poarta, care n-a avut drept de jurisdicție în Principate și n-a exercitat un asemenea drept nici în favoarea supușilor săi, în general, nici a coreligionarilor săi, în particular, chiar în epoca celei mai accentuate dominații, nu puteau să transmită altor state un drept pe care ea însăși nu l-a avut niciodată. Și dacă Poarta, prin abuz, l-ar exercita acum, cum l-ar putea accepta puterile garante, care au recunoscut capitulațiile țărilor române cu Poarta ca bază a relațiilor lor cu Principatele?

C. Negri s-a conformat instrucțiunilor guvernului său. La 28 aprilie/10 mai 1862, el scria lui A. Arsaky că a întreprins demersurile necesare pentru ca observațiile sugerate să fie luate în considerație la Constantinopol⁴⁸.

⁴⁴ Arhiva M.A.E., Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, vol. 63, f. 91—92. Mențione în „Istoria României”, vol. IV, București, 1964, p. 334.

⁴⁵ Arh. St. București, M.A.E.B., Rola 3, c. 323. Vezi și „Archives diplomatiques”, 1863, Tom. II, p. 94.

⁴⁶ Arh. St. Iași, Documente, Pachet 343/72.76. Vezi și Arhiva M.A.E., vol. 98, Dosar 137, f. 192—192 v.

⁴⁷ Arhiva M.A.E., vol. 98, Dosar 137, f. 192—192 v.

⁴⁸ Ibidem, f. 194—195.

Reprezentantul Angliei, sir H. L. Bulwer, a adresat, la 16 iunie 1862, o depeșă agentului din Principate, J. Green, în care remarcă, că nota lui Arsaky este argumentată într-un mod care face să se creadă că Principatele ar fi un stat independent, drept urmare, el se vede obligat să considere nota acestuia ca neavenită și să reafirme principiul integrității Imperiului otoman, în care erau cuprinse și Principatele Române și, deci, să susțină valabilitatea capitulațiilor în Principate⁴⁹. Obiecțiile guvernului român n-au fost luate în considerație, dar nici proiectul de regulament întocmit de consuli n-a fost aplicat în Principate. La 19 iunie/1 iulie 1862, Arsaky își exprima speranța că „trebuie să așteptăm, în împrejurări mai bune, succesul pe care nu l-am putut obține în circumstanțele prezente”⁵⁰.

Reprezentanții puterilor străine de la Constantinopol au folosit limitările convenției de la Paris pentru reafirmarea valabilității capitulațiilor în Principatele Române⁵¹.

Cu demnitate, ministrul Afacerilor Străine, A. Arsaky a răspuns baronului Eder, agentul și consulul general al Austriei, că era regretabilă noua poziție colectivă a reprezentanților puterilor garante la Constantinopol cu privire la stricta aplicare a capitulațiilor în Principate. Totodată, el își exprima speranța că puterile garante vor reveni asupra unei hotărâri pe care logica evoluției lucrurilor o va modifica, după cum a modificat și punctul de vedere și bazele de unde au decurs capitulațiile și vor crea Principatelor Române o situație mai bună, conform cu drepturile pe care puterile garante le-au recunoscut prin ultimile acte internaționale⁵².

Domnitorul Al. I. Cuza însuși a dat dovadă de fermitate în apărarea autonomiei țării. El a făcut cunoscut la Constantinopol, atât în cercurile turcești, cât și în acela ale ambasadorilor puterilor garante, că aplicarea strictă a regimului capitulațiilor nu va putea fi impusă Principatelor Unite decât numai printr-o dublă ocupație: rusă și austriacă⁵³.

Tonul folosit de Domnitor în răspunsul pe care l-a dat unei reclamații făcute de consulul general al Austriei, baronul Eder, a fost demn: „Atita vreme cât Principatele nu sînt ocupate de trupe, nu voi îngădui să se hotărască drepturile străinilor în țările române în dauna intereselor românești”⁵⁴.

Demersurile marilor puteri pentru a impune aplicarea capitulațiilor în Principatele Unite au continuat și în anii următori.

Astfel, în octombrie 1863, ambasadorii acreditați pe lângă Sublima Poartă s-au întrunit la Constantinopol în vederea unei declarații comune adresate domnitorului Al. I. Cuza⁵⁵. La fel, în primăvara și vara anului 1865 ei s-au reunit pe malurile Bosforului pentru a discuta revizuirea capitulațiilor⁵⁶. Conferința ambasadorilor de la Constantinopol, din februa-

⁴⁹ Ibidem, f. 209.

⁵⁰ Ibidem, f. 210.

⁵¹ Ibidem, f. 163—164, 169—170, vezi și R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, p. 131 și Anexa CLXXIII, p. 336.

⁵² Arhiva M.A.E., vol. 98, Dosar 137, f. 186.

⁵³ Bibl. Acad., Arhiva Cuza Vodă, VI, f. 242, Vezi și C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 331.

⁵⁴ Apud T. W. Riker, *op. cit.*, p. 576.

⁵⁵ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 132.

⁵⁶ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 577, nota 2; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, XIII, partea I-a, p. 43.

rie 1865, deși a recunoscut capitulațiile drept baza legală a drepturilor străinilor în Principatele Unite, a admis totuși utilitatea și oportunitatea de a le pune în acord cu poziția creată Principatelor prin tratatul de la Paris ⁵⁷.

În urma înțelegerii intervenite între ambasadori, reprezentantul Franței, marchizul de Moustier, a trimis lui Cuza o notă, în februarie 1865, urmată de un demers colectiv al consulilor din București pe lângă Domn, la 19/31 martie 1865 ⁵⁸. Scopul era să reamintească guvernului român că era obligat să respecte capitulațiile. Însuși Ministrul Afacerilor Străine al Franței, Drouyn de Lhuys, a intervenit pe lângă guvernul român în același sens, îndeosebi în chestiunea falimentelor și succesiunilor supușilor străini ⁵⁹.

Atitudinea guvernului român a rămas demnă și neschimbată. În fața demersului colectiv al consulilor, din 31 martie 1865, domnitorul Al. I. Cuza s-a limitat să le citească articolul 22 al Tratatului de la Paris (1856) și articolul 2 din Convenția din 1858 relativ la autonomia țării, adăugînd că el nu cunoștea capitulațiile despre care era vorba, dar că respectă echitatea și dreptul ginților. Totodată, a declarat că menține status-quo-ul pînă ce lua cunoștință de regulamentul pe care-l pregăteau puterile garante în privința aplicării capitulațiilor în Principate ⁶⁰.

Astfel, diplomația statelor care voiau cu orice preț să impună Principatelor Unite regimul capitulațiilor, respectiv cea austriacă, engleză, prusiană, a eșuat, problema fiind privată chiar de marile puteri ca insolubibilă.

În felul acesta, încercarea marilor puteri de a rezolva problema regimului capitulațiilor în Principate, așa cum o dicta interesele puterilor, n-a reușit. În Principate, se dezvoltase o mișcare națională de rezistență împotriva capitulațiilor și un sentiment de afirmare a autonomiei, care nu se împăca cu existența capitulațiilor pe teritoriul României.

Pe de altă parte, politica de menținere a integrității Imperiului otoman și teama puterilor europene că Turcia va pretinde extinderea eventualelor reglementări și în restul Imperiului otoman a împiedicat rezolvarea problemei ⁶¹.

Prin introducerea noului cod penal (promulgat la 30 octombrie 1864), a codului de procedură penală (promulgat la 2 decembrie 1864) și a noului cod civil (promulgat la 4 decembrie 1864), prin noua lege a patentelor, poziția privilegiată a supușilor străini a fost zdruncinată, așa încît dacă guvernul român nu era silit să-și schimbe atitudinea capitulațiile ar fi încetat să mai aibă autoritate în Principate. Prin intrarea în vigoare a Codului penal, jurisdicția consulară înceta, de fapt, în Principatele Române.

⁵⁷ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 133.

⁵⁸ Bibl. Acad., Arhiva Cuza Vodă, VI, f. 254, 256—256v. Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 331; R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 133.

⁵⁹ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 132.

⁶⁰ Bibl. Acad., Arhiva Cuza, VI, f. 254, 255—256 v. Vezi și R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 133.

⁶¹ *Istoria României*, 1964, vol. IV, p. 334.

Lupta pentru abolirea jurisdicției consulare în perioada domniei lui Al. I. Cuza a fost puternic susținută, pe plan intern, de o campanie de presă, iar pe plan extern, prin lucrări menite să facă cunoscute opiniei publice europene justetea cauzei românilor.

C. A. Rosetti, Cezar Bolliac, și alții, prin o serie de articole publicate în „Românul”, între anii 1860–1863, au militat cu fervoare pentru desființarea jurisdicției consulare în Principatele Unite⁶². N-au rămas mai prejos nici ziarele „Naționalul”⁶³ al lui V. Boerescu, „Tribuna Română”⁶⁴ a lui N. Ionescu, „Trompeta Carpaților”⁶⁵ a lui Cezar Bolliac.

Dintre lucrările publicate în străinătate se cuvine a fi menționată aceea a lui Vasile Boerescu *Mémoire sur la juridiction consulaire dans les Principautés Unies Roumaines*, Paris 1865, scrisă după însăși indicațiile date de Cuza, în perioada conferinței ambasadurilor puterilor garante la Constantinopol⁶⁶. Ea a reprezentat punctul de vedere al guvernului român și a avut un caracter semioficial. Broșura lui V. Boerescu a demonstrat, pe baza textului însoși al tratatelor europene cu Poarta și a propriilor capitulații încheiate de Domnitorii români cu aceasta, inaplicabilitatea jurisdicției consulare în Principate. Concluzia studiului era că Principatele nu pot fi sustrate dreptului ginților și supuse unei jurisdicții excepționale, lipsită de orice rațiune de a fi în statele nemusulmane, și că puterile garante, care, la acea dată, dezbăteau chestiunea, prin ambasadorii lor la Constantinopol, o vor rezolva conform autonomiei interne, garantate de însăși marile puteri prin tratatul și convenția de la Paris și potrivit principiilor dreptului internațional modern.

Speranța exprimată de români în 1865 nu va fi însă înfăptuită de puterile garante, interesate în menținerea jurisdicției consulare în Principate, ci de însuși poporul român. Prin cucerirea independenței de stat, România singură a realizat acest vechi deziderat.

Problema desființării de drept a jurisdicției consulare a rămas o preocupare constantă pentru guvernul român și în anii care au urmat. În 1867, în acest scop, a fost trimis în misiune specială în Austria, Prusia,

⁶² Vezi „Românul”, 11 noiembrie 1860, nr. 315, an IV, p. 961–962; 12 noiembrie 1860, nr. 317; 4 decembrie 1860, nr. 339; 12–13 decembrie 1860, nr. 347–348, 17 iunie 1862 nr. 168, an VI; martie–aprilie 1863; C. A. Rosetti, în calitate de prim staroste al corpului comercianților din București, adresează Consiliului de Miniștri cererea corpului comercianților români de desființare a jurisdicției consulare: „Românul”, 11 noiembrie 1861, nr. 310–314, an V, p. 987; 16, 17 aprilie 1862, nr. 106–107, an. VI, p. 330; 6 iunie 1862, nr. 157, p. 485.

⁶³ V. Boerescu publică articolul „Autonomia română”, în care cere încetarea „abuzului” ce-l reprezintă la noi exercitarea jurisdicției consulare. Vezi „Naționalul”, 7 ianuarie 1860, nr. 2, p. 7–8; 10 ianuarie 1860, nr. 3, p. 10–11; 14 ianuarie 1860, nr. 4, p. 14.

⁶⁴ Vezi articolul „Un mare abuz stîrpit”, în „Tribuna Română”, 11 iunie 1859, nr. 9; articolul „Asupra jurisdicției consulare” *Ibidem*, 10 septembrie 1859, nr. 34.

⁶⁵ Cezar Bolliac publică articolul „O cauză celebră”, prin care cere desființarea regimului capitulațiilor în Principate. Vezi „Trompeta Carpaților”, 16, 20, 23, 28 mai 1865. Se mai publică și studiul lui V. Boerescu, apărut și în broșură separată în limba franceză. *Ibidem*, 9, 12, 16, 19, 24, 26, 30 septembrie 1865.

⁶⁶ Vezi A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, vol. II, p. 28. În 1865, domnitorul Cuza a însărcinat pe P. Rosetti Bălănescu și pe Vasile Boerescu cu redactarea unui memoriu privitor la jurisdicția consulară în Principatele Unite. Acesta a fost remis ambasadurilor la Constantinopol ai puterilor garante reuniți în conferință, oamenilor politici și publiciștilor din toată Europa. Vezi N. Corivan, *Politica externă a lui Al. I. Cuza*, în „Danubius”, tom. VI–VII, Galați, 1972–1973, p. 157. Vasile Boerescu a publicat ulterior memoriul, sub titlul menționat, la Paris, și București, în 1865, în limba franceză.

Rusia, Franța, Anglia, Italia și Belgia — Dumitru Brătianu. El a fost însărcinat să încheie o convenție privitoare la modificarea jurisdicției consulare, conform cu drepturile și interesele României, să rezolve chestiunea patentelor la care erau impuși supușii străini comercianți cu ridicata și aceea a actelor stării civile ale străinilor ⁶⁷. Misiunea sa n-a dat însă rezultatele dorite.

În România au apărut în aceeași perioadă articolele lui Hasdeu din „Românul” ⁶⁸, în sprijinul misiunii lui D. Brătianu și broșura lui M. Mitilăneanu ⁶⁹, care, în esență, cerea abolirea neîntârziată a jurisdicției consulare în România.

Pe lângă lucrările cu caracter mai mult sau mai puțin oficial, publicate în țară sau în străinătate, s-au scris și memorii în favoarea desființării jurisdicției consulare, adresate aceloră din marile puteri care erau favorabile românilor. În acest sens, trebuia menționate excelentele memorii ale fostului secretar de stat al Moldovei, prințul N. Suțu, necunoscute pînă în prezent ⁷⁰. Primele două nu sînt datate, dar rezultă din textul lor că sînt posterioare tratatului și convenției de la Paris și că sînt adresate „puterii care a prezidat la regenerarea” Principatelor (respectiv a Moldovei), adică Rusiei ⁷¹. Ultimul, intitulat „*Aperçu relatif à la juridiction consulaire et aux capitulations existantes entre les Puissances de l'Europe et de l'Empire Ottoman dans leur rapport à la Roumanie*”, poartă data 1869.

Memoriul adresat Rusiei relevă abuzurile flagrante la care a dat naștere aplicarea regimului capitulațiilor în Moldova, ingerința continuă a consuliilor străini în justiție și poliție și consideră de extremă urgență să fie cel puțin respectate acele clauze ale capitulațiilor, care interzic supușilor străini să dobîndească proprietăți și să exercite profesii industriale ⁷². Al doilea memoriu analizează situația Moldovei sub raportul dreptului internațional și scoate în evidență abuzurile de tot felul generate de jurisdicția consulară, dovedește imposibilitatea aplicării riguroase a capitulațiilor în Principate și propune asimilarea acestora, sub raportul dreptului internațional, cu statele independente ⁷³.

Un interes deosebit prezintă cel de al treilea memoriu, care propune nășuri de natură a pune de acord situația reală de fapt, a României, la acea dată, cu prevederile capitulațiilor încheiate de Poartă cu puterile europene, rămase încă în vigoare ⁷⁴.

Chiar dacă acest memoriu n-a fost remis marilor puteri, el a servit, probabil, guvernului român la fundamentarea juridică a poziției sale în tratativele pe care le-a purtat pentru încheierea de convenții consulare.

⁶⁷ Arhiva M.A.E., vol. 98, dosar 46. Vezi *Reprezentanțele diplomatice ale României*, Ed. Politică, București, 1967, vol. I, p. 240; *Memoriile regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. IV, p. 43.

⁶⁸ B. P. Hajdeu, *Jurisdicțiunea consulară în România*, în „Românul”, 24 decembrie 1867, p. 1102, și nr. 1, 2, 3 din ianuarie 1868.

⁶⁹ M. Mitilăneanu, *Jurisdicțiunea consulară în România*, București, 1868, p. 4.

⁷⁰ Bibl. Acad., Mss. 1030, f. 164—168; f. 170—175; Mss. 1036, f. 449—455.

⁷¹ Ibidem, Mss. 1030, f. 172 v.

⁷² Ibidem, f. 174—175.

⁷³ Ibidem, f. 164—168 v.

⁷⁴ Vezi Ibidem, f. 455.

Încheierea de acorduri bilaterale cu diferite țări, acorduri ale căror clauze să fie puse în armonie cu practica internațională, a fost o altă cale pentru lichidarea jurisdicției consulare în România.

Semnăăm că primul stat care s-a arătat dispus să discute cu România încheierea unei convenții consulare a fost Austro-Ungaria, în 1867.

Guvernul austriac a primit cu simpatie propunerile românești, de la începutul anului 1867, de modificare a jurisdicției consulare, în punctele care împiedicau libertatea de acțiune a guvernului român declarând că este gata să intre în negocieri pentru încheierea unei convenții consulare, care să reglementeze jurisdicția consulară în România, într-un mod conform cu noile necesități ⁷⁵.

La 17 iulie 1871 ⁷⁶ s-a încheiat între România și Austro-Ungaria o convenție cu privire la procedura în materie de falimente ale supușilor austro-ungari pe teritoriul nostru, ceea ce a constituit un succes, iar patru ani mai târziu s-a semnat cunoscuta convenție comercială (22 iunie 1875).

Atitudinea binevoitoare manifestată de Austro-Ungaria în 1867, precum și în 1875, față de România, n-a fost dictată din dorința dezinteresată de a-i favoriza emanciparea politică, ci de multiplele interese economice și politice ale monarhiei dualiste în sud-estul european.

Interesul major al Austro-Ungariei a coincis, în această împrejurare, cu aspirațiile de independență ale românilor și, în același timp, cu interesele aliatelor sale, Germania și Rusia, care doreau atragerea României în orbita politicii Alianței celor trei împărați, inaugurată în 1872. Poziția comună a celor trei puteri a fost adusă la cunoștința Porții, prin nota din 20 octombrie 1874 ⁷⁷, în care se recunoștea României dreptul de a încheia direct convenții comerciale. Astfel, dreptul de a încheia tratate cu alte state a fost acceptat mai ușor în domeniul comercial, în care puterile europene nu sprijineau Turcia. Aceasta a fost nevoită să recunoască convenția comercială încheiată de statul român cu Austro-Ungaria la 22 iunie 1875.

Războiul de independență (1877—1878) a fost însă evenimentul care a pus capăt regimului capitulațiilor în România. Prin declararea stării de război cu Turcia, la 18/30 aprilie 1877 și proclamarea solemnă în Adunarea deputaților, la 9/21 mai 1877, a independenței de stat, România a rupt ultimele legături cu Poarta.

Care era însă situația, de fapt, în țară, în privința exercitării jurisdicției consulare?

Potrivit mărturiei lui Arthur von Brauer, atașat pe lângă consulatul general german din București, între anii 1872—1873, guvernul român a refuzat categoric să recunoască consulatelor dreptul de a da decizii judecătorești. Ca urmare, la consulatul german nu se mai judecau procesele penale, ci numai reclamațiile cu caracter civil sau comercial dintre germani sau cele introduse de cetățeni neromâni împotriva cetățenilor germani ⁷⁸.

⁷⁵ M. Mitilăneanu, *op. cit.*, p. 131—132; *Reprezentanțe diplomatice...*, I, p. 162.

⁷⁶ Textul convenției în Neumann și Plason, *Recueil des traités et conventions conclu par l'Autriche*, vol. VII, p. 320.

⁷⁷ V. Boerescu, *Discursuri politice*, vol. II (1874—1883), București, 1910, p. 466—467.

⁷⁸ C. C. Angelescu, *Amintirile lui Arthur von Brauer despre România din 1872—1873*, în „Arhiva de Drept Public”, nr. 1, ianuarie—martie 1941, Iași, p. 121.

În aceeași perioadă, Ministrul Afacerilor Străine al României, Callimachi-Catargi, într-o notă, din 27 februarie 1871 ⁷⁹, adresată Agenției Serbiei în România, arată că instrucția, judecata și executarea sentințelor în materiile corecțională și criminală se face la fel pentru străini ca și pentru autohtoni, potrivit codului nostru penal. În privința impozitelor, se preciza că străinii sînt supuși, ca și pămîntenii, la toate contribuțiile directe stabilite de departamente și comune, plătesc patentă pentru profesiunea pe care o exercită și impozitul funciar, dacă au imobile și nu sînt scutiți decît de impozitul personal.

De asemenea, printr-o hotărîre a Curții de Casație din București, din 1873, nu se recunoștea în țară altă jurisdicție decît aceea a tribunalelor instituite în virtutea unei legi exprese ⁸⁰.

Rezultă, din cele de mai sus, că, de fapt, jurisdicția consulară fusese strict limitată la conaționalii consulilor, și aceasta numai în privința contestațiilor civile și comerciale. Pentru celelalte materii (de exemplu, în procesele penale) nu exista nici o diferență între supușii străini și pămîntenii în privința regimului judiciar. Și sub raport fiscal, situația suditorilor suferise serioase modificări, care redusesea considerabil privilegiile acestora.

După proclamarea independenței, între 10 mai 1877 și 1 iulie 1878, guvernul român a refuzat categoric consulilor străini dreptul de a mai exercita jurisdicția consulară, așa cum se practica aceasta în țările regimului capitulațiilor ⁸¹. Așadar, timp de 14 luni de la declararea independenței, jurisdicția consulară n-a mai funcționat, și regimul consular s-a exercitat ca în statele independente.

Se constată și de data aceasta că poporul român, ca și în cazul înfăptuirii Unirii, și-a cucerit singur drepturile și că tratatele internaționale n-au făcut decît să le consacre, cu tergiversări și ambiguități.

Tratatul de la Berlin (1/13 iulie 1878) a recunoscut României independența și dreptul de a încheia convenții consulare cu diferite state, dar, pînă la încheierea acestora, a menținut, de drept, regimul capitulațiilor (art. 49) ⁸². Prevăzînd că „drepturile cîștigate” vor rămîne în vigoare, tratatul a stabilit că regimul capitulațiilor va subzista și pe viitor. Dar, de fapt, după cum s-a văzut, în intervalul de la 10 mai 1877 — 1 iulie 1878, România a cîștigat emanciparea de sub tutela capitulară. Românii au considerat că tratatul de la Berlin a sancționat starea de lucruri reală, care exista în acel moment ⁸³. Gradul de dezvoltare națională atins de România era prea avansat, pentru ca prin „drepturile cîștigate”, cum prevedea art. 49 din tratatul de la Berlin, să se poată înțelege drepturile consulilor într-o țară a capitulațiilor.

După tratatul de la Berlin, nici o țară n-a mai pretins folosirea unor privilegii de tipul jurisdicției consulare în România. În afară de interpretările contradictorii ale specialiștilor de drept internațional și a încercării de a condiționa renunțarea la privilegiile consulare prin evoluția

⁷⁹ Arhiva M.A.E., vol. 98, dosar 137, f. 209.

⁸⁰ Paul Fauchille, *op. cit.*, p. 185.

⁸¹ Georges F. Flaislen, *op. cit.*, p. 51.

⁸² Vezi T. G. Djuvara, *Tractate, convențiuni și învoiri internaționale ale României*, 1888, p. 201.

⁸³ G. Flaislen *op. cit.*, p. 51.

justiției românești nu exista nici un obstacol pentru România în calea încheierii de convenții consulare, ca stat independent. Pe această linie s-au înscris convențiile consulare cu Elveția (încheiată la Viena la 2/14 februarie 1880) ⁸⁴, cu Italia (la București la 5/17 august 1880) ⁸⁵, cu Belgia (la București, la 31 decembrie /12 ianuarie 1880) ⁸⁶ și cu S.U.A. (5/17 iunie 1881) ⁸⁷. Stingerea prin acorduri a-jurisdicției consulare era astfel definitivă.

Cu celelalte state problema jurisdicției consulare s-a rezolvat, în mod tacit.

Pe plan intern, prin hotărîrea Curții de Apel din București, din 16/29 februarie 1901, s-a decis că jurisdicția consulilor străini în România era ilegală începînd cu tratatul de la Berlin ⁸⁸.

În concluzie, lichidarea jurisdicției consulare în România s-a realizat ca urmare a unor acțiuni politice și diplomatice dificile și complexe, care au necesitat eforturi de peste un veac.

Parte integrantă a luptei pentru independență națională, bătălia diplomatică pentru abolirea jurisdicției consulare a cunoscut momente distincte de afirmare. Domnia lui Al. I. Cuza a reprezentat un punct culminant în cadrul acestei complexe acțiuni.

Proclamarea independenței de stat a României, la 9 mai 1877, a fost momentul decisiv, în urma căruia drepturile consulilor de a exercita prerogative decurgînd din capitulații nu au mai fost recunoscute pe teritoriul român. Începînd de la această dată, *de fapt*, jurisdicția consulară a încetat să mai acționeze în România.

Tratatul de la Berlin, precum și convențiile consulare încheiate de România cu diferite țări apusene, după 1880, în calitate de stat independent, n-au făcut decît să consacre situația, de fapt, existentă în țară, aceea a desființării jurisdicției consulare.

În încheiere, se poate afirma, deci, că poporul român, la fel ca și în cazul înfăptuirii Unirii, și-a cîștigat singur dreptul de a fi pe deplin stăpîn pe teritoriul său, lichidînd jurisdicția consulară ca formă de limitare a suveranității României.

L'ABOLITION DE LA JURIDICITION CONSULAIRE EN ROUMANIE — PARTIE INTÉGRANTE DE LA LUTTE POUR L'INDÉPENDANCE NATIONALE

RÉSUMÉ

La lutte pour la liquidation de toutes formes de limitation de la souveraineté nationale — le droit des consuls d'exercer sur le territoire roumain des prérogatives découlant des capitulations de la Porte avec les puissances occidentales se situant parmi ces formes — a réclamé de longs

⁸⁴ Text în T. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 204—212. Publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 7 din 11/23 ianuarie 1881.

⁸⁵ „Monitorul Oficial”, 26 februarie 1881 ; T. C. Djuvara, *op. cit.*, p. 253—285.

⁸⁶ „Monitorul Oficial”, 1/13 aprilie 1881 ; T. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 348—359.

⁸⁷ *Ibidem*, p. XVII.

⁸⁸ Paul Fauchille, *op. cit.*, p. 136.

efforts, déployés au long de plus d'un siècle, engageant des actions politiques et diplomatiques difficiles et complexes. Depuis la fin du XVIIIe siècle jusqu'à la conquête de l'indépendance d'Etat (1877—1878), le problème touchant l'abolition de la juridiction consulaire n'a pas cessé de polariser l'attention des gouvernements des Principautés Roumaines, problème indissolublement lié à la lutte pour la conquête de l'indépendance nationale. C'est là ce que l'auteur s'applique à démontrer dans son étude fondée sur une large base documentaire déjà connue ou inédite.

Marquant les moments les plus importants de la lutte diplomatique pour l'abolition de la juridiction consulaire, lutte qui a connu des moments distincts d'affirmation, l'auteur relève que la juridiction consulaire a cessé en fait d'opérer dans les Principautés, par suite des mesures adoptées sur le plan intérieur sous le règne l'Alexandru Ioan Cuza et de la lutte permanente menée par les Roumains contre le régime des capitulations, en général, et de la juridiction consulaire, en particulier. La proclamation de l'indépendance d'Etat, le 9 mai 1877, a marqué la cessation définitive du droit des consuls d'exercer la juridiction consulaire en Roumanie.

Le traité de Berlin (1er/13 juillet 1878) ainsi que les conventions consulaires conclues par la Roumanie avec diverses puissances occidentales après 1880, en qualité d'Etat indépendant, n'ont fait que consacrer la situation *de facto*, existant dans le pays, notamment la suppression de la juridiction consulaire. L'étude fait ressortir de façon prenante le fait que l'abolition de la juridiction consulaire a été, tout comme l'Union, l'œuvre du peuple roumain qui a conquis à lui seul le droit d'être pleinement maître de son territoire.

AJUTORUL BĂNESCU ȘI MATERIAL AL TRANSILVĂNENILOR ÎN SPRIJINUL RĂZBOIULUI PENTRU CUCERIREA INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI (I)

DE

PAUL ABRUDAN

Cucerirea independenței de stat a României a reprezentat un eveniment cu o deosebită semnificație politică, întrucât în acest fel se realiza unul din dezideratele luptei îndirjite de veacuri a poporului român.

Așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu la recentul Congres al educației politice și al culturii socialiste: „Încununare a unor năzuințe și lupte de veacuri ale poporului român, cucerirea independenței, ..., a avut o profundă înrîurire asupra întregii dezvoltări a societății românești pe calea progresului economic și social, deschizînd largi orizonturi națiunii noastre spre afirmarea liberă, de sine stătătoare”.

Trebuie subliniat — și această aserțiune e întărită de abundența mărturiilor că în cursul acestui moment de seamă al istoriei noastre naționale, la efortul depus pe plan militar de tînărul stat român a fost sprijinit — cu entuziasm și însuflețire — și de românii din Transilvania, doritori de a-și manifesta, și pe această cale, atașamentul lor pentru cauza libertății naționale, pe un plan mai larg — aceea a unității tuturor românilor*.

O contribuție la reliefarea acestui sprijin dorim să realizăm în cele ce urmează, cu precizarea că în cadrul acestei părți a materialului atenția este concentrată asupra aportului adus în acest proces de două centre de colectare a ajutoarelor: Sibiu și Brașov.

Participarea activă a românilor ardeleni la efortul comun al întregii națiuni în lupta pentru cucerirea independenței de stat a României s-a manifestat și printr-o acțiune solidară, pentru ajutorarea ostașilor români răniți în luptă și a familiilor acestora. În ciuda tuturor măsurilor repressive luate de autoritățile austro-ungare și a greutăților de tot felul, contri-

* Semnalînd existența pe această temă a materialelor, N. Adăniloae, *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*, în „Studii. Revistă de istorie”, Tom. 20 (1967), nr. 3, p. 349—456, și Elisabeta Ioniță, *Aportul femeilor la sprijinirea războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în „Revista de istorie”, tom. 29 (1976), nr. 4, p. 569—586, menționăm că în studiul de față alături de informații și date care apar inevitabil și în articolele amintite, autorul își propune o tratare mai detaliată a subiectului bazată pe investigarea susținută a fondurilor arhivistice ca și pe coordonarea acestora cu informațiile oferite de presa vremii.

buția financiară și materială a românilor din provinciile aflate sub ocupație străină a fost mare, generală și continuă, demnă și plină de combativitate neabătută.

Sarcina organizării și strîngerii ajutoarelor pentru răniți îi revenea, în România, Societății Crucii Roșii, ce luase ființă la 8 iunie 1876¹, avîndu-l președinte pe Dimitrie Ghica². După începerea ostilităților din partea Turciei împotriva României, Societatea Crucii Roșii a lansat un apel către populație pentru a veni în ajutorul ostașilor răniți. În apel se arăta că pe lângă scame și bandaje, se mai pot trimite cămăși, indispensabili, fețe de pernă, cearșafuri, ștergare, ciorapi, batiste și orice bucăți de pinză din care se pot confecționa comprese și feșii pentru pansat rănilor; se primesc alimente, ciocolată, orez și altele³. Apelul a fost preluat și republicat de „Gazeta Transilvaniei”, în scopul de a-i mobiliza pe românii ardeleni să-și aducă și dinșii contribuția. Ziarul mai transmitea știrea că pentru primirea ofrandelor din alte țări, români emigrați și domiciliați în București s-au întrunit în ziua de 8/20 mai 1877, cu care ocazie au ales un comitet⁴.

Apelurilor publicate în ziarele românești din Transilvania și Ungaria, precum și acelora sosite direct din București, Craiova, românii din teritoriile încorporate în monarhia austro-ungară le-au răspuns cu toată soliditatea frățească, înființînd comitete de ajutorare a ostașilor români răniți în război. Asemenea comitete luară naștere la Sibiu⁵, Brașov⁶, Făgăraș⁷, Năsăud⁸, Cluj⁹, Orăștie,¹⁰ Viena¹¹, formate în cea mai mare parte din femei; la Alba Iulia, Abrud, Timișoara, Baia Mare, Blaj, Sighișoara, Deva, Hațeg, Oradea, Zalău, Tîrgu Mureș, aceste organisme n-au mai putut fi create din cauza interdicției autorităților¹².

Comitetele formate în Transilvania și Banat pentru ajutorarea ostașilor români răniți n-au ființat decît cîteva zile. Imediat ce a aflat de existența lor, ministrul de Interne de la Budapesta a dat o dispoziție la 24 mai 1877, prin care se interzicea înființarea unor astfel de comitete, urmată de un nou ordin, la 26 mai, prin care se desființa Comitetul femeilor române din Sibiu, creat în acest scop¹³. Pe baza acestor dispoziții, autoritățile locale trec la desființarea comitetelor române de ajutorare, cu politețe

¹ Prin Convenția de la Geneva din 1864, la care a aderat și Statul Român, s-a stabilit constituirea unei societăți care să vină în ajutorul răniților de pe cîmpul de luptă. După izbucnirea războiului sirbo-turc, ministrul de Război al României, prin scrisoarea din 10 iunie 1876, l-a rugat pe Dimitrie Ghica să înființeze o Societate de Cruce Roșie. Apoi, ministrul de Externe a comunicat Turciei și Serbiei că România dorește să trimită cîte o ambulanță în fiecare din cele două state. Serbia a acceptat propunerea țării noastre, în timp ce Turcia a refuzat-o.

² „Telegraful român” din 21 nov./3 dec. 1876.

³ „Gazeta Transilvaniei” din 12/24 mai 1877.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, din 19/31 mai 1877.

⁶ „Telegraful român” din 19/31 mai 1877.

⁷ „Gazeta Transilvaniei” din 19/31 mai 1877.

⁸ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1952—1955, vol. IV (1877), p. 372.

⁹ „Familia” nr. 24, din 12/24 iunie 1877, p. 283.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, nr. 30, din 24 iulie/5 august 1877, p. 538.

¹² „Gazeta Transilvaniei” din 29 mai/10 iunie 1877.

¹³ Ibidem.

exagerată la Sibiu¹⁴, cu rigiditate oficială la Brașov¹⁵, în mod brutal la Cluj¹⁶. Românii protestează împotriva acestor măsuri; redactează cereri și memorii către autoritățile locale și centrale, în care aduc argumente privind acceptarea unanimă pe plan internațional a unor astfel de comitete, demască tratamentul diferit aplicat popoarelor asuprite în comparație cu cele două națiuni dominante din monarhia austro-ungară în problemele drepturilor și libertăților cetățenești și politice; organizează întruniri de solidaritate; se adresează presei și publicațiilor; fac apel la conducătorii mișcării naționale românești.

În lupta pentru apărarea comitetelor de ajutorare și a cauzei naționale a românilor, ziarele ocupă un loc de frunte. Ele publică apeluri, scrisori și articole prin care femeile sînt îndrumate să vină în sprijinul ostașilor români răniți, iau poziție față de măsurile represive instituite de guvern și autoritățile locale, se ridică împotriva calomniilor inserate în paginile presei maghiare la adresa românilor¹⁷. „Familia” reproduce Apelul femeilor române din Iași, din 25 aprilie 1877¹⁸, Apelul femeilor române din Bacău¹⁹ și lansează o chemare proprie intitulată *Apel către român(c)e*²⁰. În „Epistolă respectuoasă către femeile noastre”, din 7/19 mai 1877, George Barițiu își manifesta bucuria că femeile române din Sibiu au înființat un comitet care să colecteze ofrande pentru răniți. „Nu ne îndoim un moment — scria el — că femeile noastre din alte comune, mai ales urbane, opidane și chiar rurale (...), vor forma mici comitete de cîte trei sau cinci inse, spre a se consulta (...) despre calitatea scamelor, forma bandajelor (...), și modul înaintării pachetelor la locul destinațiunii lor”²¹. Apoi, comunica adresa din București, unde să fie expediate ofrandele, angajîndu-se, totodată, de a face personal un asemenea oficiu pentru colectele ce s-ar trimite pe adresa sa din Brașov. „Această activitate umanitară și frățească” care a cuprins întreaga națiune sublinia Barițiu — dă prilej femeilor noastre „de a lega ranele acelor ostași români, frați ai noștri, (...) cari (...) se bat și-și varsă sîngele (...) pentru existența patriei și a națiunii, pentru libertate”²².

Același autor, în articolul „Spre folosul românilor răniți”, admonestează ziarul „Kelet” din Cluj, care „cu toată furia unui tiran brutal” amenință femeile ce „ar cuteza să contribuie cu bani și scame pentru soldații răniți din armata României”²³. Și aceasta, scrie Barițiu, în condițiile „cînd femeile compatrioților maghiari (de) 9 luni prepară cu mare zel scame, bandaje și alte obiecte necesare la vindecarea soldaților turcești răniți în bătălie”²⁴. La insinuările ziarului, că apelurile adresate femeilor române din Transilvania, Bucovina și Ungaria, venite din Craiova și Bucu-

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, din 22 mai/3 iunie 1877.

¹⁶ Ibidem, din 29 mai 10 iunie 1877.

¹⁷ Ibidem, din 22 mai 3 iunie 1877.

¹⁸ „Familia”, nr. 19, din 8 20 mai 1877, p. 221.

¹⁹ Ibidem, nr. 20, din 15/27 mai 1877, p. 237.

²⁰ Ibidem, p. 238.

²¹ „Gazeta Transilvaniei” din 8/20 mai 1877.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, din 22 mai 3 iunie 1877.

²⁴ Ibidem, din 8/20 mai 1877.

rești, ar constitui simptomele unui complot favorizat de un stat străin, George Barițiu răspunde că acestea sînt simple calomnii, vehiculate cu scopul de a învrăjbi naționalitățile²⁵. În încheierea articolului, el îndeamnă femeile române să meargă „cu pași siguri pe calea ce le arată inima, voința națională și exemplul Europei”²⁶.

Motivului invocat de autorități la desființarea comitetelor de ajuto-rare a ostașilor români răniți, că existența și activitatea acestora „ar vătăma neutralitatea Austro-Ungariei”, presa română puneă întrebarea: dar „cînd se constituie comitete pentru (ajutorarea ostașilor) turci, atunci nu se vătămă neutralitatea”²⁷. În contestația sa împotriva desființării Comitetului de ajutorare din Sibiu, Iudita Măcelariu arăta că „și acum se constituiesc comitete (...) în capitală, (...) și în provincie pentru ajutorarea răniților turci”, se organizează demonstrații de solidaritate cu Poarta, acțiuni pe care guvernul le trece cu vederea; oare acestea nu contravin politicii de neutralitate, adoptată de Austro-Ungaria, întreba dînsa. După care continua: „oare să fie mai compromițătoare principiului de neutralitate unele comitete de dame române, decît comitetele maghiare pentru ajutorarea răniților turci”²⁸.

În timp ce autoritățile de la Budapesta interziceau colectele pentru ostașii români răniți, ziarele maghiare calomniiau armata română²⁹ și publicau apeluri pentru ajutorarea turcilor. La Budapesta se înființează un comitet de acțiune pentru sprijinirea turcilor, alcătuit din 20 personalități de seamă ale vieții publice³⁰; pe lângă Consulatul turc din capitala Ungariei se creează un birou pentru coordonarea acțiunii³¹. La băile Corund din secuime, doctorul Vajna organizează o serată, „ca și frecventatorii acestei băi să dea dovadă de simpatia națiunii maghiare față de națiunea turcă”, colectîndu-se 114, 50 florini³². În numărul său din 28 august 1877, ziarul „Hermannstädter Zeitung” menționa că au început colecte pentru răniții turci în toată Ungaria și Transilvania și se desfășoară cu rezultate bune³³. Reuniunea femeilor maghiare din Odorhei, cu prilejul unei serate, a adunat 81,72 florini pentru răniții armatei otomane³⁴; în Brașov strîngea contribuții pentru turci Ernest Efendi³⁵; la Tirgu Mureș are loc o serată, unde se colectează 19 florini; în Cluj se organizează trei colecte, iar rezultatul ultimei dintre ele a fost de 207 florini³⁶. În ianuarie 1878, ziarele budapestane publică un nou apel³⁷ pentru sprijinirea armatei otomane, care va fi preluat de gazetele din provincie.

²⁵ Ibidem, din 22 mai/3 iunie 1877.

²⁶ Ibidem.

²⁷ „Telegraful român” din 19/31 mai 1877.

²⁸ „Gazeta Transilvaniei” din 29 mai 10 iunie 1877.

²⁹ „Kelet” (Cluj) din 17, 26 iulie, 15 sept. 1877; „Magyar Polgár” (Cluj) din 20 aug. 1877; „Kelet” din 30 oct., 4, 9 nov. și 14 dec. 1877.

³⁰ „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” din 6 iunie 1877.

³¹ „Gyógyászat” din 28 iulie, 4 și 11 aug. 1877; „Magyar Polgár” din 11 aug. 1877.

³² „Magyar Polgár” din 11 aug. 1877.

³³ „Hermannstädter Zeitung” din 28 aug. 1877.

³⁴ „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” din 31 aug. 1877.

³⁵ „Kronstädter Zeitung” din 14 sept. 1877.

³⁶ „Kelet” din 13 și 28 sept. 1877.

³⁷ Ibidem, din 26 ian. 1878.

Cu românii trasilvăneni se solidarizează presa și românii de dincolo de Carpați. Ziarul „Românul” condamnă măsura luată de autoritățile austro-ungare și demască calomniile proferate de presa maghiară la adresa românilor aflați sub stăpânire străină. În scrisoarea sa de protest, din 29 mai/10 iunie 1877, Constanța Argetoianu din Craiova spune că este de neînțeles ca un stat să se înspăimînte „de niște doamne române, cari voră a constitui un comitet pentru a trimite scamă și bandaje fraților lor din România”³⁸. După care întreabă : „Crezură ei oare că prin acea disolvare vor opri simpatiile românilor de dincolo de Carpați de a sbura spre frații lor de dincoace ; lacrimile lor de bucurie de a curge pentru victoriile drapelului român ?” Răspunzînd la această întrebare, autoarea scrisorii spune : „Aceasta nu se poate fiindcă nu există o autoritate omenească care să poată reglementa bătaia inimii, fiindcă nici o autoritate (...) nu poate opri pe români de a vorbi românește, de a iubi românește, de a lucra românește !”³⁹

În continuare, Constanța Argetoianu se adresează ziarului „Kelet”, care acuza România de rebeliune contra puterii suzerane, spunînd : „Sintem o națiune liberă ; domnii și strămoșii noștri au luptat secolii întregi pentru această libertate ; mult singe românesc s-a vărsat pentru a opri pe tunci de a-și întinde conquistele dincoace de Dunăre”⁴⁰. Mai departe, ea le îmbărbăta pe surorile din Transilvania și Banat, sfătuindu-le să meargă înainte cu hotărîre în lupta pentru apărarea cauzei naționale.

Demnă de remarcat este atitudinea presei săsești, care ia apărarea comitetelor de ajutorare românești. Revoltate de măsurile samavolnice ale guvernului, „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” și „Hermannstadter Zeitung” le comentează și condamnă cu vehemență, totodată, în numerele din 30 și 31 mai 1877. În coloanele sale, ziarul „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” publică știrea că în timp ce comitetele românești sint desființate, la Budapesta s-a creat un Comitet central pentru ajutorarea răniților turci, cu subcomitete în toată țara.

Odată cu interzicerea și desființarea comitetelor de ajutorare a ostașilor români răniți, cum ordinul ministerial admitea ca persoanele particulare să efectueze asemenea colecte, dar sub stricta supraveghere a autorităților, cărora urmau să li se prezinte listele originale cu ofrandele adunate⁴¹, românii din monarhia austro-ungară s-au adaptat noilor condiții. Cînd la 26 mai/7 iunie 1877, Ministerul de Interne a respins contestația Ilditei Măcelariu, românii declară : dacă nu ni se permite funcționarea comitetelor vom face colecte individuale. Acțiunea nu trebuie să sufere nici o aminare, opera începută va fi dusă mai departe.

Consecvenți acestui deziderat, în orașe și sate nenumărate femei și bărbați au lansat liste de subscripții și s-au angajat, prin apeluri și scrisori publice, că vor aduna și expedia Crucii Roșii din București ajutoarele donate de populație. De la început s-au stabilit ca principale centre de colectare a ofrandelor Sibiu și Brașov, cărora li s-au adăugat acelea din Făgăraș, Turda, Sighișoara, Timișoara, Oravița, Alba Iulia, Blaj, Cluj, Beiuș

³⁸ „Gazeta Transilvaniei” din 9/21 iunie 1877.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, din 29 mai/10 iunie 1877.

și altele. Reprezentanții acestor centre efectuau ei înșiși colecte prin orașe și sate, după cum și alți locuitori, în special dintre membrii fostelor comitete de ajutorare. Spre aceste centre se îndreptau ajutoarele provenite din alte orașe și sate, adunate de femei, învățători, profesori, preoți, notari, avocați, studenți, medici și țărani, unde se centralizau, după care erau expediate la București.

În afara acestora, au mai colectat ajutoare pentru răniți o serie de alți patrioți din Lugoj, Hațeg, Oradea, Deva, Baia Mare, Hunedoara, Năsăud, Șimleu Silvaniei, Ciacova, Tîrgu Mureș, Reghin, Cluj, Budiul de Cîmpie și altele, pe care le-au trimis direct Crucii Roșii din capitala României sau altor așezăminte pentru ocrotirea răniților. Ajutoare pentru răniți au mai donat și românii transilvăneni ce se aflau, în acei ani, în vechea Românie ⁴².

Acțiunea de colectare a ofrandelor pentru răniții români va fi puternic sprijinită de presa românească din Transilvania, Ungaria și vechea Românie, căreia i se vor alătura și publicațiile germane. „Gazeta Transilvaniei”, „Telegraful român” și „Familia” aproape număr de număr vor publica liste de contribuții, știri și articole în legătură cu desfășurarea acestei puternice și hotărâte mișcări de solidaritate. Revistele „Gura Satului”, „Cocoșul Roșu”, „Școala Română” și altele, de asemenea, vor dedica multe pagini acțiunii de sprijinire a soldaților români răniți, organizînd și ele colecte de ofrande. Ziarele germane „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, „Kronstädter Zeitung” și „Hermannstädter Zeitung” se vor solidariza cu cauza națională a românilor. Ele vor publica știri și articole referitoare la înființarea și activitatea comitetelor românești de ajutorare ⁴³, la disputa dintre aceste organisme și autorități ⁴⁴, la colectele efectuate de persoane particulare la Sibiu, Alba Iulia, Abrud, Valea Crișului, Brașov, Hațeg, Făgăraș etc; despre activitatea medicilor sași în spitalele de pe frontul luptei de independență ⁴⁵.

Prin activitatea sa intensă și neobosită, presa a constituit un puternic factor de organizare și dinamizare a mișcării generale de ajutorare a României în războiul pentru independență, în condițiile cînd autoritățile austro-ungare încercau să o handicapeze, prin interzicerea desfășurării ei în mod organizat, cu comitete de conducere, a căror forță mobilizatoare ar fi fost cu mult mai mare. Presa românească a încercat și în bună măsură a reușit să înlocuiască organele dizolvate, acțiunea continuîndu-se sub îndrumarea sa.

În continuare, ne vom opri asupra activității desfășurate, pe centre, în sprijinul ostașilor români răniți în războiul de independență.

1. COLECTELE EFECTUATE Moștenitor al unei vechi și bogate tradiții democratice și progresiste în lupta pentru libertate socială și națională, Sibiul a constituit unul din centrele principale ale solidarității cu românii de dincolo de Carpați în anii războiului pentru cucerirea independenței de stat a României.

⁴² Ibidem, din 22 iulie 1877; „Familia”, nr. 30, din 24 iulie/5 aug. 1877, p. 357.

⁴³ „Hermannstädter Zeitung” din 23 mai 1877; „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” din 24 mai 1877; „Kronstädter Zeitung” din 29 mai 1877.

⁴⁴ „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” din 2 iunie 1877.

⁴⁵ „Kronstädter Zeitung” din 7 și 26 sept. 1877; Richard Kepp, Știri medicale și sanitare din războiul independenței și gazetele săsești din Ardeal (Teză de doctorat), Cluj, 1935.

Pentru a veni în sprijinul ostașilor români răniți în războiul cu Poarta în ziua de 5/17 mai 1877, în casa Iuditei Măcelariu, s-au întrunit 19 membre ale Societății de dame române din Sibiu și au pus bazele Comitetului de ajutorare⁴⁶. În procesul-verbal încheiat cu acel prilej se arăta că ele „au crezut de a lor sacră datorință de a veni cu mijloacele lor posibile în ajutorul ostașilor români răniți și ușurarea familiilor celor căzuți în luptă”⁴⁷. Tot acolo erau stabilite atribuțiile comitetului, și anume: de a primi ofrandele de orice natură și a le trimite Crucii Roșii din București. Ca președintă a comitetului a fost aleasă inițiatoarea acțiunii — Iudita Măcelariu, vicepreședintă — Maria Hannia, casieră — Agnes Popa, secretare: Caliope Boiu și Maria Cosma. Din comitet mai făceau parte 12 persoane, și anume: Ioana Bădilă, Ana Bechnițiu, Eleuteria Cristea, Maria Cunțan, Sabina Brote, Ana Hodoș, Ana Moga, Alexandrina Matei, Ermina Păcurariu, Iosefina Paschevici, Elena Popescu și Iosefina Racuciu⁴⁸. Conceput ca un organ reprezentativ larg și democratic, se arăta că la ședințele comitetului au dreptul să participe cu vot consultativ toți contribuabilii⁴⁹.

Tot în cadrul acelei adunări a fost elaborat „Apelu către române”, în care se spunea că în conflația ce „a atins deja pre frații și surorile noastre din România, noi (...) nu putem sta indiferente”⁵⁰. Se aducea la cunoștință formarea Comitetului din Sibiu pentru ajutorarea răniților, umat de îndemnul „să venim dar și să dăm ajutorul nostru întru realizarea scopului propus (...), pentru scump sîngele nostru (...) Invităm (...) pe toate românele surori ale noastre (...) să binevoiască a-și aduce fiecare obolul său”⁵¹. Apoi se arata că ofrandele se pot face în bani, scame, feșii de pinză, feșii de flanel sau tifon. După ce se dădeau unele detalii tehnice în legătură cu lungimea și lățimea materialelor, urma adresa Iuditei Măcelariu din Sibiu, unde acestea să fie trimise⁵².

Publicat în „Telegraful român”, „Gazeta Transilvaniei” și „Familia”⁵³, apelul Comitetului de ajutorare din Sibiu a ajuns pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale Transilvaniei; ba chiar în Ungaria și Austria. Primit cu interes, el a dat naștere unei largi mișcări în orașe și sate, unde acțiunea de colectare a ofrandelor a început imediat, îmbrăcînd cele mai variate și neașteptate forme.

Acțiunea inițiată la Sibiu s-a bucurat de aprobarea și încurajarea unanimă a românilor de dincolo de Carpați. Edificatoare în acest sens este scrisoarea Mariei I. Robești din Pitești, expediată la 18/30 mai 1877, pe adresa Comitetului de doamne române din Sibiu, în care se spune: „Nobilă dv. întreprindere este una din cele mai sacre ce poate să conceapă o inimă de român(c)ă. Onoare vouă (care purtați) (...) simțăminte de amor fratern către fiii, soții și părinții noștri care merg a-și depune sîngele pe altarul patriei”⁵⁴.

⁴⁶ „Gazeta Transilvaniei” din 19 31 mai 1877; p. 2; „Școala Română” nr. 19, Sibiu, din 13 mai st. v. 1877, p. 151-152.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ „Familia” nr. 20, din 15 27 iunie 1877, p. 237-238.

⁵⁴ „Telegraful român” din 26 mai/7 iunie 1877.

Autoritățile nemulțumite de acțiunea inițiată la Sibiu în sprijinul României, și prevăzând extinderea acesteia în rîndurile tuturor românilor din Transilvania și Ungaria, au trecut la măsuri represive, în scopul frînării ei. Pe baza ordinului emis la 14/26 mai 1877 de Ministerul de Interne de la Budapesta, și care se referea în mod expres la Comitetul de ajutorare din Sibiu, prefectul județului Sibiu, Frideric Wächter, la 16/28 mai 1877, îi dă o serie de dispoziții lui Gibel Adolf, subprefectul sibian. El îi atrăgea atenția să urmărească cu mai multă vigilență acțiunile românilor de pe teritoriul județului, în legătură cu războiul ruso-turc. Mai departe îi aducea la cunoștință „că nu se admite formarea comitetelor de ajutorare a răniților”, dar persoanele particulare „pot colecta ajutor în pansamente, îmbrăcăminte și chiar în bani, pentru răniții oricărei părți beligerante”⁵⁵, cu condiția ca listele de subscripții să fie prezentate autorităților, pentru viză. În încheiere, îl informa asupra dispoziției sale, comunicată Iuditei Măcelariu: „am interzis activitatea Comitetului femeilor române, format în Sibiu, și despre aceasta am anunțat-o pe președinta comitetului, d-na Iudita Măcelariu”⁵⁶. Peste două zile, prefectul sibian, Wächter, cu adresa nr. 396 din 18/30 mai 1877, după o politicoasă introducere, o anunță și în scris pe Iudita Măcelariu, comunicîndu-i „că trebuie să sisteze activitatea comitetului. Mai departe, el explica că statul nu poate accepta ființarea unor astfel de organisme, pentru a nu contraveni politicii de neutralitate adoptată de Austro-Ungaria, „însă particulari(i) pot colecta ajutoare pe seama răniților oricărei părți beligerante, în scame, rufe și chiar în bani”⁵⁷, cu obligația ca listele originale ale ofrandelor să fie văzute de autorități.

Conținutul dispoziției sale din 16/28 mai 1877, privitoare la urmărirea acțiunilor desfășurate de români în sprijinul ostașilor răniți, prefectul județului Sibiu l-a făcut cunoscut, la data de 2 iunie 1877, tuturor scaunelor săsești. În aceeași zi a înaintat un raport informativ asupra stărilor de lucruri din cadrul județului, precum și măsurile luate, pentru îndeplinirea ordinului ministerial⁵⁸.

La 19/31 mai, comitetul sibian se întrunește și, luînd la cunoștință dispoziția autorităților, „cu părere de rău” se dizolvă, iar Iudita Măcelariu este „însărcinată a interveni la d-l ministru de Interne pentru revocarea acestei ordinațiuni”⁵⁹. Imediat după întrunire, Iudita Măcelariu înștiințează redacția „Telegrafului român” din Sibiu și telegrafiază ziarelor „Gazeta Transilvaniei” din Brașov și „Românul” din București, despre măsura luată de autorități, cerîndu-le sprijin.

A doua zi, 20 mai/1 iunie, fosta președintă a comitetului sibian întocmi un lung și documentat memoriu adresat Ministerului de Interne. În cuprinsul lui, Iudita Măcelariu spunea că „activitatea mai departe a a comitetului am suspendat-o deocamdată; însă acea dispozițiune o consider atît de compromițătoare nentru stat, încît⁶⁰ cer revocarea ei”. Își

⁵⁵ Arhivele Statului Sibiu, fond Comitat Sibiu, vicecomite, cota 15 1877, act. nr. 389 1877 pres.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ „Gazeta Transilvaniei” din 29 mai 10 iunie 1877.

⁵⁸ Arhivele Statului Sibiu, fond Comitat Sibiu, vicecomite, cota 15 1877, act. nr. 389/ 1877, pres.

⁵⁹ „Gazeta Transilvaniei” din 29 mai/10 iunie 1877.

⁶⁰ Ibidem.

exprima nedumerirea în legătură cu măsura luată și folosește numeroase exemple de acțiuni ce au avut și au loc în Austro-Ungaria, de solidaritate cu Turcia, din partea prootomanilor, fără să se ia atitudine împotriva lor. „Dacă nu este crimă a nutri simpatie pentru turci — conchide autoarea — nu poate fi crimă nici aceea că femeile române sînt cu compătimire și simpatie către singele lor”⁶¹.

Ziarele publică telegrama Iuditei Măcelariu în primele numere, după cum și lungi articole, în care comentează și condamnă arbitrariul autorităților din Austro-Ungaria. „Românul” din București, în numărul din 20 mai/1 iunie 1877 aducea la cunoștința cititorilor săi știrea că „Guvernul din Pesta a disolvat Comitetul femeilor române din Sibiu pentru ajutorarea ostașilor români răniți”⁶². Mai departe, ziarul demască conținutul acestei măsuri, cheamă opinia publică să protesteze împotriva ei, iar pe frații ardeleni îi îndeamnă să nu se lase intimidați. Revista „Familia” comentează dispoziția Ministerului de Interne de la Pesta ⁶³, al cărei ascuțiș este îndreptat împotriva solidarității românilor din monarhia austro-ungară cu frații lor din România.

„Gazeta Transilvaniei”, odată cu protestul său, vehiculează ideea eludării dispoziției ministeriale prin efectuarea de colecte de către persoane particulare. „Ne vin știri din toate ținuturile țării locuite de români scria „Gazeta Transilvaniei” —, că femeile noastre s-au pus cu tot adinsul pe lucru pentru soldații răniți și că în fiecare comună se însărcinează cîte ceva de bunăvoia sa a duce obiectele sau banii la cea mai de aproape stațiune spre a se înainta la locul destinațiunei (. . .) după înțelegerea prealabilă a cîtorva persoane”. În felul acesta, continua ziarul în „Nota redacției”, femeile noastre adună ajutoare pentru răniții români ⁶⁴. Ziarul brașovean relatează că unii deputați și unii turcofilii din Ungaria au publicat „în vreo 50 de ziare” un apel ⁶⁵, cerînd să facă colecte în bani și ofrande, „să-i ajute așa, dacă nu pot ajuta turcilor cu armele”⁶⁶.

Dindu-și seama că nu va putea îndupleca autoritățile să revoce ordinul în legătură cu desființarea comitetului ⁶⁷, vrednica româncă din Sibiu se hotărăște a continua singură activitatea organului pe care l-a patronat. „Declar cum că și de aci încolo voi primi oferte pentru ostașii răniți din România scria Iudita Măcelariu în „Gazeta Transilvaniei” din 2/14 iunie 1877 —, acelea le voi înainta la locul destinațiunei lor, și voi da socoteală publică” ⁶⁸. Ziarele îi vin în sprijin, o încurajează în hotărîrea sa

⁶¹ Ibidem.

⁶² „Românul” din 20 mai 1877.

⁶³ „Familia” nr. 22 din 29 mai/10 iunie 1877.

⁶⁴ „Gazeta Transilvaniei” din 29 mai/10 iunie 1877.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ La 11 iunie 1877, prefectul județului Sibiu îi comunică Iuditei Măcelariu răspunsul Ministerului de Interne, din 26 mai/7 iunie 1877, la recursul său, prin care se reînnoiește dispoziția din 24 mai, „că nicăieri, pe întregul teritoriu al țării nu este permisă constituirea comitetelor de ajutorare”. (Cf. Iudita Măcelariu, *Ratiociniu publicu despre colectele întreprinse pe seama ostașilor români răniți în rezbetul oriental din anul 1877/78*, Edițiune proprie a colectantei, Sibiu, 1878, p. 14).

⁶⁸ „Gazeta Transilvaniei” din 2/14 iunie 1877.

patriotică, și lansează apeluri prin care toți românii din Austro-Ungaria erau chemați să vină în ajutorul răniților români.

Consecvente în apărarea cauzei naționale și pe calea colectării de ofrande, începînd cu luna mai 1877 ziarele și publicațiile românești din monarhia habsburgică vor cuprinde în paginile lor, număr de număr, știri în legătură cu desfășurarea acestei acțiuni, apeluri, dări de seamă, liste de contribuții și articole mobilizatoare.

Apelului lansat de Comitetul de ajutorare din Sibiu prin intermediul presei i-au răspuns cu însuflețire un număr tot mai mare de români. Ca urmare, în orașele și satele provinciilor românești anexate Ungariei s-a desfășurat o intensă acțiune pentru colectarea de ofrande necesare ostașilor români răniți în războiul de independență. Soții și fiice de învățători, de preoți, de notari comunali, de țărani și alți patrioți, au umblat din casă în casă adunînd bani și materiale pentru răniți; unele au strîns bucăți de pînză, pe care seara, echipe de femei și fete le transformau în scamă; altele s-au apucat de țesut pînză, pe care au trimis-o Crucii Roșii din București. Alături de ele s-au aflat învățătoarele și învățătorii, preoții, notarii comunali, profesorii și avocații, medicii, scriitorii și ziariștii, care au folosit orice prilej pentru a aduna cît mai multe ofrande pentru răniți. Colectele prin sate, la școală și biserică, folosirea orelor de lucrări practice la școală pentru producerea de scamă, conferințe publice și spectacole cu taxă de intrare, organizarea de tombole în favoarea răniților, sînt cîteva din formele folosite.

Pînă în momentul desființării comitetului de ajutorare la sfîrșitul lui mai 1877, Iudita Măcelariu, Maria Cunțan, Ana Brote din Rășinari și Ioana Bozașan, preotul din Moșna, au colectat din Sibiu, Rășinari și Moșna suma de 493,50 florini și 2.068,50 lei⁶⁹, iar ca materiale: peste 52 kg scamă, 54 pachete de vată, 78,20 m pînză, 74 cămăși, 74 indispen-sabili, peste 1200 comprese, feșii, triunghiule și altele⁷⁰.

După dizolvarea comitetului sibian, activitatea în sprijinul răni-ților a continuat cu intensitate crescîndă de la o săptămînă la alta. Iudita Măcelariu face colecte în Sibiu; tînăra Ida Mladin, fiica notarului din Mac- cea, adună bani și ofrande de la locuitorii acelei comune; Reghina Rod- neanu, activează în Curtici; Emilia Popescu, soția notarului din Nadab, face același lucru între săteni; Ana Petco, la Deva; Maria Lazăr, în Băița Montană⁷¹. La sfîrșitul lunii iunie, suma colectată se ridică la 653 florini și 2.189 lei, iar ofrandele materiale ajungeau la 62 kg scamă, 59 pachete de vată, 187 m pînză etc.⁷².

În iulie și august, Maria Ariton din Boița strînge ajutoare pentru răniți de la locuitorii din Rășinari și Boița⁷³; Ana Gal și Ana Filip adună ofrande din Abrud; Catinca Tipei, în Sebeș; Agapia Droc, în Miercurea; Emilia Munteanu, în Sebeș; Maria Lazăr, în Jina; Ana Șerbu, în Poiana;⁷⁴ preotul Ioachim Munteanu, în Săliște;⁷⁵ Alexandru Lebu, în

⁶⁹ „Telegraful român” din 22 mai 3 iunie, 29 mai/10 iunie 1877.

⁷⁰ Ibidem, din 29 mai 10 iunie, 2 11 iunie 1877.

⁷¹ Ibidem, din 16/28 iunie 1877.

⁷² Ibidem, din 26 iunie 8 iulie 1877.

⁷³ Ibidem, din 7 19 iulie 1877.

⁷⁴ Ibidem, din 10/22 iulie 1877.

⁷⁵ Ibidem, din 14/26 iulie 1877.

(Cacova ⁷⁶; Emilia Gurban, în Buteni, preotul Romul Crainic, în Dobra și alte 26 sate. „Deși trăim într-unul dintre cele mai sărace ținuturi ale țării — serie el — nu am putut rămâne indiferenți de frații noștri din România, cari se luptă pentru o cauză sîntă, și astfel am instituit aici o subscripțiune pentru frații români răniți în rezel”⁷⁷. Lista, împreună cu suma colectată, a fost trimisă pe adresa Iuditei Măcelariu la Sibiu. Autoritățile, aflînd de acțiunea preotului din Dobra, care cuprindea cîteva zeci de sate din Hunedoara, urmărind să frîneze sprijinul românilor ardeleni față de România, l-au acuzat că atunci cînd adună ofrande „pentru rebelii ce au apucat armele în contra suzeranului” desfășoară agitație contra statului. Citat în fața oficialităților, el declară: „E adevărat că am deschis una subscripțiune (...) pentru frații noștri români. Am colectat în mai multe rînduri în Dobra (...) Amicii mei din Ilia și jur aflînd că am deschis una subscripțiune, s-au oferit a contribui în colecta mea”; ba mai mult și doi maghiari „pe cari nu-i cunoșteam pînă atunci, aflînd despre scopul (...) colectei (...) s-au oferit că vor contribui și dinșii”⁷⁸. Fără a se lăsa intimidat, preotul Romul Crainic a continuat să colinde satele și să strîngă ofrande pentru răniți.

Cu toate greutățile ce li se pun în cale, Maria Isaia Oprișor, Maria Ioan Oprișor, Ana Luca și Lina Maței adună bani și materiale în Ocna Sibiului ⁷⁹; studentul Basiliu Mihail Lazăr strînge ofrande de la românii studioși din Viena ⁸⁰. Ida Mladin organizează o nouă colectă în Maea ⁸¹; Elena și Ioan Țăranu, în Lipova; notarul comunal Constantin Popovici, în Sadu ⁸²; Zoe Mihălțeanu și Iudita Secula, în Brad și Baia de Criș; tinăra Elena Pop, fiica lui Gheorghe Pop, în Băsești și 10 sate învecinate ⁸³; Ileana de Mocsony, în Budapesta ⁸⁴; Ana Cocorada, în Merghindeal ⁸⁵; Ioan Popa și Constantin Popovici, în Boița; Elena Domnariu și Ana Moldovan, în Ocna Sibiului ⁸⁶. Învățătorul Darius Puticiu, din Lipova, trimite 1,025 kg scamă, realizată din bucăți de pînză de elevele sale în orele de activități practice ⁸⁷. Pe adresa Iuditei Măcelariu din Sibiu sosesc ofrande din Beiuș, Șomcuta Mare, Boița ⁸⁸, Ocna Sibiului și Băița Montană ⁸⁹. La sfîrșitul lunii septembrie, totalul sumelor colectate se ridică la peste 2.000 florini și aproape 3.000 lei ⁹⁰, pe care îi și expediasc Crucii Roșii din București, împreună cu scamă, pînză, comprese și alte materiale ⁹¹.

⁷⁶ Ibidem, din 21 iulie 2 aug. 1877.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, din 7 19 aug. 1877.

⁸⁰ „Gazeta Transilvaniei” din 11/23 aug. 1877.

⁸¹ Ibidem.

⁸² „Telegraful român” din 25 aug./6 sept. 1877.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, din 1 13 sept. 1877.

⁸⁶ Ibidem, din 9 21 sept. 1877.

⁸⁷ Ibidem, din 1 13 sept. 1877.

⁸⁸ Ibidem, din 15/27 sept. 1877.

⁸⁹ Ibidem, din 18/30 sept. 1877.

⁹⁰ Ibidem, din 15/27 sept. 1877.

⁹¹ Ibidem, din 25 sept./7 oct. www.dacoromanica.ro

Chemarea Crucii Roșii din România de a aduna ajutoare pentru răniții din luptele de la Plevna, publicată de „Gazeta Transilvaniei”, o determină pe Iudita Măcelariu, la 10/22 septembrie 1877, să lanseze un nou „Apel filantropic”, prin care „ridică voce(a) întru ajutorarea fraților noștri, cari își varsă singele pentru apărarea onoarei numelui de român”⁹². Să le întindem mîna răniților din spitale, pentru că „ajutoarele adunate pînă acum nici pe departe nu pot acoperi” nevoile, scrie dînsa. În continuare, se adresa femeilor, rugîndu-le să contribuie cu bani și materiale pentru a „alina durerea iubiților noștri vulnerați pe cîmpul de onoare”⁹³. Pentru ca acțiunea să dea rezultate cît mai bune, ea socotea necesar ca aceasta să fie condusă de cei mai influenți oameni din fiecare comună.

„Gazeta Transilvaniei” publică, în articolul „Rezelul” din 19 septembrie, o înflăcărată chemare, cerînd „ajutorul pentru frații noștri (...) care și-au vărsat singele pentru patrie”. Apoi, relatează comunicarea primită de la „corespondentul nostru din București”, în care se arată cît de „mari sînt încă trebuințele Crucii Roșii și cît de mult poate astăzi folosi și cel mai mic ajutor dat spre alinarea durerilor celor ce au căzut pe cîmpul de onoare”⁹⁴.

Ca răspuns la aceste apeluri și la acelea vehiculate prin alte organe de presă, după cum și prin viu grai, acțiunea de sprijinire materială a răniților cunoaște o nouă intensificare. Aleman Dancăș din Rășinari întreprinde a doua colectă; preoții Petre Iuga și Ioan Iosof adună ofrande în Tilișca⁹⁵; Ștefan Opriș, în Șura Mare⁹⁶; notarul Teodor Păcățian, în Jandani; Ana Lemeny, în Borșa Maramureșului⁹⁷; preotul C. Baca, învățătorul Radu Neagu și ajutorul de primar Zaharia Bădilă strîng ajutoare de la 111 locuitori din Poplaca; Paraschiva Măcelariu⁹⁸ și Ana P. Florian, în Racovița⁹⁹; V. Macsim, în Avrig; Olga Mișicu, în Arad; preotul Ioan Iloviciu, în Rușciori; Amalia Pop, în Ocna Sibiului; Catinea Tipei, în Sebeș; Susana Brote, în Rășinari¹⁰⁰; studentul Victor Colceriu, în Șomcuta Mare; Elena Pop, în Băsești și Babța¹⁰¹; preotul George Vasilievici, în Șiria; Cecilia Hocman, în Bocșa Montană¹⁰² și Roșia¹⁰³; protopopul Teodor Pop, în Zalău¹⁰⁴; Agnes Popa, în Sibiu¹⁰⁵; Agapia Droc, în Miercurea; Ioachim Munteanu, în Săliște; Alexandru Lebu, în Cacova;¹⁰⁶ Ioan Danciu, în Baia de Arieș; preotul Nicolae Piticu, în Muncel; preotul Ioan Morcan, în Cioara; preotul Simeon Simon, în Sălciua de Jos și de Sus; preotul Basiliu Sabău, în Lupșa, Șașa Lupșa și Valea Lupșei; preotul

⁹² „Gazeta Transilvaniei” din 15-27 sept. 1877. Vezi și numărul din 25 aug. 6 sept. 1877.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem, din 8/20 sept. 1877.

⁹⁵ „Telegraful român” din 25 sept. 7 oct. 1877.

⁹⁶ Ibidem, din 29 sept. 11 oct. 1877.

⁹⁷ Ibidem, din 2-14 oct. 1877.

⁹⁸ Ibidem, din 13-25 oct. 1877.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem, din 27 oct./8 nov. 1877.

¹⁰¹ Ibidem, din 30 oct./11 nov. 1877.

¹⁰² Ibidem, din 6/18 nov. 1877.

¹⁰³ Ibidem, din 10/22 nov. 1877.

¹⁰⁴ Ibidem, din 13/25 nov. 1877.

¹⁰⁵ Ibidem, din 11/22 nov. 1877.

¹⁰⁶ Ibidem.

Teodor Pleșa, în Sărtaș; Constantin Giurgescu, în Runc¹⁰⁷; Ana Zaslo, în Seleuș¹⁰⁸; George Purcaru, în Arad; George Crișan, în Mediaș¹⁰⁹. La 8 decembrie 1877, Iudita Măcelariu anunța că a trimis Crucii Roșii din București cea de-a treia tranșă de ofrande, totalizând astfel 9.031,73 lei noi, și numeroase colete cu materiale¹¹⁰. Cu acel prilej, în numele Comitetului Central al Societății de Cruce Roșie din România, dînsa exprima vii mulțumiri tuturor acelor care au donat ajutoare pentru răniții români, precum și neobosiților colectanți.

Din decembrie 1877 și pînă în aprilie 1878, Iudita Măcelariu va centraliza și expedia la București noi contribuții bănești și materiale pentru răniți. Adunînd ban cu ban de la elevi și părinții acestora în sprijinul vitejilor curcani și dorobanți, învățătorii George Chira din Maceu, Meletie Boto din Sietin¹¹¹, George Bocu din Șistaroveț¹¹², vor face din această acțiune un mijloc important de educație patriotică. La apelul învățătorilor Dumitru Iosof și Ioan Necșa din Tilișca, cei 107 elevi din clasele I și a II-a, împreună cu dascălii și 36 tineri ce abia terminaseră școala au strîns 11,14 florini și 5,10 lei¹¹³.

La apelul publicat de revista „Școala Română” din Sibiu, în care se spunea că elevilor trebuie să li se dea „ocaziune a săvîrși fapte de virtute”, să fie îndrumați a-și aduce propria lor contribuție în ajutorarea răniților, răspund o serie de cadre didactice. Între acestea se numără învățătorul Elia Pop din Șomcuta Mare, care cu școlarii săi, „5 fetițe și 7 băieți”¹¹⁴, după ce le-a explicat „pentru cine și pentru ce dau”¹¹⁵, au adunat bucăți de pînză pe care în orele de activitate practică, le-au transformat în 10 kg scamă. Caliope Boiu din Sibiu, Alexandru Popovici din Sietin și Dimitrie Căteanu din Săcădate au strîns peste 5 kg scamă¹¹⁶. Soția avocatului Dezideriu Borbola din Oradea și soția preotului Ilie Turdeanu din Satu Mare au predat 1,400 kg scamă¹¹⁷. Ioan Bartolomei din Caransebeș și Basiliu R. Damian din Zlatna au colectat bani. Basiliu Petri din Sibiu, în luna octombrie 1877, a donat 100 exemplare din lucrarea sa *Instrucțiune pentru învățători la tractarea cărților scolastice*¹¹⁸, iar în decembrie, încă 29 exemplare din lucrările sale didactice pentru a fi vîndute, și suma încasată să fie trimisă Crucii Roșii¹¹⁹. Iosif Șterca Șuluțiu, de asemenea, a donat în acest scop, 200 exemplare din lucrarea sa *O lacrimă fierbinte*. Ioan Danciu întreprinde o nouă colecție în Baia de Arieș, Muncel, Cioara, Sălciua de Sus și de Jos¹²⁰; învățătorul Isaia Henteș, Dumitru Cristea și Ioan Munteanu, în Ocna Superioară¹²¹; Ana și Sofia Bogdan, în Ră-

¹⁰⁷ Ibidem, din 21 nov. 6 dec. 1877.

¹⁰⁸ Ibidem, din 17 29 nov. 1877.

¹⁰⁹ Ibidem, din 27 nov./7 dec. 1877.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ Ibidem, din 4 16 dec. 1877.

¹¹² Ibidem, din 11/23 dec. 1877.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ „Școala Română” nr. 40, din 8 oct. st.v. 1877, p. 320.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ „Telegraful român” din 4 16 dec. 1877.

¹¹⁷ Ibidem, din 18 30 dec. 1877.

¹¹⁸ „Școala Română” nr. 40, din 8 oct. st. v. 1877, p. 320.

¹¹⁹ „Telegraful român” din 18 30 dec. 1877.

¹²⁰ „Gazeta Transilvaniei” din 11 23 dec. 1877.

¹²¹ „Telegraful român” din 22 dec. 1877/2 ian. 1878.

dești, Noul și Aiud ; învățătorul Dumitru Chirca, în Săliște ; Florica Mitrea și Florica Ispas, în Cirna¹²² ; Ioan Danciu, în Lupșa, Sașa Lupșa, Valea Lupșei, Sărtaș, Ocolîșu Mare, Ocolîșu Mic, Runc, Căcova Ierii și Vidolun¹²³ ; preotul Nicolae Todea, în Tăuni și Tapu.

Tinerii români din Sibiu donează suma colectată pentru înființarea unui cabinet de lectură, în valoare de 55,26 florini, în favoarea răniților români¹²⁴. Notarul Ioan Maxim adună bani, și împreună cu judele comunal Toma Costei și subjudele Toma Pascu, au strîns materiale pentru a veni în ajutorul luptătorilor răniți ; Maria Mărginean, în Șura Mică ; preotul Ioan Muntean, în Iosășel¹²⁵ ; Maria Părau, în Verdu¹²⁶ ; avocatul Aurel Petrovici, în Timișoara¹²⁷ ; Ioan Popescu, în Totoiu ; preoții Ioachim Munteanu și Ioan Stoiță din Gura Riului au organizat colecte atît pe la casele sătenilor, cît și la biserică, după oficierea slujbei religioase¹²⁸. În luna martie 1878 se mai adună ajutoare pentru răniți de către Ioan Popescu din Sibiu, Artemiu Blasianu în Șalcău¹²⁹ ; iar în aprilie 1878, mai donează ofrande Iozefina Stezar din Sibiu¹³⁰.

În documentele de arhivă¹³¹ se păstrează în original cererea Iuditei Măcelariu, din 4 mai 1878, adresată Magistratului orășenesc Sibiu, prin care trimite spre avizare „2 liste despre contribuțiile în bani și diverse obiecte pe seama ostașilor români răniți în resbelul oriental”¹³². Sînt de fapt, ultimele liste de ofrande pe care le va aduna pe seama răniților români. Pe această cerere, prezidiul Magistratului sibian va consemna în rezoluție, ca ofrandele specificate în cele două liste „să fie trimise ca și „pină acum Crucii Roșii din București”¹³³.

La 30 aprilie 1878, atunci cînd se făceau ultimele colecte pentru răniți, una din participantele neobosite la această mișcare, Catinca Tipei din Sebeș, încetează din viață, în vîrstă de 43 de ani. Pe fața-i senină rămîne înscrisă bucuria că a apucat ziua victoriei și că la aceasta și-a adus și dînsa modesta-i contribuție¹³⁴.

Acțiunea de ajutorare a ostașilor români răniți în războiul de independență, inițiată și condusă cu pricepere, hotărîre și stăruință de Iudita Măcelariu, de-a lungul a 11 luni, s-a încheiat cu rezultate meritorii. Contribuțiile bănești înscrise în cele 38 de liste cuprind 1.952 donatori, din care 1912 nominalizați și 40 nenominalizați. La aceștia se mai adaugă 7 cazuri, cînd în locul numelui figurează anonimul „mai mulți români” și 6 cazuri „și familia”. Dintre donatorii nominalizați, 1.900 sînt persoane particulare, 2 comunități comunale, 9 comunități bisericești și 1 organizație muncitorească — Corporațiunea pielarilor din Porcești. Desfășurată

¹²² Ibidem, din 29 dec. 1877/10 ian. 1878.

¹²³ „Gazeta Transilvaniei” (Supliment), din 30 dec. st. v. 1877.

¹²⁴ „Telegraful român” din 21 ian. st. v. 1878.

¹²⁵ Ibidem, din 24 ian. st. v. 1878.

¹²⁶ Ibidem, din 4 febr. st. v. 1878.

¹²⁷ Ibidem, din 9 febr. st. v. 1878.

¹²⁸ Ibidem, din 11 febr. st. v. 1878.

¹²⁹ Ibidem, din 11 martie st. v. 1878.

¹³⁰ Ibidem, din 11 apr. st. v. 1878.

¹³¹ Arhivele Statului Sibiu, fond Comitat Sibiu, cota 47 1878, act nr. 84 1878 pres.

¹³² Ibidem.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ „Telegraful român” din 11 apr. 1878. www.dacoromanica.ro

în 145 localități¹³⁵, din care 24 orașe și 121 comune și sate, acțiunea a înregistrat contribuțiile a 1888 români, 14 germani, 6 evrei și 4 maghiari, și a însumat 3.327,42 florini și 3.457,75 lei, adică 10.159,19 lei¹³⁶, care a fost expediată în cinci tranșe pe adresa Crucii Roșii din București.

Ofrandele materiale, colectate în 38 de localități, din care în unele în 3—4 rinduri, cuprind ajutoarele oferite de 947 locuitori din orașele și satele Transilvaniei, Banatului și Ungariei. Pe localități, colectori și donatori iese în evidență Sibiul, unde s-au strâns peste 107 kg scamă, 54 pachete de vată, 892 comprese din pînză, 248 triangle din pînză, 172 bucăți feșii, 100 cămăși, 76 perechi indispensabili, 48 m feșii și 27,92 m pînză. Elena Pop din Băsești a colectat peste 12 kg scamă; Elia Pop din Șomcuta Mare, peste 9 kg scamă; Ida Mladin din Macea, peste 5 kg scamă; Aurel Petrovici din Timișoara, peste 4 kg scamă¹³⁷; iar eleva Pompilia Căteanu din Săcădate a preparat și donat 1 kg scamă¹³⁸. În privința colectei de pînză, primul loc îl ocupă harnicele femei din Ocna Sibiului, urmate de acelea din Miercurea, Boița, Moșna, Seleuș, Tilișca. În total, prin grija Centrului de la Sibiu, s-au donat următoarele cantități de ofrande pentru răniți: 176,600 kg scamă, 1,300 kg vată, 54 pachete de vată, 1374 comprese de pînză, 454 triangle din pînză, 310 bucăți feșii, 65 ștergere, 33 cearșafuri, 187 cămăși, 103 perechi indispensabili, 53 m feșii, 765,00 m pînză, 1 flanel și 2 legături cu pinzeturi.

Prin grija Iuditei Măcelariu și a altor femei din Sibiu, ajutate de soții lor, toate aceste mari cantități de ofrande au fost adunate, împachetate cu grijă și trimise la București, după ce în prealabil, veșnic neobosita femeie, a prezentat autorităților locale listele originale de donații. Și eforturile sale repetate de-a lungul celor 11 luni în acțiunea de mobilizare și colectare de ajutoare pentru frații în suferință, înfruntarea permanentă cu oficialitățile ostile solidarității cu România, au călit-o în luptă și i-au dat satisfacția contribuției la împlinirea dezideratului național al tuturor românilor — cucerirea independenței de stat a României.

2. COLECTELE EFECTUATE Orașul de sub Timpa a fost un alt mare **DE CENTRUL DE LA BRAȘOV** centru de solidarizare cu România, de colectare a ofrandelor pentru ostașii români răniți în războiul din 1877/1878. La două zile după constituirea Comitetului de ajutorare din Sibiu, în 7/19 mai 1877, Sevastiana I. Mureșianu publică un apel prin care cheamă „fiecare suflet român de a sări întru ajutor fraților de un singe, cari se află în suferință, (...) întru ajutorul eroilor români (...) în lupta pentru apărarea existenței naționale”¹³⁹. Pentru ca apelul să aibă un caracter și mai mobilizator, autoarea declară că donează „pe sama bravilor ostași răniți din România, 30 kg de scame și bandaje”¹⁴⁰.

Exemplul femeilor române din Sibiu și al Sevastiane Mureșianu îi mobilizează la acțiune pe locuitorii Brașovului. Aceștia se întrunesc la 10/22 mai 1877, în localul Casinei române din strada Scheilor nr. 145, și constituie un comitet de ajutorare a ostașilor români răniți, format din

¹³⁵ Iudita Măcelariu, *op. cit.*, p. 74.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ „Telegraful român” din 4/16 dec. 1877.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ „Gazeta Transilvaniei” din 8/20 mai 1877.

¹⁴⁰ Ibidem.

15 bărbați, avându-l ca președinte pe Manole I. Diamandi, casier pe N. T. Ciurecu și secretar pe dr. Ioan Lapedat¹⁴¹. Sarcina comitetului era de a colecta și primi ofrande, și de a le trimite Societății Crucii Roșii din București. Deși activitatea acestuia se referea la orașul și județul Brașov, „el însă va primi și înainta la locul destinațiunei ofrande de la toți binevoitorii, ori de unde să fie”¹⁴². Cu ocazia constituirii sale, comitetul brașovean lansează un „Apel filantropic”, în care se arăta că frații noștri de dincolo au fost nevoiți să pună mina pe armă pentru a-și apăra existența națională. „Vocea singelui” — se arăta mai departe — ne cheamă să venim „în ajutorul răniților în război, a fraților noștri din România”¹⁴³. După adoptarea Apelului, 78 dintre cei prezenți la întrunire au donat suma de 7.125 franci ca ajutoare pentru răniți¹⁴⁴.

La o săptămână de la constituirea comitetului, în ziua de 17 29 mai, președintele și casierul acestuia au fost citați de autoritățile locale și obligați să răspundă unui șir de întrebări, în legătură cu împrejurările în care a luat ființă și legalitatea funcționării lui. Cu demnitate și mândrie patriotică, Manole I. Diamandi a răspuns organelor de anchetă — primarului I. Gött și căpitanului poliției orașului. I. Litsken — că așa cum s-au înființat comitetul „pentru a primi pe oaspeții turci, (...) pentru a aduna bani pentru răniții turci, (...) am eugetat că ne va fi și nouă iertat a ne consulta și a înființa un comitet pentru a aduna ajutor în favorul românilor răniți în război”¹⁴⁵. Dealtfel, motiva el, „nu ne este cunoscută nici o lege care ar opri adunări publice și înființarea de comitete pentru colecte în favorul răniților”, dimpotrivă și „statul austro-ungar a subscris Convențiunea de la Geneva” pentru ajutorarea răniților¹⁴⁶. La întrebarea în legătură cu banii colectați, cei doi arată că au fost expediați pe adresa Crucii Roșii din București. În încheiere, autoritățile le comunică dizolvarea comitetului și interdicția de funcționare a unor astfel de organisme.

În seara acelei zile, Comitetul de ajutorare din Brașov se întrunește din nou, fiind convocat de Manole Diamandi. După dezbateri se hotărăște redactarea unui recurs către autoritățile locale și centrale, și începerea unei campanii de protest prin presă; continuarea acțiunii de sprijinire a ostașilor români răniți, iar conducerea ei este încredințată fostului președinte al comitetului; Manole Diamandi să adune ajutoarele bănești și Hareti Stănescu — ofrandele materiale; elaborarea unui apel către populația românească prin care să fie chemată la o participare generală în acțiunea de solidarizare cu România.

Recursul întocmit de Manole Diamandi și definitivat la 18 30 iunie 1877, constituie un puternic act de acuzare la adresa oficialităților și a politicii regimului duelist față de popoarele asuprite din Austro-Ungaria. De-a lungul citorva pagini, autorul prezintă nedreptățile săvârșite față de români și îndoiala în legătură cu motivele invocate de autorități. „Pentru ce colectele făcute prin comitete ar vătâma stricta neutralitate întreba

¹⁴¹ Ibidem, din 19/31 mai, 22 mai/3 iunie, 1877.

¹⁴² Ibidem, din 19/31 mai 1877.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Ibidem, din 22 mai/3 iunie 1877.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Ibidem.

dînsul — și cele făcute prin particulari — nu ?”¹⁴⁷. Referindu-se la adevăratele cauze care au determinat desființarea comitetului, el relața că acestea rezidă în dorința de „a năbuși la români expresiunea simțămintelor de umanitate, a împiedica adunarea de ofrande”¹⁴⁸. Au desființat comitetul pentru că acesta „avînd mai mult prestigiu (...) și putînd dezvolta mai mare activitate, poate să opereze mai cu succes, pre cînd un particular n-ar putea să obțină decît niște rezultate foarte palide, sau nici un rezultat”. Vorbea apoi despre unilateralitatea acestei măsuri. Comitetul român de ajutorare a răniților a fost „dizolvat cu rezezițiunea electricității”, în timp ce „comitetele maghiare înființate încă mai înainte pentru colecte în favoarea turcilor (...) nici pînă în ziua de astăzi nu sînt dizolvate”¹⁴⁹. Deși înaintat autorităților și publicat în presă, recursul a rămas fără răspuns.

Asemenea românilor sibieni, cu durere în suflet brașovenii se văd nevoiți să renunțe la activitatea comitetului de ajutorare, urmînd să desfășoare o asemenea muncă ca persoane particulare. În fruntea acestei acțiuni se va situa Manole I. Diamandi, bărbat generos și cu mare experiență în domeniul ajutorării celor nevoiași. De opt ani de zile, el îndeplinea funcția de președinte al Comitetului pentru ajutorarea copiilor săraci de la școlile române din Brașov¹⁵⁰. Și an de an a contribuit personal cu bani și obiecte, a organizat colecte de sute de florini, asigurînd în felul acesta îmbrăcămintea și încălțămîntea necesară anual la 90—100 de băieți și fete¹⁵¹.

Asumîndu-și obligația de a îndeplini atribuțiile comitetului dizolvat de autorități, Manole Diamandi spunea: „Mă declar gata, ca persoană privată și-mi țin de sfință datoria (...) românească și creștinească, de a primi (...) ofrande (...) pentru ajutorarea soldaților români răniți în război, spre a le înainta Societății române Crucea Roșie”¹⁵².

Pentru a da un caracter cît mai organizat acțiunii de sprijinire a răniților români, în noile condiții impuse de autoritățile austro-ungare, la 9/21 iunie 1877 se întrunesc, la Brașov, 16 conducători ai mișcării naționale între care George Barițiu, Iacob Mureșianu, Aron Densușianu, Ioan Petric, și redactează un „Apel la românii”, pe care-l publică în „Gazeta Transilvaniei”¹⁵³, „Telegraful român” și „Școala Română”¹⁵⁴. Apelul începe cu o referire la măsurile luate de guvernul maghiar împotriva comitetelor de ajutorare create de români, după care semnatarii vin „ca particulari, a apela, pentru ajutorarea fraților noștri răniți în resboi, la toți aceia în al căror piept bate o fierbinte inimă de român”¹⁵⁵. Apoi se face o incursiune în istoria luptelor

¹⁴⁷ Ibidem, din 19 iunie/1 iulie 1877.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Ibidem, din 6 18 martie 1877.

¹⁵¹ Ibidem, din 17 febr./1 martie 1877.

¹⁵² Ibidem, din 22 mai 3 iunie 1877.

¹⁵³ Ibidem, din 12 24 iunie 1877.

¹⁵⁴ „Școala Română” nr. 21 din 17 iunie st. v. 1877, p. 190—191.

¹⁵⁵ „Gazeta Transilvaniei” din 12/24 iunie 1877.

purtate de înaintași împotriva cotropitorilor otomani de-a lungul veacurilor. Acum cind victoria este atît de aproape și sigură, „s-ar putea ca noi (...) să rămânem nepăsători față de aceia cari vin a continua opera ce au început-o glorioșii strămoși?”¹⁵⁹ Apelul îi chema pe toți, de la mic la mare, să-și aducă contribuția la alinarea suferințelor ostașilor răniți în lupta pentru cauza comună a tuturor românilor. În încheiere se arăta că sumele colectate să fie trimise pe adresa lui Manole I. Diamandi, iar ofrandele materiale doamnei Hareti Stănescu din Brașov.

„Gazeta Transilvaniei” publică „Apel la români”, precum și un articol de fond în numărul său din 12/24 iunie, în care protestează împotriva măsurilor luate de guvernul de la Budapesta și demască conținutul acestora. Scopul urmărit de autorități, sublinia ziarul, este acela de „a teroriza pe români, de a băga frica în ei și de ai opri în modul acesta în exercițiul unei din cele mai sînte datorii ale omului”¹⁵⁷. Dar asemenea măsuri nu ne intimidază, continua articolul; „am răspuns și răspundem neîncetat la toate invectivele și amenințările ce se aruncă în fața poporului român”¹⁵⁸. În încheiere, se arăta că ziarul publică „cu mare plăcere Apelul” românilor brașoveni, care „își împlinesc prin aceasta o datorie”¹⁵⁹ față de întreaga națiune, exprimîndu-și convingerea că fiecare român va veni în sprijinul celor răniți în războiul de independență¹⁶⁰.

Animăți de un puternic sentiment de solidaritate și răspunzînd apelurilor vehiculate prin presă și de la om la om, românii ardeleni iau inițiativa organizării de colecte pentru răniți. În cartierele orașelor și la sate, femeile, învățătorii, preoții și notarii deschid liste de subscripție. I. Andreica adună 179,10 florini de la 52 locuitori din Cîmpeni¹⁶¹, Iuliana Săvescu colectează bani și materiale în Rusca Montană, Baci și Purcăreni¹⁶². Pe adresa lui Manole Diamandi se trimit ajutoare din Vărădia, Budapesta, Conisia Mare, Kétegyháza (Ungaria)¹⁶³, Lechința, Dirste, Sinnicolaul Mare, Bran.¹⁶⁴ I se predau ofrandele adunate în Brașov¹⁶⁵, bani și materiale, între care peste 15 kg scamă și 2.514 scindurele pentru fixat brațele zdrobite ale răniților, cerute în mod special de Crucea Roșie din București. Sofia Densușianu îi trimite direct lui Manole Diamandi 10 franci și o scrisoare, în care spune printre altele: „Ca o femeie văduvă mă grăbesc și eu cu puținul meu sucurs (...) întru ajutorul ostașilor români răniți”¹⁶⁶. Mama Densușenilor, cum semnează dînsa scrisoarea, îi cheamă pe toți românii să dea ajutoare fraților români, pentru a dovedi „că în ale noastre vine curge un sînge de roman”¹⁶⁷.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem, din 17 29 iulie 1877.

¹⁶² Ibidem, din 21 iulie/2 aug., 3 15 iulie 1877.

¹⁶³ Ibidem, din 6 18 iulie 1877.

¹⁶⁴ Ibidem, din 8/22 iulie 1877.

¹⁶⁵ Ibidem, din 6/18, 3/15 iulie 1877.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Ibidem.

Vrednicii brașoveni organizează noi colecte, reușind ca în câteva zile să adune 1.538 franci din partea a 260 oameni¹⁶⁸. Preotul Ioan Georgiu din Lăpușul Unguresc, la 27 iunie, trimite 101 florini, contribuție adunată de la 50 locuitori din cercul Lăpușului¹⁶⁹. Reuniunea de cîntări și gimnastică din Brașov a organizat un concert cu taxă de intrare. la data de 4/16 iunie, cu care prilej s-a adunat o sumă de 240 florini, destinată ajuto-
rării răniților¹⁷⁰.

Pe măsură ce primește listele și ofrandele, Manole Diamandi expediază ajutoarele la București. În iunie 1877, trimite 1538 franci¹⁷¹, care sînt predați Societății Crucii Roșii la 20 iunie¹⁷²; în aceeași zi, expediază încă 198 franci¹⁷³; apoi 703,14 lei și mai multe colete cu materiale¹⁷⁴; la 7 iulie, 165 franci; la 11 iulie, 25 florini¹⁷⁵. Pînă pe la mijlocul lunii iulie 1877, el a trimis în ajutorul răniților suma de 11.000 lei¹⁷⁶. În scrisoarea de răspuns adresată lui M. Diamandi, președintele Societății Crucii Roșii din România, Dimitrie Ghica, îi mulțumește brașoveanului pentru „neobosita stăruință ce puneți pentru a veni în ajutorul acestei institu-
țiuni, chemate a mîngăia suferințele celor cari luptă pentru apărarea pa-
triei”¹⁷⁷. Printr-o corespondență din 20 iunie/2 iulie, Dimitrie Ghica îl încunoștiințează că drept „recunoștință către frații noștri din Transilva-
nia”, pentru sprijinul ce-l acordă răniților, pe una din cele patru ambulanțe trimise „în tabără în ziua de 10 iunie”, am scris „Doamnele române din Transilvania”¹⁷⁸. Martor al evenimentelor din București, ardeleanul Teofil Frincu scria într-o corespondență din 10/22 iunie 1877 că „această trăsură, frumos împodobită” era dovada vie a solidarității românilor ardeleni cu „frații lor din România independentă”¹⁷⁹.

Apreciată cu toată căldura de românii și presa lor de pe ambele ver-
sante ale Carpaților, acțiunea de solidaritate a transilvănenilor cu România este privită cu dușmănie de publicistica maghiară. Ziarul „Haladás” se dedă la atacuri împotriva acelor ce colectează ajutoare pentru răniții români, și în special a lui Manole Diamandi¹⁸⁰. În articolul de fond al zia-
rului „Kelet” din 24 mai 1877, femeile române sînt calomniate, pentru că adună ofrande pentru frații lor care luptă în războiul de independență, și se încearcă abaterea lor de la această acțiune¹⁸¹. Împotriva unor asemenea atacuri ia poziție atît presa românească, cît și femeile angajate direct în mișcarea de solidaritate a românilor. Printre acestea se numără și Iuliana Săvescu din Rusca Montană. În scrisoarea de răspuns adresată calomnia-

¹⁶⁸ Ibidem, din 23 iunie/5 iulie, 26 iunie/8 iulie 1877.

¹⁶⁹ Ibidem, din 30 iunie/12 iulie 1877.

¹⁷⁰ Ibidem, din 9 21 iunie, 17/29 iulie 1877.

¹⁷¹ Ibidem, din 23 iunie/5 iulie 1877.

¹⁷² Ibidem, din 6/18 iulie 1877.

¹⁷³ Ibidem, din 8/20 iulie 1877.

¹⁷⁴ Ibidem, din 30 iun./12 iulie 1877.

¹⁷⁵ Ibidem, din 6/18 iulie 1877.

¹⁷⁶ „Românul” din 29 iunie/11 iulie 1877.

¹⁷⁷ „Gazeta Transilvaniei” din 30 iunie/12 iulie 1877.

¹⁷⁸ Ibidem, din 6/18 iulie 1877.

¹⁷⁹ Ibidem, din 16/28 iunie 1877.

¹⁸⁰ „Haladás” nr. 12/1877.

¹⁸¹ „Kelet” din 24 mai 1877.

torilor, dinsa ia apărarea femeilor române, care știu singure ce au de făcut, și declară că ele consideră ca „o sintă datorință a ajutoare pre frații noștri de preste Carpați cu facerea scamelor din trențele ce ne-au mai rămas de la esecutiunile ce am avut a suferi”¹⁸², și că de la această obligație nimeni și nimic nu le va putea abate. Dar nu numai presa, ci și autoritățile produc șicane și greutăți colectanților. Într-una din zile, unul din aceștia s-a prezentat la poliție cu listele de subscripție pentru a fi vizate. Polițaiul l-a admonestat zicându-i: „transilvănenii mai bine și-ar căta de sărăcia lor decît să trimită nimica toată la București”¹⁸³. La acestea, colectantul i-a răspuns: „Ai dreptate, însă, deși ne-ați sărăcit d-voastră, totuși am rămas bogați în simțăminte românești”¹⁸⁴. Asemenea situații au fost ne-numărate.

Hareti Stănescu din Brașov strînge contribuții materiale. La 10/22 iunie, ea adresează un „Apel către române”, care va fi publicat în „Gazeta Transilvaniei”. Datoria de a alergera în sprijinul răniților — se spune în apel — este o datorie umană, dar care pentru noi „astăzi e totodată și datorie națională”¹⁸⁵. Mă adresez pe această cale tuturor femeilor române „din orice parte de loc, ca să grăbească a contribui (...) la alinarea durerilor acelor bravi frați ai noștri”¹⁸⁶, care luptă „pentru apărarea națiunii noastre românești”. În încheiere, sublinia că „vocea singelui ne impune această datorie” pe care trebuie „să ne-o împlinim cu zel și devotament”¹⁸⁷.

Apelului său îi răspund o serie de femei. În lunile iunie și iulie colectează din Brașov, Făgăraș și Tirgu Mureș peste 41 kg scamă și o mare cantitate de feșii, bandaje și comprese¹⁸⁸. Se organizează noi colecte în Brașov, Cohalm și Catia, cu care ocazie se adună peste 12 kg scamă, aproape 200 m pinză și multe alte materiale¹⁸⁹, pe care le va expedia Crucii Roșii din București.

În cursul verii, pe măsură ce se intensifică luptele împotriva trupelor turcești și se înmulțește numărul răniților, se simte și mai mult nevoia de mijloace materiale pentru ajutorarea celor căzuți. Avem „nevoie de o imensă cantitate de cămăși, pentru spital” — se spunea în Apelul Comitetului femeilor din Iași. „Rugăm, dați-ne cămăși, gata sau chiar pinză”¹⁹⁰ — continua apelul amintit. Societatea Crucii Roșii din România, la 19 august 1877, publică un apel, prin care populația este chemată să vină în ajutorul răniților. „Fără preget, fără aminare (...) veniți în jurul institutelor și societăților care-și propun (ajutorarea) armatei (...) Cutreierați sate și orașe și adunați ajutoare de toată natura, ajutoare după puterea fiecăruia (...) Nu e timp de pierdut!”¹⁹¹ — se arăta în apel. Iosif Vulcan, redactorul revistei „Familia”, reia apelurile venite de peste Carpați, le dă publicității¹⁹², scriind, totodată, poezia „Scame pentru cei

¹⁸² „Gazeta Transilvaniei” din 12/24 iunie 1877.

¹⁸³ „Românul” din 29 iunie 1877.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ „Gazeta Transilvaniei” din 23 iunie/5 iulie 1877.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ Ibidem, din 19 iunie/1 iulie, 24 iulie/5 aug. 1877.

¹⁸⁹ Ibidem, din 4/16 sept. 1877.

¹⁹⁰ „Telegraful român” din 10/22 iulie 1877.

¹⁹¹ „Monitorul Oficial” nr. 186 din 19 aug. 1877.

¹⁹² „Familia” nr. 22 din 6/18 aug. 1877, p. 375—376.

răniți”¹⁹³, „Gazeta Transilvaniei” și „Telegraful român” inserează în coloanele lor aceste chemări, publică articole și emoționante îndemnuri pentru o campanie generală de ajutorare a ostașilor români răniți. Ele dedică pagini întregi evenimentelor militare, descriu bătăliile și eroismul luptătorilor români în războiul pentru independență, reproduc știrile cu privire la contribuția românilor din țara liberă în vederea susținerii frontului.

Acțiunea de mobilizare, desfășurată pe calea presei și a scrisorilor, are drept rezultat intensificarea eforturilor românilor din Transilvania și Ungaria pentru sprijinirea materială a României. Leontina Roman organizează colecte în Budapesta și reușește să adune o contribuție de 110 lei și peste 150 comprese și bandaje¹⁹⁴; Iosif Ardelean desfășoară o a doua colectă în Kétegyháza¹⁹⁵; Ludovica Bulbuc, în Mintiul Român¹⁹⁶; Toma Birsan, în Dirste; Dimitrie Cepescu, în Timiș; Petru Fodoreanu, în Gherla; Ecaterina Moldovan, în Ighiu; dr. Liviu Mureșan, în Prundu Bîrgăului; Ioan Dragoș adună bani de la tinerii studenți din Budapesta; Alexandru St. Șuluțiu, în Abrud; Petru Al. Vlăsa, în Delani (fost Indol); învățătorul Ioan Decanu, în Cut și Vingard; Suzana Frateș, în Sînpetru; inginerul Galea, în Cohalm; profesoara Ludovica Borgovan, în Gherla; (Alexandru Lazăr și Nicolae Crișan, în Abrud; Teodor Mărgineanu, în Vălenii Maramureșului¹⁹⁷; Vasile Cotoșiu, în Nădișul Român și Sălășig Sălaș)¹⁹⁸ Aron Ambrozie, în Mediaș și Bratei¹⁹⁹; Ioan Albeanu, în Velcheriu; Aurelia Beleşiu, în Arad; Elisabeta Rațiu, în Lipova.

Manole Diamandi donează din partea sa suma de 500 lei, pentru Ospiciul Independenței, condus de Maria Rosetti²⁰⁰. Iulia Moldovan, fiica prefectului pașoptist Vasile Moldovan, sub îndrumarea atentă a tatălui său, stringe ofrande de la sătenii din Boziaș; Axente Sever, luptătorul pentru cauza națională în timpul revoluției de la 1848–1849, donează 3,820 kg scamă; Ana Pop face colecte în Cluj; I. Grozescu, în Sînnicolaul Mare; George Stinghe, în Brașov; avocatul Augustin Munteanu, în Dej²⁰¹. La 20 decembrie 1877, Manole Diamandi trimite Societății Crucii Roșii din București sumele colectate, în valoare de 525,33 florini, 114 franci și 12 galbeni²⁰², precum și numeroase lăzi cu scamă, comprese, bandaje și alte materiale.

Învățătorul Eliseu Bărbosu organizează colecta în Gelu²⁰³; Florian Crișan și învățătorul Ioan Efticiu adună 102 florini de la 93 săteni din Peșca Română²⁰⁴; avocatul Augustin Munteanu desfășoară o a doua colectă în Dej și prin satele din jurul orașului și a Gherlei, al cărei rezultat a fost 138, 40 florini, 20 franci și 9 galbeni, donați de 70 locuitori²⁰⁵. Tînărul

¹⁹³ Ibidem.

¹⁹⁴ „Gazeta Transilvaniei” din 9/21 oct. 1877.

¹⁹⁵ Ibidem, din 20 oct./1 nov. 1877.

¹⁹⁶ Ibidem, din 1/13 dec. 1877.

¹⁹⁷ Ibidem, din 13/25 nov. 1877.

¹⁹⁸ Ibidem, din 11/23 dec. 1877.

¹⁹⁹ Ibidem, din 26 ian./7 febr. 1878.

²⁰⁰ Ibidem, din 8/20 dec. 1877.

²⁰¹ Ibidem, din 15/27 dec. 1877.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ Ibidem, din 12/24 ian. 1878.

²⁰⁴ Ibidem, din 18/30 dec. 1877.

²⁰⁵ Ibidem, din 25 dec. st. v. 1877.

Simion Iuga adună ofrande din Sălișteea de Sus ²⁰⁶; Lia Silași, în Bistrița; Ioan Achimescu, în Caransebeș; Dumitru Cosma, în Feiurd ²⁰⁷; Nicolae Moldovan, în Rebrîșoara; Ștefan Crișan și învățătorul Gligor Pop, în Teiuș ²⁰⁸; Suzana Frateș face o nouă colectă de materiale în Sinpetru ²⁰⁹; Ioan Maximilian, în Stupini; Maria Groșoreanu, în Comloș (Banat) ²¹⁰; Maria I. Moșoiu, în Șimonu Branului; Petru Vlasa, în Deleni (Indol), Hașmaș și Șchiopu ²¹¹.

Emilia Pop, născută Mărcuș, lansează o listă de subscripție în Zalău și colectează 2,700 kg scamă și numeroase bandaje pentru răniți; Constanța Pușcariu, în Budapesta; Ioan Popa Comșa și Nicolae Pop, în Copăcelu ²¹²; preotul Nicolae Enciu și notarul comunal Petru Făgărășan, în Zam ²¹³; G. Sioneriu, în Saschiz ²¹⁴; Nicolae Suiu, Anastasie Birsan și N. Jugănariu, în Turcheș; Ecaterina Moldovan și Elisabeta Florescu, în Ighiu; Ana Poruțiu, în Almașu Mare; Ioan Baci, în Șoimoș; Teodor Avram, în Biertan ²¹⁵.

Elevul Iosif Turcu, din clasa a VI-a a Gimnaziului superior din Blaj, a colectat de la colegii săi suma de 6,03 florini; Veronica Mureșan a adunat contribuții pentru răniți de la sătenii din Feldru ²¹⁶; Elena Comănescu, în Ghimbav; Ioan Banciu, în Șoimoș ²¹⁷; Ioan Luca și Gligor Daianu, în Mediaș ²¹⁸; Iacob Zorca, în Vlădeni ²¹⁹. Preotul Ștefan Grațian din Ostrovu, la 10 martie 1878, trimite suma de 18 florini, „colectată de confracții preoți de prin comune din jurul Ulpiei Traiane”, de la 42 locuitori ²²⁰. Elie Ioanovici stringe ofrande în Baia Mare; Nicolae Doctoru, în Vinători (fost Hasfalău); Nicolae Brînduș și învățătorul Nicolae Bacișoru, în Siaieșiu; Sofronie Brînduș, în Apold ²²¹; G. Sioneriu organizează o nouă colectă în Saschiz ²²²; Nicolae Mănoiu, în Șimonu Branului ²²³. În Lăpușul Unguresc și comunele din vecinătate, A. Mureșan, M. Iuga, Ioan Georgiu, Atanasie Georgiu și Alexiu Latusu adună 85 florini, prin contribuția a 146 locuitori ²²⁴. Iuliana Gherasim face o colectă în Petrila Română ²²⁵.

²⁰⁶ Ibidem, din 8/20 ian. 1878.

²⁰⁷ Ibidem, din 22 ian./3 febr. 1878.

²⁰⁸ Ibidem, din 2 14 febr. 1878.

²⁰⁹ Ibidem, din 16 28 febr. 1878.

²¹⁰ Ibidem, din 26 febr./10 martie 1878.

²¹¹ Ibidem, din 2/14 martie, 11 martie st.v. 1878.

²¹² Ibidem.

²¹³ „Telegraful român” din 28 febr. st.v. 1878.

²¹⁴ Ibidem, din 20 apr. st.v. 1878.

²¹⁵ „Gazeta Transilvaniei” din 12/24 martie 1878.

²¹⁶ Ibidem.

²¹⁷ Ibidem, din 19/31 martie 1878.

²¹⁸ Ibidem, din 26 martie/7 aprilie 1878.

²¹⁹ Ibidem, din 30 martie/11 aprilie 1878.

²²⁰ Ibidem, din 6/18 apr. 1878.

²²¹ Ibidem din 13/25 apr. 1878.

²²² Ibidem din 16/28 apr. 1878.

²²³ Ibidem din 7/19 mai 1878.

²²⁴ Ibidem din 30 apr. /12 mai 1878.

²²⁵ Ibidem din 14/26 mai 1878.

Referindu-ne la ajutoarele bănești și materiale, adunate în centrul de la Brașov, iese în evidență contribuția acestui oraș și a comunelor învecinate, urmată de Orăștie, Lăpușu Unguresc, Cîmpeni, Dej, Abrud, Peșca Română, Vărădia, Făgăraș, Petrilaca Română, Teiuș și altele. Totalizînd contribuțiile adunate de acest centru, pentru ajutorarea ostașilor români răniți, rezultă participarea largă, cu caracter de masă, a românilor ardeleni la acțiunea de solidaritate cu România. Manole I. Diamandi a centralizat colectele bănești adunate din 83 localități nominalizate și din multe altele, rămase în anonim, reprezentînd contribuția a 273 locuitori. Numărul celor ce au contribuit cu ajutoare este însă cu mult mai mare; sînt dese situațiile cînd în locul numelui este scris „de la mai mulți poporeni” și „familia”. Valoarea sumelor bănești se ridică la 2734,94 florini, 610,33 lei, 9.064 franci, 18 galbeni, 7 taleri și 1 napoleon. La acestea se adaugă și colecta efectuată de Hareti Stănescu, care a strîns 20 florini, de la 26 persoane. Așa că în total, Centrul de la Brașov a adunat contribuții de la 3299 locuitori nominalizați, în sumă de 2754,94 florini, 610,33 lei, 9064 franci, 18 galbeni, 7 taleri și 1 napoleon.

Ofrandele materiale centralizate de Manole Diamandi, provenind din 33 localități nominalizate, din partea a 345 donatori, reprezintă următoarele cantități: 60,700 kg scamă, 146 comprese, 216 triunghiuri din pînză, 264 buc. feșii, 78 ștergare, 8 cearșeafuri, 50 cămăși, 27 perechi indispensabili, 104 m pînză, 15 kg bandaje și 2.514 scîndurele pentru fixat brațele zdrobite ale răniților. Hareti Stănescu centralizează contribuțiile materiale din 5 localități nominalizate și altele nespecificate, dăruite de 247 locuitori. Ele reprezintă 68,700 kg scamă, 2 kg vată, 12 pachete de vată, 782 comprese, 568 triunghiuri din pînză, 285 bucăți feșii, 18 ștergare, 32 cearșeafuri, 53 cămăși, 4 perechi indispensabili, 47 m pînză, 24 perechi pantaloni, 13 perechi ciorapi și 5 fețe de pernă. Adunînd ofrandele materiale colectate de cei doi neobosiți activiști ai centrului brașovean rezultă că de aici au fost expediate Societății Crucii Roșii din București ajutoare din partea a 592 locuitori, al căror nivel cantitativ este următorul: 129,400 kg scamă, 2 kg vată, 12 pachete de vată, 928 comprese, 782 triunghiuri din pînză, 549 feșii, 96 ștergare, 40 cearșeafuri, 103 cămăși, 31 perechi indispensabili, 151 m pînză, 15 kg bandaje, 24 perechi pantaloni, 13 perechi ciorapi, 5 fețe de pernă, 2514 scîndurele pentru fixat brațele fracturate.

Prin activitatea desfășurată de Centrul de la Brașov în sprijinul ostașilor români răniți în războiul de independență, orașul de la poalele Timpei s-a dovedit o puternică bază de ajutor în lupta pentru apărarea cauzei naționale a românilor.

Cifrele și datele furnizate relevă, credem suficient de sugestiv, amploarea și entuziasmul acțiunii de sprijinire de către românii transilvăneni din zonele amintite, a războiului pentru cucerirea independenței de stat a României.

Desfășurarea acestui proces în celelalte ținuturi ale Transilvaniei ne propunem s-o înfățișăm într-un material viitor.

L'APPUI FINANCIER ET MATÉRIEL DES TRANSYLVAINS À LA GUERRE POUR LA CONQUÊTE DE L'INDÉPENDANCE D'ÉTAT DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

La conquête de l'indépendance d'Etat — par les efforts héroïques et les sacrifices des masses populaires — a représenté un moment important de l'histoire moderne de la Roumanie, étant ainsi réalisé l'ancien desideratum de la lutte séculaire des Roumains pour leur liberté nationale.

A l'effort économique, militaire et financier exigé par la guerre est venue s'ajouter la contribution (en espèces, vêtements ou matériel sanitaire) des Roumains de Transylvanie qui ont considéré cet épisode historique comme une admirable occasion de manifester de manière concrète leur attachement et leur solidarité à la cause de l'unité nationale des Roumains habitant les deux versants des Carpates.

Sur la base de l'investigation des fonds d'archives et des informations contenues dans la presse de l'époque, l'étude réussit à reconstituer — parfois de manière très détaillée — le tableau d'ensemble de cet aspect de la solidarité des Roumains transylvains avec la lutte pour le conquête de l'indépendance menée par leurs frères de l'ancienne Roumanie.

ECOUL MARI REVOLUȚII SOCIALISTE DIN OCTOMBRIE ÎN ROMÂNIA ȘI OGLINDIREA LUI ÎN ISTORIOGRAFIA NOASTRĂ CONTEMPORANĂ¹

DE

ARON PETRIC, NICOLAE COPOIU

Istoriografia românească are o bogată tradiție de încorporare în preocupările ei a evenimentelor petrecute în mișcarea muncitorească din alte țări, a luptelor proletariatului pe plan internațional.

Prima revoluție a clasei muncitoare din istorie — Comuna din Paris din 1871 — a cunoscut o bogată reflectare în publicistica istoriografică promovată în paginile publicațiilor socialiste și muncitorești din România. În fiecare an, la 18 martie, gazetele muncitorești publicau articole evocatoare ale evenimentului, iar revistele socialiste consacrau studii mai ample cu caracter istoric asupra cauzelor, desfășurării și semnificației creării primului stat socialist-muncitoresc. Toate aceste materiale se caracterizau printr-o puternică tentă mobilizatoare, existența istorică a Comunei fiind socotită ca un îndemn la luptă și o experiență bogată în învățăminte¹.

Cu prilejul congreselor Internaționalei socialiste din anii 1891 și 1893, organizațiile muncitorești din țara noastră, Partidul social-democrat al muncitorilor din România, au expus cu claritate modul cum vedeau raporturile dintre dezvoltarea mișcării muncitorești din România și mișcarea muncitorească din alte țări, adeziunea lor la principiile socialismului științific, elaborate de Marx și Engels. În documentele lor programatice se sublinia, totodată, că partidul socialist român, aflat într-o „strinsă legătură cu socialismul european” datorită scopului comun — socializarea mijloacelor de producție — socotea necesar să întrebuițeze pentru realizarea acestuia acele mijloace „cerute de condițiile specifice ale țării sale”².

O expresie concretă a modului creator al socialiștilor români de a aplica principiile socialismului științific la condițiile României a constituit-o abordarea problemei țărănești, în legătură cu care, după cum se spunea la Congresul socialist internațional de la Zürich, „luptătorii români s-au găsit obligați de a deschide o cale nouă socialismului”³. În

* Comunicare ținută la a IX-a ședință a Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a revoluțiilor democrat-populare și socialiste”, 26 octombrie 1976.

¹ „Dacia viitoare”, Paris—Bruxelles, 1883, p. 49—54; „Viitorul social”, Iași—București, nr. 2, februarie 1908 ș.a.

² „Munca”, nr. 26, 18 august 1891.

³ „Munca”, nr. 29, 12 sept. 1893.

acest sens, ei au și propus Congresului o rezoluție, în care se arăta că „una din datoriile cele mai de căpetenie pentru democrația socialistă din toate țările este de a organiza pe muncitorii agricoli, ca și pe muncitorii industriali”⁴.

După Comuna din Paris, evenimentul cel mai important pe care mișcarea muncitorească din România l-a salutat și l-a sprijinit cu deosebită căldură, reflectându-l, totodată, în paginile publicațiilor sale, a fost revoluția burghezo-democratică din Rusia din 1905—1907. Deși despre ansamblul acestui eveniment revoluționar nu s-au publicat studii istoriografice de amploare în literatura românească de specialitate, un aspect important — acela al solidarității mișcării muncitorești din România cu lupta proletariatului rus împotriva țarismului și mai ales problema debarcării echipajului revoluționar de pe crucișătorul Potemkim, în iunie 1905 la Constanța s-a bucurat de o atenție deosebită din partea presei socialiste dinainte de 1914.

Înainte de primul război mondial, în calendarul mișcării muncitorești, al partidului clasei muncitoare din România se sărbătoreau zilele de 18 martie — ziua proclamării Comunei din Paris — iar din 1905 și ziua de 24 ianuarie, care adăugase la semnificația națională, a unirii Principatelor Române din 1859, o nouă semnificație — a luptei împotriva țarismului — declanșată la 9 ianuarie 1905 și pe care socialiștii români o salutaseră printr-o mare adunare publică la București în chiar ziua de 24 ianuarie 1905.

În România, mișcarea muncitorească a acordat un interes special desfășurării luptelor revoluționare din Rusia. În această privință ea era solidară cu întreaga opinie publică progresistă din țară, care considera, ca de altfel și mișcarea muncitorească din țările occidentale, țarismul drept o piedică în calea procesului de democratizare, de eliberare națională și socială, atît în Rusia cît și în unele țări vecine, printre care și România. Socialiștii români cunoșteau, de altfel, opiniile lui Fr. Engels, care în scrisoarea sa din 1888 adresată direct lor, arăta că țarismul reprezenta principala piedică în calea unității și independenței poporului român, prevăzînd că a doua zi după prăbușirea țarismului se va prăbuși și Austro-Ungaria, ușurîndu-se posibilitatea eliberării națiunilor asuprite din acest stat artificial. În acest scop presa socialistă și muncitorească din România descria pe larg deportările și închisorile țariste, subliniind și în acest fel necesitatea luptei necruțătoare împotriva regimului absolutist. Zeci de articole au publicat socialiștii români despre eroismul luptătorilor revoluționari din Rusia. Printre luptătorii arestați și deportați, menționați nominal în presa socialistă românească, s-a aflat și V. I. Lenin, al cărui nume, Ulianov, a fost tipărit pentru prima oară în România, în aprilie 1897⁵.

Aceeași atitudine a menținut mișcarea muncitorească, Partidul social-democrat din România, și după izbucnirea primului război mondial. În anii 1914—1916 presa socialistă românească a publicat numeroase relatări despre mișcarea revoluționară din Rusia, despre lupta partidului bolșevic, condus de V. I. Lenin.

⁴ *Presa muncitorească și socialistă din România 1865—1900, partea II-a 1890—1900*, București, Edit. politică, 1964, p. 102.

⁵ „Mișcarea Socială”, din 6 aprilie 1897.

Este deosebit de semnificativ faptul că în publicistica socialistă românească, de mai multe ori s-a exprimat convingerea în iminenta izbucnire a unei noi revoluții în imperiul țărilor. Într-o conferință ținută în ianuarie 1913, Ecaterina Arbore, membră a conducerii Partidului social-democrat, scria că în Rusia „noua revoluție va fi cu adevărat puternică și va aduce căderea țarismului”⁶. Doi ani mai târziu, editorialul gazetei „Lupta zilnică” din 29 mai 1915, organul central al partidului, scria rinduri prevestitoare referitoare la izbucnirea revoluției în Rusia : „Revoluția e astfel în mers în Rusia. Împrejurările o favorizează, o pregătesc. Și va veni și vremea când o va face să izbucnească. Să salutăm revoluția care vine”.

Subliniem aceste aspecte privind relațiile revoluționare româno-ruse înainte de revoluția din octombrie pentru a înțelege mai ușor orientarea literaturii istorice creată în România după 1917. O parte a acestei literaturi a aparținut partidului și organizațiilor clasei muncitoare. Această literatură istoriografică reflecta poziția de principiu a partidului muncitorilor din România, care a salutat chiar a doua zi victoria revoluției bolșevice ca pe un mare eveniment în istoria proletariatului internațional. Spre deosebire de alte partide muncitorești din țările Europei occidentale, care, înțelegând marxismul, în chip dogmatic, au considerat victoria revoluției socialiste din Rusia, o țară mai înapoiată din punct de vedere economic, ca fiind imposibilă sau în orice caz neviabilă, așteptând înfrângerea sau prăbușirea ei, partidul clasei muncitoare din România nu numai că a salutat victoria revoluției ruse, dar a exprimat, în publicistica sa, o încredere deplină în trăinicia ei. Această atitudine reflecta spiritul creator pe care îl dovedeau socialiștii din România în înțelegerea principiilor marxiste pe care fiecare partid era dator să le aplice la condițiile specifice, concrete din fiecare țară.

Istoria, cursul ulterior al evenimentelor, au confirmat justețea poziției revoluționarilor români.

Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a fost un eveniment grandios, de răseruce, în istoria omenirii. Ceea ce marii iluminiști din trecutul omenirii au intuit utopic, iar Marx și Engels au prevăzut științific, ceea ce Comuna din Paris anunțase, prin proclamarea ei meteorică, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie avea să traducă în viață. În calendarul istoriei universale, octombrie 1917 din Rusia a marcat începutul unei ere noi în viața societății de pe planeta noastră, era trecerii omenirii de la capitalism la socialism. Revoluția din octombrie a fost o strălucită încununare a luptei revoluționare, plină de abnegație, a proletariatului, a maselor populare din Rusia, sub conducerea înțeleaptă a partidului comunist făurit de Lenin. Principalul ei rezultat a fost făurirea primului stat socialist, a Uniunii Sovietice, prin transformarea unui imperiu multinațional dintr-o putere autocratică seculară, într-un stat al oamenilor muncii. Prin scoaterea uneia din marile țări ale lumii din sistemul imperialist, acesta a primit o puternică lovitură.

Victoria proletariatului din Rusia, ideile lui Octombrie au stimulat avântul revoluționar al clasei muncitoare, al maselor muncitoare de pe toate meridianele globului, răsunind ca un îndemn înflăcărat la lupta

⁶ „România muncitoare”, nr. 7, din 27 ian. 1913.

pentru realizarea aspirațiilor de libertate și progres, pentru eliberarea socială și națională. Un capitol important din istoria universală a fost înscris de puternicele acțiuni ale clasei muncitoare, ale forțelor progresiste, din numeroase țări, între care și România, de solidarizare cu lupta proletariatului din Rusia pentru apărarea puterii sovietice și zdrobirea intervenției militare întreprinsă de reacțiunea mondială. Asemenea aprecieri, pe care Partidul Comunist Român le-a dat totdeauna timp de aproape șase decenii revoluției din octombrie au fost confirmate din nou, nu de mult, în cuvintarea secretarului general al P.C.R. tovarășul Nicolae Ceaușescu, rostită la Congresul educației politice și al culturii socialiste din luna iunie 1976 : „Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 din Rusia și constituirea primului stat muncitoresc-țărănesc din istorie au arătat lumii, îndeosebi claselor exploatate și popoarelor subjugate, că vechea societate bazată pe inegalitate și nedreptate socială nu este veșnică, că ea a intrat în faza dispariției, inaugurându-se o nouă eră, era făuririi orînduirii socialiste, era eliberării naționale a popoarelor”⁷.

Ca toate marile evenimente din istoria lumii, și revoluția din Rusia din 1917 s-a bucurat de o atenție specială din partea istoricilor. Indiferent de orientarea lor, de poziția față de revoluția proletară, istoricii au trebuit să ia în considerare desfășurarea acestui mare eveniment, ecoul și influențele lui în alte țări, consecințele pentru viața internațională a statelor și popoarelor și, mai ales, pentru lupta clasei muncitoare.

Istoriografia românească a avut motive în plus să acorde un interes sporit cunoașterii și analizei evenimentelor din anul 1917 și din anii următori, deoarece la vecinătatea geografică a statului român și a statului rus în 1916 s-a adăugat alianța militară și politică a celor două țări, cu consecințe importante, îndeosebi pentru poporul român, atît înainte de octombrie 1917, cît și după victoria revoluției. Iată pentru ce în România s-a putut alcătui numai din perioada 1917—1944 un volum bibliografic consacrat istoriei Revoluției din octombrie⁸.

În aprecierea conținutului acestei literaturi istoriografice inclusă în volum, trebuie să se țină seama că în timpul celor aproape trei decenii s-a scris și s-a tipărit în condițiile unui regim burghezo-capitalist, ostil, din punct de vedere ideologic, principiilor Revoluției din octombrie. De aceea, în afara literaturii comuniste și socialiste care a propagat cu simpatie adevărurile despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, s-au tipărit numeroase scrieri al căror diapazon de înțelegere a Revoluției era foarte larg. Această literatură reflecta, firește, pozițiile diferite ale opiniei publice din România, ale tuturor claselor și categoriilor sociale. Nu este un secret pentru nimeni că cercurile conducătoare și clasele avute din România priveau bolșevismul din Rusia cu dușmănie. Dar tot atît de adevărat este că chiar o serie de reprezentanți ai lor au manifestat o atitudine realistă față de statul sovietic, înțelegînd necesitatea revoluției în Rusia și militînd pentru relații de bună vecinătate cu U.R.S.S.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilaterale dezvoltate și al comunismului în România*, prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2 iunie 1976, București, Edit. politică, 1976, p. 18.

⁸ *Lucrări și publicații din România despre Marea revoluție socialistă din octombrie, 1917—1944*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1967.

Bibliografia tipărită în 1967 cuprindea titlurile acelor cărți, broșuri, studii și articole apărute în România, care prezentau evenimente și acțiuni din timpul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, luau atitudine față de problemele revoluției, scoteau în evidență importanța mondială a Revoluției din Octombrie. Lucrarea semnaleză articolele care tratează relațiile româno-sovietice din anii 1917—1920, acțiunile de solidaritate din România cu revoluția rusă, contribuția prețioasă adusă de către participanții români în lupta pentru apărarea și sprijinirea Puterii Sovietice împotriva dușmanilor ei interni și externi.

O muncă de mari proporții a reclamat depistarea articolelor și informațiilor din presă. Lista periodicelor a cuprins peste 2 000 de titluri, între care toate periodicele mișcării muncitorești și democratice, de toate nuanțele, iar din publicațiile burgheze gazetele și revistele mai mari, a căror atitudine era semnificativă pentru poziția claselor conducătoare și a partidelor lor politice. Au fost cercetate toate periodicele din 1917—1920, toată presa muncitorească legală și ilegală din perioada 1921—1944, iar din presa burgheză au fost selecționate articolele ce se referă la perioada 1917—1920. Au fost cercetate periodicele apărute în limbile română, maghiară și germană, pe teritoriul țării noastre, precum și unele publicații românești apărute dincolo de graniță, dar aparținând mișcării muncitorești române.

Fără îndoială că literatura istoriografică românească realizată în perioada 1917—1944 sub inspirația Partidului Comunist are trăsături distincte. În acei ani Revoluția din Octombrie era singura revoluție proletară victorioasă din istorie, iar statul sovietic, primul și singurul stat socialist din lume. În asemenea condiții, istoriografia comunistă glorifica revoluția din 1917 sub acele aspecte ale ei care corespundeau tacticii de luptă a partidelor comuniste, afiliate Cominternului. O latură importantă a Revoluției din Octombrie reprezentată de lupta de eliberare națională a popoarelor, care a constituit una dintre marile izvoare ale succesului ei, a fost estompată în istoriografia marxistă nu numai în perioada interbelică, dar chiar mult timp după ultimul război. Un al doilea aspect care, de asemenea, a fost prezentat unilateral și chiar minimalizat a fost atitudinea partidului clasei muncitoare, a Partidului socialist din România față de revoluția rusă, profunda sa adeziune și entuziasta sprijinire a revoluției bolșevice. Cauza acestei denaturări a poziției partidului clasei muncitoare constă în modul eronat în care se căuta să se explice afilierea Partidului socialist din România la Comintern, prin împărtășirea lui în curente și prin exagerarea rolului grupurilor comuniste, create de regulă în afara țării și care nu cunoșteau situația concretă politică, socială și națională din România, după desăvârșirea statului român unitar.

Menționind carențele istoriografiei marxiste din România timp de aproape cinci decenii, privitoare la Revoluția din Octombrie și la ecoul ei în România, am avansat deja unele trăsături caracteristice ale istoriografiei românești referitoare la această problemă, dezvoltată în România în ultimii zece ani. Analiza atentă a documentelor mișcării muncitorești din România din anii 1916—1921⁹ a condus, inevitabil, pe istoricii noștri la o serie de concluzii deosebit de semnificative pentru tezaurul înțelepciunii

⁹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, Edit. Politică, 1966.

partidului clasei muncitoare din România din acea perioadă. În primul rînd se poate observa că partidul socialist și-a păstrat conduita sa marxistă, pe care o avusese încă de la crearea sa, în 1893, și și-o consolidase după 1910, dezbătînd cu mult tact noile probleme care se puneau în fața lui după victoria revoluției proletare într-o țară vecină. Istoria trebuie să recunoască justetea poziției partidului clasei muncitoare din România afirmată în mod practic în timpul desfășurării evenimentelor care au dus la desăvîrșirea unității naționale a poporului român și, în chip teoretic, principal, în Declarația Comitetului executiv al Partidului socialist din 13 februarie 1919¹⁰. Această poziție nu a abătut partidul de la lupta de clasă, de la afirmarea principiului dictaturii proletariatului în documentele sale programatice, de la puternicele acțiuni de solidarizare și sprijinire a revoluției și a statului sovietic. Marile monografii tipărite în ultimul deceniu, cum ar fi „Crearea Partidului Comunist Român”¹¹ și „Mișcarea muncitorească din România în anii 1916—1921”¹² au restabilit profilul istoric al partidului clasei muncitoare din România, activitatea sa tumultuoasă, unitatea rîndurilor sale, principiul fundamental al mișcării muncitorești din țara noastră, unde nu a existat pînă în 1921 decît un singur partid muncitoresc, o singură centrală sindicală. S-a lămurit cu acest prilej, într-o anumită măsură, și rolul așa numitelor grupuri comuniste, care dacă au impulsionat acțiunea de afiliere la Comintern, au produs o confuzie organizatorică în partid, prin inițierea prematură a activității ilegale, în afara partidului.

Restabilindu-se profilul istoric al partidului, analizîndu-se datele mișcării muncitorești din anii avîntului revoluționar 1918—1920, s-au putut identifica cu mai multă claritate liniile de forță ale solidarității clasei muncitoare din România și partidului ei cu revoluția din Rusia. Poate să nu fie singurul motiv, dar este sigur că poziția proletariatului român organizat a contribuit la împiedicarea guvernului român de a se angaja într-un conflict cu statul sovietic, în timp ce acesta se afla în plin război civil¹³. Marile manifestații muncitorești de simpatie și sprijin pentru revoluția rusă, organizate în București și în alte orașe ale țării, au creat un puternic curent în opinia publică — favorabil Rusiei sovietice¹⁴. Deputații în parlament — și nu numai socialiști — chiar și miniștri — (cum a fost dr. Nicolae Lupu) au făcut declarații de prietenie față de noul stat sovietic, în timp ce presa socialistă scria în fiecare zi despre iminenta înfrîngere a intervenționiștilor și a albgardiștilor¹⁵.

Un capitol important al istoriei Revoluției din Rusia, pe care istoriografia românească l-a pus în valoare numai în urmă cu zece ani a fost participarea românilor la lupta cu arma în mînă, pe teritoriul Rusiei, la apă-

¹⁰ *Ibidem*, p. 165—166.

¹¹ *Crearea Partidului Comunist Român, mai 1921*, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, Edit. științifică, 1971.

¹² Clara Cușnir-Mihailovici, Florea Dragne, Gheorghe Unc, *Mișcarea muncitorească din România, 1916—1921*, București, Edit. Politică, 1971.

¹³ I. Popescu-Puțuri, I. Rădulescu, *România și Marea revoluție socialistă din octombrie, în Marea revoluție socialistă din octombrie și România, Culegere de studii*, București, Edit. Politică, 1967.

¹⁴ Gheorghe Unc, *Solidarnost rumynskogo rabočevo i demokratičeskogo dvijenija s Velikoi oktiabrskoi socialističeskoj revolucii (1917—1922)*, Edit. Academiei R.S.R., 1968.

¹⁵ N. Copoiu, *Velikata oktiabrskaja socialističeskaja revolucija i Rumânskoe obščestvennoe mnenie*, în „Revue romaine d'histoire” nr. 5, 1967.

rarea revoluției din octombrie. O serie de documente, puse la dispoziție cu bunăvoință de arhivele și bibliotecile sovietice, au permis istoricilor români să reconstituie, fără îndoială cu aproximație și cu lacune, drumurile miilor de compatrioți — care în anii 1917—1920 se numeau „internaționaliști” — pe imensele fronturi ale războiului civil din Rusia¹⁶.

Cu prilejul celei de a 50-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, mai trăiau încă în România peste 400 de veterani ai luptelor pentru apărarea Revoluției ruse, care au fost răsplătiți de guvernul sovietic cu înalte ordine și medalii, între care cinci ordine „Lenin”. Din păcate, figura cea mai proeminentă, M. Gh. Bujor, unul dintre conducătorii partidului nostru dinainte de primul război mondial, care a plătit cu 14 ani de temniță atașamentul lui la cauza revoluției ruse, murise cu trei ani mai înainte. Amintirile lui însă, în care evocă crearea batalioanelor revoluționare românești la Odesa, în decembrie 1917 și care după opinia academicianului I. I. Minț au constituit *primele* forțe internaționaliste în sprijinul bolșevicilor, precum și întâlnirile sale cu Lenin, constituie o prețioasă literatură istoriografică și documentară, alături de amintirile a peste 80 de alți veterani ai revoluției din Rusia, plecați de pe pământul României¹⁷.

După cum am arătat mai sus, istoriografia românească din ultimii ani a restituit însemnătății internaționale a revoluției din octombrie o latură neglijată în trecut, aceea a rolului său în prăbușirea Austro-Ungariei și în eliberarea și autodeterminarea popoarelor asuprite din fostele ei hotare. Marile monografii consacrate Unirii Transilvaniei și Bucovinei cu România în 1918¹⁸, așează la loc de cinste influența favorabilă a ideilor de libertate națională aflate pe steagul Revoluției din Octombrie. Dealtfel, o bună parte dintre românii care au luptat alături de bolșevici în Rusia erau transilvăneni, dornici să participe la triumful unui principiu, ce le aducea și lor, acasă, libertatea națională¹⁹.

Realizarea unor lucrări fundamentale de către istoriografia românească privitoare la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie se înscrie într-un obiectiv științific și politic mai larg, care privește istoria mișcării muncitorești internaționale. Istoricii români consideră că cea mai bună contribuție pe care o pot aduce la cercetarea și cunoașterea mișcării muncitorești internaționale este să realizeze în primul rând o istorie a mișcării muncitorești din România, a partidului comunist român și a relațiilor sale cu mișcarea muncitorească internațională, cu organizațiile clasei muncitoare din fiecare țară, cu care a avut legături. În cadrul acestui obiectiv larg, istoriografia românească a publicat o serie de volume consacrate rela-

¹⁶ V. Chereșeșiu, N. Copoiu, *Participarea oamenilor muncii din România la apărarea și sprijinirea Marii Revoluții socialiste din octombrie*, în „Anale de istorie” nr. 4, 1967.

¹⁷ *Marea Revoluție socialistă din octombrie și mișcarea revoluționară și democratică din România. Documente și amintiri*, Edit. politică, București, 1967; Amintirile lui Bujor au fost publicate în: *Contribuții la studiul influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în România*, București, E.P.L.P., 1957 (p. 47—80), *Lenin văzut de români, Documente și amintiri*, București, Edit. politică, 1970, p. 544—548.

¹⁸ *Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, sub redacția lui I. Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, 1972; *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub redacția lui Miron Constantinescu și Ștefan Pascu, București, Edit. Academiei R.S.R., 1968.

¹⁹ Nicolae Copoiu, *Ideile marxismului biruitor și lupta popoarelor pentru autodeterminare în anul 1918*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 6, 1968, p. 46—57.

țiilor revoluționare româno-sovietice²⁰, româno-bulgare²¹, româno-franceze²², româno-chineze²³, româno-spaniole²⁴, româno-ungare²⁵ și sînt în curs de elaborare volume privind relațiile românilor cu mișcarea revoluționară din alte țări — Iugoslavia, Germania, Polonia etc. Fără îndoială că abordarea în acest fel a mișcării muncitorești internaționale este de natură să învie în fața noilor generații ale oamenilor muncii din țara noastră tradițiile de prietenie între popoare, tradiții pe care în modul cel mai înalt le-a dezvoltat clasa muncitoare și partidul ei.

L'ÉCHO DE LA GRANDE RÉVOLUTION SOCIALISTE D'OCTOBRE EN ROUMANIE ET LA MANIÈRE DONT ELLE S'EST REFLÉTÉE DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

La communication présente les données les plus importantes concernant la manière dont s'est reflétée la Grande Révolution Socialiste d'Octobre dans l'historiographie roumaine. On souligne notamment la conception générale des historiens roumains quant à la manière de compréhension des événements révolutionnaires d'autres pays, à commencer par la Commune de Paris et les rapports entre ceux-ci et le développement du mouvement ouvrier, révolutionnaire de Roumanie. Quant à la révolution russe d'octobre 1917, elle a eu des rapports directs avec le mouvement socialiste de Roumanie en vertu des idéaux de libération sociale et nationale et, en plus, du voisinage des deux pays et de l'alliance militaire roumano-russe pendant la première guerre mondiale, sur la base de laquelle les nombreuses entreprises et institutions ont été évacuées au sud de la Russie.

La réceptivité et l'adhésion des masses laborieuses de Roumanie à la révolution d'Octobre ont été amplifiées par le principe du droit des peuples à l'autodétermination soutenu par la révolution, ce qui a imprimé une puissante impulsion à la lutte de la population roumaine se trouvant sous la domination étrangère, pour la liberté nationale et l'union avec la Roumanie.

Les historiens roumains ont mis en évidence cet aspect aux côtés de la présentation de la solidarité du mouvement ouvrier de Roumanie avec le pouvoir soviétique, qui a revêtu de multiples formes, depuis les meetings de solidarité jusqu'à la participation, l'arme à la main, à la défense de la révolution prolétarienne.

²⁰ *Tradiții de solidaritate internaționaliste româno-sovietice*, București, Edit. politică, 1972; P. Constantinescu-Iași, Gh. Cazan, N. Copoiu, Al. Vianu, *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Schiță istorică*, București, Edit. politică, 1967; *Lenin văzul de români, Documente și amintiri*, București, Edit. politică, 1970.

²¹ *Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu mișcarea muncitorească și democratică din Bulgaria*, București, Edit. politică, 1974; *Gheorghe Dimitrov și tradițiile revoluționare româno-bulgare*, București, 1972.

²² *Comuna din Paris și mișcarea muncitorească și democratică din România, Studii și documente*, București, Edit. politică, 1972; Nicolae Copoiu, *Istoria Comunei din Paris*, București, Edit. științifică, 1971; *Români în rezistența franceză*, București, Edit. politică, 1969.

²³ *Tradiții ale poporului român de solidaritate și prietenie cu poporul chinez*, București, Edit. politică, 1973.

²⁴ *Voluntari români în Spania 1936—1939, Amintiri și documente*, București, Edit. politică, 1971.

²⁵ *În sprijinul Republicii ungare a sfaturilor. Solidaritatea oamenilor muncii din România cu Republica ungară a sfaturilor 1919*, București, Edit. politică, 1969.

MANUALELE ȘCOLARE, ROMÂNEȘTI, ELEMENTE ALE UNITĂȚII NAȚIONALE

DE

VASILE NETEA

Considerată ca o datorie și ca o acțiune națională încă din primii ani ai domniei lui Cuza, trimiterea de manuale și cărți de lectură pentru elevii și bibliotecile școlare din Transilvania a luat în anii următori o amploare din ce în ce mai mare, ea fiind susținută atât de către anumiți autori și de către societățile culturale, îndeosebi de Societatea Academică Română, cit și de Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice.

Acțiunea nu avea dealtfel în vedere numai bibliotecile școlare, ci și pe ale societăților culturale, ale reuniunilor de femei și meseriași, ale casinelor și formațiunilor artistice, ale intelectualității în general. Ea era stringentă îndeosebi pentru necesitățile școlilor, căroră, în cea mai mare parte, le lipseau manualele românești, și mai ales manualele de limba română, de istorie, de geografie, creștomatiile literare, precum și materialul didactic cu privire la predarea acestora (portrete, tablouri etc.). Chiar și atunci cînd astfel de manuale existau, ele, cu toată bunăvoința autorilor — Visarion Roman, *Legendar* (carte de citire), *pentru școlile populare* (1861); At. M. Marienescu: *Istoria română națională* (1861); I. V. Rusu: *Elemente de istoria Transilvaniei* (1865); I. M. Moldovanu: *Istoria Ardealului pentru școlile populare* (1866), *Geografia Ardealului* (1866) ș.a. — fiind trecute prin controlul autorităților școlare și a cenzurii, erau departe de a cuprinde tot ceea ce ar fi dorit aceștia, și mai ales ceea ce era necesar să cunoască elevii români.

Lipsa unor astfel de manuale — ca și alte lipsuri ale epocii — a trebuit astfel să fie acoperită prin manualele tipărite în România, profesorii și învățătorii transilvăneni căutînd prin toate mijloacele să-și procure manualele școlare transcarpatine. Introducerea acestora, pe cale liberă, era însă împiedecată de existența unui rescript imperial dat la 6 noiembrie 1851, completat apoi la 25 ianuarie 1852 printr-un ordin al Ministerului de Interne, care interzicea importul de manuale tipărite peste hotare. Rescriptul și ordinul au rămas în vigoare pînă în anul 1863, cînd, la intervenția lui Barițiu în Senatul din Viena (17 noiembrie), ele au fost înlocuite cu unele măsuri mai blinde în aparență, dar tot atât de dure în fond. O altă dificultate consta în faptul că în acea perioadă nu se afla în Transilvania nici o singură librărie românească, cărțile transportîndu-se fie prin diligențele poștale la adrese personale, fie prin căruțele de mărfuri pentru instituții. Cele de vînzare, după o relatare a lui Barițiu din 1860,

erau difuzate de „negustorii de lână, boștină etc. care luau și vreo câteva cărți cu ei, vinzându-le pe bani ori pe lână¹, acești „negustorași desăgări călare fiind librării noștri popular ambulanți”.

Chiar și pe la 1875, revista „Transilvania” destăinuia cu amărăciune că o „librărie curat românească nu avem deloc în Ardeal”², librăriile existente fiind ale sașilor și ungarilor.

Trimiterea sau procurarea unor cărți din Principate întâmpina astfel o îndoită greutate, una de ordin polițienesc, juridic, iar a doua legată de problema transportului și a difuzării.

Cu toate acestea, unii membri ai corpului didactic, călăuziți de un profund spirit patriotic, și-au asumat riscul introducerii pe răspundere personală a unor astfel de manuale și cărți, pentru a asigura elevilor lor o bună inițiere în istoria și literatura românească.

Unii din acești profesori, ca Theodor Kövály Chioreanul, directorul liceului din Beiuș, erau de altfel de părerea, comunicată de S. Mihali Mihailescu de la Craiova lui I. M. Moldovanu de la Blaj, „că ar fi bine să ne înțelegem toți profesorii de la gimnaziile române de dincolo și de dincoace și să introducem aceleași cărți în toate școlile”³.

Cele mai apreciate manuale de istorie și geografie tipărite la București și introduse în Transilvania, în primii 15 ani după unirea Principatelor, au fost manualele lui A. T. Laurian, *Elemente de istoria românilor pentru clasele primare* (1859, până în 1875 unsprezece ediții); *Istoria românilor precedată de geografia modernă a Daciei* pentru gimnazii (1860, până la 1893 patru ediții); *Geografia țărilor române* (1863, până la 1866 trei ediții), *Charta Daciei moderne* (1868); *Atlante geografice* (1868), în care marele patriot înfățișa istoria românilor de pretutindeni, cu toate țărilor, apele și munții lor⁴. Pe lângă exemplarele care circulau printre profesori și elevi, Laurian a trimis în 1863 zece exemplare din „Istoria românilor” și pentru biblioteca „Asociațiunii” de la Sibiu. Pentru revoluția din 1848 se întrebuița cartea lui Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, tipărită la Viena în anii 1851—1852 (două volume).

Îndată ce s-a aflat de intensă lor circulație, autoritățile de stat au luat însă măsuri drastice pentru a interzice întrebuițarea lor și, totodată, spre a fi confiscate. Pentru comunicarea dispozițiilor respective s-a făcut apel la însăși forurile tutelare ale școlilor românești — mitropoliile și episcopiiile — cerându-le să comunice organelor în subordine măsurile de interdicție luate. La începutul anului 1868 consistoriul de la Blaj dădea astfel o circulară în acest sens tuturor protopopilor și inspectorilor săi școlari, cerându-le — cum se constata din ordinul trimis la Dej — ca în termen de 3 zile toate manualele lui Laurian să fie confiscate și predate, fiind „strict oprită programarea acestor cărți în școalele comunale elementare”⁴. Măsuri asemănătoare se luaseră mai înainte și cu privire la „Istoria” lui Papiu

¹ „Transilvania”, 1875, p. 271

² Biblioteca Filialci Cluj-Napoca a Academiei R.S.R. Arhiva istorică Fond I.M. Moldovanu.

³ Vezi pentru detalii I. Popescu Teiușan—Vasile Netea, *August Trebontu Laurian, Viața și activitatea sa*, p. 208—231.

⁴ Teodor Pavel, *Contribuții la istoria învățământului românesc din nord-vestul Transilvaniei în anii 1848—1868*, p. 148, 163.

Ilarian ⁵ care, pe lângă, aceasta, trimisese în Ardeal și un important număr din celelalte scrieri ale sale.

Dispozițiile luate n-au putut împiedica însă nici importul cărților interzise și nici utilizarea lor, atît în școli cît și în celelalte instituții culturale. Numărul lor, dimpotrivă, avea să se sporească neconținut prin noi donații și achiziții, manualele și cărțile de peste Munți fiind considerate ca absolut necesare.

La sfîrșitul lunii septembrie 1869 Visarion Roman, fostul redactor al revistei „Amicul școlai” de la Sibiu, care, prin Barițiu, întreținea un strins contact cu anumite personalități din România, informa astfel pe Ion Micu Moldovanu că a obținut din partea lui M. Kogălniceanu cîte 30 de exemplare din toate manualele de școală și din toate legile României, spre a fi distribuite la cărturarii din Transilvania, pentru ca astfel să putem începe „încă de pe acum îndată a ne unifica terminologia școlastică, apoi cea administrativă și judecătorească”⁶. Scopul urmărit de cărțile școlare transcarpatine era mărturisit astfel cu toată sinceritatea și cu toată energia.

În aceeași lună, aflat la București, Iosif Hodoș comunica lui Amos Frincu de la Baia de Criș că a intervenit cu succes pentru trimiterea ziarelor „Românul” și „Traian”, precum și a *Monitorului oficial* pentru gimnaziul din Brad și pentru casele din Abrud și Hălmagiu pe „adresă anunțată”. „Am mai mijlocit — scria Hodoș mai departe — să vi se trimită cărți școlare, didactice și legiurile române toate . . . Am speranța adăuga el în încheiere — și de un ajutor în bani pentru gimnaziul nostru”⁷.

La 5 aprilie 1870 I. V. Rusu, secretarul „Asociațiunii”, anunța directorii liceului din Blaj și a seminarului că a depus la librăria Filtsch din Sibiu un pachet cu cărți trimis de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din România. Odată cu anunțul Rusu le trimetea și catalogul cărților respective — 28 titluri — precizînd că ele se vor împărți în mod egal între cele două instituții⁸.

⁵ V. Pârvan, *Interzicerea istoriei românilor în toate statele austriace*, în „Luceafărul”, 1903, p. 159—163.

⁶ Biblioteca Filialei Cluj a Academiei R.S.R., Arhiva istorică, Fondul I. M. Moldovanu.

⁷ Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, p. 107.

⁸ Arhiva Blaj, Fondul gimnaziului superior, nr. 245/1869—1870. f. 2—3.

Iată și titlurile manualelor trimise de la București :

Opuri didactice

Abecedare sau manuale de silabisire pentru cl. I de Dimitrie Jarču, 2 ex..

Carte de lectură pentru cl. II redactată de B. Ștefănescu — 2 ex.

Cursu elementaru de desemn linearu de J. M. Poenariu.

De 2 ori 62 istorii biblice pentru școle și familii — 2 ex..

Elemente de aritmetică pentru școlari (Schwartz) 2 ex..

Idem pentru clasa I-a secție pentru învățători 2 + 10.

— *Elemente de contabilitate sau trecerea registrelor* pentru usulu cl. IV de D. Jarču — 2 ex. ;

— *Elemente de istorie sacră sau biblică a vechiului și noului testamentu* ; 2 ex.

— *Elemente de gramatică română*, de N. Stelescu ; *Elemente de Istoria Românilor* de

A. I. Laurian — 2 ex.

Elemente de istoria naturale, de D. Jarču — 2 ex.

— *Epistolele și evangheliile Duminicilor și a sărbătorilor de peste tot anul* 2 ex. ;

— *Femeia virtuoasă din cete trei epoci ale femeii* de P. Serpescu — 2 ex.

— *Geografia Țărilor române* de A. T. Laurian — 2 ex.

— *Geografia Țărilor Române*, de Gr. Vlădoianu, 2 ex..

La 29 iulie 1870 I. M. Răureanu, directorul liceului „Matei Basarab” din București, anunța comitetul „Astrei” de la Sibiu că a trimis și el 15 cărți școlare în 300 de exemplare pentru 20 de școli din Transilvania⁹.

M. Kogălniceanu, reeditând în luna august 1872 *Cronicile României sau letopiseșele Moldovei și Valahiei*, se grăbea să trimită la 12 octombrie câte un exemplar din ele și pentru biblioteca „Astra”¹⁰. Gestul lui Kogălniceanu a fost imitat în anul următor și de doctorul Anastase Fătu, care a trimis seminaristilor și elevilor de la liceul din Blaj lucrarea sa intitulată *Medicină practică populară*. Seminaristii, prin intermediul lui G. Barițiu, au mulțumit printr-o respectuoasă scrisoare¹¹. La 12/24 iunie 1875 George Barițiu, „ca vechi student și seminarist, ca profesor în liceul din Blaj, ca membru onorar al Societății de lectură a junimei studioase de acolo”, simțea o plăcere singulară (unică) de a trimite și a pune la dispoziția profesorilor blăjeni 11 exemplare de cărți românești, printre care se afla și discursul rostit în incinta Societății Academice Române de Petrache Poenaru despre „Gheorghe Lazăr și școala română”, precum și 20 portrete litografiate ale lui Lazăr pentru a fi oferite ca premii școlare¹².

Începând din anul 1875 — pe lângă manualele autohtone ale lui T. Ci pariu, G. Munteanu și pe lângă vechiul „Lepturariu” al lui Aron Pumnul intră într-o largă circulație transilvăneană cele două manuale ale lui I. Manliu, profesor la liceul „Gh. Sava”, *Curs elementar și gradat de gramatică română*, (vol. I etimologia, vol. II sintaxa), iar mai târziu *Cursul elementar de literatură* (1881) *Cursul de stil și compozițiune* (1885), *Poetica română* (1890), *Crestomația română* (1891), *Retorica și stilistica* (1891), *Gramatica română* (1892) ș.a. Pentru a se încadra cit mai mult în spiritul programei analitice a învățământului transilvănean, și în același timp pentru a înlesni pătrunderea cărții, Manliu a dat în 1896 o versiune a manualului său de poetică și în colaborare cu profesorul și folcloristul blăjan Alexiu Viciu¹³.

Concomitent cu manualele lui Manliu, vor fi utilizate, începând din 1880, și manualele pentru aceeași disciplină ale lui M. Străjan, profesor la

Miculu catehismu sau datoritiile omului creștinu-moralu și socialu de A. E — 2 ex.
Manualulu sistemulu metricu dectmulu cu figuri în testu de E. A. — 2 ex.

Bibliografie de cărți române de D. Jarcu — 2 ex.

Cărți de gimnastică, de G. Moceanu — 2 ex.

Dicționarul Eleno-Romanu de prof. G. Ioanid I, 2 ex.

Idem, tom. II, 2 ex.

— *Curs elementar de antropologie și de medicină populară* de A.H. Bassero 2 ex.

Geometria descriptivă cu figuri de Al. Orăscu — în 2 volume 2 ex.

— *Istorie generală*, de Al. I. Crețescu, tom. II, 2 ex.

— *Idem*, tom. III — 2 ex.

Elemente de pedagogie și mitologie de I. R. Eliade — 6 ex.

— *Studii asupra instrucțiunii publice în unele din statele Europei* de G. Costaforu 6 ex.

— *Zoologie de Iuliu Barasiu* — 6 ex.

⁹ Pe lângă acestea, pachetul mai cuprinde Cărțile III, IV, VI, din Actele Societății „Transilvania”, cte 2 exemplare din aproape toate legile tipărite ale României, „Buletinul legilor”, pe mai mulți ani (1859–1865), „Dezbaterile Adunării deputaților și ale Senatului pe anii 1864–1865, precum și revista „Analele statistice”.

¹⁰ Arhiva „Astra”, pach. 30, f. 10–11.

¹¹ *Idem*.

¹² Arhiva Blaj, Fond Gimnaziul superior, n. 148 1875, f. 1.

¹³ Virgil Șotropa, N. Drăganu, *op. cit.*, p. 283.

liceul „Carol” din Craiova : *Manualul de stilistică* (1880), *Manual de gramatică a limbii române*, *Principii de literatură* (1881)¹⁴.

Alte manuale de limbă, literatura și retorica română tipărite peste Carpați și introduse în Transilvania în această perioadă au fost cele alcătuite de D. Gusti¹⁵, D. Caianu¹⁶, Cristian Negoescu¹⁷, Miron Pompiliu¹⁸, Gh. Ionescu Gion¹⁹. Datorită acestor manuale și antologii au putut fi popularizate și în Transilvania marile creații patriotice ale lui V. Alecsandri (*Deșteptarea României*, *Odă statuii lui Mihai Viteazul*), D. Bolintineanu (*Mama lui Ștefan cel Mare*, *Mircea cel Mare și solii*), N. Bălcescu (*Descrierea Ardealului*, *Libertatea*, *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia*), Alecu Russo (*Cîntarea României*, *Decebal și Ștefan cel Mare*), M. Kogălniceanu (*Discurs la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*), G. Crețeanu (*O noapte în Carpați*) și ale altora, care au făcut să vibreze inimile tinerelor generații și să le entuziasmeze pentru idealul libertății și al unității naționale.

Ca manuale de istorie, după interzicerea și epuizarea edițiilor lui A. T. Laurian, au fost introduse cele alcătuite de A. D. Xenopol²⁰ și de Grigore G. Tocilescu²¹ — recomandat stăruitor de I. Bianu — iar mai târziu cele ale lui N. Iorga, scrise direct pentru ardeleni și bănățeni²². În toate aceste manuale, ca și cele ale lui A. T. Laurian, poporul român e prezentat ca un popor unit prin toate elementele fundamentale ale vieții sale teritoriale, origine, relații economice, limbă, obiceiuri, cultură, literatură, aspirații — ceea ce-i lipsea fiind numai unitatea politică. Manualele transcarpatine au fost utilizate nu numai în legătură cu istoria românilor, ci și cu cea universală, în care era firesc să-și găsească locul meritat toate popoarele. Pentru a fi siguri de acest lucru, profesorii ardeleni au trecut peste manualele autorilor străini, și au preferat să introducă în școlile lor manualele românești ale lui Ion Mandinescu și ale lui Ion Slavici²³.

Pentru geografie s-a făcut apel la manualele lui Nanianu²⁴ și ale lui Anghel Demetrescu²⁵. Ca manuale de filozofie și pedagogie s-au utilizat cele ale lui Titu Maiorescu²⁶, Ion Găvănescu²⁷, Grigore Patriciu²⁸ ș.a.

¹⁴ Ibidem, *Istoria școalelor născădune*, p. 282—283.

¹⁵ D. Gusti, *Retorica română*, prima ediție Iași, 1853.

¹⁶ D. Caianu, *Esercții stilistice*, Focșani, 1887.

¹⁷ Cristian Negoescu, *Retorică*, Ploiești, 1881.

¹⁸ Miron Pompiliu, *Antologie română* (Iași, 1885).

¹⁹ Gh. Ionescu-Gion, *Manual de poetică română*, București, 1898.

²⁰ A. D. Xenopol, *Istoria românilor pentru clasele primare de ambele sexe*, București, 1879; alte ediții în 1881, 1885, 1890.

²¹ Gr. G. Tocilescu, *Istoria românilor pentru clasele primare de ambele sexe*. București, 1887, alte ediții în 1888, 1889, 1891.

²² N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul român*, Văleni, 1908; *România pentru bănățeni*, 1910.

²³ I. M. Mandinescu, *Elemente de istorie universale*, 3 vol., Iași, 1890; I. Slavici, *Istoria universală*, București, 1892.

²⁴ Basil Nanianu, *Elemente de cosmografie și geografie*, București, 1873—1874.

²⁵ Anghel Demetrescu, *Elemente de geografie* (1873), *Geografie și statistica Europei și a celorlalte continente*.

²⁶ Titu Maiorescu, *Logica, Partea I-a, Logica elementară*, București, 1876, ed. a II-a în 1887 completată și cu *metodologia*.

²⁷ I. Găvănescu, *Curs de pedagogic*, București, 1899.

²⁸ Grigore Patriciu, *Metodica învățămîntului în școala primară*, Galați, 1894; *Didactica generală*, București, 1895.

Pe lângă manualele din domeniul științelor umaniste, s-au introdus apoi în învățământul din Transilvania, pentru a înlocui sau dubla manualele traduse din limbile germană și maghiară, și numeroase alte manuale din domeniul disciplinelor matematice²⁹, fizico-chimice³⁰, al științelor naturale³¹ tipărite la Iași, București și Craiova³². La unele școli, ca Preparatoria din Arad, s-au utilizat chiar și manualele destinate studiului agriculturii³³.

Fenomenul se săvârșea însă și invers, librăria Socec din București, la rugămintea clienților săi, cerind și ea între anii 1867—1877 să i se trimită din Ardeal manualele de istorie și geografie transilvănene ale lui I. V. Rusu, I. Micu Moldovanu și ale altora, care fuseseră interzise de autoritățile maghiare, acestea urmînd să fie utilizate de către învățătorii și profesorii din România. Pentru autorii de manuale de aici, I. Bianu solici-ta la 9/20 decembrie 1879 pe Ion Micu Moldovanu să-i trimită lucrările lui Cipariu, *Principia de limbă, Elemente de limba română, Analecte literare, Despre limba română, Gramatica unică pentru școli*, ediția din urmă, precum și revista *Archivul pentru filologie*³⁴ și istorie³⁵. Aceleași scrieri fuseseră cerute mai înainte și de căpitanul Gheorghiu pentru biblioteca Corpului de geniu din București³⁵.

Recomandarea și trimiterea cărților din România în Transilvania a constituit o preocupare constantă atât a Ministerului Cultelor și Instruc-țiunii publice, cît și a Societății Academice Române, a societății „Transilvania”, iar mai târziu a Ligii culturale și a celorlalte societăți culturale.

Animatorii acțiunii în primele două decenii după Unirea Principa-telor au fost V. A. Ūrechia, pe care în 1870 societatea de lectură a elevilor din Blaj l-a proclamat membru de onoare³⁶, Al. Papiu-Ilarian și A. T. Laurian, care au deținut și demnitatea de președinți ai societății „Transil-vania”, stimulați neconținut de George Barițiu, Iosif Hodoș, Al. Roman, iar spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru Ioan Bianu³⁷, N. Iorga, care erau în strînse legături cu Ion Micu Moldovanu, Augustin Bunea, Andrei Bârseanu, și alți oameni de școală ardeleni.

²⁹ N. Crețianu, *Curs elementar de algebră*, Iași, 1872.

³⁰ Petre Poni, *Elemente de chimie elementară*, Iași, 1878; *Noțiunî de fizică*, Iași, 1874; *Elemente de fizică*, Iași, 1891; E. Bacaloglu, *Elemente de fizică* (2 vol.), 1870—1871; B. Nanianu, *Elemente de cosmografie și geografie*, București, 1873—1874.

³¹ D. Brînză, *Curs elementar de istorie naturală, zoologie, botanică, geologie*, Iași, 1872; D. Ananescu, *Curs elementar de istorie naturală*, București, vol. I—IV, 1871—1874; B. Nanianu, *Elemente de istorie naturală (zoologie, botanică, mineralogie, geologie)*, S. C. Mihăilescu, *Elemente de botanică descriptivă*; S. Mihail Mihailescu, *Elemente de istorie naturală (zoologie, botanică, mineralogie)*, Craiova, 1877, 1878 ș.a.

³² Vezi A. Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române din Brașov*, p. 380—383, 374—384; Virgil Șotropa — N. Drăgan, *op. cit.*, p. 282—287.

³³ P. S. Aurelian, *Manual de agricultură pentru școalele normale și școalele rurale*, Bucu-rești; 1891; vezi pentru detalii V. Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 și lupta sa pentru Unire*, București, 1974, p. 91—108.

³⁴ N. Comșa, *Corespondența între Ion Micu Moldovanu și Ion Bianu. Un capitol din colaborarea între Blaj și București*, Blaj, 1943, p. 51.

³⁵ Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R., Fond T. Cipariu, n. 1664.

³⁶ Arhiva Blaj, Fond Gimnaziul superior

³⁷ La 16 noiembrie st. n. 1878, Bianu anunța pe I. M. Moldovanu că i-a trimis un pachet cu: „Fisicile lui Bacaloglu” (N. Comșa, *op. cit.* p. 481), la 3/16 aprilie 1890, expedia o ladă de cărți pentru școală civilă de fete din Sibiu, în care se aflau și 4 exemplare din vol. V din *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de D. A. Sturdza, trimise pentru mitropolitul Miron Romanul, Eugen Broc și Ioan Bechnitz, precum și 10 exemplare din ediția franceză.

Un alt exponent de seamă al acțiunilor de această natură a fost profesorul Simion Mihali Mihalescu de la Craiova, care funcționase până în 1859 la Blaj, și care nu trimitea foștilor săi colegi numai manualele sale de științe naturale, ci totodată și programele analitice ale școlilor din România „ca să vedeți și voi acolo ce se învață aici”.

Sprijinirea cu cărți a școlilor și bibliotecilor din Transilvania, alături de alte ajutoare, asupra cărora vom reveni, a fost susținută și de Titu Maiorescu și Take Ionescu, ambii foști miniștri ai Cultelor și Instrucțiunii publice. În anul 1893 primul a donat astfel bibliotecii liceului din Brașov 366 volume și broșuri diferite, iar al doilea în 1898, 45 volume, urmate în 1899 de 24 opuri pentru aceeași bibliotecă³⁸. Printre donatorii de cărți pentru bibliotecile școlilor din Transilvania figurează și Iosif Gheorghian, mitropolitul primat al României, care în 1901, a dăruit pentru Biblioteca seminarului din Arad toate edițiile sale de cărți bisericești și științifice³⁹. Biblioteca liceului din Brașov avea la sfârșitul anului 1900 un număr de 7683 opere în 10 000 tomuri și 3000 broșuri⁴⁰.

Dealtfel, la Brașov avea o bună bibliotecă nu numai liceul, ci și „Casina română”, vechea societate de cultură și petrecere a negustorilor, meseriașilor și intelectualilor români din localitate⁴¹.

În 1886 o comisie alcătuită din profesorul Andrei Bârseanu, negustorul Ioan Lenger și scriitorul și economistul popular Nicolae Petre Petrescu, comanda de la București, pentru sporirea fondului de cărți al Casinei, mai multe opere literare și istorice printre care se aflau *Magnum etimologicum* (Hasdeu), *Teoriile lui Rossler și Războaiele dintre ruși și turci* (A. D. Xenopol), *Criticile lui Maiorescu*, *Poeziile lui Eminescu*. În anul următor se comandau și *Scrisorile lui I. Ghica către V. Alecsandri*, apărute chiar în acel an, nuvelele lui Delavrancea (*Sultânica și Trubadurul*), *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul* de N. Bălcescu, *Scrierile literare și istorice ale lui Alexandru Odobescu* (3 vol.) ș.a.⁴² Biblioteca „Asociațiunii” de la Sibiu dispunea și ea în 1894 de 3214 opere tipărite în 4645 volume și 3331 broșuri⁴³. La Sibiu funcționa de asemenea biblioteca seminarului ortodox, care în 1911 avea 1992 opuri tipărite și 3318 volume⁴⁴. Biblioteca liceului din Beiuș cuprindea în 1908 un număr de 2165 volume⁴⁵. Liceul de la Năsăud avea în 1913 două biblioteci, una pentru profesori de 4925 scrieri, în 1615 tomuri, iar alta pentru elevi de 3869 scrieri în 4352 volume⁴⁶.

Societatea studentască „Petrul Maior” de la Budapesta dispunea și ea de 3000 volume românești și de 330 volume în limba franceză⁴⁷.

³⁸ A. Bârseanu, *op. cit.*, p. 488—486.

³⁹ T. Botiș, *Istoria școlii normale și Institutului teologic din Arad*, 1912, p. 374.

⁴⁰ A. Bârseanu, *op. cit.*, p. 485.

⁴¹ Vezi Ion Colan, *Casina română 1835—1935*, Brașov, 1935.

⁴² Ion Colan, *op. cit.*, p. 90—92.

⁴³ „Transilvania”, 1911, nr. 4, p. 476.

⁴⁴ E. Roșca, *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic, „Andreian”, Sibiu*, 1911, p. 206.

⁴⁵ Const. Pavel, *Școlile din Beiuș, 1818—1928*, Beiuș, 1928, p. 303.

⁴⁶ Virgil Șotropa, N. Drăganu, *op. cit.*, p. 294.

⁴⁷ I. Crăciun, *Bibliotecă și cititori români în trecut și azi*, Sibiu, 1940, p. 12.

Biblioteci mai modeste s-au înființat chiar și pe lângă unele protopopiate din orașele în care funcționau gimnazii și licee ungurești sau săsești, frecventate de un mare număr de elevi români, dar care nu puteau utiliza decît manuale străine, cărțile românești fiindu-le interzise. Semnificativă din acest punct de vedere a fost biblioteca înființată la Făgăraș de protopopul Nicolae Borzea, pentru școlarii din gimnazii care au avut „fericirea de a cerceta numai școli streine și care românește nimic n-au învățat, nici nu au citit ... ca să citească și să-și îndrepte limba”⁴⁸.

Revistele transilvănene și îndeosebi „Amicul școlaii” (1860–1865), „Magazinul pedagogic” (1867–1870), „Școala română” (1875–1841), „Familia” (1865–1906), „Transilvania” (1867–1918), precum și ziarele au ținut în mod permanent la curent pe cititorii lor cu noile apariții de manuale publicînd totodată asupra lor și numeroase recenzii și comentarii.

Circulația în școlile românești din Transilvania, deși acestea aveau caracter confesional, a manualelor școlare tipărite în România, a indispus și indignat însă guvernul de la Budapesta, care a luat severe măsuri pentru a le împiedeca ajungerea în mîinile elevilor români. În 1875, Ministerul Cultelor a dat astfel o ordonanță prin care interzicea utilizarea unei însemnate părți din manualele de istorie și geografie apărute pînă la această dată, alte ordonanțe, urmărind noile apariții, fiind date în 1892–1896 (180 titluri de cărți interzise), și în anii 1906–1912. Toate aceste ordonanțe au fost comunicate tuturor mitropoliilor și episcopiilor române care, la rîndul lor, au fost obligate să le trimită organelor școlare în subordine. Ziarele la rîndul lor publicau și ele aceste ordonanțe, care departe de a putea înlătura manualele ostracizate, nu făceau decît să le popularizeze și să sporească și mai mult interesul pentru ele, atîta doar că profesorii și elevii trebuiau să le camufleze, iar la examene să răspundă din manualele oficiale.

Unii autori, ca N. Iorga, au găsit formula nimerită pentru trimiterea cărților lor în Ungaria prin schimbarea titlurilor, vameșii de la frontieră fiind astfel induși în eroare. După propriile mărturisiri ale istoricului, el a schimbat astfel coperta exterioară a manualului său de istoria românilor, tipărit în 1908, punînd în loc de titlu original, titlul fals, dar „dulce” de *Cultura cartofilor după cele mai noi metode*, traducere din limba maghiară, sau *De-ale noastre*⁴⁹.

Metoda a fost întrebuințată și de alți autori considerați indezirabili în Ungaria.

În anul 1890 a fost interzisă odată cu mai multe hărți pînă și întrebuințarea unui glob al pămîntului tipărit la Praga de către Ioan Simu. Motivul interzicerii, comunicat de Ministerul cultelor, era faptul că pe aceste hărți, unele din ele tipărite la Viena, se întrebuințau numiri geografice germane sau române, iar pe globul pămîntului „România se extindea și peste o însemnată parte a monarhiei, în timp ce Ungaria nici nu se amina”⁵⁰.

Odată cu manualele și hărțile au fost interzise și un mare număr de scrieri cu caracter istoric și literar, semnate de istorici și scriitori cu renume,

⁴⁸ I. Mișlea, *Contribuții la cunoașterea bibliotecilor românești ale orașelor din Transilvania (pînă la Unire)*, Cluj, 1935, p. 20–21.

⁴⁹ N. Iorga, *Liga culturală*, 1910, nr. 8, p. 455.

⁵⁰ *Episcopia Lugoj*, *Cititorul*, 25/13 iunie, 1890, p. 3.

dar care în ochii autorităților maghiare nu aveau decît calitatea de instigatori împotriva statului ungar și a Coroanei Sf. Ștefan. În 1885 a fost interzisă astfel monografia lui N. Densușianu consacrată *Revoluției lui Horia*, în 1903 *Istoria românilor sub Mihai Viteazul* de N. Bălcescu; în 1905, *Istoria lui Ștefan cel Mare* de N. Iorga⁵¹⁻⁵²; în 1907, *Istoria românilor din Dacia Traiană* de A. D. Xenopol, *Neamul românesc din Ardeal și Ungaria* de N. Iorga, drama istorică *Zorile* de Șt. O. Iosif, *Moșii și Curcanii* de Alexandru Odobescu, *Cîntarea României* de Alecu Russo ș.a.

Cu toate acestea atît manualele cît și cărțile istorice și literare menționate au continuat să circule alături de cele ale autorilor transilvăneni, ele făcînd parte integrantă din zestrea spirituală a poporului român și ca atare aflată la dispoziția tuturor românilor⁵³.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru, s-a realizat totodată, prin mijloace și colaborări comune, cea mai importantă scriere științifică a timpului: *Enciclopedia română*. Inițiată și tipărită de „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român”, „Enciclopedia”, avînd ca redactor coordonator pe Corneliu Diaconovici, secretarul „Asociațiunii”, a apărut între 1899 și 1904 în trei volume, primele două în cîte circa o mie de pagini, iar ultimul în 1276. Ea urmărea, ținînd seama de faptul că „poporul român era împărțit prin mai multe hotare politice”, să dea publicului cetitor „o oglindă cît mai fidelă a stărilor poporului nostru în toate țările locuite de români și totodată să-l țină în curent și cu progresul culturii omenеști”. La elaborarea acestei opere, care avea să fie cea mai amplă enciclopedie românească realizată pînă atunci, un adevărat monumet al științei românești, au contribuit aproape 200 de învățați români, reprezentînd toate provinciile și regiunile românești și toate domeniile și ramurile de activitate și creație umană.

Eșalonul superior al colaboratorilor l-au constituit membrii Academiei Române, ai universităților de la București și Iași, fruntașii „Asociațiunii” transilvane, figurile reprezentative ale istoriei, filozofiei, istoriei literaturii și artelor, al istoriei politice și geografiei, ale învățămîntului mediu, ale medicinei și tehnicii, ale științei biologice și fizico-chimice, ale matematicilor și finanțelor, ale dreptului și jurisprudenței, ale armatei și administrației. Cităm numai cîteva dintre marile nume ale timpului, clocovite prin competența și autoritatea lor în atîtea din aceste domenii: Titu Maiorescu, A.D. Xenopol, D. Onciul, Ovid Densușianu, M. Dragomirescu, Vincențiu Babeș, A. C. Popovici, A. O. Saligny, Victor Babeș, N. Vaschide, At. M. Marienescu, Andrei Bârseanu, T. Burada, George Dima, C. Rădulescu-Motru ș.a.

Elementele legate de istoria locală a Ardealului, Banatului, Crișanei, Sătmarului, Maramureșului au fost înfățișate de Augustin Bunea (Blaj), Silvestru Moldovan (Sibin), I. Pop (Năsăud), Ioan Pușcariu (Făgăraș)

⁵¹ Vezi „Gazeta Transilvaniei”, 1905, nr. 16.

⁵² Ibidem.

⁵³ Vezi pentru detalii *Liga Română*, București, 1899, n. 21, p. 331-334; *A magyarországi izkálékhol kilttolt Könyvek és térkének jegyzéke 1878-1905*, Budapest 1906; V. Curticăpeanu. *Răspîndirea și prohibirea cărții românești în epoca dualismului austro-ungar, Badca Cîrjan și rolul său în cultura românească*, în „Studii”, 1974, nr. 6, p. 1341-1369; idem *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, p. 164-189.

Gavrilă Szabo (Țara Oașului), Elia Trăilă (Oravița), Vincențiu Grozescu (Lugoj), Tit Bud (Maramureș); ale Bucovinei de I. Gh. Sbiera, Ștefan Saghin, T. Taranavski etc.

Niciodată o lucrare românească nu a atras pînă atunci un mai mare număr de colaboratori, și nici într-o lucrare nu s-a dat o mai impunătoare expresie tuturor părților pămîntului românesc și tuturor elementelor culturii române. Și astăzi, după trecerea a aproape 80 de ani de la apariția primului său volum, *Enciclopedia română* de la Sibiu a rămas ca o lucrare de referință pentru atîtea domenii și chestiuni și pentru atîtea personalități, ea fiind redactată cu o competență și cu un sentiment de răspundere vrednic de urmat.

Ea nu era numai o „oglindă fidelă” a situației poporului român din perioada respectivă, ci totodată și a unității sale și a legăturilor creatoare — sub auspiciile Academiei Române și ale „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” între fiii săi din toate domeniile de activitate obștească.

În timpul celor aproape zece ani (1895–1904) cît a durat pregătirea și imprimarea *Enciclopediei*, între redactorul ei și colaboratorii săi s-a purtat o vastă corespondență care constituie ea însăși o imensă valoare științifică și totodată o profundă semnificație patriotică, ea reprezentînd punctele de vedere în legătură cu nenumărate chestiuni ale acestor valoroși cîrturari. Partea de literatură română contemporană a fost în întregime redactată sub supravegherea lui Titu Maiorescu, care-și condiționase colaborarea de prealabila lectură a acestei părți. „Rog să-mi comunicați scria el lui Cornel Diaconovici la 26 noiembrie 1895 înainte de publicare și în timp util pentru modificări de introdus, *toate articolele relative la literatura română de la 1870 încoace*. Eu însumi — preciza Maiorescu nu-mi voi permite nici o modificare directă, dar vă voi atrage atenția d-voastră asupra modificărilor de introdus”. La temerile lui Diaconovici că probabil Maiorescu, răpit de alte îndeletniciri, ar putea eventual să nu accepte colaborarea solicitată, Maiorescu răspundea cu aplomb: „Mă cred dator a primi propunerea d-voastră: *Cum să pot refuza colaborarea la o așa de însemnată întreprindere națională?*”

În 1903, în preajma apariției volumului al treilea, el considera *Enciclopedia română* drept o „mare lucrare . . . demnă de laudă”.

Tot atît de interesante erau și scrisorile lui A. D. Xenopol. O bună parte din această corespondență se află și astăzi în Arhivele Statului de la Sibiu — Fondul „Astra” — și în arhiva „Asociațiunii”, diferite scrisori fiind publicate în unele periodice locale⁵⁴.

Cum era și firesc, întîia enciclopedie românească s-a bucurat de o largă difuzare în toate țările românești și a fost considerată ca una din principalele realizări științifice ale timpului.

⁵⁴ Mircea Stoc, *Titu Maiorescu și Enciclopedia „Astrei”*, în „Tribuna Sibiului”, 1969, 12 aprilie, D. Onciul — *inedit: colaborare la Enciclopedia „Astrei”* în „Tribuna Sibiului”, 1971, 9 ianuarie, Vincențiu Babeș și *Enciclopedia românească*, în „Tribuna Sibiului”, 1971, 24 ianuarie.

LES MANUELS SCOLAIRES ROUMAINES — ÉLÉMENTS DE L'UNITÉ NATIONALE

RÉSUMÉ

L'étude porte sur les manuels scolaires roumains de la seconde moitié du XIX-e siècle et des premières décennies du XX-e siècle en tant qu'éléments de l'unité nationale. On souligne notamment l'importance particulière des manuels édités dans l'ancienne Roumanie et puis introduits clandestinement, par la complicité des professeurs, dans les écoles roumaines de Transylvanie, où circulaient, obligatoirement, des manuels servant exclusivement les intérêts de l'Etat hongrois. A part les manuels d'histoire, de géographie et de langue roumaine, élaborés par des auteurs comme A. T. Laurian, A. Xenopol, Gr. Tocilescu, N. Iorga, I. Manliu, M. Străjan et autres, l'on a introduit aussi, pour leur concision et leur clarté, des manuels d'arithmétique, d'algèbre, de physique, de chimie, de zoologie, de botanique, de minéralogie, d'agronomie.

Dans le même temps, en Roumanie ont été diffusés divers manuels et publications imprimés en Transylvanie et interdits par le gouvernement de Budapest.

On souligne, en outre, l'important appui accordé par le gouvernement roumain et par certaines sociétés culturelles à l'enrichissement du patrimoine de diverses bibliothèques roumaines de Brașov, Sibiu, Blaj, Aiud, Oradea, Năsăud, Beiuș, Brad etc.

450 DE ANI DE LA URCARA PETRONA LUI PETRU RAREȘ

POLITICA INTERNĂ A LUI PETRU RAREȘ (A DOUA DOMNIE, 1541—1546)*

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Referindu-se la reluarea domniei, la începutul anului 1541, cu sprijinul lui Suleiman Magnificul, și la cheltuielile făcute cu acest prilej, Petru Rareș înfățișează o motivare demnă de toată atenția, poate cea mai interesantă motivare de acest fel ieșită din gândirea unui domn român, exprimând limpede maturitatea sa politică, spirit de prevedere și înțelegere justă a momentului prin care treceau în 1541 destinele Moldovei și ale Europei centrale, în preajma expediției lui Suleiman Magnificul spre Buda: „*Dacă nu ași fi plătit din averile mele pentru a redeveni domn, locul meu ar fi fost ocupat de un turc, ca la Buda (transformată în pašalic — C.R.) ; dar puțin mă interesează (datoriile legate de luarea domniei — C.R.), deoa-rece mi-am ocupat locul*”¹, salvind astfel țara de pericolul pašalicului.

Încă din vara anului 1540, Petru Rareș exprima planul de a relua domnia pe plan intern în aceleași forme ca în trecut, și încrederea că va izbuti: „*Nădăjdum în Dumnezeu că vom fi ce am fost, și mai mult decât atîta . . .*”². Asasinarea, în decembrie 1540 a lui Ștefan Lăcustă³, domnul numit de sultan în locul său cu doi ani în urmă, din îndemnul albanezului Mihaela, a lui Troțușan logofătul și a altor boieri din familiile Găneștilor și Arbureștilor⁴, în parte aceeași care-l trădaseră și pe el în 1538, i-a deschis lui Rareș calea spre scaunul de la Suceava. Alexandru Cornea, domnul ridicat de asasinii lui Lăcustă, n-a fost recunoscut de sultan, care

* Studiu extras din volumul *Petru Rareș* (în curs de pregătire la Editura Academiei).

¹ Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 157—159, nr. LXXX.

² *Ibidem*, XV¹, p. 391, nr. DCCXXXVIII.

³ Porecla i-o amintește chiar Rareș: „Ștefan voevod, numit Lăcustă” (cf. documentul din 17 martie 1516 etc., *Documente privind istoria României*, A, XVI¹, București, 1953, p. 416, 421, 422, etc.).

⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 149; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, în *Opere*, I, ed. C. A. Stoile, I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 186; cf. și Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii (Fragmente istorice, 1538—1541)*, în „Cercetări istorice” (Serie Nouă), II (1971), Iași, p. 147—156.

a acordat domnia din nou lui Petru Rareș⁵. Aceeași scrisoare — inedită din < ianuarie > 1541, prin care sultanul anunța din Adrianopol pe regele polon despre asasinarea lui Ștefan vodă, vestea totodată numirea lui Rareș⁶.

La 9 ianuarie 1541 voevodul pornește de la Adrianopol⁷, unde îl chemase sultanul, pentru a-i da steagul de investitură : „Cu cinste mare de la Maiestatea sa împăratul”, ajungând la 23 a lunii la Silistra, la vadul Dunării, aici rămânând cel puțin pînă la 28 ianuarie⁸. Îl însoțea „oastea de curte a împăratului”, care se ridica după mărturia sa, la 3 000 de spahii și ieniceri, în afara celor care l-au urmat doar pînă la Dunăre⁹, în frunte cu Husein aga, imbrohorul sau marele comis al sultanului¹⁰.

Citeva zile mai târziu, la începutul lui februarie 1541, Rareș poposește la Brăila : „tocindu-și oastea ca să meargă asupra lui Alexandru vodă Cornea”¹¹. Acesta dispunea de 15.000—20.000 de oameni, dar părăsit de marele vornic al Țării de Jos, Efrem Huru, comandantul oastei, care a trecut cu majoritatea acesteia în tabăra lui Rareș¹², avea de ales între a fugi în Transilvania¹³, și a rezista cu puțini credincioși.

De altfel, în această vreme el se afla în Cetatea Neamțului, lângă hotarul Ardealului, de unde scrie, în limba polonă, căpitanului Cameniței, G. Iaslowieczki, informându-l despre înaintarea lui Petru Rareș. În această scrisoare, aflată de curind în Polonia, el se intitulează „Alexandru voievod, fiul lui Bogdan voievod, nepot bătrînului Ștefan voievod”, și învinuind pe Rareș de înțelegere cu turcii, cere ajutorul căpitanului Cameniței¹⁴. În același timp, acestuia îi scriu, prin Drăghici Turcul, oamenii pîrcălabului Șeptilici, aducîndu-i la cunoștință „noutăți foarte rele” : sosirea lui Rareș cu ajutorul turcesc la Dunăre și soarta tristă a lui Alexandru Cornea¹⁵.

⁵ B. P. Hașden, *Relațiunea lui Paul Giovio despre aventurile domnului moldovenesc Petru Rareș*, în „Arhiva istorică a României”, II, București, 1865, p. 42; Hurmuzaki, II¹, p. 214, nr. CLXXII; Supl. I¹, p. 3, nr. V.

⁶ Biblioteca Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2656, k. 46.

⁷ Hurmuzaki, II¹, p. 214, nr. CLXXIII. După Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 150, Petru Rareș a plecat spre Moldova la 6 ianuarie. Este posibil ca la acea dată să fi plecat din Constantinopol spre Adrianopol, unde se afla sultanul.

⁸ Hurmuzaki, XV¹, p. 396—397, nr. DCCL.

⁹ *Ibidem*. Alte efective în scrisoarea palatinului de Belz, N. Sieniański, din 19 martie 1541 (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chillei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 349). Știrea unui alt polon că pe lângă Petru ar fi și tătari (Hurmuzaki, Supl. II¹ p. 279, nr. CXLVIII) nu este reală.

¹⁰ N. Iorga, *loc. cit.*; P. Giovio, la B. P. Hașden, *op. cit.*, p. 12; N. Istvanfi, *Istoria de rebus ungaricis*, Viena—Praga, 1758, p. 138. Gr. Ureche, *loc. cit.*, transformă dregătoria de imbrohor în nume propriu : „Imbrea aga” și după el Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 50, în „Ibraim aga”.

¹¹ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 150.

¹² După trecerea Dunării, Rareș a fost din nou recunoscut domn de 20 000 de călăreți ai lui Cornea, veniți să-l înfrunte, afirmă o relatare franceză din martie 1541 (Hurmuzaki, Supl. I¹, p. 3, nr. VI).

¹³ Polonul care relatează aceste amănunte, crede că a și fugit în Transilvania (Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 279, nr. CXLVIII), aceeași relatare și la A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. I, București, 1929, p. 23), atît de neverosimilă pîrea o încercare de rezistență înaintea lui Rareș.

¹⁴ Biblioteca Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2654, k. 44.

¹⁵ Copia scrisorii polone cu multe îndreptări după original la Biblioteca Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2655, k. 44.

În aceste condiții, mărturisește Macarie, martor al evenimentelor : „Îndată toată mulțimea boierilor moldoveni, dacă am prins de veste, s-au revărsat, atit cei de la curte, cit și cei ce se deosebeau prin strălucirea neamului, cit și cei numiți < în dregătorii >, lăsînd în părăsire pe nenorocitul Cornea și ca înaripați au ajuns la Brăila și au primit cu brațele deschise pe domnul lor (Petru Rareș — C.R.) și căzînd la dînsul, primîră iertare pentru îndrăzneala lor”¹⁶. Iar Petru vodă, confirmă Ureche : „i-au iertatu pre toți (e vorba de cei care veniseră la Brăila ! — C.R.) și cu dragoste i-au priimitu și le-au grăit lor : „Fiți în pace și iertați de greșalele voastre, cîte mii-ați făcut oarecînd”. Iară ei cu toții strigară : „În mulți ani să domnești, cu pace”, și iarăși ziseră : „Bine ai venit la scaunul tău, domnul nostru cel dintăi”¹⁷.

Între timp, Alexandru Cornea, care s-a deplasat la Roman-Cetatea Nouă, (locul tradițional de concentrare al oastei domnești în Moldova), împreună cu Mihu hatmanul, logofătul Gavril Troțușanul, comisul Pătrașco Tăutu, Crasnăș vistierul și Cozma logofăt al doilea (secretarul domnesc)¹⁸, „s-au gătit degrabă cu oastea, de cită avea și au ieșit înaintea lui Pătru vodă la Galați”, unde poposise domnul, pe malul Dunării. Dintre boierii amintiți îl însoțea doar Pătrașco Tăutu comisul, care i-a împărțit soarta pînă la capăt¹⁹. Mihu și Troțușanu au rămas la Roman²⁰, urmărind evoluția evenimentelor, fiind prea compromiși în ochii lui Rareș, pentru a trece deschis de partea acestuia, sperînd poate într-o eventuală victorie a lui Cornea, de care totuși se despărțiseră prudent.

Dar soarta sărmanului Cornea — izvoarele contemporane spun că era tînăr²¹ — era pecetluită. „Abea și-a uns gura cu mierea stăpînirii și a pierit înainte de vreme” (Macarie)²². La Galați, înaintea ciocnirii cu Rareș, a fost părăsit de toți însoțitorii săi²³, mai mult, unii dintre aceștia prinzîndu-l, l-au trimis lui Petru Rareș²⁴. Atît de josnică a părut poziția boierilor din jurul său, încît unele izvoare narrative afirmă că aceștia l-au ucis chiar (trecuse doar ceva mai mult de o lună de la asasinarea de către aceiași boieri a lui Ștefan Lăcustă), trimițîndu-i doar capul lui Rareș, pentru a-și dobîndi iertarea²⁵.

¹⁶ *Cronicile slavo-române, din sec. XV — XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 102.

¹⁷ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 150—151. Cronicarul justifică atitudinea boierilor prin aceea „că li s-a supărase de amestecăturile ce s-a ațîșasă în țară și de răutatea acelor lei cumpliți și fără suflet” (epitete prin care desemna pe Mihu hatmanul și partizanii săi, care conduceau țara).

¹⁸ *Ibidem*, p. 150.

¹⁹ *Ibidem*, p. 151. Pătrașcu era probabil fiul marelui logofăt Tăutu (Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 153).

²⁰ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. 1959, p. 102.

²¹ P. Giovio, la B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 41 ; Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 279, nr. CXLVIII („Alexander vero iuvenis Palatinus Valachiae”).

²² *Cronica lui Macarie*, loc. cit.

²³ Gr. Ureche, loc. cit.

²⁴ *Cronica lui Macarie*, loc. cit.

²⁵ P. Giovio, la B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 42 ; N. Istvánfi, *Historia de rebus ungaricis*, ed. cit., p. 138 ; W. Bethlen, *Historia de rebus Translyvanicis*, I. Sibiu, 1782, p. 270. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, trad. G. Sion, București, 1859, p. 50, crede chiar că Mihu „spăta”, împreună cu alți boieri, l-ar fi ucis pe Alexandru Cornea, ieșind în întîmpinarea lui Petru Rareș !

În realitate, Petru Rareș, l-a judecat la Galați, „într-o miercuri, în luna lui februarie”²⁶ (pe 2, 9 sau 16 ale lunii²⁷), și fără să asculte ruga sa de a fi doar crestat la nas și trimis la o mănăstire, căci pe domnul Dumnezeu, nu el a vrut domnia, ci Mihai l-a îndemnat la aceasta, i-a strigat : „Să fie (moartea sa — C.R.) pe sufletul aceluia care te-a îndemnat la aceasta”²⁸. Îndată după aceea, Alexandru Cornea a fost executat, „dimpreună cu Pătrașco, carile să ținea de dînsul”²⁹. Erau primele capete care cădeau în această a doua domnie sub sabia aprigului fiu al lui Ștefan cel Mare. Cît despre Mihai, Troțușanu, Crasnăș și Cozma, vinovați în concepția lui Petru de moartea lui Alexandru Cornea, „de carii multă pedeapsă și nevoie avu-sease Pătru vodă în domnia dintăi” (cu prilejul trădării din 1538)³⁰, aceștia au fost arestați în cetatea Romanului și lăsați sub pază³¹ în așteptarea osînde, care nu va întîrzia.

De la Galați, Rareș s-a îndreptat spre Bîrlad, unde Efrem Huru i-a făcut „mare ospăț și cinste”, în calitatea lui de vornic al Țării de Jos, de care depindea stărostia Birladului, după care trecind prin Roman³², unde cum am văzut, a arestat pe capii trădătorilor săi din 1538, s-a îndreptat spre Suceava. La 22 februarie 1541³³, după aproape doi ani și jumătate de pribegie și greutăți care ar fi frînt o inimă și o voință mai slabe, Petru Rareș intra din nou în cetatea sa de scaun, reluînd firul domniei.

Dacă pentru Grigore Ureche sau cronicarul Eftimie „s-au așezat al doilea rînd Pătru vodă la domnie”³⁴, pentru Rareș și alți contemporani ai săi, cea de a doua domnie reprezenta de fapt o continuare organică a celei dintîi, „înteruptă — scria Macarie — în anii domniilor lui Ștefan și a lui Alexandru”³⁵.

Felul cum a reînceput în februarie 1541 stăpînirea lui Petru Rareș în Moldova, confirma din plin speranțele țesute de acesta în anii lungi ai pribegiei. Pe plan intern și extern n-a întîmpinat nici o rezistență. „Și nu era nimeni — mărturisește Macarie — să-i stea împotrivă”³⁶.

²⁶ Gr. Ureche, *loc. cit.*; *Cronica lui Macarie*, *loc. cit.*, spune doar că l-a executat în februarie 1541, fără a preciza ziua.

²⁷ La 22 februarie Rareș era deja la Suceava, cum vom vedea.

²⁸ „Povyedzial mvy Pyotr Voyvoda: Nychay tho na thego dussli bandzie kto czie prvyiodl k temu, y dal go za them sczyacz”. Acest dialog, care oglindește firea iute a fiului lui Ștefan cel Mare, a fost consemnat după informații din Moldova, de palatinul N. Sieniewski, la 19 martie 1541 (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chillei și Cetății Albe*, p. 349).

²⁹ Gr. Ureche, *loc. cit.*, *Cronica moldo-polonă* afirmă că sultanul poruncise să-l trimită pe Cornea la Pșartă (*Cronicile slavo-române*, ed. 1959, p. 185).

³⁰ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 152.

³¹ *Cronica lui Macarie*, *loc. cit.*

³² Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 151. Pentru atribuțiile vornicului Țării de Jos, cf. Miron Costin, *Poema polonă*, în *Opere*, ed. 1958, p. 238.

³³ Hurmuzaki, II⁴, p. 279, nr. CXLVIII; A. Veress, *Documente*, I, p. 24. După Gr. Ureche, *loc. cit.*, Rareș a intrat în Suceava la 19 februarie (deci într-o simbătă), „luni după sfeti Theodor” (deci 21 februarie, sf. Teodor Tiron fiind sărbătorit în 1541 joi 17 februarie). Ținînd seama de această contradicție (este posibil totuși ca Rareș să fi poposit lângă Suceava simbătă, și să-și fi făcut intrarea solemnă în cetatea domnească luni), acceptăm versiunea izvo- rului polon, citat, publicat în colecțiile Hurmuzaki și Veress, care plasează intrarea lui Rareș în Suceava la 22 februarie.

³⁴ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 152; *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. 1959, p. 117.

³⁵ *Cronica lui Macarie*, *loc. cit.*

³⁶ *Ibidem*.

Pentru popor, mereu încrezător în visul medieval al unui domnitor ostil boierimii și ca atare favorabil lui³⁷, reîntoarcerea lui Petru — mărturisesc izvoare diferite — a fost primită cu multă bucurie. Încă din decembrie 1540, după asasinarea lui Ștefan Lăcustă, mulțimea își manifesta deschis preferința pentru el. Ca atare, nota Paul Giovio : „Urmă apoi o mare tulburare : poporul de jos dorea întoarcerea lui Petru vodă, iar boierii care îl urau peste măsură, preferau pe oricare alt principe, cu atât mai ales, că nu fără cuvânt ei se temeau de meritata răzbunare a lui Petru vodă”³⁸. Nu e de mirare că moldovenii — oameni de rînd — l-au primit fără dificultate, cu toate că era trimis de sultan³⁹, trecînd fără șovăire de partea sa.

În vremea intrării sale în Suceava, observatorii poloni scriau că : „Poporul din Moldova mult s-a bucurat de reîntoarcerea lui Petru, pentru că îi apăra (pe cei din popor) de nedreptățile boierilor și tiraniile acestora, și astfel ei părăsind pe stăpînii lor, au alergat de bună voie la Petru, voievodul lor de mai înainte”. „Poporul a părăsit pe acest Alexandru (Cornea — C. R.), care era lipsit de energie, și nu apăra pe cei de jos de cei puternici, și a trecut de partea lui Petru, voievodul dinții, care mai înainte i-a apărât de nedreptățile celor puternici”. Mai mult chiar, la intrarea lui Rareș în Suceava, „Mulțimea comună (de jos) a trecut de partea sa, și i-a dat pe mînă pe primii sfințici și pe dregători, care au fost puși în lanțuri”⁴⁰.

Dacă în interior, Petru Rareș se bucura de sprijinul poporului, el a știut totodată să-și asigure cu multă diplomatie încrederea lui Suleiman Magnificul, ceea ce în etapa de început a celei de-a doua domnii cîntărea greu în relațiile cu vecinii, iar pentru țară constituia o promisiune privind redobîndirea teritoriilor luate de Poartă în 1538. Ceea ce boierii ucigași ai lui Ștefan Lăcustă nu obținuseră pe calea armelor (și sub conducerea lui Alexandru Cornea ar fi fost puțin probabil să obțină vreodată) — reîntregirea Moldovei —, dobîndise teoretic Rareș prin tratativele purtate la Constantinopol cu sultanul, care, așa cum îl informa însuși domnul pe regele polon, citva timp mai tîrziu : „nu mă socotește ca pe o slugă, ci ca pe un fiu” (*nie ma mie za sluge, ale za syna*)⁴¹.

Încă la 28 ianuarie 1541, cînd se afla la vadul de la Silistra, Petru Rareș anunța că Suleiman Magnificul : „mi-au dat înapoi Moldova, țara noastră, întocmai cum am avut-o și înainte și, pe deasupra, în Transilvania ceea ce am ținut mai înainte” (*dy Mulda, unszer Landt, wyder geben hatt, gancz wye wyr es vor gehalten haben und der czw in 7-Byrgen, was wyr vorhyn gehalten haben*)⁴². Aceasta însemna recunoașterea de către Poartă a stăpînirii lui Rareș asupra hotarelor Moldovei din 1538 și întărirea stăpînirilor sale din Transilvania, începînd cu Ciceul, unde se afla încă familia sa.

³⁷ De altfel, încă din 1531 Ștefan Lăcustă pe atunci pretendent, aflat la Constantinopol, îl numea pe Rareș „țaran” (*der Pawer*) (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 29), referindu-se probabil la firea și înclinațiile acestuia spre oamenii de jos.

³⁸ P. Giovio, la B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 41.

³⁹ Informații din Adrianopol, la 13 și 16 februarie 1541 (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 34).

⁴⁰ Hurmuzaki, II⁴, p. 279, nr. CXLVIII; A Veress, *Documente*, I, p. 23—24.

⁴¹ Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 157, 159, nr. LXXX. În varianta latină a documentului : „non pro servo sed pro filio” (Biblioteca Narodowa, Varșovia, *Teki Górskie*, t. 22, 2687 a, k. 87—88 r)

⁴² *Ibidem*, XV¹, p. 396—397, m. DCCL.

Faptul era real, căci la începutul lui martie 1541, curînd după instalarea la Suceava, Petru anunța pe regele polon, printr-o solie care trecea și pe la N. Sieniawski, castelanul de Belz, că „sultanul l-a iertat și i-a întors țara ce i-o luase și Tighina, numai cît are să plătească pentru zidirea cetății Tighina 10000 de zloți”⁴³ (prețul lucrărilor de fortificații făcute de turci), cerînd chiar regelui să-i împrumute 20000 de zloți, din care să poată plăti și răscumpărarea cetății amintite⁴⁴. Iar în toamna aceluiași an, după expediția în Ardeal, Petru Rareș și-a trimis solii la curtea de la Lipova a reginei Isabela, văduva lui I. Zápolya, cerîndu-i restituirea cetăților Ciceu și Cetatea de Baltă, pe care i le-a făgăduit sultanul, în cazul unui refuz amenințînd că le va lua cu oaste⁴⁵.

În schimbul domniei asupra unei Moldove în hotarele dinainte de 1538, salvată, după cum afirma Rareș, în ianuarie 1542, de la pericolul transformării în pașalic⁴⁶, voevodul s-a obligat după o informație franceză din februarie 1541 — doar la plata unui tribut de 12000 de scuizi pe an, sultanul dîndu-i o gardă de 500 de călăreți și cerîndu-i fiul ca ostatec⁴⁷. De altfel, dacă tributul (în concepția otomană acesta servea pentru răscumpărarea păcii) și fiul au fost mai apoi trimiși la Poartă, despre cei 500 de călăreți (nu se spune de ce neam ar fi fost) nu avem nici o știre, fiind vorba în realitate, se pare, de oștenii lui Husein aga, care l însoțiseră pe Rareș la Suceava.

În aceste condiții extrem de favorabile, vizînd reîntregirea Moldovei, în care reîncepea domnia lui Petru Rareș, *era firesc ca o bună parte a boierimii care i se închinase la Brăila să fi făcut aceasta din convingere, domnul reprezentînd întru totul năzuințele sale de restabilire a hotarelor dinainte de 1538*. De altfel, Rareș, cum observa și Ureche, i-a iertat pentru moment *pe toți cei care-l întîmpinaseră la Brăila*, primindu-i „cu dragoste”. Mitropolitul Moldovei — probabil Teofan⁴⁸ — a venit la el „pentru a-i lua jurămîntul că va ierta pe toți cei care-l ofensaseră și atunci ei îl vor primi <ca domn>”⁴⁹. Nu știm dacă Rareș, *stăpîn pe situație*, a făcut un astfel de jurămînt, necunoscut altor izvoare, este însă evident că o serie de afirmații ale contemporanilor, referitoare la atitudinea domnului față de boierii care-l întîmpinaseră în momentul revenirii în țară, sînt exagerate. „Se crede — scria episcopul de Montpellier la

⁴³ Informația lui N. Sieniawski din 19 martie 1541 (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 351 (text polon), p. 349 (traducere liberă).

⁴⁴ Altă relatare a lui N. Sieniawski, după 19 martie 1541 (*ibidem*, p. 351, text polon).

⁴⁵ Scrisorile reginei Isabela din 18 octombrie și 19 noiembrie 1511 (A. Veress, *Documente*, I, p. 25).

⁴⁶ Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 157-159, nr. LXXX.

⁴⁷ *Ibidem*, Supl. I¹, p. 3, nr. V. Se pare că mai tîrziu, după mărturia solilor lui Petru Rareș din 8 noiembrie 1542, făcută înaintea marelui cneaz al Moscovei (dacă lelopiscul rusesc a înregistrat corect spusele lor), sultanul i-a cerut domnului „trei sute de mii de zloți roșii, pe lingă darea pe care i-o dă anual” (P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, extras din vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 7).

⁴⁸ Grigore Roșca (1541-1564), văr cu Rareș, care urmează după Teofan (1538-1539) (N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, II, ed. a II-a, București, 1932, p. 325), a fost numit desigur de domn în cursul anului 1541.

⁴⁹ Hurmuzaki, Supl. I¹, p. 3, nr. VI: „Arhiva istorică a României”. I¹, nr. 20, p. 158.

31 martie 1541, din Veneția — că el nu va refuza să jure și să facă un astfel de legământ, care i se cerea, pentru a fi primit, ca apoi să se absolve pe el însuși⁵⁰”. Iar P. Giovio, într-o expunere eronată, de data aceasta a faptelor, menționează că Petru dintru început „le zîmbi (boierilor — C. R.) se păru a uita trecutul . . . în fine știu a-și masca planurile de război până la momentul cînd, după o primire strălucită, încercat de daruri, imbrohorul (Hasan aga — C. R.) se întoarse la Constantinopol, lăsînd Moldova pacificată”⁵¹. Aceeași idee e preluată și de cronica lui N. Isthvani din veacul al XVI-lea⁵².

În realitate, îndată după sosirea la Suceava, Petru Rareș s-a grăbit să pedepsească doar pe boierii arestați la Roman, începînd cu Mihu hatmanul, *fruntașii boierilor trădători din 1538 care, prea compromiși, nu-l întîmpinaseră la Brăila*. Iar aceasta s-a făcut în prezența și chiar cu participarea lui Hasan aga, reprezentantul sultanului. Suleiman Magnificul, care aproba întru totul această măsură, scria la 10 aprilie 1541 regelui polon, că Hasan aga : „acelora dintre moldoveni care au fost <h> atmani și căpetenii, precum și acelora, care se îndeletniceau cu tîlhăritul, el le-a tăiat capetele și s-a înapoiat. Iar acum pe cei rămași prinzîndu-i, voevodul îi pedepsește. Și astfel, pe acei oameni el i-a astîmpărat, și aceia care făcuseră tot felul de răutăți, au primit ceea ce au meritat”⁵³. Scrisoarea sultanului arată limpede că din punct de vedere al Poiții au fost pedepsiți conducătorii revoltei împotriva lui Ștefan Lăcustă, cei care l-au asasinat pe acest domn numit de sultan, și apoi au atacat Cetatea Albă și Tighina⁵⁴. Acesta a fost de altfel motivul oficial al execuției⁵⁵, făcută în prezența imbrohorului Hasan aga. De altfel, boierii din gruparea lui Mihu hatmanul prevedeau posibilitatea unui astfel de sfîșit încă din decembrie 1540, cînd cereau ajutorul regelui polon, căci moartea lui Ștefan voevod n-o vor plăti altfel „decît cu capetele și cu sîngele nostru” (*tylko z glowani y ze krwi przelaniem*)⁵⁶.

Din punct de vedere al lui Petru Rareș, motivul execuției — nedat probabil atunci pe față, înaintea reprezentantului sultanului — era cu totul altul : „hielenia” de care dăduseră dovadă față de el în 1538 Mihu hatmanul, logofătul Gavril Troțușanul, Crasnăș vistierul și Cozma logofătul al doilea. „Pătru vodă, dacă au sosit la Suceava și s-au așezat la scaunul său, acolo au aflat în violență și pe Mihul hatmanul și pre Troțușanul logofătul și pre Crasnăș, și pre Cozma, de carii multă pedeapsă și nevoie avusease Pătru vodă în domnia dîntăi”⁵⁷. Iar cronicarul Macarie arată că au fost executați „cei ce se lepădaseră de dînsul” în 1538⁵⁸, amintiți mai sus. În acest caz Rareș a dat dovadă de multă abilitate, executînd cu sprijinul și aparent chiar cu îndemnul sultanului, tocmai pe fruntașii boierilor

⁵⁰ Hurmuzaki, *loc. cit.*

⁵¹ P. Giovio, la B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 42.

⁵² N. Isthvani, *Historia de rebus ungaricis*, Viena—Praga, 1758, p. 138.

⁵³ *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV începutul celui de-al XVII-lea*, I, 1408—1632, Moscova, 1965, p. 118—119; Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 151—152, nr. LXXV.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Cronica atribuită lui Radu Popescu arată că : „ș-au luat plata, pentru că au omorît și ei pă stăpînul lor, Ștefan vodă în Suceava” (*Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. 1963, p. 50).

⁵⁶ Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 141 (text polon), p. 142 (traducere franceză defectuoasă, urmată de N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, cd. III-a, p. 27).

⁵⁷ Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. 1955, p. 152.

⁵⁸ *Croniclele slavo-române*, ed. 1959, p. 102.

trădători care în 1538 trecuseră de partea Porții ! O împăcare nu era posibilă cu acești boieri, care în decembrie 1540 îl acuzau (la fel cum îl vor acuza în 1599 și boierii din preajma sa pe Mihai Viteazul, într-o scrisoare destinată prin conținut tot regelui polon⁵⁹), că în prima domnie „ar fi purtat război într-una”, punându-i în seamă și responsabilitatea pentru provocarea expediției sultanului din 1538⁶⁰.

Ca atare, după ce, „cu gréle munci i-au muncitu”⁶¹, „a tăiat fără milă pe cei prinși ... și tăind capetele lor, le-a trimis marelui împărat, dînd daruri foarte bogate stăpînitorului turc”⁶² (încă o dovadă că oficial *justifica* uciderea boierilor din unghiul de vedere al Porții). Execuția celor patru (Mihu, Troțușanu, Crasnăș și Cozma)⁶³, „lei sălbateci și lupi încruntați” (= singeroși) cum îi numește Grigore Ureche, a avut loc vineri, 11 martie 1541⁶⁴. „Iată dară după fapta lor cea rea (asasinarea lui Ștefan Lăcustă, motivul oficial al execuției — C. R.), curîndu vreme le trimisă Dumnezeu osîndă asupra, de luară și ei plată cu sabiia, ca și Ștefan vodă”⁶⁵.

Rareș nu era însă un om „singeros”, „renumit prin cruzime” cum îl caracterizează superficial și interesat, contemporanul său Paul Giovio⁶⁶. Nu numai că la 11 martie n-a executat „vreo douăzeci de boieri”, cum afirmă acesta⁶⁷, dar „răzbunarea” sa s-a limitat la cei patru boieri amintiți, capii „complotului” din 1538 împotriva sa, care *acum nu l-au întîmpinat la Dunăre*⁶⁸. Alți colaboratori ai lui Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea au fost iertați, iar unii investiți chiar cu dregătorii înalte încă în acest început de domnie. Astfel, Andreica Șepilici, pîrcălabul de Hotin (1540 martie 7 — 1541 martie 11) a scăpat cu viață, fiind doar înlocuit în pîrcălăbia cetății cheie în relațiile Moldovei cu Polonia, prin credinciosul Nicoară Hîra cămărașul⁶⁹, care în 1538 îl însoțise pe Rareș în pribegie la Ciceu.

⁵⁹ Șt. Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V (1962), p. 186, scrisoarea boierilor din Țara Românească, la 5 septembrie (1599). Atît în scrisoarea boierilor adversari ai lui Petru Rareș, din 1540, cit și în cea a boierilor din preajma lui Mihai Viteazul, în 1599, apare limpede ostilitatea boierilor față de luptele purtate de voievozii amintiți, lupte care constituiau o piedică în calea exploatării domeniilor lor feudale.

⁶⁰ Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 139—141, nr. LXX. N. Iorga, *op. cit.*, p. 25.

⁶¹ Gr. Ureche, *loc. cit.*,

⁶² *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 102—103.

⁶³ Gr. Ureche, *loc. cit.*, indică numele celor patru boieri, în timp ce N. Sieniawski afirmă la 19 martie 1541, după informații din Suceava, că alături de aceștia a pierit și Pătrașcu comisul, despre care Ureche arătase că a fost executat o dată cu Alexandru Cornea, la Galați. În aceeași relatare N. Sieniawski amintește și uciderea lui Alexandru Cornea, amestecînd cele două rînduri de execuții. Cronicarul Macarie nu arată numele boierilor executați la 11 martie 1541, în vreme ce P. Giovio, la B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 42, exagerează arătînd că au fost decapitați „vreo douăzeci de boieri”.

⁶⁴ Scrisoarea lui N. Sieniawski, din 19 martie 1541 (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Celălfîl Albe*, p. 348).

⁶⁵ Gr. Ureche, *loc. cit.*, care scoate din acest fapt și o „învățătură și certare”.

⁶⁶ B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 26, 30.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 42. Și D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, ed. 1859, p. 50, afirmă că Rareș a tăiat capetele tuturor boierilor care îl întîmpinaseră la Brăila.

⁶⁸ Pătrașco Tăutu, comisul a fost executat ca apropiat al lui Alexandru Cornea, deci slugă a unui pretendent, un „viclean” după terminologia vremii.

⁶⁹ N. Iorga, *loc. cit.* Celălalt pîrcălab de Hotin, Popescu („Trifon Popieluk”, cf. Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 133, nr. LXIX), care apare alături de Șepilici la 1540 în statul lui Ștefan Lăcustă, moare în noiembrie 1541, și piatra de mormînt din biserica Sf. Dumitru din Suceava a „pîrcălabului de Hotin... care s-a mutat la veșnicile lăcașuri la anul 7049 (1541) N[oiembrie]” (G. Balș, *Bisericele moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 334) acoperă foarte probabil rămășițele sale. **www.dacoromanica.ro**

De ce a trebuit să fie iertat Șeptilici? Răspunsul îl aflăm în scrisoarea inedită a lui Ieremia vameșul de Hotin și Diăghici Turcul, adresată la începutul anului 1541 căpitanului de Camenița, cu cereri de ajutor împotriva lui Petru Rareș. Ei menționează cereri asemănătoare adreseate aceleiași G. Iaslowieczki de Șeptilici pircălabul ⁷⁰, care deci a rămas la Hotin ca inamic al lui Rareș, în loc să-l întâmpine la Brăila, ca majoritatea celorlalți boieri.

Execuția lui Șeptilici, în ianuarie 1543, după întoarcerea domnului din campania în Transilvania ⁷¹ a fost însă prilejuită de greșeli făptuite în această campanie, iar nu de alte motive mai vechi. Îndată după decapitarea sa, constatăm — la 25 mai 1543 — că fiatele său, Cozma Gheanghea era pircălab de Orhei, și Petru Rareș îl numea „sluga noastră credincioasă” ⁷², deci despre o războiune asupra familiei lui Șeptilici nu poate fi vorba.

Și pircălabul de Neamț, al lui Ștefan Lăcustă, Nicoară Grozav, fostul vornic din 1529, conducător al oastei domnești în lupta de la Feldioara, s-a stins în liniște, în vremea celei de a doua domnii a lui Rareș. La 2 aprilie 1546 acesta întărește „slugii noastre Ion, fiul lui Grozav fost vornic” (e amintită dregătoria din 1529!) vânzarea unui sat care aparținuse tatălui său ⁷³. Cît despre Ion Sturza, marele postelnic al lui Ștefan Lăcustă în 1540, Rareș l-a înălțat pircălab de Hotin în 1545, după moartea lui Nicoară Hira.

Alt dregător al lui Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea, Efrem Huru, mare vornic al Țării de Jos, care în 1538 a rămas la Suceava ⁷⁴, mai apoi conducător al oștii lui Cornea, oaste cu care însă a trecut în ianuarie 1541 alături de Petru Rareș (cărui i-a făcut „mare ospăț și cinste” la Birlad, în drum spre Suceava ⁷⁵) a fost nu numai iertat de domn, dar a ajuns, chiar fără dregătorie, în fruntea sfatului domnesc ⁷⁶.

Cît despre postelnicul Petru Vartic, pe care, fără a fi membru al sfatului domnesc, Ștefan Lăcustă îl socotea atît de credincios încît îi încredințase în 1539 soliile la curțile lui Sigismund I și Ferdinand I (unde se pare însă că a vorbit în interesul pribeagului, pe atunci, Petru Rareș) ⁷⁷ și care în decembrie 1540 a fost solul lui Alexandru Cornea și al boierilor săi la poloni ⁷⁸, Rareș l-a numit chiar în ziua execuției lui Mihu hatmanul

⁷⁰ Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2655, k. 45.

⁷¹ *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo române*, cd. 1959, p. 118.

⁷² *D.I.R.*, A. XVI—1, p. 409. La 30 aprilie 1552 Ștefan Rareș mărturisește „că acest adevărat boier al nostru credincios pan Ghianghea pircălab a slujit mai înainte sfînt răposatului părintelui domniei mele Petru voevod, iar astăzi ne slujește drept și credincios” (*ibidem*, vol. 2, p. 27—28). Slujise și lui Iliș Rareș, act din 14 aprilie 1547 (*ibidem*, vol. 1, p. 550).

⁷³ *D.I.R.*, A. XVI—1, p. 443—444.

⁷⁴ Cu toate că își trimisese familia la Bistrița (Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*, București, 1931, p. 538—539).

⁷⁵ Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 279, nr. CXLVIII; A. Veress, *Documente*, I, p. 23; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 151.

⁷⁶ *D.I.R.*, A. XVI—1, p. 410 etc.

⁷⁷ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 299; Hurmuzaki, II¹, p. 207, nr. CLXIII, p. 208, nr. CLXV.

⁷⁸ *Ibidem*, Supl. II¹, p. 141, 142, nr. LXX.

(11 martie 1541) „hatman și pîrcălab de Suceava”, în locul celui condamnat ⁷⁹.

În aceeași zi, după executarea lui Trotușan, domnul a numit mare logofăt pe Mateiaș vistierul ⁸⁰ cu toate că în 1538 acesta a rămas la Suceava, alături de Ștefan Lăcustă, care în 1540 îl numește un timp pîrcălab de Roman ⁸¹. Ca și alți boieri ai lui Rareș, la sfatul acestuia, el și-a trimis familia în Transilvania, înaintea oștilor lui Suleiman Magnificul, dar nu l-a urmat pe domnul pribeag. Mai mult, la 29 septembrie <1538> Mateiaș vistierul scria judei Bistriței, să nu înncredințeze pe mama, soția, copiii și marfa (averea) sa nici lui Ioan Zápolya, nici lui Petru Rareș, de care se temea în aceste condiții: „poți acum domnia ta să-mi faci și bine și rău” ⁸². Temerile lui Mateiaș n-au fost însă confirmate de Rareș în 1541, care i-a înncredințat cea mai înnsemnată dregătorie din sfat, în tot timpul celei de a doua domnii.

Tot la 11 martie 1541 domnul a numit ca mare vistier în locul lui Crasnăș cel executat, pe Toma logofătul ⁸³. Și acesta din urmă fusese logofăt (foarte probabil mare logofăt ⁸⁴) al lui Ștefan Lăcustă. În această calitate, scria el la 2 octombrie <1538> judei bistrițean, plîngîndu-se că oștile otomane i-au prădat toate averile: case, sate, mori și altele ⁸⁵. Rareș însă n-a ținut seama de poziția sa față de Lăcustă, menținîndu-l în sfatul său, pînă la moarte (21 august 1543) ⁸⁶.

Faptul că în locul celor trei dregători de sfat executați ca „hicleni” la 11 martie 1541, Petru Rareș a înălțat tot foști dregători ai lui Ștefan Lăcustă (Petru Vartic ca hatman și pîrcălab (portar) de Suceava, Mateiaș ca mare logofăt și Toma ca mare vistier), că s-a mulțumit pe unii dregători ai lui Lăcustă să-i înnlăture doar din dregătorii (Andreica Șeptilici, Nicoară Grozav etc.) admițînd însă pe alții în fruntea sfatului, chiar fără dregătorii

⁷⁹ Scrisoarea lui N. Sieniewski din 19 martie 1541 (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 348) e confirmată de Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 152.

⁸⁰ N. Iorga, *loc. cit.*,

⁸¹ Apare în sfat ca pîrcălab de Roman între 7 martie — 13 iunie 1540 (D.I.R.A., XVI—1, p. 393, 400), iar la 30 noiembrie 1540 al cincilea în sfat, fără dregătorie (*ibidem*, p. 402). Deci părerea că Mateiaș „n-a slujit pe Lăcustă”, retrăgîndu-se la Horodniceni, unde s-a ocupat cu terminarea bisericii (Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, p. 154) trebuie rectificată.

⁸² Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 536—537; St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 176—177 (act greșit datat din 1535—1537).

⁸³ N. Iorga, *loc. cit.*, N. Sieniewski uită să menționeze între cei executați pe Crasnăș, arătînd însă că în locul său a fost numit vistiernic Toma logofătul. Crasnăș vistierul nu e tot una cu Giurgea Crasnăș (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 300), fiind de fapt fratele acestuia din urmă (Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, p. 451).

⁸⁴ Cf. scrisoarea sa adresată judei Bistriței la 2 octombrie <1538> unde se intitulează „Eu Toma logofătul domnului Ștefan voevod” (Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 540—541; St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 186—188). De altfel, între ultima mențiune ca mare logofăt a lui Toader Băloș (1537 aprilie 30) și numirea lui Mateiaș (1541 martie 11), nu se cunoaște numele vreunui alt mare logofăt (cf. N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV—XVII)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, VIII (1971), p. 402). La 1 iunie 1540 Toma logofăt e amintit alături de pîrcălabii de Hotin și Neamț, în cadrul unei comisii de hotar româno-polone (Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 133, nr. LXIX).

⁸⁵ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 540—541; St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 185—188.

⁸⁶ Mormîntul său se află la biserica Sf. Dumitru din Suceava (G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, p. 334, fig. 395).

(Efrem Huru), sau înălțați în dregătorii mai înalte ca cele din vremea lui Ștefan vodă (Ion Sturza), dovedește că *domnul nu revenea la domnie cu gândul pornit spre răzbunare. Imaginea deformată (în lipsa unei temeinice cercetări istorice) a unui Petru Rareș sîngeros, preocupat pe plan intern în cea de a doua domnie doar de răzbunare, este falsă și trebuie înlăturată din istoriografia noastră.*

Menționăm că în scrisoarea inedită a lui Rareș către regele polon, din 25 mai 1541, datînd deci de la începutul celei de a doua domnii, voevodul afirma limpede principiul colaborării cu boierii la conducerea țării: „Pe care și astăzi din vrerea dumnezeiască o cîrmuim și o socotim ca și înaintea, dimpreună cu boierii” (*qui et hodie ex voluntate divina, simul cum Boiaris regimus et ordinamque quemadmodum antea*)^{86 bis}.

Rareș a înțeles că gestul majorității boierilor de a rămîne în Moldova la 1538 nu însemna numai decît o trădare față de el⁸⁷. În mod asemănător gîndise, se pare, și Mihai Viteazul în 1600, la plecarea în pribegie, căci un an mai tîrziu, revenit în Transilvania, va încerca să ia legătura tocmai cu boierii din Țara Românească conduși de Buzești, care nu-l urmaseră în țările împăratului, dar care făceau consecvent parte din gruparea boierească antiotomană⁸⁸. Cu adevărat vinovați de zădărnicierea încercării de rezistență antiotomană a lui Rareș, deci „hiclei” față de acesta, au fost considerați de domnul moldovean doar cei patru boieri executați, la care s-a adăugat Petrașco Tăutu, mare comis, ginerele lui Mihu hatmanul, care s-a încăpățînat să-l însoțească pe Cornea pînă la moarte, *aceștia alcătuiind, în același timp, o grupare boierească care urmărea în fapt conducerea țării, stîrnind desigur nemulțumirea celorlalți boieri.*

Dar chiar și în cazul boierilor executați, căroră după obiceiul vremii li s-au luat averile, împreună cu ale familiilor lor⁸⁹, Rareș a revenit, se pare, restituind acestora din urmă, cel puțin în cazul rudelor lui Crasnăș vistier, satele confiscate. Astfel, la 15 aprilie 1546 domnul înapoiază lui Giurgea Crasnăș, fratele vistierului Crasnăș, cel executat, satele bunicii sale Anușca, fiica lui Cîrstea Arbore, sora lui Luca Arbore⁹⁰, și ca atare mătușă a fiului acestuia din urmă, Gliga Arbore, care participase la asasinarea lui Ștefan Lăcustă și în 1545 era încă fugăr în Polonia⁹¹.

^{86 bis} Biblioteca Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2642, k. 20

⁸⁷ Boierii care în toamnă lui 1538 au trecut în Ardeal, cum au fost: Pătrașco comis (desigur nu ginerele omonim al lui Mihu hatmanul), Toma logofăt, Miron medelnicer, Bălțatul ușer și Sturza postelnic, care la 29 septembrie <1538> se afla la Maer, lângă Rodna (Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 542; St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 188–189), nu l-au ajutat în vreun fel pe Rareș. E greu de precizat dacă Toma logofăt și Sturza postelnic sînt marii dregători cu aceleași nume și funcție, în sfatul lui Lăcustă, din 1540.

⁸⁸ C. Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 6, p. 1147.

⁸⁹ La 30 aprilie 1542 Petru Rareș dăruiește lui Nicoară Hira, pîrcălab de Hotin satul Hireștii: „Care acest sat l-a pierdut Crașniș fost vistier, în hiclenie, cînd a și pierit”, (*D.I.R. A*, XVI 1, p. 406).

⁹⁰ *Ibidem*, p. 612–613. Actul e considerat îndoelnic, deoarece, din eroare diacul a greșit anul (1547 în loc de 1546), deși numele acestuia (Dumitru Văscan — în aceeași zi a scris și alt act, *ibidem*, p. 462), locul de emitere (Huși) și sfatul domnesc corespund întru totul datei de 15 aprilie 1546. După conținut, actul poate fi socotit, de asemenea real (cf. și Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, p. 150–151, 153).

⁹¹ „Archiva istorică a României”, I¹, București, 1865, p. 35.

Un număr relativ mic de acte amintesc confiscări de moșii ale altor „hicleni” de mai mică importanță. „Hiclenia” lor față de Rareș constă pentru unii din faptul că la 1538 l-au sprijinit pe Ștefan Lăcustă, iar pentru alții, amestecați în uciderea acestuia, din aceea că în timpul celei de a doua domnii al lui Petru Rareș n-au revenit din pribegie. Din prima categorie face parte Patie (Ipatie) postelnic, a cărui sat, Șendrești pe Putna, Petru Rareș îl dăruiește lui Giurgea Bole (Bolea) staroste de Putna, la 30 aprilie 1546, căci : „acest sat l-a pierdut Patie fost postelnic și femeia lui, Stanca și copiii lor, Dragoș și Ioana, în hiclenie, cînd au ridicat și cu alți necredincioși pe un lotru, anume Ștefan numit Lăcustă, asupra capului domniei mele”⁹². Din act nu rezultă însă că Patie postelnic a fost executat.

Nici Matiaș vistierul, mic dregător probabil de la curtea din Hirlău (altul decît marele dregător cu același nume, amintit mai sus) și frații săi, care în septembrie 1538, profitînd de împrejurările tulburi ale plecării în pribegie a lui Rareș : „au sfărîmat vistieria domniei mele la Hirlău și au luat domniei mele ... aspri ...” n-au fost pedepsiți, în 1541, altfel decît prin confiscarea unui sfert de sat care aparținea părinților lor⁹³.

Din a doua categorie, a boierilor fugari după asasinarea lui Ștefan Lăcustă, în care au fost amestecați, și cărora Petru Rareș le confiscă satele, au făcut parte poate Ieremia fost humelnic (jitnicer), cumnatul pircălabului Ion Gănescu⁹⁴ și sigur unul din fiii acestuia din urmă, Ieremia Văscan⁹⁵. Într-o scrisoare, aflată de curînd în Polonia, prin care Petru Rareș se adresează din Suceava regelui Sigismund I, la 25 mai 1541, domnul cere extrădarea lui Gănescu, menționînd și cererea în acest sens a sultanului trimisă în Polonia prin spahiul Iusup⁹⁶; despre solia acestuia scriînd și Suleiman regelui, în martie-aprilie celuiiași an⁹⁷. Înainte de 4 aprilie 1545, Rareș dăruise lui Nicoară paharnicul doamnei sale, satul Păușești din ținutul Cîrligăturii, care „a fost al lui Ieremia fost humelnic și al nepoților lui, Ieremia și Văscan, copiii lui Gănescu și l-au pierdut acest sat în hiclenie”⁹⁸. La data amintită mai sus, domnul îi iertase însă, cel puțin pe Ieremia (care de altfel era doar rudă prin alianță cu Găneștii), căci întărește satul Păușești „slugii noastre Ieremia homelnic și nepoatei lui Mărica” Tot atunci întărește lui Ieremia și o altă cumpătură în satul Costești⁹⁹. În același an, de altfel, Văscan Gănescu era cerut de Rareș din Lituania, de unde e posibil să fi revenit în țară¹⁰⁰.

⁹² D.I.R., A, XVI—1, p. 483. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 154, crede că Patie postelnic a făcut parte din complotul boierilor care l-au asasinat pe Ștefan Lăcustă, cu toate că Petru Rareș li confiscase satul Șendrești, dimpotrivă, pentru că l-a „ridicat” pe Lăcustă, deci a fost un susținător al acestuia. Nu este însă exclus ca în 1540, schimbîndu-și poziția Patie să fi participat la uciderea lui Ștefan vodă.

⁹³ D.I.R. A, XVI—1, p. 404—405. În act nici măcar nu se folosește termenul de „hiclenie”. Rareș s-a arătat blînd și față de Ieremia fost cămăraș de ocne, care a rămas dator cu 3 000 de aspri, în schimbul cărora a dat un sat, iar Drăghici Ștircea fost vistier, care „a lăsat multă datorie în vistierie”, n-a avut nimic de suferit din partea domnului (*ibidem*, p. 406, 548).

⁹⁴ Cf. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 147—148.

⁹⁵ Despre celălalt fiu, Ieremia, nu avem știri; probabil a rămas în Moldova.

⁹⁶ Biblioteca Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2642, k. 19 v-20.

⁹⁷ Hurmuzaki, Supl. II¹, p. 151—152, nr. LXXXV.

⁹⁸ Mențione în actul lui Iliș Rareș din 15 aprilie 1547 (D.I.R., A, XVI-1, p. 551).

⁹⁹ *Ibidem*, p. 608. Actul este autentic (cf. L. Șimanschi, *Autenticitatea și datarea unor acte publicate în Documente privind istoria României*, în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”, I, (1964), p. 91—92).

¹⁰⁰ „Archiva istorică a României”, I¹, p. 35; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 147.

Tot pribeag din pricina participării la uciderea lui Ștefan Lăcustă era și Pătrașcu, fiul lui Bran, fost vornic de Vaslui, ginerele lui Ion Gănescu, cumnat deci cu Ieremia și Văscan Gănescu¹⁰¹, pe care i-a însoțit în Polonia. De aici însă n-a revenit în Moldova, cel puțin pînă la 7 aprilie 1546, cînd Petru Rareș întărește lui Sava postelnic partea sa din satul Gîrlești, ținutul Tecuci, pe care : „numit Pătrașcu, ficior lui Bran, au perdut-o în viclișug, cînd au fugit cu Găneștii”¹⁰². De aici rezultă limpede că „vicleșugul” lui Pătrașcu față de Rareș consta în faptul că a fugit din țară, o dată cu venirea sa la domnie, la începutul anului 1541.

Unei alte rude prin alianță a Găneștilor, Ștefan Minjea paharnicul, cumnatul lui Ion Gănescu¹⁰³, ca și Ieremia humelnicul, Petru Rareș îi confiscă două sate din ținutul Cîrligăturii, desigur în vremea pribegiei. La 13 martie 1550, Minjea murind între timp, Iiaș Rareș redă cele două sate fiicelor acestuia¹⁰⁴, deci „hiclenia” tatălui lor față de Rareș trebuie să se fi limitat doar la fuga alături de Gănești în Polonia sau Lituania.

În chip firesc se pune întrebarea, să fi confiscat Petru Rareș moșiile unor Gănești și ale rudelor lor prin alianță numai pentru că au participat la uciderea lui Ștefan Lăcustă? Desigur că nu, cu atît mai mult cu cît prin aceasta ei i-au deschis involuntar calea spre revenirea în scaun. De altfel, Rareș l-a numit mare comis pe Plaxa, soțul unei surori a lui Gliga Arbore¹⁰⁵, care a participat activ la uciderea lui Lăcustă, iar Dan, pe care l-a înălțat mare vistier în 1545 – 1546, era căsătorit cu o jupîneasă înrudită cu Găneștii¹⁰⁶. Nemulțumirea domnului, prilej pentru confiscări de moșii, era în realitate, cum aminteam în treacăt și mai sus, faptul că boierii care-l înlăturaseră pe Lăcustă, fugiți în Polonia (Lituania) n-au revenit în țară în vremea domniei sale, uneltind chiar împotriva sa. Cei care în 1545 se mai aflau în Lituania, și pe care Rareș îi cere regelui Sigismund August făceau parte, din această categorie : Gliga, fiul lui Luca Arbore, Ion Crasnăș, Văscan Gănescu, însoțit de un tovarăș, Toader, Tăutu fiul lui Pătrașcu Tăutu comisul, împreună cu credinciosul său Văscan, și un anume Vlad, „om de jos”¹⁰⁷. Nu știm dacă Savu husaru, căruia Rareș îi confiscă satul Săveni „pentru hiclenia <acelui>”, cînd a pribegit în Țara Leșească”, se încadrează în această categorie de pribegi ; observăm doar că nu apare la 1545 între cei a căror extrădare o cerea Rareș. El era probabil înrudit cu frații Cozma Gheanghea și Andreica Șeptilici, iar pribegia lui a avut loc poate în legătură cu executarea lui Șeptilici în ianuarie 1543, căci după această dată domnul a donat satul confiscat, lui Cozma Gheanghea pîrcălab și celor trei fiice ale fratelui său executat¹⁰⁸, dovedind încă o dată că nu înțelege să pedepsească decît pe cei vinovați.

¹⁰¹ Șt.S. Gorovei, *op. cit.*, p. 149.

¹⁰² D.I.R., A, XVI-1, p. 452.

¹⁰³ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 148–149.

¹⁰⁴ D.I.R., A, XVI-1, p. 590.

¹⁰⁵ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 152; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 323.

¹⁰⁶ Teodosia, nepoata lui Cozma Șarpe (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 301), fratele lui Ion Gănescu (D.I.R., A, XVI-1, p. 110).

¹⁰⁷ „Arhiva istorică a României”, I¹, p. 35. Despre Gliga Arbore și Ion Crasnăș se menționează că sînt „fugiți din Moldova cu două călugărițe”.

¹⁰⁸ D.I.R., A, XVI-1, p. 582.

De altfel, execuția lui Andreica Șeptilici și Avram Rotîmpan în ianuarie 1543 este singura condamnare de boieri cunoscută din a doua domnie a lui Petru Rareș, după decapitarea celor patru trădători, din 11 martie 1541. Ea a avut loc la curtea din Hirlău, după întoarcerea domnului din campania în Transilvania, și este desigur legată de greșeli săvârșite de cei doi în timpul acesteia¹⁰⁹. Avram Rotîmpan (Rotumpān), deși probabil descendent al marelui dregător Stanislav Rotumpān, de la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor, și al fiului acestuia, Giurgiu, n-a făcut parte din sfatul domnesc, și rolul său pe lângă domn trebuia să fi fost de natură militară.

În legătură cu confiscările de sate, menționăm însă că în a doua domnie Rareș a confirmat constant pe cele mai vechi, care priveau pe „hicleonii”¹¹⁰ ce se ridicaseră împotriva lui Ștefan cel Tânăr, nepotul său de frate, pentru care nutrea recunoștință, ca unul care, după Grigore Ureche, îl propusese domn în ultimile clipe ale vieții.

Aprecierile contemporanilor asupra politicii lui Petru Rareș sînt diferite, voievodul avînd admiratori și inamici la fel de pasionați. Ivan Peresvetov, care a petrecut un timp la curtea de la Suceava, vedea în Rareș un principe „filozof și un doctor înțelept”¹¹¹, atribuindu-i o seamă de „învățăături” — în oarecare măsură se pare inspirate din gîndirea și acțiunile domnului. Din scrierea sa redactată în 1549, trei ani după moartea domnului, se desprinde chipul unui Rareș autoritar, aplecat spre cele ostășești, dornic de independență pentru țara sa¹¹². Chiar dacă cuvintele atribuite voievodului se datorează într-o proporție mare lui Peresvetov, acesta nu le-a atribuit întîmplător lui Rareș, însăși acest fapt fiind semnificativ pentru prestigiul acestuia¹¹³.

De pe o poziție contrară îl zugrăvește pe domnitor Anton Verancsics, într-o lucrare redactată după 1538, acuzațiile sale privitoare la asprimea față de boieri, spiritul nedrept al voievodului etc.¹¹⁴ fiind subiective, avînd la bază nemulțumirea lui Verancsics, prepozit de Alba Iulia în vremea celei de a doua domnii a lui Rareș, față de politica acestuia în raport cu Transilvania.

Sfatul domnesc al lui Petru Rareș cuprinde doisprezece dregători permanenți, la care se adaugă de obicei doi sau trei boieri fără dregătorii, întotdeauna aceiași. E greu de crezut că pînă în 1545 Rareș ar fi ignorat sfatul domnesc, deoarece nu apar boieri martori în documente¹¹⁵. Din anii 1541 — 1544 s-au păstrat doar 14 documente (din care patru cunoscute

¹⁰⁹ *Cronica lui Eftimie (Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 118).*

¹¹⁰ În actele din 1546 sînt amintiți ca „hicleni” față de Ștefan cel Tânăr: Ioanăș șetrar, Săcuianu ceașnic și Petru Carabeț (*D.I.R., A, XVI-1, p. 471, 490, 501*).

¹¹¹ I. Peresvetov, *Jalba cea mare, în Călători străini despre țările române, I, București, 1968, p. 462*.

¹¹² *Ibidem*, p. 455—463.

¹¹³ P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, extras din vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 15—16; Șt. Ciobanu, *Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă veche*, în „*Revista istorică română*”, XIV (1944), nr. 3, p. 326.

¹¹⁴ A. Verancsics, *Despre expediția lui Soliman împăratul turcilor în Moldova și Transilvania asupra lui Petru și Ioan*, în *Tesaur de monumente istorice*, III, p. 150.

¹¹⁵ *Istoria medie a României, I, București, 1966, p. 291*.

după rezumate sau mențiuni¹¹⁶), toate fiind porunci domnești, care nu necesitau mărturia membrilor sfatului¹¹⁷, numărul lor păstrat prin hazard fiind prea mic pentru a trage o concluzie în legătură cu folosirea de către voievod a sfatului domnesc în perioada amintită. Să nu uităm că însuși Rareș scria regelui polon la 25 mai 1541, cum menționam mai sus, că Moldova : „o cîrmuim și o socotim ca și înainte, dimpreună cu boierii”.

Pe lângă aceasta apare și împrejurarea că între iulie 1541 și martie 1545, Mateiaș, marele logofăt, personajul cel mai însemnat din sfat, prin dregătoria sa ; cel căruia domnul îi poruncește „să scrie și pecetea noastră să o atîrne” pe actele domnești, s-a aflat ostatec la Făgăraș. Rareș îl lăsase aici în iulie 1541 ca zălog de preț — cel mai însemnat dregător al său — în locul lui Ștefan Mailat¹¹⁸. De abia la 4 aprilie 1545 Mateiaș mare logofăt apare din nou în sfatul lui Petru Rareș, domnul amintind în încheierea actului din aceea dată, după o formulă care se va repeta în toate documentele ulterioare : „am poruncit credinciosului nostru pan Mateiaș logofăt să scrie și să atîrne pecetea noastră pe această carte a noastră”¹¹⁹.

Cînd și cum a scăpat Mateiaș din cetatea Făgărașului ? S-a crezut că acesta a avut loc „între martie și septembrie 1545”¹²⁰. Un act din 1560 precizează că Mateiaș a cumărat niște țigani de la Mircea Ciobanul, a cărui domnie în Țara Românească începe în jurul datei de 17 martie 1545, pentru 20 000 de aspri și 40 de soboli, „cînd a fugit din Făgăraș”¹²¹. Deci înapoierea sa în Moldova — trecînd prin Țara Românească — a avut loc după 17 martie și înainte de 4 aprilie 1545.

Este interesant că în cronică contemporană a lui Hieronimus Ostermayer e înregistrată sub data de 12 mai 1545 sosirea la Brașov a doi boieri lăsați de Rareș în locul lui Ștefan Mailat în 1541. Ei au fost eliberați la cererea unui ceaș trimis de sultan¹²². Această știre nu se referă însă la Mateiaș, căci ar intra în contradicție cu datele actelor amintite, din 4 aprilie 1545 și 1560, ei probabil la doi boieri din suita cu care Rareș l-a trimis la Făgăraș, și care au fost eliberați după fuga sa.

În fruntea sfatului domnesc al lui Petru Rareș, în a doua domnie, apare Efrem Huru, fără dregătorie (după actele păstrate : 1545 septembrie

¹¹⁶ Cf. 1542 februarie 19, 1543 martie 20, 1544 octombrie 21, decembrie 4 (*D.I.R.*, A, XVI—1, p. 405 ; E. M. Teodorescu, *Obiectele Muzeului din Odesa referitoare la trecutul românilor*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, VII (1893), fasc. 1, p. 237 ; N. Crețulescu, *Istoria sfintei mănăstiri Rîșca din județul Succava, Fălțiceni*, 1901, p. 49).

¹¹⁷ Cf. nota precedentă și *D.I.R.*, A, XVI-1, p. 404—409. Divanul din 1542, reconstituit de Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești din Moldova și Muntenia în secl. XVI-a* (sic), în „Ioan Neculce”, VII (1928), p. 17, după un act pe care îl publică sub data de 17 mai 1542 (*Ispisoace și zapise*, I^a Iași, 1906, p. 64—70), este în realitate din 1546, originalul actului amintit fiind datat din 7 mai 1546 (*D.I.R.*, A, XVI-1, p. 491—493).

¹¹⁸ *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 117.

¹¹⁹ *D.I.R.*, A, XVI-1, p. 609. Actul considerat „întrucîtva suspect ca autenticitate prin unele greșeli de limbă” este în realitate original (L. Șimanschi, *Autenticitatea și datarea unor acte publicate în Documente privind istoria României*, p. 91—92).

¹²⁰ Șt. S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, p. 155.

¹²¹ *D.I.R.*, A, XVI-1, p. 132.

¹²² H. Ostermayer, *Chronik*, 1520—1561, în *Deutsche Fundgruben des Geschichte Siebenbürgens*, I, Cluj, 1839, p. 31 ; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brüssó*, Brașov, 1903, p. 506.

17 — 1546 martie 1 și 1546 aprilie 7 — septembrie ¹²³), sau ca mare vornic (1545 aprilie 4, 1546 martie 17 — aprilie 20 ¹²⁴). El alternează în această dregătorie cu Borcea, dregător nou, ridicat de Rareș în a doua domnie, care în anii 1545 — 1546 îndeplinea, în unele perioade, și funcția de pîrcălab de Hotin ¹²⁵.

Pîrcălabii care apar în sfatul domnesc erau cei de Hotin, Neamț și Roman (Cetatea Nouă) de obicei câte doi de fiecare cetate. Între 11 martie 1541 și 1545 înainte de 4 aprilie, pîrcălab de Hotin, cetate cheie în sistemul de apărare al Moldovei, apare credinciosul Nicoară Hîra. Fostul cămăraș, de origine obscură, răsplătit prin această înaltă dregătorie pentru credința arătată lui Rareș în 1538 și în vremea pribegiei, s-a stins în 1545, înainte de 4 aprilie, cînd e înlocuit de Borcea și I. Sturza ¹²⁶. Ca un ultim gest de grațitudine, Petru Rareș, îl înmormîntează la mănăstirea Pobrata, ctitoria sa, unde își pregătise el însuși locul de veci; piatra de mormînt a lui Hîra pîrcălabul purtînd data 7053 (1545) ¹²⁷.

Ceilalți pîrcălabi de Hotin au fost în 1545 — 1546 Borcea, amintit deja ca mare vornic, alternînd cu Ion Sturza și Gavril Moghilă (Movilă). I. Sturza, fostul mare postelnic al lui Ștefan Lăcustă în 1540, provenind dintr-o familie modestă, înălțată se pare în vremea lui Ștefan cel Mare ¹²⁸, a fost ridicat de Rareș la pîrcălabia Hotinului, alături de G. Moghilă (Movilă). Acesta din urmă (în stadiul actual greu de afirmat dacă era frate cu Ion Moghilă, și nu avem nici măcar o dovadă sigură că făcea parte din aceeași familie ¹²⁹) a fost adus în sfatul domnesc pentru întîia dată de Rareș, ca pîrcălab de Hotin.

Un alt dregător nou, de origine necunoscută, ridicat în sfat de Petru Rareș a fost și Frățian pîrcălabul de Neamț. Probabil domnul i-a încredințat această dregătorie în 1541, fiind unul din slujitorii săi credincioși, ceea ce ar explica înmormîntarea sa la 1544 în ctitoria lui Rareș de la Pobrata ¹³⁰.

Ceilalți pîrcălabi de Neamț au fost, după 4 aprilie 1545, Danciu Huru și Miron. Cel dintîi, frate cu Eftrem Huru mare vornic ¹³¹, îndeplinise aceeași dregătorie și în vremea primei domnii a lui Petru Rareș (între 1530 — 1537), în vreme ce Miron, dintr-o familie necunoscută, a fost înălțat de domn în sfat, la 1545.

Dregători noi, de origine necunoscută, sînt și pîrcălabii de Roman (Cetatea Nouă), Șandru și Timpa, documentați în 1545 — 1546.

¹²³ D.I.R., A, XVI-1, p. 410—413, 451—453; Gh. Ghibănescu, *Surele și izvoade*, XXI, Iași, 1929, p. 92 (Uria Huru).

¹²⁴ D.I.R., A, XVI-1, p. 417—469.

¹²⁵ Pentru datele cînd apar în documente dregătorii lui Petru Rareș, cf. tabelul *Sfatul domnesc (1538—1546)*, alcătuit după documentele publicate în D.I.R. A, XVI-1, și alte colecții; cf. și N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei*, p. 401—423.

¹²⁶ D.I.R., A, XVI-1, p. 608. Actul, cum aminteam și mai sus, e autentic.

¹²⁷ G. Balș, *Bisericile moldovenesti din veacul al XVI-lea*, p. 328—330, fig. 384, p. 329.

¹²⁸ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 328.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 317—318, se îndoiește că era frate cu Ion Movilă; N. Grigoraș, *Boierii lui Alexandru Vodă Lăpușeanu*, în „Cercetări istorice”, XIII—XVI, nr. 1—2, Iași, 1940, p. 356, se întreabă dacă era din altă ramură a familiei lui Ion Movilă, sau poate nici nu se înrudea cu aceasta.

¹³⁰ G. Balș, *op. cit.*, p. 328, fig. 383, p. 329. Nu s-au păstrat documente despre acest dregător.

¹³¹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 312.

„Hatman și pircălab de Suceava”, cum îl numește N. Sieniawski la 19 martie 1541¹³², „portar de Suceava”, cum e menționat în actele interne, Petru Vartic apare în sfatul domnesc al lui Petru Rareș întregă a doua domnie a acestuia, începînd de la 11 martie 1541. Deși în virtutea tradiției, dregătoria sa e menționată în sfatul actelor domnești după pircălabii de Hotin, Neanț și Roman, în realitate el ocupa o poziție superioară, fiind și comandant al armatei: „Capitaneus Moldaviae” (hatman al Moldovei), cum era cunoscut în 1542¹³³. Deși, cum am văzut mai sus, fusese postelnic (nu însă în sfat) și considerat pe față om de încredere al lui Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea, Petru Vartic a fost înălțat în sfatul domnesc de abia la începutul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș. În prima domnie a acestuia, fiu al unui diac, el însuși știutor de carte, cunoscător probabil și al limbii polone, căci a îndeplinit solii în regatul vecin¹³⁴, Vartic s-a mulțumit cu rolul de slugă domnească¹³⁵. Ca atare, poate fi socotit și el în rîndul dregătorilor noi, de origine modestă, ridicați de Petru Rareș în sfatul domnesc în a doua domnie.

Iurie spătar este un alt dregător, de origine necunoscută, înălțat în sfatul domnesc de Petru Rareș în această a doua domnie. După moartea lui Rareș, și îndepărtarea lui Iliș, fiul acestuia, a trecut de partea lui Ion vodă (cel Viteaz), sprijinind încercarea acestuia din 1551 (între 24 mai — 11 iunie) de a obține domnia Moldovei. Cu acest prilej Ștefan Rareș i-a luat nu numai averile, ci desigur și viața¹³⁶, căci nu mai apare în alte sfaturi domnești.

Între 11 martie 1541 și 21 august 1543, mare vistier e numit Toma, a cărui familie de asemeni nu o cunoaștem. Deși, cum am văzut mai sus, în octombrie 1538 semna ca logofăt al lui Ștefan Lăcustă (prealabil mare logofăt), face totuși parte din primul sfat al lui Petru Rareș, care-l menține în aceeași dregătorie pînă la moarte¹³⁷.

În 1545 — 1546 alternează ca mari vistieri, Dan, de origine obscură¹³⁸, a cărui jupineasă descindea însă din familia Găneștilor, ridicat pentru înția oară în sfat de Rareș, și Ion Moghilă, descendent din Cozma Moghilă și Iațco Hudici, deci scoborîtor din vechi familii¹³⁹, înălțat însă și el în sfatul

¹³² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Celății Albe*, p. 348.

¹³³ Hurmuzaki, II¹, p. 240, nr. CCIX.

¹³⁴ I. Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, în „Romanoslavica”, X (1964), p. 333.

¹³⁵ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 334.

¹³⁶ C. Rezachevici, *Prima încercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „lurcirii” lui Iliș Rareș (iunie 1551), după un izvor polon înedit*, în „Revista arhivelor”, LII (1975), nr. 4, p. 389.

¹³⁷ Piatra sa de mormînt, purtînd data 21 august 1543 se află la Sf. Dumitru-Suceava (G. Balș, *op. cit.*, p. 334, fig. 395).

¹³⁸ Într-un act din 1561 e numit „Danilo Mossowicz”, deci fiul unui Mosso sau Mossu (Th. Holban, *Documente externe (1552—1561)*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 3, p. 674.

¹³⁹ Sever Zotta, „Știri noi despre Movilești”, în „Arhiva genealogică”, II (1913), p. 238, consideră că Movileștii „descindeau și din Petru Hudici”, iar paharnicul Cozma Movilă, „era probabil strămoșul lor direct”. Menționăm că după pomelnicul Suceviței, Ion Movilă era fiul lui Dragotă și nepotul lui Cozma Movilă paharnic (1490—1507), acesta din urmă fiind căsătorit cu Marena Hudici, fiica (D.I.R., A, XVI-1, p. 81) lui Iațco Hudici, boier de sfat (1464—1492). Ca atare, după obiceiul vremii, care după a treia generație nu mai indica gradul real de rudenie, într-un act din 1583 august 1, Petru Hudici (boier în sfat între 1433—1449), tatăl lui Iațco, era numit „bunic” al fiilor lui Ion Movilă (*ibidem*, vol. 3, p. 222—223), deși aceștia reprezentau a cincea generație de descendenți ai săi, fapt explicabil, căci între perioada cînd a trăit și anul 1583 trecuse aproape un veac și jumătate.

domnesc de Petru Rareș. Căsătorindu-se (a doua oară) cu Maria, fiica lui Rareș, fiii săi, Ieremia și Simion Movilă¹⁴⁰ au putut urca în scaunul Moldovei.

În vremea celei de a doua domnii a lui Rareș își începe cariera în sfatul domnesc și marele postelnic Maxim Hîrbor, fiul comisului Giurgea Hîrbor¹⁴¹, de la începutul veacului al XVI-lea.

Ridicați pentru prima oară în sfat, din familii necunoscute, sînt și marele ceașnic (paharnic) Petrașco, marele stolnic Neagu (Neagoe) și marele comis Plaxa, ultimul fiind chiar cumnat cu fugarul Gliga Arbore.

În afara acestor dregători permanenți, sfatul domnesc al celei de a doua domnii a lui Petru Rareș cuprindea, pe lângă Efrem Huru, care, cum am văzut mai sus, apare un timp și ca mare vornic, încă doi boieri fără dregătorii: Petre Circ (Circă, Circovici) și Trif Hamza. Cel dintîi, pe care actul lui Rareș din 7 mai 1546 îl numește „credinciosul nostru pan Petru Circa pîrcălab”¹⁴², e menționat într-un document ulterior drept „fost pîrcălab de Neamț”¹⁴³, iar la 29 februarie 1548 Iliăș Rareș mărturisește că „a slujit mai înainte sfînt răposăților părinților noștri drept și credincios”¹⁴⁴. În sfatul lui Petru Rareș din 1545 – 1546 ocupă un loc important, de obicei al doilea sau al treilea¹⁴⁵, făcînd și el parte dintre boierii înălțați de domn¹⁴⁶, ca de altfel și Trif Hamza, de obîrșie necunoscută, care e menționat spre sfîrșitul sfatului, după marele postelnic¹⁴⁷.

Dintre dregătorii de seamă care nu participau la sfatul domnesc, în această a doua domnie a lui Petru Rareș, documentele interne au păstrat doar numele pîrcălabului de Orhei, Cozma Gheanghea, fratele lui Andreica Șeptilici, și al starostelui de Putna, Giurgea Bole¹⁴⁸, fiul lui Dan Bole, pîrcălabul de Hotin, de la începutul veacului al XVI-lea.

Cercetarea sfatului domnesc al lui Petru Rareș în vremea celei de a doua domnii relevă cîteva constatări interesante. În primul rînd, cu excepția lui Mateiaș logofăt, Efrem și Danciu Huru, care au ocupat dregătorii și în sfatul primei domnii a lui Rareș, și a lui I. Sturza și Toma vistier, primul mare postelnic, al doilea probabil mare logofăt în sfatul lui Lăcustă, *ceilalți dregători apar pentru prima dată în sfatul domnesc, în vremea celei de a doua domnii a lui Petru Rareș*. Astfel, Rareș înalță în sfat și la cele mai înalte dregătorii ale țării nu mai puțin de 17 boieri: Borcea vornic și pîrcălab de Hotin, Nicoară Hira și Gavril Moghilă (Movilă) pîrcălabi de Hotin, Frățian și Miron pîrcălabi de Neamț, Șandru și Timpa pîrcălabi de Roman, Petru Vartie hatman și pîrcălab (portar) de Suceava, Iurie spătar, Ion Moghilă (Movilă) și Dan vistieri, Maxim Hîrbor postelnic,

¹⁴⁰ D.I.R., A, XVI-3, p. 193, 222.

¹⁴¹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 310.

¹⁴² D.I.R., A, XVI-1, p. 492.

¹⁴³ Act din 28 februarie 1548 (*ibidem*, p. 533). Totuși, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 229, *idem*, *Lista marilor dregători ai Moldovei*, p. 408, îl consideră pîrcălab de Hotin (?).

¹⁴⁴ D.I.R., A, XVI-1, p. 554.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 410, 414, 416 etc.

¹⁴⁶ În noiembrie 1542 e trimis ca sol la Moscova (Th. Uspenschi, *Vasele moldovenești aflătoare în sala armelor din Moscova*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, XX (1927), fasc. 51, p. 93).

¹⁴⁷ D.I.R., A, XVI-1, p. 413, 425, 428, 430, 433, 435 etc.

¹⁴⁸ Actele din 25 mai 1543 și 30 aprilie 1546 (*ibidem*, p. 409, 483).

	Logofeți	Vornici	Pircălabi			Hatmanul Pircălabi (Portari) de Suceava	Spătari	Vistleri	Postolnici	Ceașnici	Stolnici	Comiși	Fără dregători
....		(1530 apr.)	Hotin	Neamț	Român	(1530 mart. 11) —	(1527 mart 3) —						
1538	(oct. 2) — Toma		Teodor (fratele lui Petru Rareș) — (sept.).	—	—			—	—	—	—	—	—
1539	(mai 24) — Gavril Troțușan	Efrem Huru	—	—	—	Mihu	Drăgășan	—	—	—	—	—	—
1540			(mart. 7) Popescu și A. Șeptilici	(mart. 7) Manea și N. Grozav	(mart. 7) — Ungurul — (noe. 30) și Mateiaș — (iun. 13) Iane		(mart. 7) — Crasnăș	(mart. 7) — I. Sturza	(mart. 7) — Șteful	(mart. 7) Lohan	(mart. 7) Pătrașco Tăutu	(mart. 7) pan Vlad pan Scripcă pan Crăciun — (noe. 30) pan Mateiaș	
	— (noe. 30)	(noe. 30)	(noe. 30)	(noe. 30)	(noe. 30)	(noe. 30)	— (noe. 30)	(noe. 30)	(noe. 30),	— (noe. 30)	— (noe. 30)	— (noe. 30)	
1541	(mart. 11) — iulie —	—	(mart. 11) —	(?)	—	(mart. 11) —	—	(mart. 11)	—	—	—	—	—
1542	Mateiaș — ostatec la Făgăraș — apr. 4 —	—	Nicoară Hira	Friașian	—	Petr Vartic	—	Toma † (aug. 21)	—	—	—	—	—
1543		—			—		—		—	—	—	—	
1544		—			(† 1544)		—		—	—	—	—	
1545		(apr. 4) — — Efrem Huru (sept. 17) Borcea — (mart. 1; apr. 7, 8) Efrem Huru (mart. 17 — apr. 19) Borcea (apr. 7) —			— († 1545) (apr. 4) — Borcea și Sturza (sept. 17) I. Sturza — (1548) și G. Moghilă — (1549) (mart. 17) Borcea (apr. 2, 6, 14 16)		(apr. 4)		(apr. 4)	(apr. 4) —	(apr. 4) — I. Moghilă (sept. 17) — Dan — (mart. 4) (mart. 17) I. Moghilă — (apr. 23) Dan	(apr. 4) Maxim Hirbor	(sept. 17)
1546	(— 1548 mai 5)	— (1548 mai 5)	(— 1548)	(1551; 1548)	(iun. 10; iul.)	(— 1548 apr. 6)	(— 1550 mart. 12)	(— 1550 mart. 12)	(— 1548 mai 5)	(1550 mart. 12)	(— 1548 mai 5)	(— 1551 mart. 21)	

Petrașco ceasnic, Neagu stolnic, Plaxa comis, la care se adaugă cei doi boieri fără dregătorii : Petru Circ și Trif Hamza.

În al doilea rând, din cei 22 de boieri care participă la sfatul domnesc al lui Petru Rareș în cea de a doua domnie, doar *cîțiva provin din familii care se afirmaseră în dregătorii în perioada anterioară* : Ion Moghilă (și Gavril Moghilă în măsura în care face parte din aceeași familie), urmașul boierilor Moghilă și Hudici din veacul XV, ginerele lui Rareș, frații Huru¹⁴⁹ și I. Sturza, ai căror înaintași se înălțaseră cu o generație sau două în urmă, în vremea lui Ștefan cel Mare, și Maxim Hîrbor, fiul comisului Giurgea Hîrbor. În rest, *16 sfetnici ai lui Rareș provin din familii necunoscute, simpli boiernași de țară fără dregătorii* (Borcea vornic¹⁵⁰, Petru Circ¹⁵¹ etc.) sau *slugi domnești* (Petru Vartic era fiul unui diac, el însuși începîndu-și cariera ca slugă domnească¹⁵²). Petru Rareș i-a ales dintre slugile credincioase, ca Nicoară Hîra, care l-a însoțit în pribegie ; cămăraș în 1538, înălțat în sfat la 1541, ca pîrcălab de Hotin.

O altă constatare privește *stabilitatea dregătorilor* din sfatul domnesc. Trei dintre ei își păstrează funcția pînă la moarte (Toma mare vistier — 1543, Frățian pîrcălab de Neamț — 1544 și Nicoară Hîra pîrcălab de Hotin — 1545). Mateiaș mare logofăt nu e înlocuit în dregătorie nici măcar în vremea cît se afla prizonier la Făgăraș (1541—1545). Din actele păstrate, care menționează sfatul domnesc, rezultă că în afara lui Borcea, care în 1545 — 1546 alternează ca mare vistier cu Efrem Huru, iar ca pîrcălab de Hotin cu I. Sturza și G. Moghilă, și a lui Dan, care alternează ca mare vistier cu I. Moghilă, ambii rămînînd însă în cadrul sfatului, ceilalți boieri își păstrează constant dregătoriile, care se continuă și după moartea lui Rareș, în primii ani ai domniei fiului acestuia, Iliăș.

Deși, cum am văzut, Petru Rareș s-a sprijinit în această a doua domnie în bună măsură pe dregători ridicați de el în sfatul domnesc, oa menii săi de credință, totuși numărul daniilor către aceștia este foarte mic. Din *145 de documente emise de domn între 1541 — 1546, cunoscute pînă astăzi*¹⁵³, doar trei privesc danii către marii dregători. La 30 aprilie 1542 Rareș dăruiește lui Nicoară Hîra pîrcălab de Hotin, „văzînd slujba lu dreptcredincioasă către noi”, satele Potropopenii cu pricut și mori pe Siret, din „ocina noastră dreaptă” și Hireștii în ținutul Sucevii „care acest sat l-a pierdut Crasniș fost vistier, în hîclenie, cînd a și pierit”¹⁵⁴ (la 11 martie 1541, cum am văzut mai sus). Patru ani mai tîrziu, la 20 aprilie 1546, domnul dăruiește lui Șandru pîrcălab de Cetatea Nouă (Roman) care „ne-a slujit nouă drept și credincios”, jumătate din satul Oțelești pe Berheci, cu moară, pierdut de „Ioanăș șetrar în hîclenie, cînd s-a ridicat și cu alți necredincioși asupra nepotului de frate al domniei mele, Ștefan voevod cel Tînăr”¹⁵⁵. Iar peste zece zile, amintind „că această adevărată slugă

¹⁴⁹ Pentru ascendența lor, cf. actul din 20 aprilie 1546 (*ibidem*, p. 470).

¹⁵⁰ Era fiul unui Fădor și nepotul lui Ivanco și Anușca, trăitori în vremea lui Ștefan cel Mare (*D.I.R.*, A, XVI-1, p. 547).

¹⁵¹ Era fiul unui anume Circ și al Neacșei („Arhiva genealogică” II (1913), p. 262 ; G.h. Ghibănescu, *Schilă istorică despre Șendricani*, în *Surele și izvoade*, XIV, Huși, 1925, p. XXXIV XXXV).

¹⁵² Actul din 5 martie 1529 (*D.I.R.*, A, XVI-1, p. 298).

¹⁵³ Dintre acestea : 125 sînt cuprinse în *D.I.R.*, A, XVI-1, iar 20 în alte publicații.

¹⁵⁴ *D.I.R.*, A, XVI-1, p. 406.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 471—472.

a noastră credincioasă, pan Giurgea Bole staroste de Putna ne slujește nouă drept și credincios”, Rareș îi dăruiește satul Șendrești pe Putna, pierdut de Patie (Ipatie) fost postelnic „în hicienie, cînd au ridicat și cu alți necredincioși pe un lotru, anume Ștefan numit Lăcustă, asupra capului domniei mele”¹⁵⁶.

Așadar, *daniile către marii dregători privesc pe conducătorii de cetăți și ținuturi, provenind din confiscarea averilor unor „hicleni”*.

Rudele domnului beneficiază doar de o singură danie. La 27 aprilie 1541 Rareș dăruiește unei vere a sa, cneaghina (soția) lui Ion Popovici vatag un sfert din satul Biserica Albă, pierdut de Matiaș vistier (altul decît marele dregător omonim), pentru că în 1538 „au sfărîmat vistieria domniei mele la Hîrlău”¹⁵⁷.

La fel de puține sînt și daniile către slugile domnești (dregători mici și mijlocii, fiii lor și cei ai marilor dregători). În 1546 aprilie 7, domnul miluiește pe „sluga noastră Sava postelnic, că ni-au slujit nouă drept și cu credință” cu un sfert din satul Gîrlești, ținutul Tecuci, pe care „Pătrașcu, ficior lui Bran, au perdut-o în vicișug, cînd au fugit cu Găneștii”¹⁵⁸. Alt document din 1546 (aprilie 4 — iunie 4), păstrat în stare fragmentară, constituie probabil o a doua danie domnească prin care mai multe slugi domnești, care „ne-au slujit nouă drept și credincios” primeau satul Horodîștea pe Ciuhur¹⁵⁹. În sfîrșit, un act ulterior domniei lui Rareș amintește că acesta a dăruit a treia parte din Boianu Mare, ținutul Cernăuți, lui Drăghici vistier, fiul lui Mișu fost pîrcălab al Cetății de Baltă¹⁶⁰.

În schimb, *cu mult mai numeroase sînt daniile către mănăstiri; și sub acest aspect Rareș fiind un demn continuator al politicii marelui Ștefan*¹⁶¹. Din totalul de 145 de documente emise de el, 22 constituie danii de acest fel. Cele mai multe se adresează mănăstirii Moldovița, ctitoria sa (șase acte), urmată de o altă ctitorie a sa, Pobrata și de Voroneț (cite patru și respectiv trei acte), apoi de Putna, mitropolia de la Roman și Bistrița (cite două documente) și, în sfîrșit, de episcopia de Rădăuți, mănăstirile Homor și Sf. Ilie, fiecare primind cite o danie.

Spre deosebire de daniile către alte categorii sociale, provenind din confiscările moșilor unor „hicleni”, cele acordate bisericii își au de obicei originea în domeniul domnului, în cumpărături sau schimburi efectuate de acesta. Astfel, Moldovița primește satele : Săliște, cu jumătate din iezerul Oreahov, jumătate din Bălceni cu mori și Berchișești pe Moldova cu o mănăstirioară și o topoliță cu moară, ultimul cumpărat „de la sluga noastră Corlat”. Mai primește un sălaș de țigani, pe care inițial, afirmă Rareș, „mi i-am cumpărat domniei mele de la birăul Reghin de la Bistrița, pentru 40 de zloți ungurești și pentru un cal”, un pîriu ce se varsă în Moldova,

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 482-483.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 404. Numele verei lui Rareș, nu e cunoscut, actul fiind rupt în dreptul acestuia.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 452.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 449.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 548.

¹⁶¹ Cf. și caracterizarea lui Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. 1955, p. 155, care îl socotește „om cuvios”.

jumătate din balta domnească Covor, de la Dunăre, alte bălți și girle ce se varsă în Ialpuh, cu venitul lor¹⁶².

Pobratei celei „nou zidită” i se dăruiesc satele Văleni, ținutul Cîrligăturii, cu un iezer, Prieseaca și Potropopenii, cu mori pe Siret, Hireștii pe Moldova cu vie, ultimele trei cumpărate de Rareș de la Radu fost urednic de Hirlău, siliștea Șerbănești cu moară pe Siret luată de la Mateiaș Ioanăș în schimbul a 3 000 de zloți, satul Negoiești și siliștea Părtănoși pe Siret, din ocinele „strămoșești”¹⁶³.

Mănăstirea Voroneț primește satele Balița, ținutul Dorohoi, și Bucureștii (capul Codrului)¹⁶⁴. Putnei, Rareș îi dă satul Petricani pe Bașeu, cumpărat de la frații Sima și Olena, în schimbul altui sat Hănești, care „a fost al nostru domnesc” și a unor haine de postav, vite, vin, miere etc. Domnul nu uită să menționeze că a făcut aceasta „plătind bine și întocmind bine”¹⁶⁵.

Dania către „Mitropolia de jos, din ținutul Romanului” și episcopul Macarie, cronicarul domniei, consta din satul „Țăpești, care este în Olteni, pe Birlad” cu girle, un sfert de iezer, loc de prisacă și un sălaș de țigani; jumătate de sat schimbată cu nepoții lui Duma Brudur, pentru jumătate din Glodeni, cumpărat de Rareș cu 240 de zloți, restul aflindu-se în stăpînirea domniei încă din vremea lui Bogdan cel Orb¹⁶⁶. Episcopiei de Rădăuți și episcopului Teodosie i se dăruiesc satele Havoroanele și Noua Seliță, din ținutul Dorohoi, cu un iaz și o moară pe Bașeu, din satele „strămoșești” ale domnului, pentru care „n-a avut nimeni nici un privilegiu asupra lor”¹⁶⁷. În sfîrșit, Petru Rareș dăruiește mănăstirii Sf. Ilie jumătate din satul Costina, care „a fost a noastră din veci”¹⁶⁸, iar Homorului jumătate din iezerul Oreahovul, cu girlele sale¹⁶⁹. Nu e uitată nici

Tabloul repartiițel acelor Interne emise de Petru Rareș (1541-1546)

Acte domnești		Rude ale domnului	Mari dregători	Slugi domnești	Mănăstiri, episcopii	Alte categorii	Total
115	Danii	1	3	2	22		28
	Întăriri	—	6	80	8	23	117
	Număr de documente	1	9	82	30	23	145

¹⁶² Actele din 25 februarie, 6 august 1543, 17 septembrie 1545 (înainte de 25 mai 1546), 25 mai 1546, 27 mai 1546 (*D.I.R.*, A, XVI-1, p. 407, 409, 410, 518, 519, 525—526).

¹⁶³ Actele din <24 aprilie — 25 mai> 1543, 24 aprilie, 11 și 13 mai 1546 (*ibidem*, p. 408, 480, 498—499, 505—506). Potropopenii și Hireștii fuseseră dăruite în 1542 lui N. Hira pircălabul de Hotin, cum am văzut mai sus, dar cum acesta murise în 1545 fără urmași, au fost date Pobratei.

¹⁶⁴ Actele din 21 octombrie, 4 decembrie 1544, 4 decembrie 1545, 4 <mai-iunie> 1546 (N. Crețulescu, *Istoria sfintei mănăstiri Rîșca, Fălticeni*, 1901, p. 49; T. Bălan, *Documente bucovinene*, II, 1934, p. 99; *D.I.R.*, A, XVI-1, p. 489—490).

¹⁶⁵ Actele din 24 aprilie 1542, 11 aprilie 1546 (*D.I.R.*, A, XVI-1, p. 405, 456—458).

¹⁶⁶ Actele din 15 <aprilie> și 12 mai 1546 (*ibidem*, p. 463—465, 501—503).

¹⁶⁷ Actul din 4 iunie <1546> (*ibidem*, p. 532—533).

¹⁶⁸ Actul din 21 aprilie 1546 (*ibidem*, p. 477).

¹⁶⁹ Act din 7 mai 1546 (*ibidem*, p. 491).

mănăstirea Bistrița, unde Rareș găsisse refugiu și alinare pe drumul pribegiei din 1538, și care, după făgăduiala de atunci, primește satul Mojești, cu mori, din ținutul Cirligăturii ¹⁷⁰.

În ceea ce privește însă întăririle de stăpîniri, sau confirmarea unor vinzări ale acestora, *pe primul loc se situează slugile domnești*. Din cele 145 de acte domnești, cunoscute din a doua domnie a lui Petru Rareș, 80 întăresc astfel de stăpîniri sau vinzarea lor. În rîndul slugilor domnești erau socotiți nu numai dregătorii mici și mijlocii, ci chiar marii dregători din afara sfatului domnesc ¹⁷¹, sau fiii acestora ¹⁷². Între „slugile credincioase” ale lui Rareș se numărau „Toader Băloș pisarul nostru”, „credinciosul nostru Ion logofăt”, Ion Iațco stolnic, Ion Golăi stolnicel, viitorul mare logofăt din 1572 — 1578 etc. ¹⁷³. Uneori Rareș motivează întărirea unor proprietăți: „văzînd slujba lor drept credincioasă” ¹⁷⁴, sau întărește dreptul a cinci slugi, acordat de Bogdan cel Orb, „ca să-și întemeieze un sat”, pentru că „ne-au slujit nouă drept și credincios” ¹⁷⁵.

Dintre marii dregători din sfat, beneficiază de întărirea proprietăților: „boierul nostru credincios și cîstit jupan Mateiaș logofăt”, Petru Vartic portar de Suceava, pentru „slujba lui drept credincioasă către noi”, frații Huru, Efrem mare vornic și Danciu pircălab de Neamț, și „credinciosul nostru pan Petru Circa pircălab” ¹⁷⁶.

Opt acte de întărire a proprietăților sînt acordate mănăstirilor Putna, Pobrata, Moldovița, Voroneț, episcopiei de Rădăuți, mănăstirii Homor, deci cele care beneficiază și de cele mai multe danii, la care se adaugă mănăstirea Căpreni din ținutul Lăpușna ¹⁷⁷, ctitorită de Rareș. În sfîrșit, alte 23 de documente domnești întăresc stăpînirile altor categorii (țărani liberi, boiernași, care nu făceau parte din rîndul „slugilor”, văduve etc.). De obicei, referindu-ne la toate categoriile, proprietățile întărite nu depășeau trei sate. Chiar domeniul boieresc de moștenire al familiei Huru, din care făceau parte doi mari dregători nu depășea, la 1546, două sate și trei părți de sat ¹⁷⁸.

Numărul mare de întăriri de stăpîniri acordate de Petru Rareș slugilor lomnești, în această a doua domnie, reflectă interesul voevodului pentru această categorie dinamică, pepinieră a marilor dregători. Este interesant de remarcat atitudinea domnului față de o astfel de slugă domnească, Mateiaș Ioanăș, pe care l-a apucat „cu mare strînsoare un agă ture a împăratului turcesc, anume Ionuz Béghiul”, pentru o vină ce s-a dovedit

¹⁷⁰ Acte din <martie-septembrie 3> și 24 aprilie 1546 (*Moldova în epoca feudalismului*, I, p. 53, 54, 55—58).

¹⁷¹ De pildă, Cozma Gheanghea pircălab de Orhei (*D.I.R.*, A, XVI-1, p. 409); I. Caproșu, *Un document de la domnul Moldovei Petru Rareș*, în „Revista arhivelor”, IX (1966), nr. 2, p. 321—322).

¹⁷² Menționăm pe Ion, fiul lui Grozav fost mare vornic, Toma, fiul vornicului Șt. Hrană (*D.I.R.*, A, XVI-1, p. 444, 446). Chiar și femeile erau se pare considerate „slugi domnești” (*ibidem*, p. 462, traducere).

¹⁷³ *Ibidem*, p. 417, 425, 447, 459, 460.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 433, cf. și p. 428, 429, 465.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 127.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 111, 429, 467, 470, 492.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 405, 407—408, 410, 481, 527—528, 530; I. T. Boga, *Documente basarabene*,

V, p. 11.

¹⁷⁸ *D.I.R.*, A, XVI-1, p. 470.

reală înaintea judecății domnești. Cu toate acestea, Rareș îi dăruiește lui Mateiaș, pentru a se răscumpăra, 3000 de zloți (galbeni)! o sumă foarte mare, în schimbul căreia primește de la acesta doar o siliste, Șerbănești, cu moară pe Siret,¹⁷⁹ într-o vreme când satele prețuiau numai 200 — 300 de galbeni, iar cele mai scumpe nu depășeau 800 de galbeni.

În legătură cu actele de întărire a stăpînilor, „în țara noastră, în Moldova”, observăm că Rareș, introduce constant în formularul acestora negarea eventualelor acte emise de Ștefan Lăcustă, pentru aceleași proprietăți : „*Și iarăși, dacă se vor afla cîndva niște privilegii dela acel Ștefan voevod, numit Lăcustă, iar acele privilegii să nu aibă nicicînd nici o lege, înaintea privilegiilor noastre*”¹⁸⁰. Prin acestea, Rareș nega însăși domnia lui Lăcustă, pe care o socotea o uzurpare, și lua măsuri de prevedere împotriva abuzurilor făptuite de acesta în confirmarea proprietăților¹⁸¹.

Importanța pe care fiul lui Ștefan cel Mare o acorda slugilor domnești, din care făceau parte și curtenii din ținuturi, rezultă și din faptul că începînd din vremea celei de a doua domnii încep să fie menționați în documente „vategii” (vătafii de ținuturi) — Iurșa vatag de Dorohoi, la 11 aprilie 1546¹⁸² —, numiți mai apoi și mari vătafi¹⁸³. Ei conduceau curtenii din ținuturi, și este foarte probabil ca această organizare administrativă-militară teritorială (sistemul vătafilor de ținuturi) să dateze din timpul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș¹⁸⁴, cînd sînt amînțiți și husarii moldoveni, a căror apartenență socială era similară cu cea a curtenilor¹⁸⁵.

Rareș se ocupă îndeaproape de conducerea ținuturilor, rezidînd mai tot timpul la curțile domnești din cadrul acestora. La Suceava îl întîlnim rareori, de pildă, în ianuarie și la 6 august 1543, sau la 12 februarie și 14 decembrie 1545¹⁸⁶. Preferă curțile de la Hîrlău (1541 aprilie 27, 1542 aprilie 24, 1543 ianuarie, aprilie 24 — mai 25, 1545 septembrie 17, 1546 iulie 2 — 7), nu departe de ctitoria sa Pobrata, și Huși (1545 aprilie 4, 1546 martie 1 — 4, aprilie 4 — iunie 4), dar nu ocolește nici pe cele de la Vaslui (1541 aprilie, 1546 martie 17 — 25), Iași (1542 aprilie 30, 1545 decembrie 4, 1546 iunie 9 — 24), și Bîrlad (1546 martie 27 — aprilie 7). Numai în 1546, ultimul an al vieții, de cînd s-au păstrat cele mai multe documente din a doua domnie a sa¹⁸⁷, Rareș rezidează, în ordine, la Huși, Vaslui, Bîrlad, Huși, Iași, Hîrlău, Botoșani și probabil Suceava.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 505.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 416, 421, 424, 428, 429, 431, 433, 434, 435 etc.

¹⁸¹ Un act din 27 mai 1546, referitor la danii din prima domnie a lui Rareș către ctitoria sa Moldovița, menționa că „le-a scos acel Ștefan voevod, numit Lăcustă, în zilele lui, din uricul domniei mele” (*ibidem*, p. 525).

¹⁸² *Ibidem*, p. 457.

¹⁸³ Cf. și N. Stoicescu, *Curtenii și slujitorii*, București, 1968, p. 237; N. Grigoraș, *Instituțiile feudale din Moldova*, I, București, 1971, p. 310.

¹⁸⁴ Cf. B. T. Cămpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii”, X (1957), nr. 4, p. 65.

¹⁸⁵ C. Rezachevici, *Despre evoluția husarilor (hînsarilor) la români în evul mediu, în legătură cu instituția similară la popoarele vecine*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, București, 4—5, (1971—1972), p. 82, 89.

¹⁸⁶ *Cronicile slavo-române*, ed. 1959, p. 118; *D.I.R.*, A, XVI-1, p. 409, 411; Hurmuzaki, XVI, p. 440, nr. DCCCXXIV.

¹⁸⁷ Cf. și Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești din Moldova*, p. 18.

Tot în a doua domnie, Petru Rareș, reface cetatea Soroca, în forma în care se păstrează și astăzi. Cetatea exista încă de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare ¹⁸⁸, la 1 iunie 1512, Bogdan cel Orb numind-o „cetatea noastră care (ne) apără împotriva păginilor” (*castro nostro quod contra paganos tutelam habet*) ¹⁸⁹, în acest caz fiind vorba de tătari. În 1538 sultanul numise aici un sangeac ¹⁹⁰.

După relatarea lui Miron Costin: „Soroca a fost clădită de Petru vodă, după descălecatul al doilea” ¹⁹¹, exprimare confuză prin care putem înțelege fie că este vorba de Petru al Mușatei, fie de Petru Rareș, în cea de a doua domnie. Mai probabil cei doi voievozi s-au contopit în cugetul cronicarului, care urmărea să atribuie o vechime cât mai mare cetăților moldovene, Rareș refăcând sigur cetatea. Evenimentul a avut loc după 23 aprilie 1543, când domnul cheamă un meșter din Bistrița să lucreze la cetatea Soroca ¹⁹², probabil în vara aceluiași an, și s-a datorat știrii că Suleiman Magnificul vrea să ocupe Orheiul.

Se pare că și curtea domnească din Iași a fost refăcută de Rareș, după distrugerile suferite în 1538 ¹⁹³.

Și în domeniul ctitoriilor bisericești, Petru Rareș nu și-a dezmințit faima din prima domnie. „Cu adevărat era ficior lui Ștefan vodă celui Bun, că într-o simăna tătine-său” — scrie Grigore Ureche. După părerea sa, în toamna lui 1542 „au sfârșit mănăstirea Pobrata, carea era zidită de dînsul (între 1527 — 1532 — C. R.) și o au sfințit” ¹⁹⁴. Aici își va alege și locul de veci, la statul vărului său, mitropolitul Grigore Roșca, care fusese egumen al mănăstirii ¹⁹⁵.

Rareș n-a uitat nici făgăduiala făcută mănăstirii Bistrița, unde aflate refugiu în toamna anului 1538, de a o înoui din temelie, dacă va reveni în scaun. Lucrările începute în 1541 s-au terminat cu puțin înainte de moartea sa. „Și mi-am adus aminte de făgăduința mea — amintește Rareș în 1546 — și am reînnoit, și din temelie am rezidit, și din afară și din lăuntru am împodobit hramul împărătesc al Adormirii preacuratei născătoare de Dumnezeu din mănăstirea Bistrița” ¹⁹⁶.

Tot astfel, și-a amintit și de făgăduiala făcută, în aceleași împrejurări, mănăstirii Bisericești, unde de asemenea aflate refugiu în 1538, de a o înoui din temelie, dacă va reveni în scaun. Lucrările începute în 1541 s-au terminat cu puțin înainte de moartea sa. „Și mi-am adus aminte de făgăduința mea — amintește Rareș în 1546 — și am reînnoit, și din temelie am rezidit, și din afară și din lăuntru am împodobit hramul împărătesc al Adormirii preacuratei născătoare de Dumnezeu din mănăstirea Bistrița” ¹⁹⁶.

¹⁸⁸ Cf. C. C. Giurescu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 276.

¹⁸⁹ Hurmuzaki, II³, p. 700, nr. CCCCLV.

¹⁹⁰ A. Veress, *Documente*, I, p. 18. În martie 1541 cetatea Soroca se afla din nou în stăpînirea lui Rareș (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 349).

¹⁹¹ Miron Costin, *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 205.

¹⁹² Hurmuzaki, XVI, p. 432, nr. DCCCXVII; N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. XXXIX.

¹⁹³ Cf. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 407.

¹⁹⁴ Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. 1955, p. 155; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 666 și urm.

¹⁹⁵ Gh. Buzatu, *Mănăstirea Probota*, București, 1968, p. 10.

¹⁹⁶ *Moldova în epoca feudalismului*, I, p. 526. www.dacoromanica.ro

Iară ce fealiu de zidire au făcut Petru Voevod aici la Bisericiani, nu arată'' (vechiul pomelnic) ¹⁹⁷.

La 10 mai 1542 a început construcția mănăstirii Rîșca, la sud de Baia, prin grija episcopului Macarie de Roman și a logofeților Ioan și Teodor Balșe; lucrările terminându-se în același an ¹⁹⁸.

Pe la începutul celei de a doua domnii a ridicat Rareș și biserica domnească (Sf. Paraschiva) din Țirgu Frumos, supraveghetor al lucrărilor fiind hatmanul Petru Vartic ¹⁹⁹.

În 1542 încep lucrările de reconstrucție a episcopiei de Roman, numită în actele lui Rareș din 1546 și „mitropolia de jos” ²⁰⁰, lucrări terminate abia în 1550, în vremea lui Iliăș Rareș ²⁰¹, sub supravegherea episcopului cronicar Macarie ²⁰². În februarie 1545 Rareș cere bistrițenilor un meșter să-i înalțe o biserică, după modelul celei din Suceava (mitropolia sau Sf. Dumitru). Un an mai târziu adresează meșterului Ioan zidarul, cu toate că acesta greșise o biserică la Suceava, cererea de a îndruma doar construcția bisericii episcopale din Roman; dar meșterul temîndu-se de pedeapsă, n-a venit ²⁰³.

În sfîrșit, la 1545, Petru Rareș reface mănăstirea Căpriană, din ținutul Lăpușna; Grigore Ureche considerînd că „la Căpriană mănăstirea au lucrat” ²⁰⁴.

Fiul lui Ștefan cel Mare s-a stins în toamna anului 1546, „bătrîn de zile și căzîndu în boală grea” ²⁰⁵, lăsînd amintirea unui domn care „lucru bune făcea, țara și moșia sa ca un păstor bun o socotia, judecată pre direptate făcea. Almintrilea destat era om cuvios și la toate lucrurile îndrăzneț și la cuvîntu gata, de-l cunoștea toți că iaste harnic să domnească țara” ²⁰⁶.

¹⁹⁷ N. Iorga, *Pomelnicul românesc al mănăstirii Bisericiani*, în *Studii și documente*, XV, p. 236. Pentru istoricul mănăstirii, cf. D. C. Giurescu, *Bisericiani — cîtorie a epocii lui Ștefan cel Mare*? în „Studii și cercetări de istoria artei”, VIII (1961), nr. 1, p. 222—228; N. Stoicescu *op. cit.*, p. 72.

¹⁹⁸ Gr. Ureche, *loc. cit.*; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 190, p. 51—52; N. Crețulescu, *Istoria sfintei mănăstiri Rîșca din județul Suceava*, Fălticeni, 1901; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 711—713.

¹⁹⁹ G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, p. 80—83; N. Iorga, *Studii și documente*, XV, București, 1908, p. 291; N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, ed. a II-a, București, 1928, p. 161.

²⁰⁰ D.I.R., A, XVI-1, p. 464, 501.

²⁰¹ Gr. Ureche, *loc. cit.*, episcopul Melchisedek, *Chronica Romanului și a episcopiei de Roman*, I, București, 1874, p. 183—184.

²⁰² *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. 1959, p. 141. Cf. și Sc. Porcescu, *Episcopul Macarie al Romanului (1531—1558)*, în „Mitropolia Moldovei”, XXXVI (1960), nr. 5—6, p. 347—361.

²⁰³ Hurmuzaki, XV¹, p. 440, nr. DCCCXXIV, p. 447, nr. DCCCXXXIII p. 448, nr. DCCCXXXV, p. 449, nr. DCCCXXXVII, p. 453, nr. DCCCXLI, p. 454—455, nr. DCCCXLV (dată greșită), p. 515—519, nr. DCCCCL DCCCCLII. Biserica a fost lucrată de bistrițeanul Luca zidarul (*ibidem*, p. 465—466, nr. DCCCLXV).

²⁰⁴ Gr. Ureche, *loc. cit.*; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 165. Nu știm în vremea cărei domnii a refăcut Rareș paraclisul din cetatea Hotin și dacă el este ctitorul Agapiei vechi și al schitului Rarău (*ibidem*, p. 22, 371, 695). În același an dăruiește un aer mănăstirii Dionisiu de la Muntele Athos (Em. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi*, în „Cercetări literare”, III, București, 1939, p. 163).

²⁰⁵ Gr. Ureche, *loc. cit.*; G. Balș, *op. cit.*, p. 327.

²⁰⁶ Gr. Ureche, *loc. cit.*

LA POLITIQUE INTÉRIEURE DE PETRU RAREȘ (LE SECOND RÈGNE, 1541 — 1564)

RÉSUMÉ

Par suite d'une analyse à caractère monographique du second règne du voïévode moldave Petru Rareș, l'auteur relève la signification de la réinstauration de celui-ci avec l'appui du sultan et examine amplement l'attitude du prince envers différentes classes et catégories sociales. Par rapport à l'opinion exprimée dans le passé, faute d'une analyse attentive de ce règne, Rareș n'est pas revenu au trône poussé seulement par des sentiments de vengeance contre les boyards qui l'avaient trahi en 1538, lors de la campagne de Soliman le Magnifique. Le sultan lui avait promis la restitution du territoire moldave enlevé en 1538 et il groupa de la sorte autour de lui, dès le commencement de son règne, presque tous les boyards qui militaient dans ce but. Parmi les traîtres de 1538 seuls quatre boyards furent exécutés : le hetman Mihiu, le logothète Gavril Troțușanul, le trésorier Crasnaș et le logothète de second rang Cozma, et ce, officiellement, pour avoir participé à l'assassinat de Ștefan Lăcustă, nommé par le sultan (1538 — 1540). D'autres proches collaborateurs du voïévode tué, mais qui avaient passé à nouveau du côté de Rareș, en 1541, furent non seulement pardonnés, mais accueillis même au conseil princier. Durant l'intervalle 1541 — 1546 les confiscations de domaines fonciers sont très rares et les boyards qui s'étaient réfugiés en Pologne n'osent revenir dans le pays craignant qu'il ne soient punis pour avoir participé à l'assassinat de Ștefan Lăcustă.

Le conseil princier de Petru Rareș comptait pour la plupart de nouveaux dignitaires. Sur les 22 boyards figurant au conseil princier de 1541 à 1546, 17, provenant en général de familles inconnues, sont élevés pour la première fois à ce rang par le prince. Néanmoins ils ne jouissent pas d'un trop grand nombre de donations, la majorité de celles-ci étant accordées aux monastères. Quant à la confirmation des propriétés, ce sont les „gen au service du prince” (soit les boyards petits et moyens) qui polarisent l'attention de Rareș.

Dans le domaine des constructions, Rareș déploie une intense activité pendant la période de son second règne : il fait reconstruire la forteresse de Soroca, probablement la cour princière de Jassy, achève la construction du monastère de Pobrata, reconstruit les monastères de Bistrița, Bisericani, Căpriana et l'évêché de Roman et bâtit le monastère de Rîșca et l'église princière de Țirgu Frumos.

RELAȚIILE INTERNAȚIONALE ALE MOLDOVE ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI PETRU RAREȘ

DE

ȘTEFANA SIMIONESCU

Domnia lui Ștefan cel Mare a cunoscut o intensă activitate pe planul relațiilor externe, fie că a fost vorba de legături diplomatice, fie de acțiuni militare ofensive sau defensive. Deși după pacea din 1487 relațiile cu turcii nu mai puneau probleme a căror rezolvare cerea urgență, totuși soluția adoptată nu era pentru Ștefan și adepții politicii sale decât un mijloc de a câștiga timp. Pentru reluarea luptei se cerea consolidată nu numai situația internă dar erau necesare condiții internaționale cât mai favorabile. De aici au derivat și principalele preocupări de politică externă și internă ale Moldovei la sfârșitul veacului al XV-lea, caracteristice și pentru prima parte a secolului următor.

Moldova a reușit și după moartea lui Ștefan să-și mențină autonomia aproape trei decenii, în cadrul raporturilor cu Poarta, așa cum fuseseră ele stabilite de marele domnitor. Doar o creștere a tributului este consemnată în timpul lui Bogdan (1504—1517). Urmașul său, Ștefăniță (1517—1527) a reușit să ocolească cererile de a însoți trupele sultanului în Transilvania, să înfrângă pe tătari în 1518 și să nimicească chiar o oaste turcească ce se înapoia de la o campanie de jaf din Polonia (1524). Tot el a trimis o solie în Polonia, care a făcut să se audă dorința de independență a acestor țări de unde pornea încă o dată îndemnul de luptă comună pentru apărarea intereselor solidare ale statelor europene¹.

Ideea dominantă a politicii externe a lui Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546), succesorul lui Ștefăniță, a fost apărarea independenței țării, deci rezistența față de Imperiul otoman ca și o întărire a puterii Moldovei în raport cu țările din jurul ei.

În momentul venirii lui Petru la tronul Moldovei se afla în plină desfășurare o nouă campanie militară a Imperiului otoman spre centrul Europei, care pe de o parte aducea Porții o creștere teritorială substanțială, pe de alta impunea o apropiere a forțelor ostile turcilor. În încercarea sa de rezistență antiotomană, Petru Rareș s-a lăsat atras în conflictul iscat între Zapolya și Ferdinand pentru stăpânirea Ungariei, mizînd pe Imperiul habsburgic, ramura austriacă care aparent era principalul exponent în lupta antiotomană.

¹ *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 152.

Pentru a înțelege această participare a lui Petru Rareș și evoluția raporturilor politice-militare din spațiul carpato-dunărean trebuie să prezentăm situația internațională anterioară suirii sale pe tronul Moldovei.

Slăbiciunea internă a regatului ungar din ce în ce mai accentuată după moartea lui Matei Corvin, în 1490, a creat un gol de putere pe care s-au străduit să-l folosească cele două puteri rivale, Imperiul habsburgic și cel otoman. În vreme ce habsburgii au încercat să-și asigure țelul pe calea diplomației, prin adăugirea regatelor Ungariei și Boemiei la teritoriile ereditare, în cadrul unei uniuni dinastice, Imperiul otoman a pus în slujba politicii sale mijloacele militare superioare de care dispunea, reluând ofensiva în direcția regatului ungar. Agravarea primejdiei otomane a determinat conducerea statului ungar să încline spre o apropiere de imperiali, nădăjduind să găsească în această alianță o garanție pe care nu i-o mai puteau furniza propriile sale forte. În 1515, la Viena, în cadrul unui congres care a reunit pe împăratul Maximilian, pe Vladislav Iaghiello, regele Ungariei și Boemiei, și pe fratele său, regele Sigismund al Poloniei, s-a încheiat cunoscutul pact de familie care deschidea perspectiva realizării aspirațiilor orientale ale Habsburgilor, astfel cum se manifestaseră ele și mai înainte prin tratatele austro-ungare de la Odenburg (1463) și Presburg (1490). Căsătoria preconizată cu acest prilej între urmașii lui Vladislav și ai lui Maximilian și înfăptuită în 1522 apropia de Habsburgi mult rivnitele coroane ale Ungariei și Boemiei și pregătea în fapt gruparea sub aceeași conducere a celor trei state². Este posibil ca această perspectivă ca și hotărârile din ultima sesiune a consiliului de la Lateran, din 1517, privitoare la organizarea unei noi cruciade antiotomane, la care urmau să participe și trupele românești, să fi precipitat declanșarea noii ofensive spre centrul Europei unde forțele otomane au obținut un prim mare succes, odată cu ocuparea Belgradului în 1521; cucerirea fortăreței de la Dunăre deschidea oștilor turcești drumul spre Europa centrală și permitea conducerii Imperiului otoman să înăsprească controlul asupra țărilor române³.

Cunoscători ai situației generale din Europa, turcii au știut că pot specula și lărgi succesul fără a întâmpina rezistența unei coaliții a puterilor creștine; conflictul dintre Imperiu și Franța pentru hegemonia în Italia, înfruntarea dintre liga de la Cognac și convulsiiunile declanșate în Germania de curentul de reformă religioasă făceau imposibil un angajament masiv din partea Habsburgilor în Ungaria.

² În legătură cu evoluția situației din Ungaria, după moartea lui Matei Corvin și cu efortul Habsburgilor de a doborîndi coroana Ungariei și Boemiei v. Ig. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn bearbeitet von Ernst Klein*, vol. III, Leipzig, 1874; M. Uhlirz, *Handbuch der Geschichte Österreich-Ungarns*, vol. I, Wien, 1963; H. Wiesflecker, *Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I und der Pressburger Vertrag (1490-1491)* in „Südostforschungen“, vol. XVIII (1959), München, p. 26-75; X. Liske, *Der Kongress zu Wien im Jahre 1515* in „Forschungen zur deutschen Geschichte“, 1867, p. 465-558.

³ Cu privire la conciliul de la Lateran și hotărîrea de cruciadă antiotomană adoptată în cadrul acesteia, v. L. Pastor, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance und der Glaubensspaltung*, vol. IV, Freiburg in Breisgau, 1906, p. 151; G. Wagner, *Der letzte Türkenkreuzzugplan Kaiser Maximilians I aus dem Jahre 1517*, in *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LXXVII, 1969, nr. 3-4, p. 314-353; pentru locul rezervat românilor în cadrul proiectului de cruciadă discutat la Lateran v. G. Wagner, *op. cit.*; pentru noua ofensivă otomană spre Europa centrală, v. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. II, Gotha, 1908, p. 38.

Folosind prilejul favorabil, Soliman pătrunde în Ungaria și dobândește o victorie decisivă la Mohács în vara anului 1526. Moartea în luptă a regelui Ludovic a deschis nu numai problema succesiunii la tronul Ungariei, dar și o îndrjită confruntare între forțele interne și externe care-și contestau dominația țării: turcii, imperialii și nobilimea ungară refractară în cea mai mare parte față de pactul cu habsburgii și de încercarea lui Ferdinand de a reactualiza tratatul încheiat cu unsprezece ani mai devreme, cu atât mai mult cu cât la Mohács fuseseră practic părăsiți de imperiali și care găsiseră în voievodul Transilvaniei Ioan Zapolya, simbolul continuității politicii tradiționale⁴.

Din punct de vedere otoman, soluția politică ce se întrezărea pentru situația din Ungaria părea mult mai favorabilă sau în orice caz mai aplicabilă decât cucerirea. Existența unei puternice partide naționale ostile Habsburgilor în rindul nobilimii ungare care dispunea încă de o însemnată rezervă militară oferea o alternativă la ocuparea teritorială, care fără îndoială ar fi fost generatoare de mari complicații în această perioadă. Cum aspirațiile lui Zapolya, încoronat rege al Ungariei la 10 noiembrie 1526 și ale lui Ferdinand ales în aceeași funcție la 17 decembrie 1526, îi erau cunoscute, cum ambii concurenți la succesiune i-au solicitat îndată după Mohács concursul, Soliman a preferat soluția care reducea Ungaria în situația de stat clientelar al Imperiului otoman⁵. Adoptarea formulei politice de sprijinire a lui Zapolya dezvăluie probabil și țelul principal al campaniei otomane; zădărnicierea uniunii austro-ungare care, în primul sfert al secolului al XVI-lea, amenința să devină în sfârșit o realitate; această opțiune a sultanului trebuie neapărat luată în considerare atunci cind se discută problema retragerii sale precipitate din Ungaria înfrîntă.

Prăbușirea militară a Ungariei în 1526 a deschis era confruntării directe între Habsburgi și Imperiul otoman în Europa răsăriteană, ceea ce a dus în scurt timp la cristalizarea pozițiilor tuturor forțelor din această parte a continentului. Acum și în funcție de efortul de a-și realiza aspirațiile, conducerea Imperiului habsburgic începe să elaboreze un program de politică răsăriteană, în cadrul căruia avea să încerce atragerea de partea sa a tuturor forțelor ostile turcilor și a aliaților acestora.

Față de solicitările celor doi rivali, Soliman a adoptat o politică de expectativă, dar de îndată ce balanța a înclinat în direcția lui Ferdinand ale cărui trupe au înregistrat mari succese atât în Ungaria cât și în Transilvania în perioada 1527—1528 silindu-l pe Zapolya să se refugieze în Polonia, sultanul nu mai putea rămîne indiferent, întrucît erau în joc rezultatele însăși dobîndite la Mohács⁶. Perspectiva realizării uniunii dintre stăpînirile ereditare ale Habsburgilor și Ungaria cum fusese preconizată de tratatul de la Viena din 1515 era acum reactualizată de victoriile trupelor lui Ferdinand; ea l-a silit pe Soliman să-și fixeze politica față

⁴ Ig. A. Fessler, *op. cit.*, p. 278, 283, 284, 428, 432.

⁵ În chip obișnuit Zapolya este învins de a se fi adresat el primul sultanului, în realitate s-a hotărît destul de greu la acest pas periculos atât pentru el cât și pentru întreaga Europă. Dar ambiția de a fi rege a fost mai puternică și ascultînd și de cererile sfetnicilor săi, a trimis pe Jeronim Laski la Poartă, în ianuarie 1528, care încheie tratatul de ajutorare turco-ungar la cîteva luni după eșuarea tratatelor turco-habsburgice.

⁶ G. Stökl, *Kaiser Ferdinand I, in Gestalten zur Geschichte Österreich, Innsbruck-München, 1962*, p. 137.

de Ungaria. Prima și cea mai însemnată acțiune în această privință din care aveau să decurgă toate celelalte a fost tratatul încheiat între sultan și Zapolya la 27 ianuarie 1528, care a asigurat pretendentului facțiunii „naționale” ungare sprijinul otoman în schimbul supunerii sale, recunoașterea materială a acestei dependențe fiind făcută printr-un tribut în formă de danii⁷.

Noua situație internațională creată de acest tratat a făcut posibilă la scurt interval răsturnarea situației în Ungaria.

Încă de la începutul conflictului dintre Ferdinand și Zapolya, fiecare dintre aceștia a încercat să-și asigure sprijinul Țării Românești și a Moldovei. Dar Petru, abia înscăunat în domnie la sfârșitul anului 1527 și dorind să-și consolideze tronul nu s-a pronunțat definitiv pentru nici una din părțile solicitante⁸. A înclinat totuși spre Zapolya care era susținut de turci și constituia pentru început o legătură mai puțin primejdioasă; nici victoriile lui Ferdinand în anul 1528 și izgonirea temporară a lui Zapolya din Ungaria nu l-au hotărât pe domnul Moldovei să se îndrepte spre Hal-sburgi. Revenirea lui Zapolya, cu ajutor turcesc⁹ și făgăduiala acestuia de a-i confirma stăpînirile din Transilvania, l-au determinat pe Răș să se angajeze în lupta contra ferdinandistilor¹⁰.

În 1529 nu mult timp după ce Petru Răș la porunca lui Soliman, ataca și înfrîngea în Transilvania oștirile adeptilor lui Ferdinand¹¹, sultanul se îndrepta spre Viena care vedea pentru prima dată sub zidurile sale pe asediatorii otomani. Prima victorie a Habsburgilor din Ungaria a fost așadar de scurtă durată¹².

Hotărîrea lui Răș de a colabora în această perioadă cu Zapolya era motivată nu numai de porunca lui Soliman, dar și de participarea Poloniei contra Habsburgilor pe baza bunelor lor raporturi cu Poarta, ca și slăbiciunea materială a regelui roman ce nu avea suficiente fonduri pentru susținerea cauzei sale în Transilvania.

Intervenind în Transilvania împotriva lui Ferdinand, Petru Răș s-a integrat în planurile sultanului Soliman, dar în același timp el a urmărit o politică proprie. Conștient de însemnătatea deosebită a acestei provincii în raporturile de forță în Europa centrală și sud-estică el și-a extins simțitor

⁷ Pentru tratatul încheiat între Zapolya și Soliman ca și negocierile prealabile purtate de polonul Jeronim Laski cu reprezentanții sultanului, v. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II 1, p. 36-36.

⁸ Ferdinand trimite într-o primă solie pe Georg Reichstorffer la domnul Moldovei, urmat de Ioan Cheh trimisul lui Zapolya.

⁹ A. Balcar, *Darstellung der Kämpfe Ferdinands I mit den Osmanen unter Berücksichtigung gleichzeitiger Ereignisse in der Moldau*, în „Programm des griech-orient. Gymnasiums in Suczava”, 1871, p. 9. „Die Unterhandlungen führten endlich dahin, dass sultan Soliman II am 27 Jänner 1528 in einer feierlichen Audienz das Schutz- und Trutzbündnis mit Ioan Zapolya abgeschlossen und ihm den Königstitel von Ungarn für das Versprechen einer jährlichen Gesandtschaft mit freiwilligen Geschenken verliehen hatte”.

¹⁰ Aceste cetăți erau Cetatea de Baltă cu domeniul ei și Ciccul cu 60 de sate, amb le stăpînite și mai înainte de domnia Moldovei, apoi Ungurașul cu un întins ținut de 34 de sate, Bistrița cu 23 de sate și Valea Rodnei cu 23 de sate, cu mine de aur și de argint, toate posesiuni de mare importanță economică; v. *Istoria României*, București, vol. II, p. 635.

¹¹ I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rares, Fürst von Moldau (1527-1538)*, Wien, 1908, p. 36, 39.

¹² Pentru noua ofensivă otomană și asediul Vienei în 1529 v. W. Stürminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens, 1529 und 1683*, Graz, Köln, 1955, 420 p.

stăpînirile dincolo de Carpați (patru centre militare însemnate cu întinsele lor domenii), consolidînd astfel influența Moldovei în viața acesteia. „Loialitatea” lui Petru Rareș față de puterea otomană în această etapă, nu a fost decît orientarea adoptată de domn pentru a-și realiza propriile sale țeluri.

În același timp domnul Moldovei a reușit pentru un timp să controleze politica externă a Țării Românești unde una din fiicele sale, Ana, era căsătorită cu voievodul Vlad Înecatul¹³.

Avînd astfel asigurată poziția sa în Transilvania și în Țara Românească, Petru Rareș și-a orientat atenția spre Polonia, în nădejdea rezolvării în favoarea Moldovei a problemei Pocuției, obiect de litigiu între cele 2 țări de un veac și jumătate. Petru dorea să redobîndească de la Polonia (cu care încheiase și un nou tratat în 1528) teritoriul contestat¹⁴. Dar cum tratativele nu se finalizau în direcția dorită de Petru, în anii 1530-31 el a pătruns în Pocuția obținînd unele succese militare. Tot pentru a-și pregăti victoria împotriva Poloniei, domnul Moldovei trimisese încă din 1529 o solie la țarul Vasile al Moscovei rămînînd cu acesta în legătură diplomatică pînă aproape de sfîrșitul domniei sale și a căutat atragerea populației creștine ortodoxe din Polonia, de partea sa¹⁵. Primele succese militare ale lui Petru Rareș împotriva regatului vecin obținute în acești ani s-au adăugat consolidării poziției sale din Țara Românească și Transilvania, însemnînd epoca de apogeu din domnia lui. Fără a avea toate calitățile tatălui său, Ștefan cel Mare, lipsindu-i în primul rînd „răbdarea diplomatică”, Petru Rareș a reușit totuși într-un interval scurt să urce Moldova pe o nouă treaptă a prestigiului internațional. Acest moment maxim din domnia sa a însemnat un precedent important nu numai pentru încercarea de unificare a țărilor române dar și pentru constanta luptă a Moldovei de a se alia cu forțele antiotomane.

Dar redeschiderea vechiului conflict cu Polonia pentru Pocuția¹⁶ și înfrîngerea neașteptată a domnului Moldovei la Obertyn (august 1531)¹⁷ a fost începutul unei noi orientări în politica externă a Moldovei care din etapă în etapă avea să ducă la deznodămîntul din 1538.

Într-adevăr, în gruparea forțelor din Europa răsăriteană, Polonia se afla mai aproape de interesele otomane decît de cele ale Habsburgilor. După ce l-a găzduit pe Ioan Zapolya cînd, izgonit de trupele lui Ferdinand

¹³ Despre căsătoria lui Vlad Înecatul cu Ana, fiica lui Petru Rareș, în instrucțiunile solului polon la Poartă Jacob Wilanowski în octombrie 1531, v. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XI, p. 32.

¹⁴ „Le bourgrave de Hotin et celui de Cernăuți, qui commandaient à la frontière, conclurent le 3 décembre un traité avec la Pologne qui sur la base d'une complète indépendance de la Moldavie ne faisait que renouveler les clauses habituelles; N. Iorga, *Polonais et Roumains, Relations politiques, économiques et culturelles*, București, 1925, p. 31.

¹⁵ În încercările sale de a crea un front anti otoman și de a rezolva conflictul cu Polonia, Petru a folosit cu dibăcie partida promoldoveană din acest regat, a trimis mai multe solii la Moscova și spre tătarii din Crimeea; v. P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, extras din volumul *În memoria lui Vasile Pîrvan*, București, 1931, 16 p.

¹⁶ Pentru redeschiderea conflictului între Moldova și Polonia în această epocă, v. I. Ursu, *op. cit.*, p. 73-101; N. Iorga, *Relațiile Moldovei cu Polonia, documente nouă. Petru Rareș și politica sa față de moldoveni*, în „Convorbiri literare”, XXV, 1901, p. 324-352, 381-419; I. Nistor, *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien* în „Archiv für österreichische Geschichte”, vol. 101, Wien, p. 1-183, etc.

¹⁷ I. Ursu, *op. cit.*, p. 73 **www.dacoromanica.ro**

fusese nevoit să părăsească Ungaria, Polonia i-a oferit nu numai sprijin diplomatic la Poartă, tratatul turco-ungar fiind mijlocit de foarte abilul diplomat polonez, Jeronim Laski, dar și concurs militar pentru recucerirea teritoriului pierdut¹⁸. Ținând seama de conjunctura politică din spațiul carpato-dunărean, Imperiul otoman nu dorea un conflict diplomatic sau militar între Moldova și Polonia, cu atât mai mult cu cât cel dintre Ferdinand și Zapolya nu se terminase încă iar Soliman avea tot interesul ca Petru Rareș să-și păstreze forțele pentru continuarea războiului cu Habsburgii. De aceea sultanul a căutat rezolvarea litigiului între Rareș și Sigismund pe cale diplomatică, trimițându-l aici în 1532 pe unul din sfetnicii săi apropiați venețianul renegat, Aloisio Gritti, dar care a folosit acest prilej pentru a încerca realizarea propriilor interese în dauna Moldovei¹⁹.

Alte evenimente aveau să precipite în anii următori schimbarea de direcție a politicii externe moldovene și să adauge acestui factor indirect de conflict cu Poarta, unul direct. Prilejul agravării a fost oferit de politica lui Soliman de înăsprire a dominației otomane în spațiul carpato-dunărean.

Ofensiva otomană din 1529 reînnoită în 1532 dacă nu a reușit să înfrângă în teritoriul ereditar puterea habsburgică, i-a îngrădit simțitor acțiunea în Ungaria. Trecerea lui Soliman prin această țară a fost marcată de o accentuare a stăpînirii sale aici; el a lăsat la Buda o garnizoană otomană de 3 000 de soldați iar mai târziu a poruncit înlocuirea ofițerilor și soldaților unguri cu turci²⁰. Cu supravegherea aplicării hotărîrilor sultanului la Buda fusese însărcinat Gritti, căruia îi era rezervat un rol decisiv în evenimentele politice din spațiul nostru în anii următori. Sfetnicului său, i-a încredințat Soliman misiunea de a consolida dominația otomană asupra celor trei țări române. Căci tratatul de pace încheiat în vara anului 1533 între Imperiile Habsburgic și Otoman²¹, care confirma situația de fapt creată de evoluția militară, lăsînd Habsburgilor doar o fișie îngustă din teritoriul ungar. Acum și la protecția acestei îndepărtări a influenței habsburgice, Poarta s-a străduit să-și consolideze mult controlul asupra țărilor române. Agentul și, în același timp, simbolul acestei înăsprii avea să fie același Gritti ale cărei ambiții personale, desfășurate în cadrul acțiunii otomane, se întindeau asupra celor trei țări române²².

Faptul care a contribuit hotărîtor la trecerea lui Rareș în tabăra habsburgilor a fost tocmai acțiunea lui Gritti din 1534, trimis de Soliman pentru a negocia cu imperialii aplicarea păcii semnate cu un an mai devreme. Așteptat cu nerăbdare de Ferdinand care se întemeia pe convorbirile secrete ale trimișilor săi la Constantinopol cu Gritti prin care nădăjduia să obțină un șir de rectificări de graniță, misiunea emisarului

¹⁸ Ig. A. Fessler, *op. cit.*, p. 433.

¹⁹ A. Gritti plănuia izgonirea lui Rareș din Moldova cu ajutorul polonilor; v. I. Ursu, *op. cit.*, p. 89, nota 37.

²⁰ H. Kretschmayr, *Ludovico Gritti, Etne Monographie*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, vol. 83, 1896, Wien, p. 44, nota 1.

²¹ C. D. Schepper, (dit Schepperus), *Missions diplomatiques de Schepper ambassadeur de Christiern II, de Charles V, de Ferdinand I et de Marie reine-gouvernante des Pays-Bas, de 1523—1555* (Gand), 1856.

²² În legătură cu misiunea lui Gritti, v. H. Kretschmayr, *op. cit.* p. 47—82; ultima misiune a lui Gritti în teritoriul nostru a fost de curînd reluată de A. Decei în *Două documente turcești privilegiate la Aloisio Gritti*, *www.dacoromanica.ro*, 1974, p. 101—160.

sultanului era urmărită cu mare îngrijorare în cele trei țări române, unde semnificația ei reală nu era ignorată. Factorii politici din Țara Românească, Moldova și Transilvania ca și din Ungaria, înțelegeau prea bine că sosirea lui Gritti, însoțit de o puternică suită formată din aproximativ 2 000 ostași turci nu putea decât să aducă o nouă agravare a dominației otomane. În fața primejdiei comune, cele trei țări se apropie și acționează împreună, eventualitate de care se temea în cel mai înalt grad sultanul. Într-adevăr, potrivit unei mărturii contemporane tocmai posibilitatea unei rezistențe solidare a celor trei țări române l-a îngrijorat mereu pe Soliman : „Dar Soliman se temea, nu cumva, voind a ocupa sau Transilvania, sau Țara Românească sau Moldova, să se unească toate aceste trei țări și să-l covoărășască fie prin cursele lor, fie prin forța lor, lucru ce de asemenea era de crezut”²³. În împrejurările cunoscute, Gritti este ucis la Mediaș (septembrie 1534) iar cei doi fii ai săi, expediați domnului Moldovei, au avut aceeași soartă.

Uciderea lui Gritti și zădărnicierea programului sultanului în raport cu țările române l-a silit, firește, pe Rareș să-și reconsidere decisiv politica externă. Deși domnul Moldovei s-a grăbit să dea explicații lui Soliman, angajat acum într-un lung și greu război cu Persia, prin scrisori trimise în îndepărtatele meleaguri unde se afla sultanul²⁴, el nu a întârziat să-și pregătească noile alianțe. Apăsătorul tribut solicitat de Poartă domnului Moldovei, atitudinea refractară a sultanului în problema Pocuției, aprobarea tacită a lui Soliman pentru planurile lui Gritti față de tronul său, sînt tot atîtea motive (ca și speranța nemărturisită a lui Rareș într-o eventuală reluare a cetăților dunărene pierdute cîteva decenii în urmă) care l-au determinat pe domnul Moldovei să pornească pe drumul colaborării cu Ferdinand.

Contrar părerii unor istorici care nu au considerat necesară schimbarea orientării făcută de Rareș, se poate spune că el nu este primul domnitor moldovean care, la solicitările habsburgilor și din anumite necesități politice sau militare au încercat o astfel de colaborare. Căci din timpul lui Ștefan cel Mare ni s-au păstrat mai multe scrisori care vorbesc de încercarea Habsburgilor (în acel moment împărat era Maximilian I) de a-și crea alianțe în răsăritul Europei prin atragerea în primul rînd a Moldovei în politica lor din Ungaria și față de Poartă. S-a inaugurat astfel noua direcție a politicii răsăritene a casei de Habsburg care s-a manifestat constant în veacul al XVI-lea²⁵. Revenind la Petru Rareș, la 4 aprilie 1534, după negocieri prelungite în care orașele săsești au jucat un rol însemnat s-a încheiat tratatul secret de alianță între Petru Rareș și Ferdinand de Habsburg recunoscut de cel dintîi ca rege al Ungariei. Tratatul ca și actele legate de el asigurau lui Petru Rareș toate pozițiile dobîndite anterior în Transilvania prin negocierile cu Zapolya și consacra de fapt alianța antioto-

²³ A. Verancics, *Expeditio Solimani in Moldaviam*, în „Tezaur de Monumente istorice”, t. III, București, 1864, p. 152.

²⁴ Informația referitoare la solia lui Rareș trimisă la Bagdad unde se afla sultanul, la A. Gevay, *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI—XVII Jahrhundert*, vol. III, Wien, 1838, p. 11.

²⁵ Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului — poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea*, Bel., 1969, p. 537.

mană dintre Habsburgi și Moldova care se angaja să participe cu toată forța ei militară la acțiunile lui Ferdinand contra turcilor ²⁶.

Momentul părea deosebit de prielnic pentru înjghebarea unei largi coaliții antiotomane în realizarea căreia Petru își puna mari speranțe. Prins în conflictul cu Persia dinastiei Sefevizilor care, de curind instaurată, dăduse vechiului stat persan o nouă vigoare, Soliman nu se putea angaja concomitent într-un război de mare anvergură în Europa. Timp de câțiva ani, această situație a dat un răgaz țărilor europene; ca și în trecut aceste diversiuni orientale care veneau din răsărit, din Asia Mică și din Persia, erau urmărite cu cel mai mare interes de puterile ostile Porții, inclusiv țările române, ai căror domni, bine informați, foloseau prilejurile favorabile create de angajarea în răsărit a puterii militare a otomanilor ²⁷. În corespondența sa cu Ferdinand, din acești ani, Rareș a cântat să-l convingă pe acesta de necesitatea folosirii unui moment așa de favorabil: „căci, niciodată — transmite Rareș regelui german — n-a avut Maiestatea Sa un prilej... ca acum întrucît împăratul Turcilor a fost înfrînt în citeva rînduri de regele Persilor...” ²⁸.

Chiar și Zapolya, cu care domnul Moldovei a păstrat relațiile diplomatice și după încheierea tratatului cu Ferdinand, era înclinat acum spre o acțiune antiotomană, în primul rînd de teama răzbunării lui Soliman pentru moartea lui Gritti, iar aliații obișnuiți ai Porții, tătarii, erau prea dezbinați ca să reacționeze la aceste acțiuni, în timp ce polonezii erau reținuți de conflictul lor cu Moscova.

Anii 1536 și 1537 s-au caracterizat prin încercările de a înjgheba coaliția antiotomană. Petru Rareș și-a intensificat eforturile diplomatice în această privință. După ce căzuse de acord cu emisarul lui Carol V cu privire la acțiunea împotriva turcilor, la care își anunțaseră adeziunea și căpeteniile bisericii sîrbe, domnul Moldovei a intrat în legături directe cu împăratul Carol solicitîndu-i sprijinul militar și pecuniar încă din septembrie 1537 ²⁹. La rîndu-i împăratul s-a străduit să se realizeze concilierea între Ferdinand și Zapolya, condiție esențială pentru reușita oricărei acțiuni antiotomane.

În același timp, Ferdinand a încercat cu perseverență să obțină încheierea unui armistițiu între Polonia și Moldova pentru a-l degaja pe noul său aliat de un conflict care îi absorbea o mare parte din forțe ³⁰.

Este de amintit faptul că în această perioadă și Soliman a făcut o încercare diplomatică de a-l readuce pe Rareș pe făgașul politicii otomane oferindu-i în schimbul participării sale cu 6 000 de ostași la un război în țările ereditare austriece, iertarea pentru moartea lui Gritti și rezolvarea

²⁶ Textul tratatului din 4 aprilie 1535, în Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, p. 91-94; v. și celelalte documente decurgînd din acesta în paginile următoare.

²⁷ Pentru locul diversiunii persane în politica antiotomană a puterilor europene în secolele XV-XVI, v. lucrarea mai recentă a Barbarei von Palombini, *Bildniswerben Abendl ndischer M chte um Persien 1453-1680*, Wiesbaden, 1968.

²⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/1, p. 96.

²⁹ Al. Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orient l  a lui Carol Quintul*, in „Analele Academiei Române”, Mem. sec iei istorice, seria III, t. XVII (1933-1936); Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor c l se din arhivele din Simancas*, București, 1940.

favorabilă a problemei Pocuției³¹. Dar domnul Moldovei refuză fiind convins că venise momentul pentru realizarea cruciadei antiotomane.

Închegarea „Ligii sfinte” desăvârșită la începutul anului 1538, urmată de încheierea unui armistițiu pe zece ani între Franța și Imperiul habsburgic (Nisa, 18 iunie 1538), care lăsa libere forțele militare ale statelor controlate de Habsburgi deschidea în sfârșit calea acțiunii antiotomane. Ultimul obstacol — și nu cel mai neînsemnat — fusese înlăturat odată cu încheierea păcii de la Oradea la 24 februarie 1538. Compromisul pe care Ferdinand s-a resemnat să-l facă la insistențele fratelui său Carol V prevedea revenirea Ungariei la Habsburgi, adică lui Ferdinand, după dispariția lui Zapolya³².

Din punct de vedere al Porții, pacea de la Oradea dădea o mare greutate pregătirilor coaliției europene. Tratatul între Ferdinand și Zapolya reactualiza primejdia integrării regatului ungar în sistemul politic și militar habsburgic, primejdie extrem de gravă pe care Soliman o combătuse cu hotărâre în anii 1526—1532 prin campaniile pe care le-a dus în Ungaria și sub zidurile Vienei. Tratatul de la Oradea care era o alianță antiotomană implicită și explicită dădea o însemnătate deosebită eforturilor anterioare ale puterilor europene de a înjheba o coaliție antiturcă, însemnând și desprinderea Ungariei din ascultarea Porții și atragerea ei în sfera de influență a Habsburgilor; pacea de la Oradea anula așadar tratatul încheiat zece ani mai devreme între Soliman și Zapolya.

Cu riscul de a vedea grav amenințată poziția Porții în Europa centrală și răsăriteană, sultanul trebuia să riposteze acum acestei încercări.

Dintre toate forțele angajate în coaliția antiotomană, Soliman a ales ca primă țintă a campaniei sale Moldova, pe care o socotea veriga cea mai slabă din sistemul de forțe ostile Porții. Conflictelor ascuțite între Petru Rareș și boierime care apelau la sultan pentru a-i scăpa de un domn autoritar, faptul că și în Țara Românească în acel moment se afla un domn supus Porții, la care se adăuga războiul cu Polonia, care și ea l-a îndemnat pe Soliman la acțiune împotriva Moldovei l-au determinat pe sultan să încerce în această direcție destrămarea coaliției europene, într-o vreme cînd ea nu era suficient de pregătită pentru a declanșa o acțiune militară de mari proporții. Această imposibilitate de a crea o mare coaliție militară și politică din partea statelor europene, capabilă să reziste agresiunii otomane a lipsit Moldova de un ajutor efectiv, fiind unul din factorii principali care au dus la pierderea independenței economice și politice a Moldovei în anul 1538³³.

Importanța pe care sultanul a acordat-o atît necesității destrămării coaliției antiotomane cît și înfrîngerii rezistenței Moldovei se poate vedea și în felul în care s-a desfășurat ea: la 9 iulie 1538, Soliman al

³⁰ Intervențiile repetate ale lui Ferdinand la curtea polonă, v. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II 1, p. 119, 120, 121, 124, 126, 133—135, 143—144, 146, 168 etc.; vol. II/4, p. 127; vol. XI, p. 35; A. Veress, *op. cit.*, p. 270, 271, 272; v. pentru ultimile intervenții ale celor 2 regi ai Ungariei, Șt. Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei într-un izvor inedit*, în „Studii”, XXV, 1972, 2, p. 225—240.

³¹ M. Holban, *Căldorii străni despre Țările Române*, vol. I, Lucurești, 1968, p. 376—377; N. Iorga, *Relațiile Moldovei cu Polonia, documente nouă...* p. 392.

³² J. Höchsmann, *Siebenbürgische Geschichte im Zeitalter der Reformation*, în: „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, N. F. 1908, vol. 36, p. 163—171.

II-lea pornea din Istanbul în fruntea unei mari armate ale cărei efective au fost evaluate de unii contemporani, desigur cu exagerare, la 150.000 de oameni. După șase săptămâni, oastea otomană, căreia i se adăugaseră trupe auxiliare muntene, pătrundea în Moldova. La ordinul sultanului țara fusese invadată și de tătari, în vreme ce, dinspre nord, polonii încunostiințați de sultan asupra începerii campaniei în Moldova pe care o așteptaseră și chiar i-o solicitaseră cu mult timp înainte, se pun și ei în mișcare, împotriva lui Rareș.

După înfringerea tătarilor la Ștefănești, domnul Moldovei s-a îndreptat împotriva polonilor, în intenția însă de a încheia cît mai grabnic pacea cu ei. Grație intervențiilor diplomatice paralele ale lui Ferdinand de Habsburg și ale lui Ioan Zapolya pacea moldo-polonă s-a încheiat la începutul lunii septembrie, în condițiile impuse de regele Sigismund. Hotărit chiar și după ocuparea și arderea Iașilor de către Soliman, să reziste invaziei otomane, printr-un război de uzură, în cadrul căruia putea contrabalansa superioritatea numerică a oștirii turcești, domnul Rareș a aflat, în drum spre Suceava că boierimea a trecut în tabăra adversarului său. În imposibilitatea de a continua rezistența, Petru Rareș și-a căutat salvarea în fugă.

În acest timp Soliman a instaurat la Suceava un nou domn, în persoana lui Ștefan Lăcustă, descendent al lui Ștefan cel Mare, crescut însă la curtea sultanului. O garnizoană otomană lăsată de Soliman în Suceava, avea să asigure stabilitatea noii domnii, împreună cu unitățile turcești așezate în raialele constituite în sudul Moldovei din teritoriile smulse țării în urma acestei campanii victorioase.

Campania lui Soliman îndreptată împotriva lui Petru Rareș a grăbit destrămarea coaliției antiotomane pe care lumea europeană încercase s-o organizeze; înfringerea flotei aliate la Prevesa la 28 septembrie 1538, de către cea turcă condusă de Chairaddin Barbarossa a determinat pe unul din participanți la „Liga sfîntă”, Veneția, să încheie un nou armistițiu cu Poarta; practic, acțiunile europene pentru anul 1539 nu mai au loc ³⁴. Mai mult, la 21 octombrie 1540 „Liga sfîntă” încheie cu Imperiul otoman un tratat de pace care cuprindea nu numai noi cedări teritoriale în sudul Europei ci și acordarea unor mari sume bănești.

Căderea Moldovei a grăbit reîntoarcerea lui Zapolya spre turci; el și-a dat seama că nu putea rezista singur în fața acestora și ca o primă măsură plătește sultanului un tribut anual sporit. Deși a încercat o alianță cu Habsburgii, Zapolya a fost nevoit să se supună din nou imperiului otoman, nu numai pentru că nu primise ajutor de la noii săi aliați, dar mai ales din cauza căderii Moldovei; căci dacă Transilvania îi era necesară lui Petru Rareș pentru ca avînd-o de partea sa să poată duce o politică activă la celelalte granițe, tot atît de necesară era Moldova Transilvaniei pentru apărarea ei ³⁵.

Campania lui Soliman a contribuit astfel și la ruperea tratatului de la Oradea; re izbucnirea războiului dintre cele două partide a constituit un bun prilej pentru Soliman de a interveni din nou aici. Susținînd

³⁴ M. Guboglu, *Inscripția sultanului Soliman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, în „Studii”, IX, 1956, nr. 2—3, p. 111.

³⁵ B. v. Palombini, *op. cit.*, p. 10.

ca rege al Ungariei pe urmașul lui Zapolya, Ioan Sigismund, contra lui Ferdinand, sultanul a declanșat un lung război care a zdruncinat Ungaria aproape 7 ani. Cucerirea Budei la 29 august 1541 și transformarea Ungariei centrale în pașalic cu Buda ca reședință, a tăiat posibilitățile de comunicare ale Habsburgilor cu Transilvania și Moldova, mărinz pericoul unei imixțiuni turcești în apusul Europei.

Prin campania din 1538, Soliman a încheiat acțiunea începută de el în 1526, aceea de a împiedica formarea pentru foarte mult timp a uniunii habsburgo-ungare și de a consolida poziția Imperiului otoman în centrul Europei.

Căderea Moldovei a permis Porții în același timp să-și asigure și să întărească controlul asupra Țării Românești. Cum și Transilvania a intrat sub suzeranitatea Porții cele trei țări române se află într-o fază nouă a istoriei lor.

În această conjunctură politică, Petru Rareș a fost readus în scaun în (1541) cu ajutor otoman, după ce acceptă: mărirea tributului la 12 000 galbeni, existența garnizoanei turcești la Suceava, trimiterea fiului său Ilieș la Poartă ca ostatec, și recunoașterea pierderilor teritoriale suferite în 1538. Deși numirea sa cu ajutor turcesc, a însemnat un mare sacrificiu material și de prestigiu pentru Moldova, Petru Rareș a considerat noua domnie o continuare firească a primei, atât din punct de vedere intern cât și extern. Domnul Moldovei a participat la două campanii anti-habsburgice în Transilvania în 1541 și 1542, pentru instaurarea lui Ioan Sigismund, urmașul lui Zapolya. Dar ca și în anul 1529 Petru a mers pe această direcție în speranța redobîndirii teritoriilor și cetăților pierdute în 1538. Și față de Polonia Petru Rareș a încercat revenirea la situația anterioară anului 1538 și tratatului semnat atunci, anulînd toate actele lui Ștefan Lăcustă. Dar elementul care arată clar dorința lui Rareș de luptă antiotomană l-a constituit participarea Moldovei la noua campanie din 1542 organizată de Habsburgi, pentru eliberarea Budei.

La această acțiune militară mai largă își dăduseră asentimentul de participare și principii Imperiului în urma hotărîrilor Reichstag-ului de la Speyer. Deși în campania din 1538 Petru Rareș nu primise ajutorul sperat nici de la Ferdinand și nici de la Carol, totuși în momentul cînd s-a ivit un nou prilej de acțiune a acceptat colaborarea cu Habsburgii ³⁵. Astfel la 15 martie 1542 Petru Rareș a semnat cu Joachim de Brandenburg, conducătorul desemnat de Ferdinand pentru noua campanie, un tratat secret prin care domnul Moldovei pune la dispoziția coaliției trupe, un împrumut de 200.000 de florini și informații despre mișcările armatei otomane ³⁷. Dar tergiversările diplomatice, proasta organizare a trupelor și incapacitatea lui Joachim de Brandenburg de a conduce acțiunea au adus eșecul campaniei, cu toate forțele numeroase de care dispuneau creștinii; ele au fost nevoite să se retragă iar Petru Rareș și-a îngropat definitiv visul de libertate.

³⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 638.

³⁶ R. Ciocan, *Habsburgii în Transilvania în vremea lui Carol Quintul*, București, 1945, p. 142.

În cei 16 ani cît au însumat domnia lui Petru Rareș, acest demn urmaș al lui Ștefan cel Mare a încercat în multe privințe atît în politica internă cît și în cea externă să continue activitatea tatălui său, încercînd să mențină Moldova la rangul la care o adusese Ștefan cel Mare. Petru Rareș este unul dintre puținii domnitori ai secolului al XVI-lea care au luptat pentru menținerea independenței țării și care prin acțiunile sale a îndepărtat pericolul transformării Moldovei în pașalic³⁸. Insuccesul său s-a datorat mai puțin lui, cît în primul rînd trădării boierilor și conjuncturii internaționale nefavorabile. De asemenea, Petru Rareș este unul dintre acei domnitori care prin încercarea de apropiere a tuturor românilor din cele trei țări a pus una din pietrele de temelie pentru acțiunea lui Mihai de la sfîrșitul aceluia secol.

LES RAPPORTS INTERNATIONAUX DE LA MOLDAVIE SOUS LE RÈGNE DE PETRU RAREȘ

RÉSUMÉ

Pendant les 16 années de son règne, Petru Rareș a essayé aussi bien dans la politique intérieure que dans celle extérieure de continuer l'activité d'Etienne le Grand. Ce fut l'un des rares princes du XVIe siècle à avoir combattu pour maintenir l'indépendance du pays et à avoir par ses actions, écarté le danger de la transformation de celui-ci en pachalyk.

Dans sa lutte, Petru Rareș a tenté un nouveau système d'alliance avec les Habsbourg qui, ayant ajouté les couronnes de la Hongrie et de la Bohême à leurs territoires héréditaires, étaient devenus les principaux promoteurs de la politique antiottomane au centre et à l'est de l'Europe. Cette collaboration se matérialisa dans le traité secret du 4 avril 1535 et l'entente secrète de 1543.

Petru Rareș collabore également avec Jean Zapolya, l'un des deux rois de Hongrie et il tenta de résoudre le conflit avec la Pologne en sa faveur ; il chercha à élargir son horizon diplomatique par l'envoi d'une ambassade chez le tsar de Moscou. En outre, de par l'immixtion en Valachie et l'extension territoriale en Transylvanie, Petru Rareș fut l'un des précurseurs de Michel le Brave sur le plan de l'unification des trois Etats roumains.

³⁷ C. C. Giurăscu, *Istoria românilor*, vol. III/2, București, 1937, p. 174 ; N. Iorga, *Relațiile Moldovei cu Polonia* ... p. 413 ; Hurmuzaki, vol. II/1, p. 244—245 ; pentru punctele tratatului semnat de Petru Rareș cu Joachim de Brandenburg, v. *Tesaur de monumente istorice* ... vol. III, p. 13—14.

³⁸ Pericolul reprezentat de domnia lui Soliman pentru transformarea Moldovei și Țării Românești în pașaliceri a contribuit în mod substanțial la încercările domnilor de a colabora cu Habsburgii și de a acționa în comun cu Transilvania ; v. *Călători străini*, București, vol. I, p. 175—180, Hurmuzaki, *Supliment II/1*, p. 139—141 ; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, Vălenii de Munte, 1932, p. 25—27.

DESPRE LOCUL ȘI ROLUL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN VIAȚA POLITICĂ A ROMÂNIEI VĂZUTE DE UN DIPLOMAT STRĂIN (1933)

DE

IONEL GAL și MARIN FLORESCU

Crearea, în urmă cu peste 55 de ani, a Partidului Comunist Român, detașamentul revoluționar de avangardă al clasei noastre muncitoare se înscrie ca unul din momentele cruciale ale luptei revoluționare a proletariatului român, ale organizării sale politice, încununare a răspîndirii și însușirii ideologiei marxist-leniniste de către mișcarea muncitorească din România. Încă de la făurirea sa, Partidul Comunist s-a detașat în cadrul politic al țării ca o forță politică revoluționară, care prin întreaga sa ideologie, strategie și tactică era chemat de istorie să conducă lupta clasei muncitoare, a maselor largi de oameni ai muncii la răsturnarea, prin luptă revoluționară, a societății burgheze și edificarea pe pămîntul României a societății socialiste. Desfășurîndu-și activitatea de la crearea sa, în mai 1921 și pînă în 1924 în mod legal, partidul comunist al clasei muncitoare s-a impus ca o forță politică capabilă să mobilizeze proletariatul, masele largi populare, forțele democratice la lupta împotriva regimului burghezo-moșieresc. În pofida măsurilor represive întreprinse de organele siguranței statului burghezo-moșieresc, îmbinînd cu suplețe tactica activității legale cu cea ilegală, partidul comunist a reușit permanent să-și sporească rîndurile, să se întărească din punct de vedere politico-ideologic și să-și diversifice formele organizatorice. Acționînd prin intermediul a numeroase organizații legale de masă, create, conduse sau influențate de comuniști, Partidul Comunist a reușit să-și sporească din ce în ce mai mult influența în rîndurile clasei muncitoare, a țărănimii sărace și a intelectualității, izbutind să organizeze acțiuni revoluționare de mare amploare, culminînd cu luptele ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie — februarie 1933, evenimente cu un larg ecou intern și internațional. Era prima manifestare deschisă, de mare amploare a clasei muncitoare, în perioada în care norii negrii ai fascismului deveneau tot mai grei prin instaurarea la putere în Germania a lui Hitler. De aceea, Partidul Comunist Român, proletariatul din țara noastră, organizațiile sale de masă legale, create, conduse sau influențate de partid, organizațiile revoluționare de tineret, syndicatele revoluționare și alte organizații democratice, au stat, mai cu seamă după marile bătălii de clasă din ianuarie-februarie 1933, în atenția opiniei publice interne și internaționale.

Cu interes deosebit era urmărită activitatea P.C.R. și a organizațiilor sale de masă și de către diplomații străini acreditați în România, care în calitate de observatori ai vieții politice din țara noastră, apreciau, în rapoartele trimise către Ministerele de Externe ale țărilor lor, fenomenele politice și evenimentele, precum și rolul jucat de forțele politice angrenate în organizarea și conducerea acestora. Așa, de pildă, ministrul Angliei la București, Michael Palairt, în raportul pe anul 1933 trimis la Ministerul de Externe Englez (Foreign Office) face o serie de aprecieri interesante cu privire la procesul revoluționar complex desfășurat în România anului 1933. Diplomatul englez, urmărind îndeaproape evoluția mișcării revoluționare, a Partidului Comunist Român, în contextul complexului proces al mișcării comuniste și muncitorești din Europa, sesizează saltul calitativ pe care-l înregistrează în activitatea sa, Partidul Comunist Român, ca urmare a documentelor fundamentale dezbătute și adoptate la Congresul al V-lea ținut în decembrie 1931, a definirii și stabilirii etapei revoluționare în fața căreia se afla România acelei perioade. Urmărind „îndeaproape liniile stabilite de Congresul al V-lea” — după cum apreciază diplomatul englez, — *se poate afirma cu siguranță că Partidul Comunist Român este — în 1933 — n.n. — un factor mai vital în situația politică a țării decât mai înainte*¹ — este vorba de perioada de dinainte de 1931 — n.n. —

După ce face câteva precizări în legătură cu sistemul organizatoric adoptat de partid, prin constituirea unui Birou politic și a unui Secretariat general, care transmiteau ordine și directive secretarilor celor nouă comitete regionale cu sediul în marile centre industriale și muncitorești ale țării ca București, Cluj, Craiova, Cernăuți, Constanța, Timișoara, Galați, Iași și Chișinău, ministrul englez precizează în raportul său că „progresul făcut în anul 1933 de către Partidul Comunist pentru atingerea scopului său a fost demonstrat în mod public cu prilejul evenimentelor din ianuarie și februarie din acest an, în special în zona petrolieră Ploiești și la București, la Atelierele căilor ferate Grivița”².

Deosebit de interesante sînt concluziile formulate în raport în legătură cu organizarea, desfășurarea, semnificațiile și implicațiile politice ale marilor bătălii revoluționare desfășurate de proletariatul român în ianuarie — februarie 1933. „Este important de notat — preciza autorul raportului — următoarele puncte în legătură cu acestea” — grevele din 1933 — n.n. — :

- a) ele au fost puse la cale direct de Partidul Comunist Român;
- b) ele au avut caracterul unei încercări de mobilizare cu scopul de a testa starea de pregătire a comuniștilor de trecere la acțiune directă;

¹ *Raportul anual asupra României pe anul 1933* întocmit de ministrul Angliei la București, Michael Palairt și trimis la Ministerul de Externe Englez (Foreign Office) păstrat la Public Record Office, Londra, F.O. 371, vol 18447/760

² *Ibidem*

- c) făcînd bilanțul, deși autoritățile au suprimat aceste dezordini, ele au produs în rîndurile mișcării comuniste mai mult o încurajare decît o descurajare. Ele au verificat forța deja atinsă de mișcarea comunistă și au îndemnat pe membrii săi la eforturi;
- d) ele au oferit conducătorilor Partidului Comunist Român prețioase indicații în ceea ce privește direcțiile în care organizațiile de sub controlul lor aveau nevoie de întărire sau schimbare și învățămintele astfel obținute au fost fără îndoială aplicate”³.

Surprinzînd suplețea cu care Partidul Comunist îmbină activitatea legală cu cea ilegală, succesele obținute de acesta pe linia atragerii maselor de oameni ai muncii la lupta revoluționară deschisă pentru obținerea de revendicări economice și politice, rezultatele bune în direcția dezvoltării unui pronunțat spirit revoluționar deschis în rîndurile proletariatului dovedit din plin în timpul marilor bătălii de clasă din ianuarie — februarie 1933, diplomatul englez nota în raportul său : „Deși acțiunile publice ale comuniștilor din România au fost fără îndoială importante în anul pe care-l trecem în revistă, acțiunile clandestine ale Partidului Comunist Român au fost mai însemnate. Ele au dovedit că terenul a fost suficient de pregătît și că *simțul revoluționar a cuprins suficient România pentru o acțiune directă*. Participarea elementelor necomuniste la tulburările organizate în februarie 1933, a fost considerabilă și faptul că nu s-au obținut rezultate mai serioase s-a datorat mai mult ineficienței organelor comuniste de conducere decît lipsei de spirit revoluționar în mase”⁴.

Sesizînd pronunțatul conținut politic al luptelor muncitorimii din 1933, formele și metodele noi utilizate de partidul comunist în acțiunea de organizare și conducere a acestor mari bătălii de clasă, perspectivele și conținutul viitoarelor mișcări ale proletariatului român, permanentizarea și perfecționarea tuturor formelor organizatorice și politice verificate ca deosebit de eficiente în timpul grevelor de la Atelierele CFR, ministrul englez scria în raportul său : „Se poate aștepta ca grevele organizate de Partidul Comunist Român să-și schimbe natura lor esențială. Dacă pînă acum partidul a încurajat greve cu obiectivul imediat de a obține mai bune condiții de muncă pentru greviști, cele puse la cale în viitor vor avea fără îndoială un caracter politico-economic, principalul obiectiv fiind de a stînjiți guvernul și de a dezvolta printre greviști tendințele subversive, ostile tuturor forțelor legii și ordinii.

Pe lîngă aceasta, paralel cu organizarea //grupurilor de acțiune// în uzine, //celule de cartier// în cartierele învecinate vor forma propriile lor grupuri și brigăzi. Sarcina ultimelor, o dată greva începută, va fi de a organiza demonstrații în străzi, în afara uzinei unde are loc greva, atrăgînd astfel atenția poliției și trupelor asupra lor și distrăgînd-o de la lucrătorii asediați. Ei trebuie, de asemenea să asigure toată asistența pentru asediați (hrană, apă, arme și muniții). Se recomandă ca femeile

³ Ibidem

⁴ Ibidem

și copiii să fie recrutați în aceste grupuri și brigăzi de acțiune din afara uzinelor. Prima folosire experimentală a unor astfel de brigăzi de acțiune din afară și-a dovedit reușita la Atelierele Grivița în februarie 1933 ; ele au produs confuzie printre forțele asediatoare și au aminat acțiunea efectivă a autorităților ...”⁵.

După înăbușirea în sânge a luptelor din ianuarie — februarie 1933, a urmat un puternic val de represiuni îndreptat împotriva clasei muncitoare, a organizațiilor sale politice și profesionale și în primul rând a partidului comunist. „În 1933 — notează ministrul englez — poliția a fost sirguincioasă în eforturile sale contra comunismului, dar nu se poate spune cu adevărat că a obținut un succes apreciabil ... ; dezvoltarea sa — a P.C.R. — n.n. — atît numerică cît și influența sa — conchidea diplomatul străin —, au continuat”⁶.

Ieșit călit din punct de vedere politic și ideologic, cu un plus de experiență în organizarea unor mari bătălii de clasă, Partidul Comunist, deși lipsit de un număr însemnat de membri ai conducerii sale, aflați în temniță în urma reprimării grevelor din iarna lui 1933, a trecut la reorganizarea rîndurilor sale. Astfel, în iulie 1933, a avut loc Plenara lărgită a C.C. al P.C.R., în cadrul căreia s-au stabilit liniile tactice și strategice ale mișcării, s-au luat hotărîri în legătură cu intensificarea propagandei revoluționare în rîndul tuturor categoriilor de oameni ai muncii loviți puternic de criza economică din anii 1929 — 1933, în scopul atragerii și primirii lor în partidul comunist, al organizării de noi acțiuni revoluționare.

Referindu-se la acest eveniment important din viața partidului, diplomatul englez, raporta că, în cadrul plenarei, „s-au stabilit următoarele obiective :

a) să se reorganizeze Partidul Comunist Român în așa fel încît menținîndu-se caracterul său esențial secret, să exercite totuși o mai mare și o mai directă influență în masele revoluționare ;

b) să se mărească numărul membrilor Partidului Comunist Român și ai organizațiilor de sub conducerea sa prin admiterea elementelor ce au dovedit recent pregătirea lor pentru o acțiune directă ;

c) să se intensifice propaganda în toate direcțiile, în special printre acele pături ce au de suferit mai mult din cauza crizei economice ;

d) să se acționeze mai mult în ofensivă, atît politic cît și tactic”⁷.

În iulie 1933 partidul comunist avea peste 300 organizații de partid cu legături permanente în atelierele și depourile CFR, întreprinderi ale industriei metalurgice, întreprinderi ale transportului naval, fabrici textile, întreprinderi ale industriei alimentare ș.a.

Evidențiînd creșterea influenței partidului în rîndul maselor, strînsa lui legătură cu clasa muncitoare, în raport se sublinia că „deși din punct de vedere numeric Partidul Comunist Român nu a avut nici timpul, nici prilejul să se dezvolte mult în 1933 ... totuși se poate afirma că în mod global, în perioada pe care o trecem în revistă, influența Par-

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*

tidului Comunist Român a crescut serios printre elementele nemulțumite ale proletariatului și astfel s-a dovedit că liniile principale ale politicii stabilite la cel de al V-lea Congres au fost juste”.

După ce în prima parte a raportului său, diplomatul englez analizează câteva aspecte esențiale ale activității partidului comunist în perioada 1931—1933, în cea de-a doua parte sînt caracterizate, succint, principalele organizații politice și profesionale create, organizate sau influențate de partid. Așa, de pildă, referindu-se la organizația revoluționară a tineretului român, la principiile sale de organizare, ministrul englez, dovădindu-se și în acest domeniu foarte informat, raporta următoarele „Comsomolul român — U.T.C.R. — n.n. — este organizat pe aceleași baze ca și Partidul Comunist Român, cu Comitetul său Central, nouă comitete regionale, comitetele județene și orășenești și comitetele sau celule locale (cartier, uzine sau sate); dar nu are biroul său politic, Biroul politic al Partidului Comunist Român acționînd în același timp ca birou politic pentru acesta. Legătura între Partidul Comunist Român și Comsomolul român (U.T.C.R.) este făcută de către delegați, reciproc, în toate comitetele și celulele”⁸.

Printre primele organizații politice legale prin intermediul căreia partidul comunist s-a afirmat deschis în viața social-politică a țării, și-a exprimat poziția sa în legătură cu principalele probleme care frământau societatea românească, a antrenat la lupta revoluționară, pentru satisfacerea unor revendicări social-economice și politice, mase largi de oameni ai muncii de la orașe și sate, a fost Blocul Muncitoresc-Țărănesc, creat în toamna anului 1925.

Politica vădit antipopulară promovată de cercurile guvernamentale după marile bătălii muncitorești din ianuarie—februarie 1933, lupta fățișă împotriva forțelor revoluționare și democratice și-au găsit concretizarea în dizolvarea a o serie de organizații politice legale și ilegale create și conduse de P.C.R.

Referindu-se la scopul și activitatea desfășurată de B.M.Ț., diplomatul englez formula următoarea apreciere: „Acest bloc a existat pînă în decembrie 1933 ca organizație semi-legală cu scopul special de a strînge pe toți simpatizanții mișcării comuniste în jurul Partidului Comunist Român și al Comsomolului român, în vederea viitoarelor alegeri (comunale și generale). Cînd s-au interzis candidaților acestei organizații să se prezinte la alegerile generale din decembrie 1933, ea a fost transformată în grabă într-o nouă organizație numită „Liga muncii”, dar aceasta nu a avut timp să-și desfășoare propaganda sa și în consecință nu și-a asigurat nici un loc în parlament”⁹.

Un rol important în acțiunea de organizare și conducere a mișcării greviste a clasei noastre muncitoare, din perioada avîntului revoluționar din anii 1929—1933, culminînd cu marile bătălii revoluționare desfăș-

⁸ *Ibi dem*

⁹ *Ibidem*

șurate de proletariatul român în ianuarie — februarie 1933, l-au jucat sindicatele unitare, organizații revoluționare bazate pe principiul luptei de clasă și al internaționalismului proletar. Înființate în octombrie 1923, cu prilejul Conferinței sindicale ținută la București, sindicatele unitare, conduse de Consiliul General Sindical Unitar, organ central ales în cadrul aceleiași conferințe, își desfășurau întreaga lor activitate organizatorică și propagandistică sub îndrumarea directă a Partidului Comunist. Deși cu unele aprecieri eronate, neconforme cu adevărul istoric, raportul diplomatului englez surprinde pe un spațiu relativ restrâns problemele majore legate de organizarea, activitatea și rolul jucat de sindicatele unitare în frunte cu Consiliul General al Sindicatelor Unitare, organul lor central, în organizarea și conducerea luptei clasei muncitoare împotriva exploatării capitaliste, pentru obținerea de revendicări economice și politice. Sindicatele unitare, organizație profesională revoluționară a clasei muncitoare din țara noastră, „se ocupă — după cum aprecia ministrul englez — de organizarea tuturor muncitorilor cu concepții revoluționare într-un front unit, sub conducerea secretă a Partidului Comunist Român, de care, totuși este financiar independentă, primind fondurile sale ... din cotizații. Sarcina sa principală — continua raportul — este propaganda revoluționară printre muncitorii din industrie și organizarea grevelor și demonstrațiilor”¹⁰.

Creșterea impetuoasă a luptelor de clasă începînd cu anul 1929 ridica cu acuitate în fața proletariatului sarcina realizării unității sale de acțiune. În aceste condiții a avut loc la Timișoara, între 2—5 aprilie 1929, Congresul Sindicatelor unitare. Componenta delegaților, care erau membri ai sindicatelor unitare, ai unor sindicate social-democrate și socialist-independente, evidenția tendința spre unitatea mișcării sindicale și arăta posibilitatea constituirii comitetelor de fabrică și de acțiune, ca organe ale frontului unic sindical.

După congres, guvernul a ordonat dizolvarea sindicatelor unitare revoluționare sub pretext că acestea au depășit rolul lor de organizații profesionale desfășurînd o activitate tot mai pronunțat politică. Pe baza hotărîrilor guvernului, organele judecătorești au trecut la intentarea proceselor de dizolvare a sindicatelor unitare, recunoscute pînă atunci ca persoane juridice.

O parte a membrilor sindicatelor unitare au intrat în sindicatele reformiste, iar o altă parte, împreună cu muncitorii care se găseau sub influența partidului socialist, au alcătuit în 1930, Centrala sindicatelor independente. Unele sindicate unitare au trecut în ilegalitate, altele activau semilegal, iar o serie de membri ai acestora au intrat în sindicatele legale reformiste în cadrul cărora au creat așa-zisele „Opoziții roșii”. Surprinzînd toată frămîntarea prin care treceau sindicatele unitare, ca urmare a măsurilor represive întreprinse de guvernul burghez,

¹⁰ *Ibidem*

diplomatul străin seria : „Deși oficial dizolvat, Consiliul General al Sindicatelor Roșii-Unitare — n.n. — continuă să existe în secret în timp ce membrii săi, acționând din ordinele conducătorilor lor, au intrat în diferite sindicate legale ca membri și au format cu ele grupuri ale așa-zisei „Opoziții Roșii” (O.S.R.) Deoarece aceste grupuri au jucat un rol foarte important în evenimentele din februarie 1933, o atenție specială este acordată dezvoltării lor pe mai departe de către Partidul Comunist Român”¹¹.

O coordonată esențială a activității Partidului Comunist Român, în perioada imediat următoare scoaterii sale în afara legii, a constituit-o, organizarea, directă sau prin intermediul Uniunii Tineretului Comunist, a tineretului studios din școli și institute de învățământ superior în scopul mobilizării acestora la lupta deschisă împotriva condițiilor grele de învățatură și viață, a chinurilor sistem al taxelor școlare, a căror greutate o resimțeau din greu studenții provenind din păturile sărace, împotriva accesului limitat la învățatură pentru fiii de muncitori și țărani, pentru cultivarea unui climat favorabil luptei democratice, antirăzboinice și antifasciste în școli și universități.

Una dintre primele organizații ale tineretului studios a fost „Asociația studenților revoluționari” înființată în anul 1932, despre care diplomatul englez preciza că „aceasta este o organizație în subordinea Comsomolului Român (U.T.C. — n.n.) formată din simpatizanți și studenți cu idei revoluționare din școlile superioare și medii. Organizația adoptă nume diferite pentru a-și ascunde identitatea sub o formă legală”¹².

Fidel apărător al intereselor maselor muncitoare, al independenței patriei, purtător al principiilor nobile ale internaționalismului proletar, P.C.R. a avut de la crearea sa o poziție consecvent antirăzboinică și antifascistă, de sprijinire a politicii de pace și democrație. Ca detașament revoluționar de avangardă al clasei noastre muncitoare, partidul comunist a stat ferm la postul său de organizator al mișcării antirăzboinice și antifasciste de masă din România, creind și conducind activitatea unor organizații de masă legale, dintre care un rol important l-a jucat „Comitetul antirăzboinic (1932—1934) și Comitetul Național antifascist (1933—1934), organizații despre care diplomatul englez informa ministerul său că „sint sub influența Partidului Comunist Român”¹³.

Succint, raportul diplomatului englez pe anul 1933, surprinde cu destulă obiectivitate și în deplină cunoștință de cauză o serie de aspecte majore ale activității Partidului Comunist Român și a organizațiilor sale de masă, fapt ce evidențiază pregnant că partidul comunist, forțele revoluționare din țara noastră erau o prezență activă în societatea românească. În același timp documentul atestă complexa și multilaterală activitate desfășurată de partidul comunist ce se impunea cu pregnanță nu numai în opinia publică internă dar și a celei internaționale. Noul document din sursă externă confirmă alături de multe altele, rolul și forța mereu crescândă a mișcării revoluționare și democratice din România.

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

LOCURI ȘI CASE MEMORIALE CARE EVIDENȚIAZĂ REZISTENȚA MASELOR POPULARE ROMÂNEȘTI ÎMPOTRIVA REGIMULUI DE OCUPAȚIE

(DECEMBRIE 1916 — NOIEMBRIE 1918)

DE
ION TOACĂ

Acționînd în concordanță cu năzuința legitimă a întregului popor român, de înlăptuire a unității sale naționale prin eliberarea Transilvaniei, Bucovinei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, guvernul liberal a declarat în august 1916 război Austro-Ungariei, angajîndu-se să lupte alături de puterile componente ale Antantei care promiteau satisfacerea dezideratului unirii cu patria mamă a provinciilor sus amintite. Referitor la intrarea României în această conflagrație mondială, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia : „Cu toate că primul război mondial a avut un caracter imperialist, poporul român nu a participat la acest război călăuzit de intenții de cotorpire și anexiune teritorială”¹.

După începerea operațiunilor militare, animată de idealul măreț al desăvîrșirii unității de stat a patriei, armata română a luptat cu eroism și abnegație, dar nu a putut respinge puternicele forțe militare ale inamicului și, în condiții dramatice, a fost nevoită să se retragă în Moldova, unde s-a refăcut și a desfășurat o dîrză rezistență împotriva trupelor puterilor centrale care ocupaseră partea de sud a țării. Regimul impilator, de jaf și asuprire introdus de administrația militară în partea de sud a țării a provocat o rană adîncă în sentimentele patriotice ale întregii populații românești. În acele condiții dramatice imperativul suprem ce se impunea tuturor claselor sociale consta în alungarea trupelor inamice și eliberarea ținuturilor cotorpitate. Referindu-se la această perioadă istorică, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia faptul că împotriva cotorpitorilor „forțele patriotice s-au ridicat la luptă, și-au adunat toate puterile și au hotărît să reziste cu orice preț în fața armatelor invadatoare”².

În fruntea mișcării de rezistență s-au situat militanții mișcării revoluționare aflați atunci în acea zonă³, care „au strîns cadrele cruțate de

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare rostită la adunarea populară din 12 august 1967, consacrată aniversării bătăliilor de la Mărășești, Mărăști, Oituz, intitulată O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărășeștilor*, publicată în volumul *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste. Rapoarte cuvîntări, articole, sept. 1966 — dec. 1967*. București, Edit. politică, 1968, vol. II, p. 467.

² Nicolae Ceaușescu, op. cit., p. 468—469.

³ Arhiva C.C. al P.C.R., dosar 4332, f. 96—97. Vezi și Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 745 f. 33. (Se va cita Arh. I.S.I.S.P.).

război și le-au organizat în vederea luptei, conform tacticii și metodei noi”⁴. În acest scop, în cursul lunii decembrie 1916, s-a hotărât (la o ședință a socialistilor din București ținută la locuința lui Alecu Constantinescu de pe str. Umbrei nr. 8 lângă biserica Albă) formarea unor grupe ilegale care să cuprindă atât militanții socialiști cît și elementele înaintate din rîndurile muncitorilor și țărănilor aflați în localitățile ocupate*.

Importante grupuri ilegale au fost constituite la începutul anului 1917 în București, Ploiești, Buzău, Brăila, Galați, Cîmpina, Pitești, Drobeta-Tr. Severin etc. Activitatea acestor grupe era coordonată de către Comitetul de acțiune ilegală constituit în București la sfîrșitul anului 1916 și începutul lui 1917. Activul care era antrenat în jurul acestuia se ridica la peste 65 de persoane, provenite în marea lor majoritate din rîndurile muncitorilor și meseriașilor. La început nucleul Comitetului de acțiune era format din : Constantinescu Alecu (secretar), Gh. Cristescu, Popovici Constantin, Olteanu Iancu și Teodorescu Gh.. Prin august 1918 în acest nucleu au mai intrat încă două persoane⁵.

Ca urmare a activității desfășurate de către Comitetul de acțiune în scurt timp, în Capitală s-au întărit grupele ilegale formate la fabrica de pompe din str. Puțul cu Apă Rece⁶ la întreprinderea „Chiriac” din Cîmpul Moșilor, la atelierul mecanic al lui „Franț” de pe str. Apele Minerale, etc.⁷. Un grup care activa sub îndrumarea directă a lui Alecu Constantinescu se constituise și în cartierul Vitan⁸.

Prin constituirea Comitetului de acțiune din București, s-au creat premisele conducerii de către un singur centru a întregii mișcări patriotice împotriva ocupanților⁹. Acest comitet a acordat o atenție deosebită găsirii unor case și locuri necunoscute de poliție unde aveau să se organizeze întruniri conspirative ori să se tipărească materialul de propagandă necesar mobilizării maselor la acțiuni de rezistență împotriva trupelor inamice. Învîingînd numeroase greutăți membrii comitetului de acțiune reușesc să găsească unele locuri și clădiri atât la periferiile orașelor cît și în centrele acestora punîndu-le la dispoziția grupelor ilegale.

Una dintre aceste clădiri se afla în incinta fermei situată pe dealul Cotroceni**, în apropiere de uzina electrică Grozăvești din Capitală, care fusese închiriată în interesul mișcării muncitorești de socialistul Ion Georgescu-Topală. Aici s-au ținut — începînd cu luna ianuarie 1917 — numeroase ședințe conspirative la care au participat : Ion C. Frimu, Alecu Constantinescu, Gheorghe Cristescu, Ecaterina Arbore, Dumitru Pop, Ghiță Moscu, Rozalia Frimu, Constantin Popovici, Ilie Moscovici, C. Titel-Petrescu, Heinrik Ștenberg, Atanase Grecu, Teodorescu Gheorghe,

⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 2, f. 9.

* La această ședință au participat 30 de persoane din care : Agiu Constantin, Olteanu Iancu, Vasilescu G. M. Vasia, Gănescu Dumitru, Moscu Ghiță, Filipescu Leonte, Gheorghe Jianu, Aurel Nicolaescu etc. (Arhiva I.S.I.S.P., fond 3, dosar 80, f. 7—8).

⁵ Arh. I.S.I.S.P., fond 1, dosar 808, f. 7.

⁶ Ibidem, dosar 745, f. 39—41.

⁷ Ibidem, fond 3, dosar 100, f. 18—19.

⁸ Ibidem, fond 2, dosar 461, f. 4—5 și dosar 100, f. 18—19.

⁹ Ibidem, dosar 8, f. 3.

** Casa și construcțiile dependente de aceasta, aflate în incinta acelei ferme au fost demolate, iar terenul a căpătat altă destinație.

Iăncu Olteanu, Boianu Nicolae, Iordan Ionescu, Mihail Bălineanu, Ion Georgescu-Topală, Radu Ionescu, și mulți alții¹⁰. Tot în incinta acestei ferme a avut loc la 28 aprilie și 1 mai 1918 o consfătuire la care au participat reprezentanți ai Comitetului Executiv al P.S.D. și ai Comisiei generale a sindicatelor, ai comisiilor locale și ai comitetelor unor uniuni sindicale¹¹. Cu acest prilej au fost stabilite noi măsuri programatice pentru intensificarea luptei contra regimului de ocupație.

Sfidînd restricțiile impuse de ocupanți, membrii Comitetului de acțiune din București au hotărît să organizeze sărbătorirea zilei de 1 Mai 1917 printr-o adunare muncitorească programată a se desfășura în desimea înverzită a crîngului existent atunci pe coasta șoselei Panduri, în apropiere de locul unde se află azi Academia Militară Generală. În crîng a fost înălțat steagul roșu, în jurul căruia s-au adunat numeroși muncitori din întreprinderile bucureștene ce purtau cîte o funduliță roșie la butonieră. Au fost ascultate cuvîntările rostite de conducătorii grupurilor ilegale și de scriitorul Barbu Lăzăreanu¹².

Unele întâlniri conspirative au avut loc și în locuința lui Filip Gelăr situată în fundătura Făurari, cartierul Dudești, din Capitală¹³. Ca urmare a măsurilor luate de către militanții socialiști, multe dintre casele conspirative din teritoriul ocupat au putut fi întrebuințate o perioadă îndelungată, fără ca autoritățile de ocupație să le poată descoperi. Una dintre metodele eficace folosite pentru menținerea conspirativității acestora, era mutarea periodică a instalațiilor tipografice dintr-o casă în alta, schimbarea la intervale scurte a adreselor unde se țineau ședințele de lucru, organizarea de intruniri în locuri virane aflate în afara orașelor, precum și în locuințele unor muncitori din cartierele marginase.

Numeroase intruniri ale organizatorilor mișcării de rezistență s-au desfășurat în casa lui Gheorghe Cristescu de pe str. Herescu Năsturel nr. 9 din București. Tot aici au avut loc întâlniri între socialiștii români și delegații veniți din partea mișcării socialiste din alte țări, se primeau și se păstrau numeroase scrisori provenite de la grupele ilegale de acțiune ce funcționau în alte localități din țară, precum și din alte țări, se primea și păstra literatură socialistă editată în străinătate etc. Unele ședințe ținute în această casă au fost consacrate luării de măsuri pentru sprijinirea cu alimente a prizonierilor români deținuți de trupele Puterilor centrale.

Sfera de activitate a mișcării de rezistență împotriva ocupanților nu se reducea numai la probleme de ordin organizatoric, ci cuprindea și latura muncii de propagandă și agitație. În afară de găsirea unor case conspirative pentru multiplicarea materialelor de propagandă, cea mai grea problemă pe care au trebuit s-o rezolve socialiștii aflați în teritoriul ocupat, consta în preocuparea de multiplicatoare, cerneală și hirtie. Pe această temă au avut loc multe discuții și s-au făcut numeroase propuneri în

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 29/1918 și Arh. I.S.I.S.P. fond 1, dosar 745, f. 39—41.

¹¹ Ibidem, mapa 5/1918.

¹² Ibidem, fond 2, dosar 551, f. 283.

¹³ Arh. I.S.I.S.P., fond 3, dosar 100, f. 18—19.

cadru ședințelor ținute de Comitetul de acțiune¹⁴. Din cauza greutăților, majoritatea circularilor și manifestelor, elaborate în anul 1917 în Capitală, sînt scrise de mînă, ori la mașina de dactilografiat. Unele dintre acestea au fost dactilografiate de Teodor Himsenn (după manuscrisele lui Alecu Constantinescu)¹⁵, altele multiplicare de Heinrich Șteinberg și de alți militanți socialiști, la locuințele lor, ori la instituțiile unde luciau. Cu prilejul zilei de 1 Mai 1917 s-a încercat chiar scoaterea unei gazete consacrate acestui eveniment¹⁶.

Spre sfîrșitul anului 1917 Alecu Constantinescu reușește să procure o mașină de tipărit „Boston” instalată mai întîi în casa cismarului Duicu din str. Cîmpul Veseliei (cartierul Vitan) din București, apoi într-o clădire aflată pe B-dul Pache, de unde a mutat-o într-o magazie din curtea băii „Ovidiu” de pe Calea Moșilor nr. 293¹⁷. Această baie era proprietatea inginerului Bacalu — simpatizant al mișcării socialiste¹⁸. Tipografia instalată aici a funcționat pînă în decembrie 1918, sub directa îndrumare a lui Alecu Constantinescu. La tipărirea manifestelor au lucrat Bogdan Nicolae (paznicul băii „Ovidiu”), Bogdan Sever (fratele paznicului) și Jak Koniț (de meserie tipograf)¹⁹. Tot în acest loc Alecu Constantinescu s-a întîlnit, în anul 1918, cu diferiți revoluționari români care se întorceau de pe front sau din alte țări, unde se aflaseră în timpul războiului, și care relateau despre situația mișcării socialiste din diferite state²⁰ și se înrolau în mișcarea de rezistență contra ocupanților.

În acțiunea de tipărire a materialelor de propagandă a fost folosită cu succes instalația tipografică montată în pivnița casei de pe Șos. Vitan nr. 25 (azi nr. 248) din București*. La activitatea desfășurată în cadrul acestei tipografii și-au adus contribuția Carol Moscovici, Nicolae Diaconescu, Gheorghe Marin, Florea Rădulescu, Emil și Sofia Zalmanovici, I. Himzon, Liza Moscovici, Chiriachița Diaconescu, Mielu Apostolescu, Heinrich Ștemberg, Cornelia Ștefănescu, Vasile Dăescu, Marioara Vasilescu ș.a. **). La susnumita adresă s-au tipărit și alte manifeste²¹.

Tipărirea și răspîndirea de manifeste și broșuri cu conținut revoluționar în rîndurile populației, influența crescîndă pe care o avea această acțiune în cercurile largi de muncitori, țărani și intelectuali, i-a „făcut pe neînți — așa cum remarcă Gheorghe Marin — să turbeze”²².

¹⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 1168, f. 25—40.

¹⁵ Ibidem

¹⁶ Marghiloman Alexandru, *Note politice*, vol. II, 1916—1917, București, 1927, p. 525

¹⁷ Arh. I.S.I.S.P. fond 1, dosar 745, f. 59.

¹⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 1168, f. 25—40.

¹⁹ Arh. I.S.I.S.P., fond 1, dosar 745, f. 59, vezi și fototeca, clișeu nr. 1857.

²⁰ Arh. I.S.I.S.P., cota A.b. III-2.

* În prezent acea clădire nu mai există. Pe terenul respectiv se află fabrica de textile „Ana Ipătescu”. Locul este marcat de o placă memorială pe care se scrie despre existența sus numitei tipografii.

** Numele menționate mai sus sînt consemnate pe o fotografie ce se afla în arhiva personală a lui Gh. Cristescu, str. Herescu Năsturel, nr. 9, București.

²¹ Arh. I.S.I.S.P., cota A. V—26, și dosar 100, f. 17.

²² Ibidem, dosar 100, f. 22.

În afară de București, unde s-au desfășurat cele mai importante acțiuni de mobilizare a maselor la rezistență împotriva ocupanților în anii 1917-1918 au avut loc astfel de acțiuni și în alte localități din teritoriul ocupat. Astfel în septembrie 1917, Alecu Constantinescu și Emil Nicolau au redactat și multiplicat într-o magazie aflată în incinta conacului fostului prinț Mavrocordat din localitatea Măneci Ungureni — Prahova, manifestul intitulat: „O vizită neplăcută” și semnat de grupa ilegală din Prahova, prin care se demasca scopul vizitei în România a lui Wilhelm al II-lea, kaizerul Germaniei ²³. La Ploiești manifestele și chemările la luptă împotriva ocupanților erau multiplicare într-un bordei aflat în curtea casei socialistei Emil Nicolau *. La una din ședințele conspirative care s-a ținut în locuința acestuia, la data de 20 februarie 1917, a participat, pe lângă o serie de conducători locali ai mișcării muncitorești, și Alecu Constantinescu, care venise din partea Comitetului de acțiune de la București. Cu acest prilej el a apreciat că în Valea Prahovei își desfășurau activitatea mai multe grupuri de rezistență împotriva trupelor de ocupație ²⁴.

Tot în județul Prahova, la Cîmpina, șapirograful cu care se multiplicau manifeste ce chemau la luptă împotriva cotropitorilor și a exploataării, era instalat în pivnița casei Mariei Aricescu **, de pe str. Griviței ²⁵. La locuința acesteia, grupa de acțiune ilegală a socialistilor din Cîmpina a ținut, în anii 1917-1918 numeroase întruniri, a luat o serie de măsuri pentru mobilizarea petroliștilor împotriva regimului de ocupație impus de trupele Puterilor Centrale. Aceasta acționa atît în localitatea Cîmpina cît și în zonele petrolifere din împrejurimi. Prima ședință de constituire a grupei a avut loc în vara anului 1917, în susnumita casă, în prezența lui Constantin Mănescu. Dintre cei care participau la întîlnirile ținute în casa familiei Aricescu, amintim pe: Constantin Popovici, Ștefan Vasilescu (cumnatul Mariei Aricescu), Constantin Ciolacu, Anton Ionescu, Dida Aricescu, Dumitrache Aricescu, David Fabian, Aneta Loghin, Paul Marc și alții ²⁶. Cu multiplicarea manifestelor efectuată la Cîmpina se mai ocupa, în afară de Maria Aricescu și alți activiști ai mișcării socialiste ca: Paul Marc, Heinrich Ștemberg, Măgură Paula etc. ²⁷.

În afară de întrunirile ce aveau loc în casa Mariei Aricescu, grupa ilegală de acțiune din Cîmpina a mai ținut unele ședințe și în locuințele altor socialiști din localitate, ca: Brănișteanu (aflată pe str. Telega); Ionescu Savu (situată în colonia fostei societăți „Steaua Română”), Gălățeanu (de pe str. Cîmîtirului), la muncitorul Sergiu Papuc etc. Această grupă a identificat în rîndurile militarilor germani un număr de trei membri ai partidului socialist din Germania, cu care a stabilit legături; respectiv cu soldații Otto Nagel și Frantz Thieme, precum și cu un marinar al cărui

²³ Arh. I.S.I.S.P. Raportul trimis la Internaționala a III-a de către Alecu Constantinescu, cota A.V. 26.

* Pînă în prezent nu cunoaștem strada și nr. unde se afla locuința lui Emil Nicolau.

²⁴ Arh. I.S.I.S.P., — Raportul trimis Internaționalei a III-a de către Alecu Constantinescu, cota A.V.—26.

** Pînă în prezent nu cunoaștem numărul pe care l-a avut această casă.

²⁵ Arh. I.S.I.S.P., cota A. V—26; și fond 2, dosar 547, f. 7—12.

²⁶ Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 547, f. 7—12.

²⁷ Ibidem, dosar 588, f. 51 și dosar 547, f. 7—12.

nume nu a fost identificat ²⁸. Aceștia participau la ședințele conspirative ale grupei care se țineau în casa Mariei Aricescu, îi sprijineau pe muncitorii români în lupta lor pentru îmbunătățirea condițiilor de viață, le procura ziarul socialist de stînga „Leipziger Volkszeitung” ²⁹ primit de ei din Germania etc. ³⁰. Unele manifeste multiplicat la Cîmpina erau difuzate și în localitățile: București, Ploiești, Moreni, Craiova, Drobeta-Turnu Severin etc. prin grija lui Gheorghe Grecea și Dănescu Elena ³¹.

În anul 1918 și îndeosebi în a doua jumătate a acestuia, numărul caselor și al sălilor folosite pentru ședințe și întruniri unde masele se pronunțau împotriva regimului de ocupație a sporit considerabil. Pe lângă clădirile în care aveau loc adunări conspirative ale conducătorilor mișcării de rezistență, acum se puteau folosi și vechile sedii, cluburi socialiste sau case ale poporului, de care dispusese mișcarea socialistă înainte de război. Autoritățile de ocupație au fost nevoite să nu ia măsuri represive împotriva întrunirilor publice ce aveau loc în incinta acestor clădiri.

La București de exemplu, conducătorii mișcării de rezistență încep să organizeze întruniri în sălile Clubului socialist de pe strada Sf. Ion ică nr. 12 ³², în clădirea casei poporului ³³; sau în sălile: „13 Septembrie”; „Bădulescu”; „Piscului”; „Măgurele”; „Marna”; „Grivița”; „Ovidiu”; „Arsenal”; „Dudești” ³⁴ și „Rahova”, precum și în diferite case aflate pe străzile: Baldovin Pircălabu nr. 3 ³⁵; „Academiei nr. 35—37” ³⁶; și Sf. Ionică nr. 5 ³⁷; Mitropolit Iosif nr. 1—3; Făurari nr. 19; Calea Văcărești nr. 26; Cîmpineanu nr. 17 ³⁸; Sfinții Apostoli nr. 38; ³⁹ Timișoara nr. 27; Calea Victoriei nr. 113; la Grădina Bordeii Vechi ce se afla pe Șoseaua Jianu ⁴⁰ etc.

Tot în Capitală, pe străzile din fața Palatului Justiției și a închisorii Văcărești a avut loc în ziua de 4 iunie 1918 o demonstrație muncitorească inițiată de fruntașii mișcării de rezistență, în urma căreia autoritățile de ocupație au fost nevoite să pună în libertate persoanele arestate în luna mai (a aceluiași an) pe cînd participau la consfătuirea ce a avut loc în incinta fermei de pe Dealul Cotroceni ⁴¹.

În alte localități din teritoriul ocupat casele și sălile care sînt folosite în vara și toamna anului 1918 de către conducătorii mișcării de rezistență pentru organizarea unor acțiuni publice se aflau: la Ploiești pe Calea Cîmpinei nr. 3; la Craiova, pe str. 6 Martie nr. 3 (fostă str. Copertari); la Pitești pe str. Industriei nr. 1; la Constanța pe străzile Ștefan Mihăilescu nr. 38 și Costache Negri (colț cu str. Dragoș Vodă); la Brăila pe str. azi K.

²⁸ Ibidem, fond 4, dosar 360, fotografia 11.

²⁹ Ibidem, fond 2, dosar 808, f. 6—7, 79 și dosar 413, f. 4—7.

³⁰ Ibidem, dosar 360.

³¹ Ibidem, dosar 508, f. 51 și dosar 547, f. 7—12.

³² Arh. I.S.I.S.P., fototeca, clișeele 1868, 1967 și 19499.

³³ Ibidem, 25593.

³⁴ „Socialismul” organul Partidului socialist, nr. 48 din 16.III.1921.

³⁵ Arh. I.S.I.S.P., fototecă, clișeu 23855.

³⁶ Ibidem, 18166 și „Socialismul” din 14.I.1921.

³⁷ „Socialismul” nr. 82 din 13 mai 1919.

³⁸ „Socialismul” nr. 88 din 14 decembrie 1921.

³⁹ „Socialismul” nr. 89 din 21 decembrie 1921.

⁴⁰ „Socialismul” nr. 115, din 21 iunie 1919 și nr. 90 din decembrie 1921.

⁴¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 5/1918 și 29/1918. Vezi și Arh. I.S.I.S.P., fond 1, dosar 745, f. 39—44 și fond 2, dosar 808, f. 9.

Marx și Mărășești nr. 45; la Galați pe str. Carpați nr. 43;⁴²; la Cîmpina pe str. azi 23 August (în fața Poștei)⁴³; la Corabia pe str. Carpați (f.n.); la Rm. Sărat, pe str. Constantin Brîncoveanu nr. 3; la Rm. Vlcea, pe str. Libertății nr. 10⁴⁴; la Slatina la Depoul C.F.R.; iar la Tirgoviște pe str. Crișan nr. 9, unde se afla Hanul Vătămănuului⁴⁵. La ședințele organizate în incinta clubului socialist din Strehaia luau parte activă cunoscuții fruntași ai mișcării de rezistență Ioan Elena, R. Stănculescu, I. Tițindei, Gh. Luca, Iancu Iliescu și N. Armeanu⁴⁶. La Drobeta-Turnu Severin erau folosite clădirile de pe străzile azi 7 Noiembrie nr. 73 și Traian nr. 76. Printre fruntașii mișcării de rezistență care organizau întruniri la aceste adrese se numără Ioan Elena, Constantin Preoteșcu, Ion Pirvan și Luca Gheorghe⁴⁷. Deosebit de frecventat era și clubul socialist din comuna Provița de Jos, jud. Prahova⁴⁸.

În perioada la care ne referim exploatarea maselor muncitoare, ca și regimul de teroare impus de administrația militară a puterilor centrale, au făcut să sporească continuu ura populației față de invadatori. Numeroase acțiuni de sabotare a producției s-au desfășurat la diferitele întreprinderi din București ca: „Lemaître”, „Wolff” și „Arsenalul Armatei”, la exploatarea petroliere din Moreni, Cîmpina, Băicoi, la rafinările „Vega” și „Steaua Română” din Ploiești precum și la căile ferate. Despre acest fapt V. Cancicov, la 17 iunie 1917 nota: „Eri Gara de Nord (din București n.n.) s-a aprins pentru a treia oară în 10 zile; e ceva foarte simtomatic; probabil că sînt acte de sabotaj”⁴⁹.

Numeroși lucrători aduși cu forța din mediul sătesc să muncească la exploatarea petroliere și a pădurilor, la întreținerea căilor ferate și a drumurilor etc., au fost îndrumați și încurajați să acționeze împotriva regimului de ocupație prin părăsirea în masă a locului de muncă⁵⁰. Acțiunea de propagandă și agitație pentru mobilizarea maselor la rezistență contra ocupanților s-a extins și în mediul rural. În numeroase sate au fost împușcate diferite persoane venite să îndemne „pe țărani la răscoală împotriva puterilor centrale”⁵¹.

Printre județele în care țărani acționau cu mai multă hotărîre împotriva regimului de ocupație, prin refuzul de a face muncă de corvoadă, fuga de pe moșiile unde erau aduși să lucreze cu forța etc., se numără Gorj, Severin, Dolj, Ilfov, Argeș, Prahova, Muscel, Vlașca, Buzău și altele. Este semnificativ în acest sens că, datorită nelucrării pămîntului de către țărani, în anul 1918 s-au cultivat numai 420 000 ha cu grâu în loc de 1 500 000 ha, cît se cultiva în această zonă înainte de război⁵².

⁴² Arh. I.S.I.S.P., fototeca, clișeu 25749 și 11123.

⁴³ Ibidem, 18254, 25675, 25674.

⁴⁴ Ibidem, 25749.

⁴⁵ Arh. I.S.I.S.P., fototeca, clișeu 25482.

⁴⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 20/1916.

⁴⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, dosar 4334, f. 6 și dosar 4325, f. 39—59.

⁴⁸ Arh. I.S.I.S.P., fondul de fotografii; cota IV/97.

⁴⁹ Cancicov V. Th. *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României*, jurnal zilnic, 13 august 1916—31 decembrie 1918, București, 1921, vol. I, p. 515.

⁵⁰ Arhivele Statului, București, fondul prefecturii județului Ilfov, dosar 21 (34) 1918, f. 2.

⁵¹ Cancicov V. Th. *op. cit.*, vol. II, p. 334.

⁵² Drăghiceanu V. N. — *707 zile sub cultura pumnului german*, p. 352.

Formele de manifestare a țăranilor împotriva regimului de ocupație s-au caracterizat, între altele și prin : ascunderea vitelor, atelajelor și a unor însemnate cantități de produse agricole pentru a nu fi confiscate ; și chiar prin uciderea a numeroși soldați inamici. Despre aceste acțiuni C. Bacalbașa nota în 1918, că la sate sint multe cazuri cînd oamenii „atacă pe soldații germani și-iucid”⁵³.

O rezistență dîră a opus grupul de partizani condus de sublocotenentul de rezervă Victor Popescu, care și-a desfășurat activitatea în ținuturile Gorjului și Mehedințului, precum și grupul de oameni condus de Vasile Chilian, care acționînd de-a lungul liniei frontului, din munții Buzăului și pînă în regiunile Vrancei, s-a ocupat de stringerea și transmiterea în Moldova a informațiilor referitoare la potențialul armatelor inamice, la amplasarea și aprovizionarea acestora⁵⁴.

Amploarea rezistenței și combativitatea clasei muncitoare și a țăranimii din teritoriul românesc vremelnic ocupat au pus în mișcare și alte categorii sociale de oameni ca : funcționarii civili de la primării, prefecturi, poștă și de la alte instituții create de administrația trupelor inamice ; avocații și magistrații ; profesorii, învățătorii, medicii etc. Referitor a acest fapt un contemporan aprecia că „invadatorii au reușit repede să piardă și puținii prieteni rămași aici (în teritoriul ocupat n.n.) dar n-au cîștigat pe nimeni”⁵⁵.

Manifestările organizate de către conducătorii mișcării de rezistență din teritoriul ocupat în casele și locurile consemnate în acest material, constituie doar o infimă parte din eroica luptă dusă de poporul roman pentru eliberarea pămîntului străbun, în care a acționat și s-a jertfit întreaga populație românească de pe tot cuprinsul patriei. În acele împrejurări s-au evidențiat încă odată înaltele sentimente patriotice și eroismul manifestat de poporul nostru în lupta sa dreaptă pentru libertate, independență și suveranitate națională.

⁵³ Bacalbașa C. *Capitala sub ocupația dușmanului*, 1916—1918, p. 164—165, 218—219.

⁵⁴ Bolocan N. *Cei zece martiri executați la Tr. Severin*, *Timișoara* 1921, p. 1—15.

⁵⁵ Cantacuzino, Sabina, *Din viața familiei I.C. Brătianu ; Războiul 1914—1919*, Edit. Universul, București, 1937, www.dacoromanica.ro

ÎN LEGĂTURĂ CU DATA MORȚII LUI VELICIÇO ȘI MIRON COSTIN

DE

ILIE CORFUS

La întrebarea cînd au fost uciși Miron Costin și fratele său, Velicico, s-au dat pînă acum răspunsuri care s-au întemeiat, în lipsă de alte documente, doar pe informațiile cuprinse în izvoarele narative ale timpului, cunoscute prin cronologia lor imprecisă. Astfel după cronică atribuită lui Nicolae Costin, ei au fost executați din ordinul lui Constantin Cantemir în decembrie 1691 pentru că s-au ridicat împotriva sa; mai întîi a fost decapitat Miron la un sat al său, unde a fost găsit de trimișii domnului în timp ce se pregătea să-și înmormînteze soția, și numai apoi, după întoarcerea executorilor la Iași, i s-a tăiat capul și lui Velicico, noaptea la cinci ceasuri, în prezența lui Dimitrie Cantemir, fiul domnului¹. După Ion Neculce, decapitarea lor a avut loc în al șaptelea an al domniei lui Constantin Cantemir, ca rezultat al dezvăluirii celor puse la cale de unii boieri, între care și Velicico, la o nuntă la Băcani, din sus de Bîrlad, de a fugi la Constantin Brîncoveanu și de a înlătura, cu ajutorul acestuia la Poartă, pe domn, ridicînd în locul său pe Velicico. Acesta a fost prins și adus la Iași, unde a fost bătut mai întîi cu buzduganul de domn și închis în beci, apoi scos noaptea afară și decapitat înaintea porții domnești. S-a trimis apoi după Miron, care a fost luat de la moșia sa Bărboși din ținutul Neamțului, de la catafalcul soției sale și dus la Roman, unde i s-a tăiat și lui capul, nevinovat, nefiind amestecat în complot². În cronică atribuită lui Nicolae Muste se spune doar, fără a -e indica data, că aceștia au fost uciși din cauza atitudinii ireverențioase. Lui Velicico față de domn, de care nu bătea joc pentru că nu știa carte³. Într-o variantă a aceleiași cronici se spune ceva asemănător (doar mai confuz) celor cuprinse în cronică lui Neculce și că executarea lor a avut loc înainte cu un an și patru luni de moartea lui Cantemir⁴. În sfîrșit, Dimitrie Cantemir arată, într-o expunere tendențioasă și care trebuie luată deci cu multă rezervă, că ei au fost omorîți în 1691 fiindcă au complotat cu Brîncoveanu uciderea domnului

¹ *Leopiscul Țerei Moldovei ... (1661—1711)*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele Romaniei*, VI ediția a doua, București, 1872, p. 38—39.

² *Leopiscul Țării Moldovei și O sîmă de cuvînte*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 181—185.

³ *Leopiscul Țerei Moldovei ... (1662—1729)*, la M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, ed. a doua, București, 1874, p. 25.

⁴ *Variantă la Cronica atribuită lui Nicolae Muste*, la M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, ed. a doua, p. 88.

și înlocuirea lui cu Velicico Costin. După el, complotul a fost pus la cale la nunta lui Velicico și că urma să fie adus la îndeplinire pe la Crăciun, cu prilejul nunții lui Pătrașcu, fiul lui Miron, cu Elisaveta, fiica domnului ⁵.

Calculînd data furnizată de Neculce — al șaptelea an al domniei lui Cantemir — și cea oferită de varianta cronicii lui Muste — un an și patru luni înainte de moartea acestui domn — V. A. Urechia ⁶ mai întii, I. Tanoviceanu ⁷ apoi au ajuns la concluzia că Velicico și Miron Costin au murit în luna decembrie 1691, cu alte cuvinte au confirmat data morții lor din cronica atribuită lui Nicolae Costin. Decembrie 1691 a rămas apoi luna morții lor pentru A. D. Xenopol ⁸, I. Nistor ⁹, Const. C. Giurescu ¹⁰, precum și pentru alții care s-au ocupat de viața și opera lui Miron Costin. De remarcat că N. Iorga, la care data uciderei lor este anul 1691, fără lună, scrie, ca și autorul cronicii atribuite lui Nicolae Costin, că mai întii a fost decapitat Miron, la Roman, apoi, în zorii zilei, fratele său, Velicico, la Iași ¹¹. Nici P. P. Panaitescu nu dă luna, ci numai anul morții lor, 1691 ¹².

Dacă însă cronicarii citați și Dimitrie Cantemir arată drept cauză a omorîrii lor conspirația, avînd de scop uciderea domnului și ridicarea în scaun a lui Velicico cu ajutorul lui Constantin Brîncoveanu, istoricii care s-au oprit mai mult asupra acestui eveniment dau altă explicație tragicului lor sfîrșit, punîndu-l în legătură cu politica filopolonă a facțiunii boierești, în frunte cu Miron Costin, și cu expediția lui Sobieski în Moldova din 1691. Astfel, P. P. Panaitescu a scris la început că e posibil ca în mintea polonilor și poate ar fi în cea a lui Miron să fi încolțit ideea unei domnii a lui în Moldova, care ar fi asigurat interesele Poloniei în această țară. Miron, fiind acum cu totul cuprins de ideea supremației polone, nu e de mirare că putea fi bănuît că ar dori să apuce domnia cu ajutorul polonilor ¹³. Pe urmă, același istoric a spus că pieirea lui și a fratelui său s-a tras din lupta pentru putere dintre cele două facțiuni boierești, cea a Rusetștilor, partizani ai alianței cu Austria, și cea a Costineștilor, partizani ai Poloniei. Deci principala vină a lui Miron și Velicico a fost încercarea lor de a înlocui pe Rusetștii de la putere, chiar prin mazălirea lui Cantemir, instrumentul lor ¹⁴. În sfîrșit, revenind asupra celor formulate mai sus, el a scris că Miron Costin a fost un prieten al polonilor, care nădăjduia în mintuirea țării prin poloni, în care vedea pe cei ce vor zdrobi puterea otomană, și că se pare că pricina morții sale a fost ambiția de a

⁵ *Vita Constantin Cantemirii cognomento senis, Moldaviae principis*, traducerea românească de N. Iorga, *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir de Dimitrie Cantemir*, București, 1925, p. 86—101.

⁶ Miron Costin, *Opere complete*, I, București, 1886, p. 339—340.

⁷ *Marele spătar Ilie Țifescu și omorîrea lui Miron și Velicico Costin*, în *An. Ac. Rom.*, s. II, t. XXXII, Mem. secț. ist., București, 1910, p. 835—837.

⁸ *Istoria românilor din Dacia Tratată*, IV, Iași, 1891, p. 357.

⁹ *Miron Costin — viața și opera*, în *An. Ac. Rom.*, Mem. secț. ist., s. III, t. XXIV, București, 1942, p. 283.

¹⁰ *Istoria românilor*, III, partea I ntli, București, 1942, p. 210. C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, 1971, p. 425—426.

¹¹ *Istoria românilor*, VI, București, 1938, p. 407.

¹² Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 12.

¹³ *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925, p. 118.

¹⁴ *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1930, p. 35—36.

domni a fratelui său Velicico¹⁵. N. Iorga a scris că pe cînd Sobieski se mindrea, la 20 octombrie 1691, cu cucerirea cetății Neamțului, în acel moment căzu și lovitura lui Cantemir asupra boierilor care urmăreau o politică a neamurilor mari din țară, în altă direcție însă decît Rusetestii, rămași în slujba domnului. În fruntea acestora se aflau Velicico și Miron Costin, care au fost uciși. „E foarte probabil — scrie mai departe Iorga — că în aceste măsuri nepotrivite cu firea bună a bătrînului domn era și altceva decît pedepsirea unei conspirații. Aducerea la îndeplinire de către Sobieski a vechiului plan de întărire a cetăților pe care-l iscodise Miron Costin ar dovedi o înțelegere a acestuia cu polonii și prezența beizadelei Dimitrie la executarea lui Velișcu, un rol al învățatului tînăr în descoperirea trădării”¹⁶.

Mult mai departe s-a ajuns în timpul din urmă cu aprecierea politicii filopolone a lui Miron Costin în istoriografia poloneză. Astfel, Z. Spieralski, arătînd că principala cauză a eșecului ultimei campanii a lui Sobieski în Moldova a fost primirea dușmănoasă pe care regele polon a întîlnit-o din partea românilor, scrie că „partida polonă” în frunte cu Miron Costin, care sprijinea planul legării Moldovei de Polonia și oferirii tronului ei prințului Iacob, fiul regelui, a pierdut în urma nereușitei expediției orice influență. Cantemir s-a scotit cu opoziția propolonă, dînd morții pe Velicico și pe Miron Costin¹⁷.

O nouă scrisoare a lui Miron Costin trimisă unui vechi prieten al său aflat în armata lui Sobieski care se apropia în toamna anului 1691 de Iași, precum și răspunsul regelui polon la altă scrisoare, anterioară, a sa, vin să confirme înțelegerea strînsă, secretă, dintre el și poloni, nu însă și „trădarea” intereselor țării sale. Înainte însă de toate noua scrisoare pune sub semnul întrebării toată cronologia stabilită pînă acum pentru data morții lui Velicico și poate și pentru cea a lui Miron Costin.

Dar mai întîi cîteva repere, și ele noi, ale acestei ultime expediții polone de cucerire a Moldovei, pe care le găsim în jurnalul ei, publicat de J. Woliński înainte de cîteva ani în Polonia¹⁸. Autorul jurnalului, Cazimir Sarnecki, un nobil lituanian, s-a aflat în timpul expediției pe lîngă rege în calitate de rezident al vicedecretarului Lituaniei, Carol Stanislav Radziwiłł, nepot de soră al lui Sobieski. În notele sale zilnice, trimise săptămînal patronului său, el l-a informat despre întîmplările mai de seamă din cursul campaniei la care a fost martor. Pe lîngă aceasta, el a trimis lui Radziwiłł și rapoarte separate despre mersul expediției, precum și copii de pe scrisorile ce parveneau regelui și altor domnitori poloni, ca de pildă cea amintită a lui Miron Costin. Toate acestea sînt inserate de editor în volumul amintit. În ceea ce privește jurnalul ca atare, avem de-a face cu cel mai amplu jurnal polon tipărit pînă acum asupra expediției polone în Moldova din anul 1691, constituind un izvor de cea mai mare importanță pentru cunoașterea scopului și desfășurării acestei expediții, ca și a atitudinii antipolone a lui Constantin Cantemir.

¹⁵ Miron Costin, *Opere*, I, București, 1965, p. XIV, XVII.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 407—408.

¹⁷ *Awantury moldawskie* (Aventuri moldovenesti), Varșovia, 1967, p. 203—204.

¹⁸ Kazimierz Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Dziennik i relacje z lat 1691—1696*. (Cazimir Sarnecki, Memoriile din timpul lui Ioan Sobieski. Jurnalul și relațiile din anii 1691—1696), Wrocław, 1953.

Să urmărim, cu ajutorul acestui jurnal, etapele mai importante ale campaniei, pentru a explica mai bine rostul scrisorilor lui Miron Costin. Intrînd, la 1 septembrie 1691, în Moldova, Sobieski a coborît cu armata pe malul stîng al Prutului pînă la Pererita, unde a trecut riul în zilele de 15—18 ale aceleiaşi luni. În urma unui consiliu ţinut cu senatorii săi aflaţi la comanda diferitelor unităţi, regele a hotărît să meargă la Iaşi. Armata a înaintat deci pe malul drept al Prutului pînă la Bogdăneşti, de unde a luat-o la dreapta, lăsînd în stînga Ştefăneştii. La 27 septembrie s-a oprit la Hirleu, unde s-a primit ştirea despre predarea la 22 ale lunii a Sorocei. La 29 septembrie armata a trecut Bahluiul, înaintînd prin Cotnari şi ajungînd a doua zi la Tîrgu Frumos. La popasul de lingă acest oraş s-a ţinut, la 2 octombrie, un nou consiliu de război, în care s-a pus întrebarea dacă să meargă la Iaşi, Roman şi Dunăre, sau să se întoarcă acasă. După multe discuţii contradictorii s-a hotărît să meargă la Roman. În aceeaşi zi regele a lansat un manifest către domnul, dar mai ales către boierii ţării, prin care le declara că a venit să-i scape de sub dominaţia turcească, dar în acelaşi timp că are drept la această ţară, bazat pe vechile ei obligaţii faţă de regii Poloniei, precum şi pe jurămintul luat boierilor cu prilejul expediţiei sale din 1686; le asigura deci vechile lor privilegii, dar le cerea să-i ajute cu provizii, ameninţînd pe cei ce nu i s-ar supune că vor fi trataţi ca duşmani. La 3 octombrie armata polonă a pornit de la Tîrgu Frumos ca să treacă Siretul. La plecare s-a primit răspunsul lui Cantemir la scrisoarea regelui şi la cea a hatmanului Stanislav Jablonowski, prin care fusese somat să se predea. Răspunsul i-a amărit mult, căci domnul le-a declarat că nu vrea să se predea, deoarece n-are încredere în forţele lor, mai mari fiind cele tătărăşti, şi deoarece nu-şi poate sacrifica fiul, ostatec la Poartă, iar familia, sub pază în Bugeac, îi sfătuia deci să părăsească ţara, ameninţîndu-i cu puterea tătarilor.

Acum apare pe scena acestor evenimente şi Miron Costin cu două scrisori: una adresată lui Sobieski la 2 octombrie de lingă Roman şi alta, fără dată, poate din aceeaşi zi, cu siguranţă însă din zilele imediat următoare, pînă la 5 octombrie, trimisă vechiului său prieten, Marcu Mateczyński, vistierul Poloniei, care participa, printre alţi senatori, la expediţie¹⁹. Conţinutul scrisorii trimise regelui nu-l cunoaştem, întrezărim totuşi ceva din el în răspunsul dat de acesta lui Miron. De bună seamă că Miron, căzută acum în dizgraţia domnului şi urmărit de oamenii acestuia, găsindu-se la 2 octombrie refugiat lingă Roman, a cerut protecţia lui Sobieski şi şi-a exprimat dorinţa de a veni la el, de vreme ce în răspunsul regelui, trimis lui printr-un ofiţer la 5 octombrie din tabără de lingă Paşcani, i-a spus că nu-i cere să vină de acolo şi din acel moment la el, ci să rămînă pe lingă domn, oriunde va socoti, pentru securitatea sa, un anumit timp, cît va crede de cuviinţă, cînd apoi se va pune sub protecţia sa şi cînd regele va îngriji de securitatea sa şi a casei sale. Acum însă îi cere să-i comunice

¹⁹ Editorul jurnalului a pus, în mod greşit, data scrisorii la 20 octombrie 1691, scăpînd din vedere faptul că Sarnecki a trimis copia ei patronului său în Lituania la 5 octombrie. Din tabăra polonă care se afla atunci la Paşcani (*op. cit.*, p. 234). După el aceeaşi dată greşită a fost luată de bună de Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 304, iar de la acesta, împreună cu un citat din scrisoare, de I. Corfus, *O nouă scrisoare a lui Miron Costin*, în „Studii”, 21, nr. 2, 1971, p. 241 şi nota 6.

părerea sa în legătură cu eliberarea Moldovei de armata polonă, această părere urmînd a fi considerată de rege drept dovadă a tuturor tinguirilor sale pentru nenorocirea țării, supusă robiei păgîne și tiraniei domnului. Trimisul trebuia apoi să-i aducă la cunoștință intenția regelui de a fortifica și pune garnizoane în Roman și în Neamț, pentru a tăia aprovizionarea Cameniței cu produse scoase din această țară. În sfîrșit, i se cerea să-și spună părerea, dar mai ales să-și depună silința în vederea aprovizionării garnizoanelor polone ²⁰.

Scrisoarea către Marcu Mateczyński, de fapt a doua pe care i-o trimitea la un interval foarte scurt de timp, poate chiar de ore, a fost scrisă de Miron dintr-o pădure, unde se adăpostise, lăsîndu-și lingă Roman parte din averea ce o mai putuse salva, precum și cea a ginerilor săi. De acolo, de lingă Roman, îi trimisese prima scrisoare (am zice la 2 octombrie, o dată cu scrisoarea adresată regelui), dar nu știa dacă a ajuns, deoarece între el și tabăra polonă s-au aflat mereu tătarii, din cauza cărora a trebuit să plece din acele locuri. Acum, din pădure, unde se afla cu el și episcopul de Roman, îl conjura pentru a doua oară să-l determine pe Sobieski să-i salveze viața, acum cînd, lucru de-a dreptul surprinzător, îl anunța că i-au fost uciși doi fii și fratele său de dușmanii săi politici.

Scrisoarea a ajuns la destinație, dar Miron n-a fost salvat. Regele i-a trimis doar răspunsul pe care l-am analizat mai sus și care cine știe dacă a mai ajuns la el. Scrisoarea constituie însă o dovadă sigură, singura dovadă documentară, că Velicio Costin a fost executat la începutul lunii octombrie 1691, iar nu în decembrie înainte, odată cu, sau după decapitarea lui Miron, după cum s-a spus pînă acum. Aceasta mai presupune că dacă execuția sa a fost cauzată de vreun complot urzit de el împotriva domnului, atunci acest complot, care trebuia neapărat conjugat cu expediția polonă în Moldova, a avut loc la sfîrșitul lui septembrie, sau la începutul lui octombrie, cînd Sobieski se apropia de Iași, iar nicidecum în luna decembrie, cînd regele se afla demult întors acasă. Rezultă apoi că decapitarea lui Velicio și cea a lui Miron Costin n-au avut loc în același timp sau la interval de o zi sau două, ci între moartea unuia și a altuia s-a scurs un timp mai îndelungat. Cît? E greu de spus. Oricum, dacă luăm de bună spusa lui Neculce, că la ridicarea lui Miron de la Bărboși, soldații l-au îndemnat să fugă la cetatea Neamțului, pe care polonii puseseră stăpînire, după jurnalul citat al lui Sarnecki, încă de la 14 octombrie, înseamnă că el a fost decapitat după această dată. Să fi trăit pînă în luna decembrie, hăituit prin țară? E greu de presupus, deși nu-i imposibil. Cum însă scrisoarea analizată răstoarnă data morții lui Velicio, sîntem în drept să presupunem că ea pune sub semnul întrebării și luna decembrie, ca dată a morții lui Miron Costin. De aceea, înclinăm să credem că acesta a murit mai înainte de luna decembrie, poate chiar în octombrie 1691.

În sfîrșit, s-ar putea pune întrebarea : era oare adevărat totul ce spunea Miron Costin lui Mateczyński în scrisoarea sa? O umbră de îndoială se naște, la prima vedere, din cele comunicate de el în legătură cu uciderea

²⁰ Copia acestui răspuns a fost expediată de Sarnecki lui Radziwiłł la 5 octombrie 1691. din tabăra de Ilngă Pașcani, o dată cu cea a scrisorii lui Miron către Mateczyński (*op. cit.*, p. 234).

a doi fii ai săi, o dată cu cea a lui Velicico. Se știe că fiii săi, mai întâi Ioniță și Pătrașcu, apoi Nicolae, au fost închiși atunci, dar nu uciși, fiind eliberați apoi pe chezășie. Atunci, cum se explică totuși faptul că Miron scrie că i-au fost uciși doi fii? Răspunsul poate fi unul singur: la el, fugar prin păduri, a ajuns vestea nu despre arestarea, ci despre uciderea lor. Și chiar dacă ar fi auzit de prinderea și închiderea lor, aceasta n-ar fi însemnat altceva în acel moment dramatic pentru el decât moartea lor.

★

Redăm mai jos scrisoarea sa către Marcu Mateczyński, precum și răspunsul lui Sobieski la scrisoarea sa din 2 octombrie 1691, ambele însoțite de traducerea noastră în limba română. Cuvintele tipărite cu litere cursive sint traduse din limba latină.

★

Din pădurea de fag < între 2 și 5 octombrie 1691 >.

Miron Costin către Marcu Mateczyński

Copia listu logofeta, Woloszyna majetnego do jmp. podskarbiego w. kor. ; był list i do króla jm. de data 2 praesentis, pisany spod Romana.

Jwmożny meci dobrodzieju.

Op<p>resus civis vester ab inamica factione pierwszy ginę, jeśli nie będzie ossobliwa łaska wm. mp. i ojcowskie staranie, co mam zniszczenia dla życzliwości zostaje jeszcze substancyjej, wszystko pod Romanem jest i mego i zięciów moich. Zbiegłbym ad amplexum nóg pańskich, tam dwóch synów i rodzony zginął. Umiełi w to potrafić hostes nominis vestri. Suplikuję tedy do pana przez wm. mp. i dobrodzieja, abyś miłosiernym był na życzliwego poddanego swego. Drugi raz się odzywam wm. mp. Nie wiem jeśli doszło, więcej trudno było, bo zawsze między obozem a nami orda była, dla ktorej i ustąpić z miejsc musieliśmy. Proszę, proszę, dobrodzieju mój, staraj się ochronić mnie od ostatniego zniszczenia dawnego i życzliwego swego słuę.

P.S. Coś słyhać o akceyje chana w tyle wojsk cesarskich? Kalnuki i Mikiesz piszą o generale Veteranim, że z dywizyją swoją poszedł na fortecę turecką. Lipkowie zaraz po pierwszej nad wezyrem wiktoryjej. O Soroce już wszyescy wiedzą, że cessit panowaniu j.k.m.

Z bukowiny, gdzie i staruszek biskup, data ut supra.

Copia scrisorii logofătului, un moldovean bogat ¹, către dumnealui domnul mare viestier al coroanei ²; a fost scrisoare de la el și către m.s. regele ³ cu data de 2 ale lunii prezente ⁴, scrisă de lângă Roman.

¹ Miron Costin.

² Marcu Mateczyński.

³ Ioan Sobieski (1674—1696).

⁴ Octombrie 1691.

Preaputernica milostive binefăcătorule.

Cetățean al vostru, oprimat de facțiunea inamică, voi pieri cel dintii, dacă nu va fi îndurarea deosebită a domniei tale, domnul meu, și grija sa părintească. Avereă ce o mai am scăpată, din bunăvoință, de distrugere, toată este lingă Roman, și a mea și a ginerelor mei⁵. Aș alerga ca să îmbrățışez picioarele domnului⁶. Acolo au pierit doi fii și fratele meu⁶. Au izbutit să facă aceasta dușmanii numelui vostru. Mă rog deci, prin domnia ta, domnul și binefăcătorul meu, domnului⁷ ca să fie îndurător cu binevoitorul său supus. Mă adresez a doua oară domniei tale, domnului meu. Nu știu dacă a ajuns⁷, mai mult, a fost greu, căci mereu între tabără⁸ și noi s-a aflat hoarda, din cauza căreia a și trebuit să părăsim locurile. Te rog, te rog, binefăcătorul meu, caută să aperi de pierzarea cea din urmă pe vechea și binevoitoarea domniei tale slugă.

P.S. Ce se aude despre acțiunea hanului⁹ într-atitea oști imperiale? Kalnoki¹⁰ și Mikes¹¹ scriu despre generalul Veterani¹² că s-a dus cu divizia sa asupra unei fortărețe turcești. Lipcanii¹³ se află după prima lor victorie asupra vizirului¹⁴. Despre Soroca știu deja toți că a intrat în stăpânirea m.s. regelui¹⁵.

Din pădurea de fag, unde-i și bătrinelul episcop¹⁶, data ca mai sus¹⁷,

★

(Din tabăra de lingă Pașcani, 5 octombrie 1691).

Instrucțiunile lui Stanislav Nagórsky, trimisul lui Sobiesky la Miron Costin

Memoriale jmp. Stanisławowi Nagórskiemu podstolemu nowogrodzkiemu, porucznikowi rotę pancernej jmp. podskarbiego nadw. kor.

Odpowiedzieć jmp. Mironowi Kostynowi o statecznej łasce j.k.m. p.n.m. przeciwko niemu, co snadno poznać może z tych niżej mianowanych racyj:

1. J. k. m. nie potrzebuje po nim, aby hinc et nunc przyjeżdżał do j.k.m. (luboby tak należało, explicando prawdziwą zyczliwość swoją in excutiendo jugo pogano adhaerendo christiano principi), ale propter conservationem domu swego, z którego niektórzy krewni assistunt hospo-

⁵ Se cunosc trei gineri: Pătrașcu Zosin (Boșotă), căsătorit cu fiica sa Safta; Grigore Zmucilă spătar, căsătorit cu Tudosca și Ilie Cantacuzino spătar al doilea, căsătorit cu Maria.

⁶ Velico Costin.

⁷ Prima scrisoare.

⁸ Tabăra polonă.

⁹ Sadet Ghirai al II-lea, hanul Crimeii (martie-decembrie 1691).

¹⁰ Samuel Kalnoki, căpitan suprem al secuilor.

¹¹ Clemens Mikes, protonotar din Transilvania.

¹² Frideric Veterani, feldmareșal imperial.

¹³ Tătarii lituanieni.

¹⁴ Arabagi Ali pașa (20 septembrie 1691—25 martie 1692).

¹⁵ Soroca s-a predat polonilor sau mai bine zis în mâinile cazacilor lui Stanislav Druszkiewicz, castelan de Chelm, la 22 septembrie 1691.

¹⁶ Misail, episcop de Roman.

¹⁷ Data ut supra sînt cuvintele lui Sarnecki, autorul jurnalului, puse sub copia făcută de el de pe scrisoarea lui Miron Costin.

darowi, utopionemu w pogańskim poddaństwie, a dlatego permittitur persistere onemu, gdziekolwiek rozumieć będzie pro securitate sui do pewnego czasu, które suberit arbitrio jego, kiedy się będzie miał oddać in protectionem personaliter j.k.m., vero christiano principi, clementissimo regi, w czym jako łaskawie annuit j.k.m., tak providebit securitati onego i z całym domem.

2. Teraz in praesenti niech to opowie ustnie conferenti umyślnie wyprawionemu od j.k.m., co też za sensus jego około wydania tej ziemi chrześcijańskiej ex tyrannide pagana, ile kiedy to oczywiście pobłogosławi P. Bog arma christiana, o czym że wiadomo całemu światu, rozwodzić się nie potrzeba, a ten sensus będzie dowodem wszystkich lamentów na nieszczęśliwość w tej ziemi, że była subiecta poddaństwu pogańskiemu et tyrannidi gospodarowi.

3. Doniesie pomieniony conferens j.k.m. intentionem za przyściem w ten tu kraj z wojskiem, że firmavit praesidiis mocno te dwa miejsca: Roman i Niemiec, z wielu racyj, ale ossobliwie i z tej, że z tego tu kraju największe subsidia annonae extorquebantur przez hospodara do Kamieńca, a z drugiej strony od Soroki, która już jest firmata praesidiis; o Jassy nie zdało się dbać, bo te pro deserto consebantur, kiedy tak skrzydło prawo, jako i lewe, jako się tó namieniło, segregabitur od posłuszeństwa hospodarskiego.

4. Opowie praesentium exhibitor jmp. logofetowi, że j.k.m., princeps christianus, firmando w tym kraju praesidia, nie chce onerare miserum populum exigentem de jugo pagano najmniejsze egzakcje pro praesidiis, ale tyle zostawuje pieniędzy każdemu komendantowi, ile może za nie subficientem annonam sposobić co i jako będzie mogła być, requiritur sensus jmp. logofeta, a oraz tantopere opera, co wszystko reputabitur, że szczerą życzliwość ten wierze chrześcijańskiej i łaskawemu sobie zawsze ma.

Memoriul dat dumnealui domnului Stanislav Nagórski, stolnic de Nowogród, locotenent din roata¹ de călăreți în zale a dumnealui domnului vistier al curții regatului².

Să se răspundă dumnealui domnului Miron Costin despre grația statornică a m.s. regelui, domnul nostru milostiv, față de el, ceea ce lesne poate cunoaște din aceste rațiuni mai jos numite:

1. M.s. regelui nu-i trebuie de la el ca să vină *de aici și de acum* la măriă sa (deși așa s-ar cuveni, *pentru a-și aduce la îndeplinire adevărata sa dorință de a scutura jugul păgîn și de a se uni cu principele creștin*), dar, *pentru salvarea casei sale*, din care unele rude stau *lingă* domnul³ înecat în robia păgînă, îi permite să stea mai departe *lingă* acesta, oriunde va socoti *pentru securitatea sa* pînă la un anumit timp, care se lasă la

¹ Rota = roată, unitate administrativă și tactică în armata polonă de mercenari.

² Atanasie Międzyński.

³ Constantin Cantemir (1685-1693).

bunul său *plac*, cînd se va pune *personal sub protecția* mării sale, *adevăratul principe creștin*, *preamilostivul rege*, astfel că după cum măriia sa a afirmat în mod grațios, tot așa va *îngriji de securitatea* sa și a întregii sale case.

2. Acum, în prezent, să spună verbal interlocutorului trimis anume de m.s. regele care este *părerea* sa în legătură cu eliberarea acestei țări creștine din *tirania păgînă*, acum cînd firește Domnul Dumnezeu bine-cuvintează *armele creștine*, despre care lucru nu trebuie să avem păreri deosebite fiindcă este cunoscut lumii întregi ; iar această *părere* va constitui dovada tuturor tînguirilor sale pentru nenorocirea din această țară, că a fost *supusă* robiei păgîne și unui domn *tiran*.

3. Numitul interlocutor îi va face cunoscută *intenția* m.s. regelui de a *întări puternic cu garnizoane* aceste două locuri : Roman și Neamț, și aceasta din multe rațiuni, dar mai ales din aceasta că de aici, din acest ținut, se scot de către domn cele mai mari *cantități de provizii* pentru Camenița, iar de altă parte din Soroca, care este *întărită* deja cu garnizoană ; de Iași nu s-a crezut de cuviință să se aibă grijă, căci acesta se va *socoti ca părăsit* cînd atît aripa dreaptă, cît și cea stîngă, după cum s-a amintit, îl vor scoate din supunerea sa față de domn.

4. Acum trimisul va spune dumnealui domnului logofăt că m.s. regele, *principele creștin*, punînd în această țară *garnizoane*, nu vrea să *încarce* poporul *vrednic de plîns*, care iese de sub jugul *păgîn*, cu nici o *dare* cît de mică pentru *garnizoane*, ci lasă fiecărui comandant atîția bani, cîți să poată procura cu ei *provizii suficiente* ; ce și cum va fi cu puțință, se va *cere părerea* dumnealui domnului logofăt și cu atît mai mult *silința* sa, ceea ce totul se va *socoti* că acesta are totdeauna o sinceră bunăvoință pentru credința creștinească și pentru cel ce este milostiv cu el.

(K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego ...*, ediția J. Woliński, Wrocław, 1958, p. 347—348).

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

LUCRĂRI NOI DESPRE MIHAI VITEAZUL ȘI EPOCA SA

Împlinirea a 375 de ani de la prima unire a românilor sub sceptrul lui Mihai Viteazul a prilejuit în chip firesc o serie de manifestări în care s-a subliniat importanța deosebită a acestui eveniment pentru istoria poporului român, manifestări deschise de marea adunare populară de la Alba Iulia la care a luat cuvîntul secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, și continuate apoi prin numeroase sesiuni de comunicări și conferințe organizate de diverse foruri și instituții de cultură¹.

În afară de aceste manifestări, evenimentul a fost sărbătorit și prin apariția unor monografii, culegeri de studii și documente, dintre care unele au fost deja prezentate în paginile acestei reviste². Scopul rîndurilor de față este acela de a prezenta cititorilor o serie de alte șase lucrări apărute cu prilejul aniversării amintite.

Prima dintre acestea, datorate lui Ștefan Olteanu³, urmează un scop ambițios, și anume: „să înlăture absența, de mult timp resimțită, a unei monografii consacrate epocii lui Mihai Viteazul. Este vorba de o monografie care sintetizează, într-o viziune nouă, rezultatele înaintașilor noștri și ale propriilor noastre cercetări privind unele probleme controversate de cea mai mare importanță pentru istoria țărilor române în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea” (p. 8).

Intrîncît însă astfel de monografii există (să nu amintim dect pe acelea alcătuite de N. B. Ieșcu, I. Sirbu, I. Iorga sau P. P. Panaitescu), nu poate fi vorba de o „lipsă îndelung resimțită”, ci cel mult — dacă se poate — de depășirea și completarea rezultatelor la care au ajuns acești iluștri înaintași.

Din lectura monografiei lui Ștefan Olteanu rămîi însă cu impresia că autorul nu a reușit să depășească ca informație marile monografii amintite, neutilizînd o serie de cuceriri ale istoriografiei românești din ultimele decenii (dealtfel, în 158 de pagini nici nu se poate emite o ase nenea pretenție!).

Cît privește „noua viziune” asupra epocii, și aceasta rămîne o promisiune în mare parte nerealizată; autorul urmează destul de fidel vol. II din *Istoria României*, astfel încît — cînstît voînd — putem afirma că Ștefan Olteanu ne a oferit o prezentare destul de modestă a domniei lui Mihai Viteazul, într-o limbă de circulație europeană, prezentare ce se adresează în primul rînd cititorilor cărora le sînt inaccesibile studiile apărute în limba română, cititori care, credem noi, ar fi meritat o lucrare ceva mai consistentă.

Lucrarea se compune din șapte capitole, unele împărțite în mai multe paragrafe: I. *Ţările române și contextul raporturilor internaționale în Europa centrală și de sud-est la sfîrșitul sec. XVI*; II. *Realități economice, sociale și politice în țările române în ultimile decenii ale sec.*

¹ Vezi prezentarea unora din aceste sesiuni în: „Revista de istorie”, 1975, nr. 8, p. 1259—1263 și 1263—1264; „Revista arhivelor”, 1975, nr. 2, p. 224—225 etc.

² Este vorba de: *Mihai Viteazul* de I. Ionașcu și V. Atanasiu, volum recenzat de autorul acestor rînduri în „Revista de istorie”, 1975, nr. 7, p. 1140—1142; culegerea de studii *Mihai Viteazul*, prezentată de Sergiu Columbeanu în aceeași revistă, nr. 9, p. 1435—1439 și de volumul de documente interne din domnia lui Mihai prezentat de T. Ionescu-Nișcov în nr. 8 din 1976, p. 263—265.

³ *Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'union de 1600)*, Bucarest, Edit. Academiei (Bibliotheca Historica Romaniae), 1975, 158 p.

XVI; III. *Regimul suzeranității otomane în ȧăările române la sfârșitul sec. XVI și necesitatea de a o îndepărta*; IV. *Mihai Viteazul — reprezentant al aspirațiilor de libertate și independență ale poporului român*; V. *Începutul războiului de eliberare. Recucerirea independenței țării*; VI. *Mihai Viteazul „Restitutor Daciae”*. *Semnificația istorică a primei uniri a ȧărilor române și VII. Mihai Viteazul în concepția contemporanilor și în conștiința posterității*.

Principala observație ce s-ar putea aduce planului lucrării este aceea că, deși în titlu se precizează că accentul acesteia va cădea pe unirea din 1600 (de fapt 1599—1600 !), autorul acordă un număr mult prea mare de pagini capitolului privind dezvoltarea economico-socială a ȧărilor române în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea (p. 23—72, deci o treime din lucrare !) și aceasta față de numai 35 p. cît cuprinde capitolul cel mai important al lucrării : *Mihai Viteazul „Restitutor Daciae”*. Fără îndoială că dezvoltarea economico-socială are o mare importanță pentru înțelegerea evenimentelor politice în general, dar unirea ȧărilor române sub autoritatea lui Mihai Viteazul nu s-a bazat pe factorul economic ; se știe că nivelul dezvoltării pieții interne a ȧărilor române nu a putut oferi o temelie solidă unirii din 1599—1600, care s-a bazat îndeosebi pe factorul politic și pe conștiința unității de neam, probleme expediate de Șt. Olteanu într-un număr mic de pagini.

Ȧinînd seama de faptul că unii istorici străini au negat existența conștiinței unității de neam a românilor în vremea lui Mihai Viteazul, ar fi fost bine ca autorul să acorde o importanță mai mare acestei probleme, fără de care unirea din 1599—1600 nu poate fi înțeleasă.

Am afirmat mai sus că autorul urmează în multe privințe tematica *Istoriei României*, vol. II; uneori d-sa nici nu a mai prelucrat informația din lucrarea amintită, ci a preluat-o direct, cu aceleași cuvinte, fără să pună textul în ghilimele sau să facă trimiterile cuvenite, așa cum este obiceiul. Iată cîteva exemple :

Istoria României, II :

„Prețul de monopol ... nu era pentru marii feudali o piedică; cerealele vîndute nu-i costau nimic pe aceștia, ei primindu-le, fără nici un fel de cheltuieli, de la producătorii direcți, sub forma rentei ... de aceea chiar prețul de monopol obținut constituia pentru ei un venit net” (p. 826—827).

„Documentele pomenesc de ... crame, teacuri ..., șoproane ... toate constituind ... dovezi de nivelul înalt la care ajunsese viticultura pe teritoriul patriei noastre” (p. 830).

„La sfârșitul secolului al XVI-lea existau în Moldova și Ȧara Românească numeroase domenii întinse, cuprinzînd de la 20 pînă la 100 de sate, cu o populație de vecini și robi ce ajungea la cîteva mii de suflete. După spusele lui Savori, ... erau destui boieri care posedau cîte 50 de sate și peste 1000 de țărani dependenți. Creșterea domeniului feudal s-a făcut îndeosebi prin violență. Din cele 54 de sate ale mînăstirii Tismana, 35 sînt obiect de contestație” (p. 853).

Fără îndoială că un asemenea sistem nu este recomandabil în alcătuirea lucrărilor de istorie și ne pare rău că un cercetător serios ca Șt. Olteanu a apelat la el (probabil datorită grabei cu care și-a alcătuit lucrarea).

În afară de aceste observații ȧinînd de planul și metoda de lucru, am mai reproșat autorului unele erori sau inexactități. Astfel, la p. 10 se afirmă că secolele XVI—XVII „au marcat, în fapt, în Europa occidentală, triumful statului modern, afirmarea statelor naționale”, aceste „transformări” resimțindu-se și în Europa răsăriteană și de sud-est. Se știe însă că unele state

Olteanu :

... „cette façon de mettre en valeur leurs produits convenait aux grands propriétaires, vu que pour les obtenir ils ne faisaient pas d'investissements, ceux-la provenant, sous la forme de la rente, des producteurs directs ... De la sorte, même le prix de monopole constituait pour eux un revenu net” (p. 24).

„Les documents mentionnent des nombreuses installations techniques viticoles (pres-soires, chais, remises etc.) ce qui prouve le niveau élevé de la culture de la vigne sur le territoire des pays roumains” (p. 31).

„A la fin du XVIe siècle, existaient en Valachie, mais presque dans la même mesure en Moldavie ... de vastes domaines féodaux comptant de 20 à 100 villages, peuplés d'hommes dépendants et d'esclaves dont le nombre s'élevait à quelques milliers. Selon les relations de Savori, il y avait de nombreux boyards qui possédaient plus de 50 villages et plus de 1000 paysans asservis. La croissance du domaine s'est fait d'habitude par la violence. 35 villages sur les 54 appartenant au monastère Tismana faisaient l'objet de contestations” (p. 51).

naționale au ajuns în granițele naturale încă din evul mediu (Spania, Franța, Anglia), pe când cele mai multe s-au format sau s-au restructurat mai târziu, în secolele XIX sau chiar XX (Italia, Germania, România etc.); primele au apărut înaintea conștiinței naționale, pe când la celelalte această conștiință a preexistat și a contribuit la desăvârșirea statului național unificat.

La p. 11 se spune că Mihai Viteazul „a acceptat să fie inclus în Liga creștină”, deși se știe că — fiind ocolit de reprezentanții Ligii — el a stăruit să fie admis, oferindu-se să lupte împotriva turcilor alături de principele Transilvaniei și de domnul Moldovei cu care a alcătuit o confederație. Explicația dată la p. 24 faptului că țările române nu au fost transformate în pașallcuri este incompletă și neconvingătoare. „Legătura lui Mihai” (de care se vorbește la p. 53—54) avea nevoie de unele lămuriri suplimentare pentru cititorii străini care nu cunosc realitățile sociale din Țara Românească.

Puțin cam neclară ni se pare afirmația de la p. 64 despre „adoptarea de noi criterii (tehnologice în primul rând) în operațiile militare”, care ar fi acordat trupelor boierilor „calități suplimentare în raport cu armata țărănească”; precum se știe, și cetele boierilor erau alcătuite tot din țărani ridicați de pe moșiile boierești iar documentele cunoscute nu vorbesc de „noi criterii”. Este greu de crezut apoi că Andrei Báthory „pregătea în secret instaurarea dominației polone în Țara Românească”, cum afirmă autorul la p. 117 etc.

Întlnim apoi o serie de greșeli (probabil de tipar) care necesitau o erată: „les chanceliers Stolnic et Mihai” (p. 61, nota 185); C. Greceanu în loc de Grecescu (p. 96, nota 32) etc.

Spre deosebire de lucrarea lui Ștefan Olteanu, cea de a doua monografie, mult mai amplă, datorată lui Manole Neagoe⁴, vrea să aibă un caracter mai original: d-sa combatte numeroase opinii susținute de unii autori ca P. P. Panaitescu, Eugen Stănescu, C. Rezachevici sau în *Istoria României* vol. II; în plus, autorul amintit acordă o atenție mult mai mică dezvoltării social-economice care l-a preocupat în mod deosebit pe Ștefan Olteanu. Și planul celor două monografii este diferit: pe când autorul primei lucrări împarte materia volumului său doar în 7 capitole, cu mai multe paragrafe, Manole Neagoe o împarte în 19 capitole, din care patru (XIV—XVII) sînt dedicate politicii interne a domnului, problemă pe care Șt. Olteanu o încadrează în capitolul mai larg al realităților economice, sociale și politice din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea.

Primul capitol al monografiei lui Manole Neagoe are caracterul unei scurte introduceri despre *Europa și țările române în secolul al XVI-lea* (p. 7—14), probleme tratate mai pe larg de Șt. Olteanu în două capitole. Autorul subliniază pe bună dreptate neputința Europei de a organiza lupta contra turcilor, ca și accentuarea exploatării otomane a țărilor române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, oferind cifre ce ilustrează această tristă realitate; cifrele respective sînt luate din cunoscutul studiu al lui M. Berza despre evoluția haraciului, studiu pe care autorul nu-l citează însă.

Nu ar fi fost lipsit de interes ca M. Neagoe să amintească și de criza monetară ce a lovit Imperiul otoman în această vreme, criză ce s-a repercutat și asupra țărilor române (vezi Nicoadă Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVIe ème siècle et son influence sur les Principautés Roumaines*, în „Südöst-Forschungen”, XVI, 1957, p. 70—86).

Cel de al doilea capitol prezintă pe scurt *Originea lui Mihai* (p. 15—19). Autorul se declară de acord cu opinia istoricilor care au susținut că Mihai este fiul lui Pătrașcu cel Bun, așa cum îl consideră cele mai multe izvoare ale vremii și cum se considera, de altfel, domnul însuși. Din bogata bibliografie relativă la această problemă, ar fi trebuit citată aici și lucrarea recentă a lui Dan Pleșia și G. D. Florescu, *Mihai Viteazul — urmaș al împăraților bizantini* („Scripta Valachica”, IV, 1973, p. 131—162). De asemenea, se știe că Iane banul a fost frate cu Tudora, astfel încît natura relațiilor de rudenie dintre Iane și Mihai nu este nelămurită, așa cum susține autorul (p. 19).

Capitolul al III-lea, intitulat sugestiv „Cînd am fost domnia mea ... mare postelnic și ... mare ban al Craiovei” (p. 20—27), se ocupă de viața lui Mihai înainte de a deveni domn. Autorul combatte ideea lui P. P. Panaitescu după care Mihai ar fi fost „prizonierul” marilor boieri olteni și susține că domnul, care a fost o mare personalitate, nu poate fi considerat „reprezentantul unei facțiuni boierești”, idee reluată, de altfel, și în alte capitole. Nu se poate nega însă faptul că boierii care l-au sprijinit pe Mihai au fost în general tineri, în timp ce bătrînii erau în mare parte filo-turci, așa cum nu se poate nega că principalii susținători ai politicii lui Mihai au fost boierii olteni, cărora domnul le-a fost recunoscător (vezi p. 253). Apoi căsătoria

⁴ *Mihai Viteazul*, Craiova, Edit. Scrisul Românesc, 1976, 317 p. + 32 pl. (nenumerate).

lui Mihai cu Stanca a avut loc în anul 1583 (nu 1584; p. 22), iar Stanca nu a fost soră cu Dragomir mare vornic, așa cum au afirmat unii cercetători mai vechi (vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători* p. 170—171).

În capitolul al IV-lea Mihai devine *Cavalerul dreptății* (p. 28—40). După ce studiază modul cum Mihai și-a dobândit tronul, autorul insistă asupra declanșării luptei împotriva turcilor în noiembrie 1594.

Nu împărtășim ideea că domnul a acționat conștient în crearea momentului de criză din toamna anului 1594 prin împrumuturile contractate pentru luarea domniei și că el voise ca exasperarea locuitorilor Țării Românești să atingă astfel punctul culminant (p. 35); această exasperare se putea întoarce ușor împotriva domnului care o crease prin urmrările împrumuturilor făcute la Poartă. Este mult mai probabil că Mihai nu a avut altă posibilitate de a ocupa tronul decât aceasta, așa cum nu putea scăpa de incozistenții săi creditori decât prin uciderea acestora. Se înțelege că nu putem fi de acord cu afirmația că „Mihai vinduse țara” (p. 31).

În capitolul următor intitulat „*Această pufină slujbă am făcut o într-o singură iarnă*” (p. 40—49) ni se prezintă lupta cu turcii din iarna anului 1594—1595, când trupele române au atacat toate cetățile turcești de la Dunărea de Jos și au scos din luptă oastea hanului tătar și cele două corpuri de armată otomană ce însoțeau pe pretendenții la tronurile Țării Românești și Moldovei (p. 48). În aceste campanii s-a afirmat pentru prima oară excepționala personalitate militară a lui Mihai Viteazul care nu mai comandase oști plină în acea vreme.

Autorul prezintă aceste lupte convins fiind că „nimeni nu le-a acordat atenția cuvenită” (p. 44). D-sa uită aici de lucrarea lui I. Sirbu, a lui Victor Atanasiu dedicată campaniilor lui Mihai Viteazul (1972), ca și de paragraful *Lupta pentru linia Dunării din Istoria României* (vol. II, p. 958—959), operă citată numai pentru a fi combătută.

Cît privește rezultatele acestei campanii, se pare că ele au fost mai însemnate decât le prezintă autorul: nu numai că ea i-a asigurat lui Mihai stăpînirea liniei Dunării, dar a obligat pe turci să renunțe la ofensiva spre Viena, înlăturînd pentru moment pericolul ce amenința Europa centrală (vezi I. Ionașcu și V. Atanasiu, *Mihai Viteazul*, p. 63).

În capitolul al VI-lea, intitulat sugestiv *Trădare și umilire* (p. 50—62), autorul studiază împrejurările încheierii faimosului tratat de la Alba Iulia din mai 1595. Utilizînd și studiul cunoscut al lui I. Ionașcu, autorul combate opiniile lui P. P. Panaitescu și Eugen Stănescu despre încercarea de a se instaura regimul nobiliar prin acest rușinos tratat și susține că „boierii, printre care se numără și Buzestii, nu l-au trădat pe Mihai în 1595” (p. 61). Această încheiere ni se pare prea categorică ținînd seama de afirmațiile aceluiași autor după care, din cei 12 boieri ce alcătuiau delegația trimisă, „trădează șapte, plus episcopii și mitropolitul” (deci majoritatea!) și apoi de spusele lui Mihai Insuși: „În supușii mei nu mă încred deoarece m-au înșelat atunci cînd au înfăptuit la palatinul Transilvaniei nu ceea ce aveau ca însărcinare din partea mea” (p. 60—61).

Fără să negăm ingerințele lui Sigismund Báthory asupra delegației muntene, silită în parte să accepte tratatul prin care Mihai devenea vasalul principelui Transilvaniei, nu putem să nu observăm în același timp că prevederile favorabile boierimii muntene (de care vorbește și autorul la p. 56) nu aveau cum să fie impuse boierilor de Sigismund Báthory, ci au fost stipulate în tratat la cererea acestora. De aceea cred că, chiar dacă nu toți boierii l-au trădat pe Mihai în mai 1595, de unele prevederi ale tratatului au beneficiat toți boierii, și aceasta împotriva voinței domnului care a fost subordonat marii boierimii, situație nemaiîntîlnită în alte tratate de aceeași natură. Dacă nu ar fi fost vorba de trădare la 1595, de ce și-i intitulează autorul capitolul *Trădare și umilire*? (se înțelege că trădarea nu putea fi decât a boierilor!).

Capitolul al VII-lea, „*Era timpul cînd se lupta ziua cu noaptea*” (p. 63—80), prezintă pe larg bătălia de la Călugăreni, cîștigată de Mihai Viteazul „numai cu oastea țării” (p. 80). Descrierea bătăliei este destul de exactă, deși autorul recunoaște că „despre această confruntare nu avem relații care să ne îngăduie să stabilim cu mare precizie efectivele... și nici descrieri amănunțite despre felul cum s-a desfășurat bătălia” (p. 69; la p. 73 autorul afirmă însă: „despre bătălia în sine sînt mai multe descrieri în genul celor pomenite mai înainte, din care pricină este greu să se stabilească o ordine exactă a episoadelor bătăliei”!). Autorul insistă și aici asupra problemei trădării, recunoscînd că „au fost boieri care l-au trădat pe Mihai și n-au vrut să lupte” (p. 70).

Ni se pare exagerată afirmația autorului după care jumătate din oastea țării era a boierilor. Această afirmație vine, de altfel, într-o vădită contradicție cu constatarea aceluiași autor, făcută în 1973, după care „cețele boierești nu puteau fi prea numeroase” (Manole Neagoe, *Din vechea organizare militară a țărilor române*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, X, 1973, p. 160). Să-și fi schimbat oare autorul opinia despre mărirea cetelor boierești?

Capitolul al VIII-lea (care putea fi foarte bine prezentat împreună cu capitolul precedent), „*Nicînd n-au fost la Poartă*” (p. 81—95), se ocupă de „faptele care se

petrec după bătălia de la Călugăreni” pînă la ieșirea Moldovei din coaliția antiotomană; autorul prezintă aici scurta ocupație turcească, măsurile luate de Sinan pașa pentru întărirea Bucureștilor și Tirgoviștei, precum și așa-numita contraofensivă de eliberare, fapte peste care d-sa are impresia că „s-a trecut repede”, uitînd desigur și aici o serie de studii pe care nu le citează, ca și *Istoria României*, II, p. 966–968, unde se vorbește și de formele de rezistență populară, pe care autorul nu le amintește. Autorul exagerează cînd afirmă că, datorită lipsei cetățitorilor, țările române nu puteau fi supuse de turci „decît prin organizarea unor campanii an de an ceea ce, practic, nu era posibil” (p. 82).

Capitolul următor studiază amănunțit împrejurările care au dus la împăcarea temporară a lui Mihai cu Poarta și la primirea steagului de domnie în anul 1596, citînd ca titlu chiar cuvintele viteazului: „Și văzînd luncul cîlă pagubă îi făceam, tîm trimise steagul”; este vorba de un răgaz necesar pentru refacerea forțelor.

Urînd strict cronologia faptelor, capitolul al X-lea — al cărui titlu este luat tot din spusele lui Mihai: „Dacă nu mi-ar lipsi nici oștii, nici banii... aș încerca și lucruri mai mari” (p. 110–126) — se ocupă pe larg de evenimentele anului 1597 care „limpezește gîndurile și luminează pașii care trebuiau făcuți”.

Capitolul următor prezintă amănunțit luptele din anul 1598, cînd Mihai arăta „Acum oricine va pulea cunoaște cîlă pagubă am făcut dușmanului”, cuvinte ce sînt reproduse ca titlu al capitolului (p. 127–145). În afară de această împărțire cronologică, pe ani, a capitolelor (din care pricină lucrarea pare uneori o cronică modernă), avem impresia că nu se subliniază îndeajuns ca o urmărit Mihai în acești doi ani: să consolideze independența Țării Românești; din acest motiv considerăm că cele două capitole puteau fi comasate într-unul singur, mai bine organizat.

Cel mai întins capitol al lucrării, intitulat sugestiv „Pohta ce am pohtii” (p. 146–193), se ocupă de împrejurările care au dus la realizarea primei uniri a românilor sub sceptrul lui Mihai Viteazul. Ca și în cazul capitolelor precedente, faptele prezentate aici sînt cunoscute din alte lucrări, a căror informație nu este în general depășită; singurul lucru nou pe care-l aflăm din acest capitol este opinia autorului că celebra scrisoare de trădare a boierilor munteni din 5 septembrie 1599 (pe care unii au crezut-o autentică, iar alții falsă) ar putea fi „un document redactat din inițiativa voievodului”, document menit să inducă în eroare pe adversari (p. 168).

Fără să respingem ipoteza autorului, considerăm că d-sa era dator să aducă mai multe argumente în sprijinul ei, așa cum Ștefan Ștefănescu a adus pentru autenticitatea scrisorii. După cum spune și autorul, în septembrie 1599 „soarta lui Mihai părea pecetluită”, nimeni nu-i mai acorda vreo șansă de scăpare (p. 157–158). Atunci de ce să nu ne gîndim că — socotindu-l pierdut pe Mihai — boierii au încercat să se salveze cu ajutorul Moveștilor, fără știrea domnului, despre plecarea căruia păreau a fi și ei convinși? Este apoi greu de crezut că Mihai Viteazul putea spune lucruri atît de urite despre domnia lui și cu un ton atît de dușmănos. Problema este, fără îndoială, destul de complexă și ar merita un studiu special în care să se discute pe larg toate cele trei puncte de vedere asupra scrisorii și în care să se facă o atentă analiză a relațiilor lui Mihai Viteazul cu boierii săi în această vreme; pînă atunci nu putem acorda credit deplin nici uneia din cele trei ipoteze.

Precum se știe, unirea realizată de Mihai Viteazul a durat doar cîteva luni datorată în primul rînd adversităților externe; aceste împrejurări sînt studiate în capitolul al XIII-lea, intitulat, greșit, „Și căzu ca un copaci trupul lui cel frumos” (citatul corect este: „și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci”).

Aici observațiile noastre sînt ceva mai numeroase, întrucît capitolul cuprinde cîteva greșeli evidente, iar unele probleme nu sînt suficient lămurite. Astfel, se afirmă: „În Țara Românească țărănul (nu se precizează care, dar din comparația cu iobagul din Transilvania rezultă că este vorba de țărănul aservit — N.S.) este obligat să muncească trei zile pe an, în secolul al XVII-lea!” (p. 198; la p. 236 este vorba de „cel mult” patru zile pe an!). Informația este luată din C. Giurescu (care nu e citat); numai că această obligație nu privea pe rumâni ci pe așa zisii oameni liberi cu învoială. Autorul citat mai sus precizează: „În vreme ce rumânul datorește stăpînului său lucru fără măsură, omul liber plătește numai dijmă, fără clacă, iar cînd aceasta se introduce și la ei, zilele de lucru se stabilesc prin înțelegere” (*Studii de istorie socială*, p. 69; la p. 204 se arată că obligația de clacă a oamenilor liberi care locuiau pe pămînturile altora era, la începutul secolului al XVIII-lea, de trei sau patru zile pe an; vezi și cazul citat de C. Giurescu la p. 111).

Într-adevăr, din documentele secolului al XVII-lea rezultă că, în principiu, *claca era nelimitată în timp*, numărul zilelor de lucru la care erau supuși țărânii aserviți fiind fixat în primul rînd în funcție de trebuințele stăpînilor feudali; în poruncile de ascultare adresate de domnie rumânilor se arată că aceștia erau obligați „să lucreze orice va trebui” sau „să asculte și să slujească la toate nevoile”, uneori cu precizarea că trebuiau să fie la dispoziția stăpînului

„și ziua și noaptea”, după cum spune Matei Basarab într-o poruncă din 20 iunie 1643, citată de C. Giurescu.

Faptul că obligațiile de lucru ale țăranilor aserviți nu erau limitate în timp este recunoscut și de boierii olteni, care declarau, la începutul secolului al XVIII-lea, că rumânii „nu aveau zile de lucru hotărâte în fiecare săptămână în care să fi fost obligați a presta stăpînului lor de pămînt muncile necesare, ci, cînd le erau de trebuință, erau chemați” (*Documente privind relațiile agrare în sec. XVIII. Țara Românească*, p. 285–286); într-un alt document se spune că „mai înainte de răzmeriță (războiul din 1736–1739 – N.S.) nu era hotărît pentru cîcă cît să lucreze oamenii, ci lucra cîte zile avea de lucru mănăstirea sau boierii” (*ibidem*, p. 572–573). Este limpede deci că M. Neagoe confundă obligațiile de lucru ale rumânilor cu cele ale oamenilor cu învoială, care erau mai ușoare.

În această problemă era bine ca autorul să utilizeze lucrările cunoscute ale lui Șt. Ștefănescu, H. Chircă și D. Mioc, *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIVe – XVIIIe siècles* („Revue roumaine d'histoire”, 1962, nr. 1, p. 39–60) și *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIe siècle, in Nouvelles études d'histoire*, II, 1960, p. 221–252. (În treacăt fie spus, regretăm că autorii amintiți nu au reluat problema pentru a alcătui o lucrare mai mare, care să aducă argumente înal convingătoare în această problemă controversată).

Nu subscriem la afirmația categorică a autorului, după care „cauza principală a căderii lui Mihai rămlne ... părăsirea lui de către cei pe care el îi socotise aliați ... adică Habsburgii” (p. 207). În realitate, cei care au pus capăt acțiunii de unificare au fost polonii, care l-au alungat pe Mihai mai întîi din Moldova, apoi și din Țara Românească și împotriva căroa imperialii nu aveau nici posibilitatea nici interesul să-l sprijine pe domnul român. De altfel, este greu de alcătuit o ierarhie strictă a cauzelor căderii lui Mihai deoarece este vorba de un complex de cauze, din care nu trebuiesc omise nici cele interne care merita o atenție mai mare.

Citatul din cronică de la p. 214–215 este greșit; în realitate, textul sună cu totul altfel: „Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci pentru că nu știuse, nici să înprilejise sabiia lui cea iute în mîna lui cea vitează” (*Istoria Țării Românești*, p. 82).

Capul lui Mihai Viteazul nu a fost adus în țară de soția lui Radu Florescu (p. 215), ci de Turturea paharnicul (vezi Stoica Nicolaescu, *De cine a fost adus în țară capul lui Mihai Viteazul?*, București, 1919 și C. Rezachevici, *Cine a adus la Țirgoviște capul lui Mihai Viteazul?*, în „Magazin istoric”, 1969, nr. 6, p. 55–61).

În legătură cu acordarea domniei lui Simion Movilă în Țara Românească (p. 205), se putea spune că sultanul a făcut-o ținînd seama și de faptul că fratele noului domn, Ieremia, a slujit Poarta „cu credință și devotament” (vezi „Revista arhivelor”, 1975, nr. 2, p. 157). Ar fi trebuit, de asemenea, ca autorul să analizeze mai pe larg politica polonă față de țările române pe care le-ar fi dorit supuse regatului, ceea ce nu convenea desigur Porții. După cum spunea N. Iorga, „idealul (lui Zamoyiski) era Dunărea ca graniță între o creștinătate supusă hegemoniei polone și Imperiul otoman” (*Ioan Sobieski și românii*, în „Revista istorică”, 1934, p. 199).

În sfîrșit, nu sînt convinși de faptul că Mihai Viteazul vedea în „unificarea țărilor române într-un singur hotar” „o armă ideală pentru apărarea civilizației europene” (p. 208); este mult mai probabil că – așa cum va spune Mihai Inșuși – unirea celor trei țări sub sceptrul său îi oferea posibilitatea de a le apăra mai bine împotriva turcilor, avînd la dispoziție o armată de 100.000 de oameni („Tezaur de monumente istorice”, I, p. 262).

Dacă prezentarea cronologică a faptelor din domnia lui Mihai Viteazul a fost făcută destul de corect, nu același lucru putem spune despre cele patru capitole (XIV–XVII), în care autorul înfățișează politica internă a domnului, capitole care cuprind o serie de greșeli și exagerări.

Primul dintre acestea (*Greutățile unei domnii la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, p. 217–232) urmărește să demonstreze că „domnia lui Mihai Viteazul este o domnie autoritară” (p. 231) și că nu poate fi vorba de un regim nobiliar la sfîrșitul secolului al XVI-lea, afirmații cu care sîntem, în principiu, de acord. Numai că autorul exagerează cînd afirmă, de pildă, „la noi domnul își exercită prerogativele de suveran asupra întregului teritoriu al țării guvernate” (p. 219), uîtînd desigur că, într-o anumită epocă, prin imunitățile feudale, accesul reprezentanților domniei pe unele domenii era interzis.

Dovezile despre domnia autoritară a lui Mihai nu sînt prea convingătoare. De pildă, faptul că Mihai Viteazul dăruiește numeroase sate boierilor și mănăstirilor nu poate constitui o dovadă că „ne aflăm în fața unei domnii puternice” (p. 225). Și Petru Șchiopul a făcut numeroase asemenea danii; înseamnă oare că a fost un domn puternic? Fără îndoială că nu. Mihai Viteazul a înțeles că o domnie puternică trebuia să dispună de mijloace materiale, motiv pentru care a trecut numeroase sate în stăpînirea domniei (cum spune și autorul la p. 239 și 241). Nu

era lipsit de interes ca autorul să arate că, prin crearea unui întins domeniu domnesc, Mihai Viteazul a urmărit foarte probabil ca satele respective să-i ofere slujitori pentru armată; așa se explică faptul că, în numeroase din aceste sate aservite de Mihai, găsim slujitori la începutul secolului al XVII-lea.

Autorul afirmă categoric: „În cursul evului mediu nu a existat o rezervă boierească” (p. 223; la p. 236 se spune că „nu există documente care să ateste existența rezervei feudale”). Este adevărat că în trecut s-au făcut unele afirmații exagerate despre mărimea rezervei feudale și despre creșterea ei în secolul al XVI-lea; aceasta nu ne îndreptățește însă să exagerăm în sens invers și să negăm cu totul existența acestei rezerve, care este atestată de numeroase documente din secolul al XVII-lea sub numele de „delnițe boierești” (vezi DIR, B, sec. XVII, vol. IV, p. 205, DRH, B, vol. XXI, p. 335, vol. XXII, p. 373, 427, 522 etc.), delnițe pe care țăraniii prestau așa numitul „lucru boieresc”. O serie de alte documente din aceeași epocă amintesc separat „plinea de dijmă” (cerealele strânse din dijmă) de „plinea de clacă”, realizată pe rezerva stăpînului (vezi documentele din 31 martie 1666 și 24 iunie 1671; C. Giurescu, *op. cit.*, p. 190 și Arh. St. Buc., m-reă Brîncoveni, XXV/43). Existînd clacă, implicit exista și rezervă feudală pe care țăraniii arau, semănau și recoltau produsele pentru stăpînul feudal.

Cît privește secolul al XVIII-lea, vom cita opinia unui recunoscut specialist în această problemă, care afirmă: „În cuprinsul unei anumite moșii, stăpînul își rezervă o întindere pe care o cultivă prin munca de clacă a țăranilor așezați pe pămîntul său” sau: „stăpînul de pămînt, laic sau ecleziastic, dispunea de una sau mai multe moșii cultivate prin munca oamenilor liberi, a șerbilor și a robilor”; și mai departe: „problema esențială însă, căreia nu i se poate da un răspuns de precizie dorită, este aceea a întinderii rezervei senioriale” (Florin Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, București, 1972, p. 172, 174). Ținînd seama de cele de mai sus, *este bine să ne ferim de afirmații categorice pe care documentele nu le susțin* (ca și în cazul rentei în muncă, legată de existența rezervei senioriale).

Autorul exagerează, de asemenea, cînd afirmă că „societatea noastră era altfel alcătuită decît societatea feudală, iar relațiile dintre oameni se stabileau după alte criterii decît cele feudale (p. 230). În sfîrșit, vistieria domnului nu „este egală” (!) cu vistieria țării, cum spune autorul (p. 225), iar puterea și bogăția bisericii nu aveau ca sursă numai „mila domnească” (p. 224).

În capitolul al XV-lea autorul tratează *Problema țărănească* (p. 233—246); idealizînd situația în acest domeniu, autorul susține că „așezămîntul lui Mihai nu înrăutățește situația rumânilor” (p. 235; la p. 219 se spune că „legătura lui Mihai nu a afectat categoria socială a moșnenilor”) sau că puține sate și-au înrăutățit situația în domnia lui Mihai (p. 245). Asemenea afirmații sînt însă în contradicție cu realitatea istorică cunoscută.

Se știe astfel că legătura lui Mihai a desființat dreptul de strămutare de pe o moșie pe alta; evocînd situația dinainte de acest așezămînt, un document din 28 aprilie 1646 o caracterizează ca fiind „*premea cînd au fost rumâni slobozi după ce au plătit găleata la stăpîn ca să șadă unde le va fi voia*” (Arh. St. Buc., Donații, XXIX/11). Întrucît — cum spune autorul — „această posibilitate de a se așeza pe o altă moșie frînează tendința stăpînului de a mări sarcinile rumânului” (p. 244), pierderea ei nu putea să nu aducă o agravare a situației țăranilor; în plus, nu trebuie să uităm că așezămîntul lui Mihai a creat o nouă categorie de rumâni numiți „de legătură”.

Cît privește cea de a doua afirmație, ea este în contradicție chiar cu spusele autorului, după care Mihai a aservit un mare număr de sate moșnenești și a profitat „de pe urma înrăutățirii situației economice a țăranimii” (p. 238) sau că „multe sate au fost rumânite în mod ilegal” (p. 240). Este adevărat că multe din aceste sate au reușit să se răscumpe din rumânie (cum spune și autorul la p. 240), dar cu mari sacrificii bănești, plătînd urmașilor lui Mihai la tron sume variînd între 200 și 500%, față de prețul de vânzare (vezi p. 242).

Cît privește atitudinea țăranimii din Moldova și Transilvania față de politica lui Mihai, aceasta izvorăște — cum spune autorul — „din sentimentul că toți aparțin aceluiași neam” (p. 246), astfel încît nu are legătură cu politica socială a lui Mihai Viteazul, al cărui caracter feudal de clasă nu poate fi negat.

Capitolul următor *Mihai și boierii* (p. 247—264) vrea să demonstreze „existența unei boierimii pe care s-a sprijinit Mihai Viteazul în conducerea statului” (p. 264), afirmație pe care nu o putem infirma. (Nu credem că cineva ar fi putut gîndi vreodată serios că „toți boierii l-au trădat sistematic pe Mihai” !, p. 264). Ca și în capitolul privind domnia, autorul arată că voința domnului lui era cea care se impunea boierilor, că el „a gîndit unificarea țărilor române” (p. 255), boierii fiind colaboratorii săi, solidari (deși nu totdeauna !) cu politica sa.

Sîntem întru totul de acord cu autorul cînd susține: „nu se poate afirma că boierimea română a trădat constant interesele țării” (p. 248). Plecînd de la această constatare, autorul

susține — împotriva părerii lui C. Rezachevici — că a existat un grup de boieri care au rămas credincioși lui Mihai Viteazul în toate împrejurările, chiar și după plecarea sa din țară la 1600, și care nu au trecut toți de partea lui Simion Movilă; dovezile aduse de d-sa nu sînt însă convingătoare (îndeosebi scrisoarea lui Udrea Băleanu).

Este apoi greu de crezut că boierii s-au ridicat împotriva lui Simion Movilă, la 10 iunie 1600, „știind că domnul avea să pătrundă în Transilvania” (p. 263), aceasta deoarece operația respectivă a avut loc în luna iulie (p. 211).

Tot astfel, nu se poate spune că „toți marii dregători din domnia lui Mihai sînt înrudiți între ei”, așa cum Mihalcea Caragea nu a fost „singurul grec care ajunge într-o mare dregătorie în vremea lui Mihai” (p. 252); autorul îl uită pe Andronic Cantacuzino mare vistier în 1599—1600 și membru al locotenenței domnești din Moldova (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 41). Cît privește agenții diplomatice (mulți străini; p. 256), aceștia nu sînt boieri, astfel încît nu au nici o legătură cu capitolul.

Slab realizat este capitolul *Oastea lui Mihai* (p. 265—273), unde se susține că „Mihai nu înovează nimic în domeniul organizării militare” (p. 270). Mult mai bun ni s-a părut capitolul cu același titlu al lui Ștefan Olteanu. M. Neagoe nu ține seama de faptul că Mihai Viteazul a căutat să dispună de o armată permanentă puternică, menită să apere oricînd țara și să-l însoțească în campaniile duse în afara hotarelor acesteia, precum nu are în vedere încercările domnului de a moderniza armata, de a o dota cu arme de foc și artilerie sau, în sfîrșit, crearea unui corp nou de oșteni denumiți slujitori (călărași și dorobanți). În plus, autorul nu cunoaște prea bine categoriile de oșteni ai lui Mihai (curtenii nu sînt o altă categorie decît roșii, cum se spune la p. 269, așa cum haiducii nu sînt mercenari, cum se arată la p. 271 etc.); d-sa nu ne spune nimic despre efective, organizare, dotare, etc., probleme tratate de autorul acestor rînduri într-un studiu apărut în culegerea *Mihai Viteazul* (1975), culegere neutilizată de autor, ca și toate studiile apărute după 1 mai 1975.

Interesant și util ni s-a părut capitolul al XVIII-lea: *Problema unității țărilor române* (p. 274—290), unde autorul arată că „Mihai a acționat conștient în sensul realizării unității naționale a poporului român” (p. 282), aducînd ca dovezi (după Ștefan Ștefănescu) pecetea și titulatura lui Mihai Viteazul, ca și strădaniile sale de a fi recunoscut de împărat ca principe al Transilvaniei și al Țării Românești.

În plus, dacă este vorba de problema unității țărilor române, trebuia să se discute mai pe larg ideea unității de neam în secolul al XVI-lea, utilizîndu-se lucrările cunoscute ale lui Eugen Stănescu și Șerban Papacostea, care nici nu sînt amintite de autor. O altă lucrare ce nu trebuia să lipsească din bibliografia capitolului este studiul cunoscut al lui Ștefan Ștefănescu *Michel le Brave, „Restitutor Daciae”*, apărut în „Revue roumaine d’histoire, 1968, nr. 6. (Avem impresia că autorul aplică unele criterii „sentimentale” în alcătuirea bibliografiei sale).

În sfîrșit, în ultimul capitol: *Faima lui Mihai Viteazul* (p. 291—301) se aduc numeroase dovezi contemporane (corespondența diplomatică, broșuri, cronici, literatură populară etc.) despre larga popularitate de care s-au bucurat marea personalitate și faptele glorioase ale lui Mihai Viteazul, „prezent mai mult decît oricare alt domn român de pînă la el în conștiința contemporanilor” (p. 300).

Ceea ce ni se pare a lipsi din monografia lui Manole Neagoe este în primul rînd un capitol despre urmările domniei lui Mihai și moștenirea viteazului. După cum s-a arătat de cîrînd, „dacă statutul de autonomie al țărilor române a fost menținut în cadrul Imperiului otoman, aceasta s-a datorat în primul rînd amintirii marei răscoală antiotomane de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Moștenirea lui Mihai Viteazul înseamnă, alături de înția înfăptuire a unității, un scut trainic împotriva tendinței de a pune capăt existenței autonome a celor trei țări românești”. (Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la Fanarioși. Observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VIII, 1970, p. 111).

O altă urmare a fost scăderea simțitoare a obligațiilor Țării Românești față de Imperiul otoman; se știe astfel că Radu Șerban a plătit un haraci de 32.000 galbeni, adică numai 20% din cuantumul maxim al tributului de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (M. Berza, *Haraciul*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II, 1957, p. 44). Singure aceste două dovezi arată că *lupta lui Mihai Viteazul nu a fost zadarnică*. Dar mai presus de toate, *fapta lui a devenit pentru urmași un simbol și un indemn pentru realizarea unității românilor într-un singur stat* (vezi studiul lui Dan Berindei din volumul *Mihai Viteazul*).

Puțin cam deficitar pentru o lucrare științifică ni s-a părut *sistemul de trimiteri și note*; mai înții, plasarea notelor la sfîrșitul volumului pentru toate capitolele nu este o idee prea

fericită, acest sistem îngreunând mult posibilitatea de controlare a lor. Apoi, la unele capitole (II, III) toate trimiterele sînt comasate într-o singură notă, procedeu nemăîntîlnit în alte lucrări de acest gen.

Deși autorul precizează că a evitat „citarea excesivă a izvoarelor” (p. 302), considerăm că în numeroase cazuri nu trebuia să „evite” acest sistem, utilizat în toate lucrările științifice (avem în vedere citatele de la p. 14, 17, 25, 59, 192, 202, 203, 233—234 etc.). Folosirea unui asemenea sistem incomplet de trimiteri face ca unele afirmații ale autorului să nu poată fi controlate și să rămîină fără acoperirea necesară.

În plus, într-o serie de cazuri în care autorul vrea să combată unele opinii pe care le consideră greșite, nu precizează la cine anume se referă, mulțumindu-se să spună, de pildă: „s-a afirmat că ... are loc o mișcare generală a țăranilor împotriva regimului politic al lui Mihai” (p. 243) sau că polenile „nu justifică teoria potrivit căreia are loc o creștere a producției de grîne în vederea exportului” (p. 222); cine a afirmat și unde sau a cui e teoria amintită autorul se ferește să ne spună (este vorba evident de vol. II din *Istoria României*).

Forma lucrării este, în general, îngrijită; faptele sînt povestite simplu și fluent, uneori cu un vădit accent polemic. Întîlnim însă și unele construcții nu prea fericite de genul: „vestea răscoalei ... este considerat ca fapta unui deiment” (p. 43; nu vestea, ci răscoala!); „Sigismund Báthory demonstrează (!) că este un om lipsit de personalitate” (p. 51); „văzînd că nu poate face nimic celui pe care-l văzuse” (p. 96); „un corp de secui ... li s-a cerut să se predea” (p. 202); „au existat de la începutul existenței” (p. 218) etc.

Ne-a surprins în mod neplăcut prezența a numeroase virgule între subiect și predicat sau înaintea complementului direct (p. 17, 38, 82, 83, 92, 95, 191, 201, 205, 212, 252, 253 etc.), fapt greu de explicat într-o lucrare alcătuită de un om de cultură.

Dar marea surpriză pentru noi toți a fost tirajul foarte generos, neobișnuit la lucrările de istorie, acordat monografiei de editura craioveană: 18.890 de exemplare, în timp ce monografia lui Ion Sîrbu s-a tipărit doar în 4000 de exemplare! Fără îndoială că, în stabilirea acestor tiraje, există unele „secrete” care nouă, celor ce scriem istoria, ne scapă.

Însfîșit, citeva cuvinte despre *ilustrația* destul de bogată dar slab realizată tehnic a volumului; explicațiile ilustrațiilor (nenumerate) sînt în general exacte cu excepția aceleia reprezentînd uciderea lui Mihai Viteazul care — cu scrisul chirilic de pe margine — evident că nu e luată din *Le grand théâtre historique*! (compară cu cea adevărată reprodușă în *Istoria României*, II, p. 1003).

În concluzie, avem în față o monografie ce se plasează la hotarul dintre lucrările de popularizare și cele științifice, în care faptele sînt prezentate în general corect, dar unde se fac și o serie de afirmații exagerate sau greșite ce impietează asupra valorii sale; unele din aceste exagerări privesc chiar personalitatea complexă a lui Mihai Viteazul, care este destul de mare pentru a mai fi nevoie să l idealizăm (p. 170, 221, 280 etc.).

Editura bănățeană „Facla” și cunoscutul medievist D. Mioc au avut fericita idee de a reedita una din cele mai de seamă monografii dedicate domniei lui Mihai Viteazul: cea alcătuită de istoricul bănățean Ion Sîrbu⁵, a cărui bogată informație nu a fost încă depășită în numeroase probleme.

Lucrarea se deschide cu un cuvînt către cititor alcătuit de Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, care subliniază atît importanța operei lui I. Sîrbu — considerată „un mare pas înainte” în istoriografia noastră — cît și însemnătatea domniei lui Mihai Viteazul, cel care, prin unirea țărilor române, „ridică pe o treaptă superioară, în condițiile vremii sale și în funcție de cîștigurile spirituale ale secolului al XVI-lea, ideea confederării țărilor române pe care o promovaseră înaintea lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Ion Vodă cel Cumplit și alți domnitori” (p. 11).

În notă asupra ediției, D. Mioc atrage atenția asupra deosebirilor dintre vechea și noua ediție a operei lui I. Sîrbu, arătînd motivele care l-au determinat să renunțe la cuvîntul înainte, la capitolul introductiv din prima ediție, ca și la cîteva pasaje nesemnificative. Considerăm că unele din acestea (îndeosebi capitolul introductiv) trebuiau să fie reproduse și în noua ediție. Explicația editorului că „unele din ele nu mai sînt azi valabile” nu ne satisface și nu justifică scoaterea lor; și alte pasaje din opera lui I. Sîrbu — valabile în vremea lui — au fost depășite

⁵ *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești*, Timișoara, 1976, 565 p.

de informația și interpretarea nouă, dar ele au fost păstrate. Opera este produsul unei epoci și reflectă stadiul cunoștințelor din acea epocă, astfel încât trebuie cunoscută așa cum a alcătuit-o autorul.

Pe lângă editarea acestor trei monografii dedicate domniei lui Mihai Viteazul, se cuvine să subliniem laudabila inițiativă a două foruri de cultură care l-au omagiat pe viteazul domn după posibilitățile lor: este vorba de Universitatea populară Arad și de Biblioteca „V. A. Urechia” din Galați. Prima a editat o broșură cu titlul *Mihai Viteazul și Aradul. 375*, Arad, 1975, 84 p., care cuprinde trei studii: *Personalitatea lui Mihai Viteazul de-a lungul vremii*, de Nicolae Roșuț (p. 1–13), *Mihai Viteazul în conștiința poporului român*, de Marin Badea (p. 14–26) și *Meleagurile arădene în timpul domniei lui Mihai Viteazul (1593–1601)*, de Eugen Glück (p. 27–66). Ultimul studiu, care este cel mai interesant, se ocupă pe larg de evenimentele petrecute în această regiune (îndeosebi la Ineu și Lipova), ca și de trecerea viteazului prin acest colț de țară românească. În anexă sînt publicate trei documente din anii 1599–1600.

Biblioteca din Galați — înființată de istoricul Vasile Alexandrescu-Urechia — a editat o foarte utilă bibliografie pe baza lucrărilor ce se păstrează în această bibliotecă⁶.

Alcătuită de harnicul cercetător Paul Păltinea (al cărui nume ar fi trebuit trecut pe copertă), bibliografia cuprinde 486 titluri, grupate în 5 categorii: 1) Documente teoretice, izvoare; 2) Lucrări generale; 3) Lucrări speciale; 4) Literatură, versuri, proză, teatru și 5) Evocări, iconografie, note, recenzii (avem impresia că iconografia ar fi trebuit trecută separat). Pentru lucrările generale se indică paginile relative la Mihai Viteazul.

Parcursind bibliografia, rămîi plăcut surprins de numeroasele lucrări vechi apusene ce vorbesc de viteazul domn al Țării Românești (nr. 4, 6, 7, 16, 22, 25, 27, 29, 40, 42, 49–54 etc.). Autorul bibliografiei se dovedește a fi un foarte meticulos cercetător care cunoaște tot ce se referă la Mihai Viteazul în lucrările din biblioteca amintită; puțini dintre noi știau desigur că un document din 1600 a fost publicat de Melchisedec în „Foiletonul Zimbrului”, 1855, p. 337–338, așa cum puțini s-ar fi gândit că există un proverb despre Mihai publicat de Iuliu Zanne în vol. VI din *Proverbele românilor*.

Ultima lucrare de care ne vom ocupa în această prezentare a fost dedicată unuia dintre marii comandanți de oaste din domnia lui Mihai Viteazul: Baba Novac⁷, cel care — alături de frații Buzestî, de Udrea Băleanu, banul Manta și Deli Marcu — a adus o contribuție de seamă la obținerea marilor victorii din această epocă. Faptele lui Baba Novac, intrate în legendă, au fost studiate de numeroși istorici, începînd cu B. P. Hasdeu. Bazîndu-se pe cercetările acestor înaintași, ca și pe materialul documentar și folcloric publicat, colonelul George Marin ne prezintă viața și faptele acestui vestit haiduc de la a cărui moarte năpraznică s-au împlinit, în anul 1975, 375 de ani.

În primul capitol, intitulat *Între legendă și adevăr*, se discută originea acestui viteaz comandant de oști ce s-a alăturat luptei conduse de marele domn al Țării Românești, în care popoarele de la sudul Dunării vedeau „pe izbăvitorul lor de sub tirania otomană” (p. 10). Ar fi fost bine dacă în acest capitol autorul ne-ar fi arătat ce erau haiducii pe care Baba Novac i-a adus în oastea lui Mihai Viteazul (oșteni care luptau pentru pradă).

Următoarele patru capitole schițează principalele acțiuni militare la care a participat Baba Novac, începînd cu expediția din 1596 la sudul Dunării, unde haiducii au dat „o strașnică lecție” lui Hasan pașa, și terminînd cu luptele pentru apărarea Țării Românești, atacată de oștile polone în toamna anului 1600. Faptele lui Baba Novac sînt încadrate în acțiunea generală condusă de Mihai Viteazul, acțiune urmărită atent după izvoarele și lucrările cunoscute.

Autorul subliniază „neabătuta credință” cu care Baba Novac l-a slujit pe Mihai pînă la plecarea acestuia din Țara Românească; nobilii maghiari au încercat să-l atragă de partea lor, dar Baba Novac nu și-a trădat stăpînul.

⁶ „Mihai Viteaz, domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată țara Moldovei”. Bibliografie. Titluri existente în colecția bibliotecii, Galați, 1975, II + 49 p.

⁷ Marin George, *Baba Novac căpitan în oastea lui Mihai Viteazul*, București, Edit. Militară, 1975, 86 p.

Ultimul capitol — al VII-lea — prezintă pe larg modul sălbatic în care a fost ucis Baba Novac, ars pe rug de către nobilii maghiari, problemă ce a mai fost studiată de I. Filimon și Ioachim Crăciun, citați la bibliografie.

Lucrarea se încheie cu o „notă bibliografică”, în care autorul a trecut izvoarele și lucrările utilizate. În această „notă” sînt înregistrate unele opere ce nu au nici o legătură cu subiectul tratat (de pildă *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir); în schimb, lipsesc alte lucrări care ar fi trebuit consultate de autor. Dintre acestea amintim: B. P. Hasdeu, *Baba Novac* („Columna lui Traian”, 1876, p. 145—165); Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, Buc., 1937; Sandu Cristea, *Baba Novac în eposul român și sîrb*, în *Actele Simpozionului (22—23—V—1970)*, Pancevo, 1972, p. 353—362; Bistra Cvetkova, *La situation internationale et le peuple bulgare à la fin du XVI-e siècle et au debut du XVII-e siècle* („Bulletin AIESEE”, IX, 1971, nr. 1—2, p. 57—72), etc.

În *concluzie* la această prezentare putem spune că — deși cercetările privind glorioasa domnie a lui Mihai Viteazul au făcut mari progrese în ultima vreme — au rămas încă o serie de probleme controversate sau nu îndeajuns de bine lămurite, a căror clarificare rămîne încă o sarcină pentru istoricii români.

N. Stoltescu

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE PRILEJUITĂ DE SĂRBĂTORIREA A 1600 DE ANI DE LA PRIMA ATESTARE DOCUMENTARĂ A BUZĂULUI

În şirul manifestărilor omagiale consacrate aniversării a 1600 de ani de la prima menţiune documentară a Buzăului, la 21 septembrie 1976., Comitetul judeţean Buzău al Partidului Comunist Român în colaborare cu Academia de ştiinţe sociale şi politice a Republicii Socialiste România a organizat sesiunea de comunicări ştiinţifice, denumită sugestiv „Buzău — trecut, prezent şi viitor”, un adevărat act de restituire istorică, dar şi de laborioasă prospectare a rezervelor locale de dezvoltare economico-socială.

Manifestarea s-a desfăşurat în prezenţa unui numeros public şi a beneficiat de concursul unor prestigioase personalităţi ale vieţii noastre politice şi culturale, cadre universitare, cercetători ştiinţifici din Bucureşti, Iaşi, Ploieşti şi Buzău. Ea s-a înscris pe linia indicaţiilor date de secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu cu privire la rolul activ al istoriei în educarea patriotică şi revoluţionară a maselor.

Lucrările sesiunii au fost deschise de Tudor Postelnicu, prim secretar al Comitetului judeţean Buzău al Partidului Comunist Român, preşedintele Consiliului popular judeţean care a prezentat comunicarea *Judeţul Buzău în plin avânt al dezvoltării economice şi sociale*. Comunicarea a reliefat semnificaţia evenimentului aniversat, subliniind, totodată, prin cifre edificatoare perspectivele ce se deschid judeţului în cîincinalul revoluţiei tehnico-ştiinţifice. După ce a prezentat ritmul înalt al dezvoltării industriei în cîincinalul trecut, mutaţiile calitative în toate domeniile de activitate, hărnicia oamenilor acestor locuri, frumoaselor perspective ale judeţului într-un viitor apropiat, în încheiere a arătat că „la sărbătorirea a 1600 de ani de la prima menţiune documentară a Buzăului se găsesc îndreptăţite temeiuri de mîndrie patriotică, de încredere în forţa şi capacitatea creatoare a oamenilor muncii din judeţ, care — sub conducerea comuniştilor — făuresc o istorie nouă acestor străvechi meleaguri româneşti”.

Despre *Buzăul pe coordonatele istoriei*, prezentare a principalelor momente din istoria patriei la care locuitorii acestor mîndre plaiuri au fost prezenţi, a vorbit cu deosebită căldură prof. dr. Ştefan Ştefănescu, preşedintele Secţiei de istorie şi arheologie a Academiei de ştiinţe sociale şi politice, decanul Facultăţii de istorie a Universităţii Bucureşti.

În continuare, sub titlul *Regiunea Buzăului în istoria Evului Mediu*, acad. Constantin C. Giurescu, coroborînd datele istorice şi arheologice din zonă a prezentat unele ipoteze interesante, dintre care se distinge cea potrivit căreia viaţa feudală în această parte a ţării, începe mult mai devreme decît ne-o arată documentele scrise. Raportînd trecutul istoric la prezentul socialist, vorbitorul a exprimat o caldă apreciere pentru istoria zilelor noastre, pentru conducătorul înţelept şi încercat al României socialiste, tovarăşul Nicolae Ceauşescu.

Prof. univ. Vasile Maciu, membru al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, membru corespondent al Academiei R.S.R., în comunicarea *Buzăul istoric — secolul al XIX-lea* publicată în nr. 12 1976 al revistei noastre, a conferit despre participarea buzoienilor la marile evenimente din secolul al XIX-lea, reliefind rolul lor activ, progresist în făurirea istoriei naţionale.

A urmat apoi, într-o înlănţuire firească, evocarea tradiţiilor mişcării muncitoreşti, revoluţionare şi democratice din localitate, prezentate de Mircea Muşat, activist al C.C. al Partidului Comunist Român şi Ion Ardeleanu, director adjunct al Muzeului de istorie al partidului, a mişcării revoluţionare şi democratice din România, evocare din care s-a desprins laborioasa activitate revoluţionară şi capacitatea organizatorică a clasei muncitoare din judeţ, între anii 1914 şi 1944.

Politica externă a României, o politică activă şi preţuită pe toate meridianele lumii pentru principialitatea şi umanismul său, în care un rol hotărîtor îl are secretarul general al

P.C.R. tovarășul Nicolae Ceaușescu, a fost prezentată în comunicarea *Un deceniu de aur al politicii externe a României* semnată de prof. univ. George Macovescu, ministrul afacerilor externe al Republicii Socialiste România.

În încheierea primei părți a sesiunii, Lazăr Băbiuc, secretar al Comitetului județean Buzău al P.C.R., vicepreședinte al Consiliului popular județean Buzău a prezentat comunicarea „Dezvoltarea conștiinței revoluționare, formarea omului nou, constructor al societății socialiste multilateral dezvoltate”, în care a înfățișat preocuparea comitetului județean de partid pentru realizarea acestui deziderat, formele și metodele folosite în munca de educație.

După amiază, participanții la sesiune s-au întrunit în cadrul celor două secții:

a) „Buzăul — străvechea vatră de pământ românesc” prezidată de conf. universitar Ion Ardeleanu și prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, și

b) „Buzăul pe coordonatele dezvoltării economice, social-politice și culturale ale României Socialiste” prezidată de Gheorghe Boboce, prim vicepreședinte al Consiliului popular al județului Buzău.

În cadrul primei secțiuni „Buzăul, străvechea vatră de pământ românesc” au fost prezentate comunicările: *Daco-romanii la curbura Carpaților* de dr. Gheorghe Diaconu, cercetător științific principal la Institutul de arheologie București și Vasile Drimboceanu, muzeograf la Muzeul județean de istorie Buzău; *Mențiunile istorice și arheologice referitoare la zona Buzăului*, de dr. Ion Barnea, Institutul de arheologie București, și Marius Constantinescu, muzeograf la Muzeul județean de istorie Buzău; *Continuitatea poporului român, reflectată în descoperirile monetare din județul Buzău* de dr. docent Bucur Mitrea, Institutul de arheologie București; *Odobescu și Tezaurul de la Pietroasa. Date noi în legătură cu tezaurul*, de dr. Mircea Babeș, cercetător științific principal la Institutul de arheologie București, Radu Harhoiu, cercetător la Institutul de arheologie București și Corneliu Ștefan, redactor la ziarul „Viața Buzăului”; *Contribuția cercetătorilor din Moldova la cunoașterea culturii Monteoru* de Marilena Florescu, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași; *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Gruia-Dării, Pietroasa; vestigii tractice și geto-dacice* de dr. Florentina Preda, lector la Facultatea de istorie și Vasile Dupoi, asistent la Facultatea de istorie a Universității București; *Populația autohtonă în secolele VI—VII, în lumina cercetărilor de la Sărata-Monteoru* de dr. Eugenia Zaharia, cercetător științific principal la Institutul de arheologie București; *Vechimea Țării Buzăului* de Victor Teodorescu, directorul Muzeului județean de istorie și arheologie Ploiești; *Buzăul și legăturile lui cu celelalte zone ale țării la jumătatea secolului al XVII-lea de Alexandru Ligor*, muzeograf la Muzeul de istorie al R. S. României; *Participarea maselor din județul Buzău la războiul pentru independență* de prof. Petre Căpățînă, directorul filialei Buzău a Arhivelor Statului și prof. Valeriu Nicolescu, arhivist la Filiala Buzău a Arhivelor Statului; *Mișcarea muncitorească din Buzău la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* de Ion Don, muzeograf principal la Muzeul de istorie a Partidului Comunist a mișcării revoluționare și democratice din România; *Considerații privitoare la structura proprietății funciare rurale din zona Buzău în secolul XX de Dumitru Sandru*, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași; *Lupta revoluționară a maselor populare din jud. Buzău pentru libertăți democratice și împotriva fascismului (1936—1944)* de Elisabeta Simion, muzeograf la Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România; *Buzăul în lupta generală pentru instaurarea și consolidarea puterii democrat-populare în România (23 August 1944—30 Decembrie 1947)* de prof. dr. Nicolae Petreanu, Academia „Ștefan Gheorghiu” și Ion Nae, activist al Comitetului județean Buzău al P.C.R.; *Tradiție și actualitate în presa buzoiană* de dr. Ion Spălățelu activist la C.C. al P.C.R. și Nicolae Nicolae, redactor șef la gazeta „Viața Buzăului”; *Aportul istoriei locale buzoiene în istoria națională a României* de conf. univ. Constantin Mocanu, Academia „Ștefan Gheorghiu”; *Valorificarea moștenirii istorice din județul Buzău, preocupare de seamă a organelor locale de partid și de stat* de Nicolae Vrapciu, vicepreședinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă Buzău.

Cele peste 40 de lucrări prezentate în secțiuni, în pofida varietății lor tematice, au contribuit la îmbogățirea tezaurului spiritual local, la conturarea unei imagini globale a acestei zone, la necesitatea continuării cercetării pe toate planurile.

La reluarea lucrărilor în plen, după prezentarea sintezelor de către cei doi președinți, în încheiere, a luat cuvîntul prof. univ. dr. docent Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, membru corespondent al Academiei R.S.R.

Într-o atmosferă de puternic entuziasm, participanții au adresat o telegramă Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu, în care, printre altele, se spune: „Aducînd omagiul recunoștinței noastre fierbinți pentru perspectivele strălucite pe

care politica profund științifică a partidului le deschide județului Buzău, țării întregi, vă asigurăm, mult stimată tovarășe secretar general, că vom acționa cu dăruire și responsabilitate comunistă pentru înfăptuirea marilor sarcini ce ne revin din programul elaborat de Congresul al XI-lea al partidului, pentru înaintarea patriei noastre spre comunism”.

Nicolae Vrapciu

A IX-a ȘEDINȚĂ A COMISIEI DE PROBLEMĂ „ISTORIA MARELUI OCTOMBRIE ȘI A REVOLUȚIILOR DEMOCRAT-POPULARE ȘI SOCIALISTE”

În zilele de 25—28 octombrie 1976 s-au desfășurat la București, la Casa oamenilor de știință, lucrările Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a revoluțiilor democrat-populare și socialiste”, organizată în cadrul colaborării multilaterale a academiilor de științe din țări socialiste. La lucrări au participat reprezentanți ai academiilor de științe din Bulgaria, Cehoslovacia, R. D. Germană, Mongolia, Polonia, România, Ungaria și U.R.S.S.

Delegația bulgară a fost condusă de acad. Hristo Hristov, directorul Institutului de istorie al Academiei, delegația cehoslovacă de dr. Iuri Krjijek, director adjunct al Institutului de istorie a Republicii Socialiste Cehoslovace și de istorie universală, delegația R. D. Germane de prof. dr. Wolfgang Ruge, delegația mongolă de acad. M. Națakdorj, director al Institutului de istorie, delegația poloneză de prof. dr. Antoni Ciubinski, delegația română de prof. dr. Aron Petric, director adjunct al Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, delegația ungară de Ferenc Muci, director adjunct al Institutului de istorie al Academiei, iar delegația sovietică a fost condusă de acad. I. I. Mint, președintele Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a revoluțiilor democrat-populare și socialiste”.

Delegația română la lucrările Comisiei de problemă a fost alcătuită din prof. dr. Aron Petric, conf. dr. Gh. I. Ioniță, prof. dr. Traian Lungu, dr. Nicolae Copoiu, prof. dr. N. N. Constantinescu și Paraschiva Nichita.

După întâlnirea din 25 octombrie a conducătorilor delegațiilor participante și stabilirea ordinii de zi și a problematicii ce a fost avută în vedere în timpul reuniunii, în zilele de 26 și 27 octombrie s-au desfășurat lucrările simpozionului cu tema „Însenăntarea internațională a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și reflectarea ei în istoriografia contemporană”.

După rostirea cuvîntului de deschidere al reuniunii de către prof. univ. dr. docent Mihnea Gheorghiu, Președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, și după cuvîntul de salut adresat participanților de academicianul sovietic I. I. Mint, Președintele Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a revoluțiilor democrat-populare și socialiste”, au fost prezentate următoarele referate: acad. I. I. Mint: *Punerea în lumină a influenței Revoluției din Octombrie asupra procesului revoluționar mondial, în istoriografia sovietică contemporană*; prof. dr. A. Petric, dr. N. Copoiu: *Ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în România și oglindirea lui în istoriografia noastră contemporană*; prof. dr. A. Ciubinski: *Revoluția din Octombrie și istoriografia polonă*; prof. dr. W. Ruge: *Istoriografia burgheză despre Marele Octombrie cu privire specială asupra istoriografiei R.F.G.*; conf. Stoiko Kolev: *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie în istoriografia bulgară*; conf. Andras Siklos: *Istoriografia Revoluției din Octombrie și a Republicii Sovietice Ungare*; dr. Juri Krjijek, dr. Pavel Hapák: *Literatură nouă în Cehoslovacia referitoare la ecoul Revoluției din Octombrie*; acad. M. Națakdorj: *Studiul istoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în R. P. Mongolă*; conf. dr. W. Balcerak: *Influența Revoluției din Octombrie asupra eliberării popoarelor din Europa de răsărit*; prof. dr. A. K. Biron: *Victoria revoluției socialiste în Priбалtica în lumina istoriografiei sovietice*; prof. dr. G. Rosenfeld: *Istoriografia R. D. Germane cu privire la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*; dr. I. I. Korableov: *Problema apărării armate a cuceririlor revoluției socialiste în istoriografia sovietică din ultimii ani*; E. V. Illerițkaia: *Problemele agrare ale partidelor de coaliție ale guvernului provizoriu (istoriografia problemei)*; dr. S. Lopatniuk: *Istoriografia polonă despre rolul Revoluției din Octombrie în restabilirea independenței Poloniei*; dr. E.N. Gorodețkii: *Istoriografia sovietică contemporană despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*; dr. Jan Sobcak: *Istoriografia polonă despre participarea polonezilor la Revoluția din Octombrie și la războiul civil din Rusia*; Edward Fracki, șeful redacției de istorie din Editura științifică de stat din R. P. Polonă: *Editurile poloneze la a 60-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*.

Referatele au pus în evidență o amplă gamă de noi judecăți de valoare privitoare la semnificațiile istorice ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Dezbaterile au prilejuit comunicarea unor date extrem de interesante privind progresele ce s-au înregistrat în ultimii ani în cercetarea evenimentului evocat, unele dintre referate aducând în atenție noi lucrări, studii, articole, culegeri de documente care aprofundează cunoașterea istorică. Apreciind aceste merite ale dezbaterii, dr. E. N. Gorodețkii, prof. dr. Al. Vianu, acad. Hristo Hristov și acad. I. I. Minț au subliniat în cadrul discuțiilor faptul că reuniunea de la București se înscrie ca un eveniment științific deosebit în analele întregii activități a Comisiei de problemă*. Faptul a fost considerat cu atât mai important cu cât, din punct de vedere calendaristic, reuniunea de la București are loc în pragul jubileului celor aproape șase decenii scurse de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

În acest sens au fost apreciate lucrările și în cadrul cuvîntului de închidere al dezbaterii rostit de acad. I. I. Minț.

În cursul discuțiilor au rezultat și o serie de noi direcții pe care ar putea evolua cercetările în acest domeniu, referatul românesc, prezentat de prof. dr. Aron Petric și dr. Nicolae Copoiu aducând din acest punct de vedere valoroase puncte de vedere, idei interesante, interpretări ce deschid și mai larg orizontul înțelegerii sensurilor istorice ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și ale amplei mișcări de solidaritate desfășurate pretutindeni în lume și în mod foarte cuprinzător la noi, în România. (Referatul prezentat de cei doi oameni de știință se publică în acest număr al revistei).

După încheierea dezbaterii științifice a avut loc, în după amiaza zilei de 27 octombrie ședința de lucru a Comitetului de redacție al Buletinului Informativ al Comisiei de problemă, Partea română a fost reprezentată la această întâlnire de dr. Nicolae Copoiu, membru al Comitetului de redacție.

În continuare au avut loc lucrările Colegiului redacțional al lucrării colective V. I. Lenin și experiența istorică a Revoluției din Octombrie". Din partea română au participat la lucrări Paraschiva Nichita și Vladimir Zaharescu.

În continuarea lucrărilor, în ziua de 28 octombrie a avut loc întâlnirea reprezentanților țărilor în Comisia de problemă. Cu acest prilej au fost stabilite măsuri pentru viitoarea activitate a Comisiei de problemă, insistîndu-se în primul rînd asupra manifestărilor ce vor fi organizate în anul 1977 pentru omagierea jubileului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

De comun acord, participanții la întâlnirea de la București au hotărît ca cea de a X-a reuniune a Comisiei să fie organizată în anul viitor în Uniunea Sovietică, la Erevan, în cursul lunii mai. Cu acest prilej — în cadrul unei conferințe științifice aparte — va fi dezbătută tema: „Revoluția Socialistă și rezolvarea problemei naționale”.

În ziua de 27 octombrie a.c. conducătorii delegațiilor participante au fost primiți la C.C. al P.C.R. de către Leonte Răutu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., rectorul Academiei „Ștefan Gheorghiu”, împreună cu Ștefan Andrei, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., secretar al C.C. al P.C.R.

Luînd cuvîntul în numele participanților, academicianul sovietic I. I. Minț, Președintele comisiei de problemă, a exprimat satisfacția unanimă pentru succesul reuniunii desfășurate la București în cadrul colaborării multilaterale dintre Academile de Științe din țările respective.

Întîlnirea s-a desfășurat într-o atmosferă caldă, tovarășească.

Participanților la întâlnirea științifică a Comisiei de problemă, Academia de Științe Sociale și Politice le-a oferit posibilitatea să cunoască, în ziua de 29 octombrie, județul Brașov, în cadrul unei vizite de lucru întreprinsă acolo. În cadrul vizitei de lucru, participanții au fost salutați de Elena Georgescu, Secretar al Comitetului județean Brașov al P.C.R., care le a făcut o prezentare a realizărilor dobîndite de oamenii muncii din acest județ, în toate domeniile de activitate.

La încheierea lucrărilor celei de a IX-a întîlniri a Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a revoluțiilor democrat-populare și socialiste” putem aprecia cu satisfacție caracterul fructuos al dezbaterilor și perspectivele noi deschise de ele în calea colaborării interacademice viitoare pe un asemenea tărîm.

Gh. I. Ionîță

* „Revista de istorie” și-a informat pe larg cititorii în nr. 1/1976 în legătură cu activitatea desfășurată de-a lungul anilor de această Comisie de problemă.

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL DE ISTORIE MILITARĂ DE LA TEHERAN

Dacă de obicei delegații ai forurilor naționale afiliate la comisia internațională de istorie militară se reunesc într-un colocviu internațional la jumătatea intervalului dintre două conferințe de specialitate (iar acestea au loc în cadrul congreselor mondiale de științe istorice, cu periodicitatea lor cunoscută, de cinci ani), de data aceasta, la un an după reuniunea lustrală de la Washington, invitația adresată de comitetul iranian de istorie militară, recent creat, a dat posibilitatea unei rapide și ample regăsiri a unora din cei mai reprezentativi cercetători din domeniul dat din diverse părți ale lumii (iulie 1976). Au participat astfel la Teheran (în afara însoșitorilor) 101 istorici, de proveniențe instituționale diferite — cadre universitare, militari sau specialiști civili din oficii de profil ale unor armate sau de altă apartenență —, arhiviști etc., din 20 de țări. În afara gazdelor, printre cele mai numeroase reprezentări le-au avut comisia din SUA, cea din Franța, cea din Suedia.

Tematica colocviului a cuprins două puncte: 1) *Influența reciprocă a armatelor asiatice și africane și a armatelor europene asupra artei militare (strategie și tactică) și componentelor ei, ca recrutare, organizare, armament, logistică.* 2) *Război și neutralitate. Influența lor asupra apărării, politicii militare și a organizării forțelor armate.*

Comunicările aferente primului punct au fost: *Tendințe istorice ale concepțiilor organizatorice ale statelor majore combinate și comandamentelor unificate de căpitan de marină Shou Majidi (Iran); Influența reciprocă a armatelor asiatice și africane și armatelor europene asupra artei războiului (strategie și tactică) și a componentelor sale: recrutare, organizare, armament, logistică — raport colectiv al comisiei franceze având o sinteză expusă de P. Roy; Adaptarea unei armate franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la un teatru de operații al Orientului Apropiat (Egipt 1798—1801) de colonelul R. Michalon și maior J. Vernet (Franța); Influența războiului chino-japonez (1894—1895) și a războiului ruso-japonez (1904—1905) asupra gândirii militare suedeze de L. Rosell (Suedia); Arta militară în războaiele ruso-turce de la începutul secolului XIX de generalul P. A. Jilin (URSS); Wolsley; Expediția de spargere a blocadei Kartumului și apărarea Indiei (1885—1900) de generalul A. Preston (Canada); Influențe europene asupra artei războiului în Tunisia de prof. K. Chater (Tunisia); Conducerea de război la israeliți în perioada biblică de prof. A. Malamet (Israel); Influența armatei iraniene din perioada ahemenzilor asupra armatelor contemporane și impactul ei social de generalul Boh-turtaş (Iran); Arta asiatică a războiului de fortăreață. Influența europeană asupra procedurilor autohtone de C. J. Duffy (Marea Britanie); Unele aspecte ale relațiilor irano-elvețiene în secolul al XIX-lea de prof. A. Schoop (Elveția).*

Documente și cercetări asupra istoriei relațiilor militare austro-persane de la mijlocul secolului XIX până în 1918 în Kriegsarchiv de dr. Kurt Peball (Austria); Cercetări filipineze 1899—1943: schiță istorică de prof. E. Coffman (SUA); Moltke în Turcia 1835—1839 privind de ansamblu de prof. E. Kessel (R. F. Germania); Conflictele de decolonizare și războiul popular de col. Suant (Franța); Arta războiului europeană reflectată asupra modernizării japoneze de colonel S. Kondou (Japonia).

La al doilea punct al tematicii: *Neutralitate izolată și solidaritate internațională. Citeva aspecte ale dezbaterilor suedeze pe tema apărării și a politicii de apărare a Suediei din perioada interbelică de col. A. Cronenberg (Suedia); Neutralitatea portugheză și mobilizare (1801—1810) de prof. D. Horward (SUA). Influența războiului și a neutralității asupra apărării, politicii militare și a forțelor armate. Studiul unui caz concret de colonel R. Crucci (Italia); Neutralitate și apărare națională. Citeva trăsături ale politicii militare belgiene din 1939—1940 de prof. J. Van Welkenhuyzen (Belgia) (care este și secretar general al cunoscutei Comisii internaționale de istorie a celui de-al doilea război mondial); Ponderele strategiei. Controverse și date contestate de prof. André Martel (Franța); Neutralitatea americană din 1939—1941 și bătălia Atlanticului de prof. J. Rohwer, directorul lui Bibliothek der Zeitgeschichte din Stuttgart—R. F. Germania; Politica de război a Turciei în primul război mondial de generalul F. Çeliker (Turcia); Neutralitatea armată a Elveției și consecințele sale militare de dr. H. R. Kurz (Elveția); Alitudinea avută față de neutralitate de Germania imperialistă în cursul pregătirii și purtării primului și celui de-al doilea război mondial de prof. K. Schutzle (R.D.G.).*

Comisia națională română de istorie militară a fost reprezentată de col. dr. Ilie Ceaușescu și general-maior Eugen Bantea.

Delegații români au prezentat comunicări fiecare la unul din punctele tematicii, astfel: dr. Ilie Ceaușescu: *Relații militare ale poporului român cu popoare din Asia*, Eugen Bantea: *Politica de neutralitate în prima fază a celui de-al doilea război mondial — cazul românesc.*

Ambele expuneri au fost primite cu interes, au suscitât luări de cuvânt pozitive atât în dezbaterile oficiale, cât și în obișnuitele schimburi de păreri neoficiale.

Cei doi istorici români au mai luat cuvântul la dezbateri pe diverse teme, îndeosebi asupra istoricității și semnificației mișcării nealiniaților din perioada postbelică.

După cum se vede, lucrările au abordat cronologic perioade diverse, deși reprezentate cu precădere au fost problemele ținând de istoria modernă și contemporană.

Semnificativ a fost că întâlnirea de la Teheran a constituit prima ținută în Asia de Comisia internațională de istorie militară (creată în 1938), după cum punctul din tematică purtând asupra unor aspecte ale istoriei Asiei și Africii releva preocuparea de a depăși și în acest for de specialiști „europă și nordamericanismul”. Pașii făcuți, îndeosebi o dată cu Conferința internațională de istorie militară de la Washington din august 1975, aferentă Congresului mondial de științe istorice de la San Francisco, constituie doar un început, rămânând mult de întreprins pentru ca atât ca preocupări, cât și ca proveniență a specialiștilor, reuniunile istoricilor militari să dozeze judicios prezența zonelor și continentelor (Africa, Asia, America Latină) pe care o dezvoltare nearmonioasă le-a menținut până în zilele noastre într-o situație defavorizată și sub aspectul disciplinei științifice a istoriei.

Dezbaterile colocviului de la Teheran au avut de regulă caracter de lucru, de confruntare și juxtapunere serioasă a opiniilor, de schimb de informație științifică, în spiritul de conlucrare care e încetățenit în reuniunile Comisiei internaționale de istorie militară comparată.

În afara expunerii și dezbaterii comunicărilor aferente celor două teme, colocviul internațional de istorie militară a mai avut în preocupări discutarea și soluționarea unor chestiuni de cooperare și programe științifice și de ordin organizatoric.

Principalul punct în acest cadru a fost stabilirea tematicii Conferinței internaționale de istorie militară care va avea loc în România în 1980. Ca primă temă a fost însușită propunerea Comisiei române de istorie militară, a cărei formulare definitivă în forul internațional este: *Relațiile dintre armată și societate A. Armata în epocile marilor transformări sociale B. Corelația între dezvoltarea științei și a culturii și cea a armatelor și artei militare*. Un alt punct al tematicii din 1980 va fi: *Teorie și realitate a războiului: experiența istoriei militare (incluzând cercetarea și operațiile)*.

A fost de asemenea analizată propunerea ca în 1977 să se acorde *Comisiei române* editarea unui nou număr al periodicului internațional „Revue internationale d'histoire militaire” — număr pe care forul român îl va consacra independenței naționale proclamate și cucerite în 1877.

S-a constituit un grup de lucru pentru întocmirea unei bibliografii internaționale de istorie militară. A fost ales un nou secretar general al Comisiei internaționale de istorie militară comparată, în persoana lui R. Andreani (Franța), asistent al unui prieten al țării noastre, profesorul A. Martel, rector al universității Paul Valéry din Montpellier și totodată director al prestigiosului Centru de studii de istorie militară de pe lângă universitatea de mai sus.

În pregătirea programului întâlnirii de la Teheran o contribuție susținută a revenit președintelui Comisiei internaționale, prof. col. (r) B. Ahlslund (Suedia), și secretarului general atunci în funcțiune, dr. A. Duchesne (Belgia).

Gazdele iraniene au făcut cu eficiență un mare efort științific, organizatoric, administrativ și financiar — au suportat întreținerea tuturor oaspeților străini, au organizat deplasări de studiu, al căror interes istorico-științific e de prisos a mai fi subliniat, la Ispahan, Shiraz, Persepolis, pe lângă muzeele și monumentele vizitate la Teheran. Deplasările în provincie s-au efectuat cu un avion de transport Boeing 707 al armatei iraniene.

Pe lângă utilitatea intrinsecă de la sine înțeleasă, pentru istoricii militari români prezența la Teheran reuniunea a avut și valoarea instructivă conferită de apropierea importanțelor manifestări internaționale de specialitate pe care le va găzdui curând țara noastră — sesiunea științifică cu participare internațională consacrată centenarului independenței naționale, din 1977, și Conferința internațională de istorie militară ce va avea loc în 1980 în România în cadrul celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice.

C R O N I C A

În zilele de 23 și 24 octombrie, 1976 în cadrul marilor aniversări culturale recomandate de UNESCO, la Galați a avut loc un șir de manifestări omagiale dedicate vieții și personalității lui Costache Negri, eminent patriot și remarcabil militant pentru Unirea Principatelor, legat prin originea și activitatea sa de această parte a țării noastre.

Șiurul acestor manifestări organizate de Comitetul județean Galați de cultură și educație socialistă și Muzeul județean de istorie a debutat în ziua de 23 octombrie cu inaugurarea unui nou obiectiv muzeal: expoziția permanentă „Galațiul și personalități politice ale istoriei moderne a României”, devenită astfel secție a muzeului județean de istorie și intrată cu acest prilej în circuitul muzeal. La manifestare au asistat I. Moca, secretar al Comitetului județean Galați al P.C.R., Iulian Antonescu, director adjunct în Direcția patrimoniului cultural național, Ruxandra Simionici președinta Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Galați, reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, oameni de artă și cultură, un numeros public.

Directoarea muzeului județean de istorie, prof. Aneta Anghel, în cuvîntul inaugural, a relevat celor prezenți semnificația acestui profund act de cultură, a pus în evidență contribuția personalităților reprezentate prin mărturii și documente în muzeu (Al. I. Cuza, Mihail Kogălniceanu, Costache Negri) la consolidarea edificiului statului român modern.

În după amiaza aceleiași zile au avut loc în sala Teatrului de stat din localitate lucrările unei sesiuni de comunicări cu tema „Epoca și personalitatea lui C. Negri”. Cu acest prilej cei prezenți au putut audia comunicările: *Personalitatea lui C. Negri în cadrul generației sale* de prof. dr. Vasile Netea; *Ecoul internațional al revoluției române de la 1848* de Marian Stroia, redactor la „Revista de istorie”; *Costache Negri și emigrația română la Paris* de dr. Anastasie Iordache, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; *Costache Negri, pretendent la tronul Moldovei în 1859* de dr. Apostol Stan, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; *Costache Negri și Minjina — loc de întâlnire al fărâșurilor Unirii de la 1859* de prof. Ion T. Dragomir, muzeograf principal la Muzeul județean de istorie Galați. Sesiunea a fost urmată de un microspectacol festiv susținut de actori ai Teatrului dramatic și Teatrului „N. Leonard”, precum și de corul asociației „Filarmonica” din localitate.

În cea de-a doua zi, o parte a participanților la manifestările omagiale dedicate lui Costache Negri au putut vizita casa memorială C. Negri, situată în comuna care îi poartă numele, loc în care acest precursor al României moderne de astăzi și-a petrecut ultimii ani ai vieții.

Prin varietatea și dimensiunile lor, manifestările de la Galați se înscriu ca o frumoasă reușită sub raport cultural, științific și cultural-educativ, fiind totodată o expresie elocventă a aprecierii date de societatea noastră unuia din reprezentanții de seamă ai generației pașoptiste, la împlinirea unui secol de la moartea sa prematură.

În zilele de 30 și 31 octombrie 1976, la Zalău a avut loc o sesiune jubiliară de comunicări și referate, dedicată aniversării victoriei lui Mihai Viteazul la Guruslău, în anul 1601. La sesiune au asistat Laurean Tulai, prim secretar al Comitetului județean Sălaj al P.C.R., activiști de partid și de stat, muncitori, intelectuali, elevi, numeroși invitați.

În prima zi a lucrărilor sesiunii au fost audiate următoarele materiale: *Sălajul pe coordonatele istoriei, ale socialismului victorios* de Laurean Tulai, prim secretar al Comitetului județean Sălaj al P.C.R.; *Bătălia de la Guruslău. Locul și însemnătatea ei în opera lui Mihai Viteazul pentru Unire*, de acad. Ștefan Pascu; *Programul Partidului Comunist Român — strălucită sinteză a istoriei poporului român* de Maria Pitică, secretar al Comitetului județean Sălaj al P.C.R.; *Ideile unității naționale, ale independenței și suveranității patriei reflectate în Programul Partidului Comunist Român* de conf. dr. Gheorghe I. Ioniță, Universitatea din București; *Unitate și continuitate în viața cultural-spirituală a Sălajului* de Grigore Beldeanu, șeful Secției propagandă a Comitetului județean Sălaj al P.C.R.; *Mihai Viteazul, 1601. Cronologie* de lector univ. Nicolae Edroiu, Univ. Babeș Bolyai Cluj-Napoca și Grațian C. Mărcuș (Zalău); *Mihai Viteazul, de la Praga la Guruslău* de Constantin Rezachevici, cercetător, Institutul de istorie „N. Iorga”, București; *Pregătirea bătăliei de la Guruslău* de lt. col. Paul Abrudan, Școala de ofițeri Sibiu; *Bătălia de la Guruslău — 3 august 1601* de gen. maior în rezervă dr. Ioan Cupșa; *Trofeele cucerite de oastea lui Mihai Viteazul în bătălia de la Guruslău* de Ion Nistor, arhivist la Filiala Arhivelor Statului Cluj-Napoca; *Unele considerații cu privire la legăturile lui Mihai Viteazul cu secuii în preajma bătăliei de la Guruslău* de dr. Geza Kovach, Arad. A fost citită și comunicarea regretatului cercetător dr. Aurel Decei de la Institutul de istorie „N. Iorga” despre *Ultimul an al lui Mihai Viteazul în viziunea documentației turcești*.

Lucrările sesiunii au continuat în ziua de 31 octombrie în secțiile „Istorie” și „Literatură, artă și publicistică”. La cea dintâi secție au fost susținute comunicările: *Bătălia de la Guraslău în manualele școlare de istorie* de Ananie Farcas, lector univ. Cluj-Napoca; *Izvoare contemporane germane referitoare la bătălia de la Guraslău* de prof. Ionel Penea, director al Filialei Arhivelor Statului Sălaj; *Semnificația europeană a victoriei de la Guraslău* de prof. Grigore Pop (Zalău) și Grațian C. Mărcuș; *Mihai Viteazul în viziunea cronicilor maghiare* de arhivist Ioan Dordea și arhivist Lia Dragomir, Filiala Arhivelor Statului Cluj-Napoca; *Sălașul în epoca luptei lui Mihai Viteazul pentru unire* de Ernest Wagner, arhivist la Filiala Arhivelor Statului Sălaj; *Orașul Zalău în timpul lui Mihai Viteazul* de Andrei Kiss, arhivist la Filiala Arhivelor Statului Cluj-Napoca; *Tabăra lui Mihai Viteazul de lângă Zalău* de prof. Vasile Ciubăncan și prof. Ion Tomolcea, Filiala Arhivelor Statului Sălaj; *Tabăra lui Mihai Viteazul de la Cluj* de prof. Valentin Dărăban, Zalău și prof. Valer Hossu, Cluj Napoca; *Tabăra de lângă Turda (pe Cîmpla Turdei) și sfîrșitul lui Mihai Viteazul* de cercetător Constantin Rezachevici.

În cadrul secției „Literatură artă și publicistică” au fost prezentate comunicările: *Bătălia de la Guraslău în literatură* de prof. emerit Leontin Ghergariu; *Figura lui Mihai Viteazul în publicistica sălăjeană* de Vasile Vetișanu, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice; *Prezența lui Mihai Viteazul la Alba Iulia în istorica zi de 1 decembrie 1918* de Alexandru Porțeanu, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Micromonografia satului Guraslău, comuna Ierectlean, jud. Sălaj* de prof. Octavian Moraru și prof. Dumitru Birjac; *Mihai Viteazul în tradiția populară* de Leontin Ghergariu; *Monumentele de la Guraslău din 1926-1976* de prof. Ioan Ivănescu și prof. Mircea Bog. Cei prezenți au participat apoi la o mare adunare populară pe Dealul lui Mihai, în jurul monumentului înălțat în memoria primului unificator de țară.

În ziua de 13 noiembrie 1976 în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Relații româno-engleze între anii 1848-1877* elaborată de *Beatrice Marinescu*.

Lucrarea este compusă din următoarele capitole: Cap. I, „Anglia și revoluția de la 1848 în Principatele Române”; Cap. II, „Anglia și problema Unirii Principatelor”; cap. III, „Poziția Marii Britanii față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de Unirea politico-administrativă a Principatelor Române (1859-1861)”; cap. IV, „Poziția Angliei față de politica internă a Principatelor Unite (1861-1866)”; cap. V, „Răsturnarea lui Al. I. Cuza. Încercările Angliei de a-l sprijini”; cap. VI, „Poziția Angliei în alegerea unui domnitor străin, conferința de la Paris”; Cap. VII, „Atitudinea Marii Britanii privind unele aspecte de politică internă a României în perioada 1866-1875”; Cap. VIII, „Anglia și neatrănarea politică a României”. În afară de capitolele menționate lucrarea mai cuprinde Introducere și Bibliografie.

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie, director al Institutului de istorie „N. Iorga” București — președinte; dr. Dan Berindei, conducător științific; prof. univ. dr. Gheorghe Platon; conf. univ. dr. Gh. Cazan; dr. Paul Cernovodeanu — membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui *Beatrice Marinescu* titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 29 octombrie 1976 în fața comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Orașul București în perioada de trecere de la feudalism la capitalism* elaborată de *Liviu Ștefănescu*. Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I, „Cadrul geografic”; Cap. II, „Bucureștii între mijlocul sec. al XVIII-lea și mijlocul sec. al XIX-lea”: proprietatea, structura socială și viața politică, lupta de clasă”; Cap. III, „Întinderea teritorială și dezvoltarea demografică”; Cap. IV, „Economia orașului, meșteșuguri, manufacturi, fabrici, negustori, hanuri, hoteluri, țiguri, piețe, oboare, livezi, prisăci, pivnițe, cafenele, cofetării, restaurante, grădini de petreceri”; Cap. V, „Administrația orașului, sănătatea, învățământul, arta și cultura”. În afară de capitolele menționate, lucrarea mai cuprinde „Introducere” și „Încheiere”.

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie a Universității București, — președinte; acad. prof. dr. doc. Constantin C. Giurescu — conducător științific; acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, prof. univ. dr. doc. Nicolae N. Constantinescu, Academia de studii economice, prof. univ. dr. doc. Ion Ionașcu — membri.

Comisia de doctorat în unanimitate, a hotărât să acorde lui *Liviu Ștefănescu* titlul științific de *doctor în istorie*.

G. G. FLORESCU, *Navigația în Marea Neagră, prin strîmtori și pe Dunăre. Contribuții la studiul dreptului riveranilor*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 206 p.

Istoriografia din ultimul deceniu, consacrată problemei navigației prin strîmtori, în Marea Neagră și pe Dunăre,¹ înregistrează o nouă contribuție, de valoare, prin lucrarea lui G. G. Florescu care abordează întreaga chestiune din punct de vedere juridic, respectiv al regimului internațional de circulație în aceste zone.

Pornind de la principalele documente adoptate de conferințele internaționale care au debătut, în epoca contemporană (1918—1969) regimul navigației pe Dunăre și în Marea Neagră, autorul examinează „dreptul riveranilor” în domeniul mărilor închise, al strîmtorilor care constituie căi de acces și al fluviilor internaționale. Această preocupare principală a impus și reconstituirea contextului istoric, deși G. G. Florescu menționează că a prezentat doar esențialul acestuia, „... în măsura în care contribuie la înțelegerea prin sublinierea unor aspecte caracteristice actualului sistem de principii și instituții, corespunzător temei cercetate”. (p. 11).

Unul dintre elementele noi aduse de autorul monografiei pe care o recenzăm este studiul paralelă a problemei navigației prin strîmtori în Marea Neagră și cea de pe Dunăre, din mai multe considerente: circulația de pe fluviu este indisolubil legată de cea de pe mare, care-i oferă, prin Bosfor și Dardanele, accesul în Mediterană, deci spre toate celelalte mări și oceane; statele din sud-estul european sînt interesate atît în regimul navigației pe Dunăre cît și în cel din Marea Neagră și strîmtori; în sfîrșit, un ultim argument derivă chiar din obiectivul central al studiului, anume prezentarea „dreptului riveranilor” și al consecințelor pe care acest drept le are pe planul reglementării juridice. (p. 12—15).

Din punctul de vedere al structurii, monografia cuprinde două părți, aproximativ

egale ca întindere, consacrate celor două laturi principale ale temei: navigația pe Marea Neagră și prin strîmtori (p. 17—123) și navigația pe Dunăre (p. 125—203), în epoca contemporană.

Regimul navigației în Marea Neagră și prin strîmtori este analizat, în evoluția sa istorică, sub mai multe aspecte primordiale: a) caracterul special al Mării Negre și în consecință al strîmtorilor de acces, de care este indisolubil legată; b) reglementarea corespunzătoare a regimului juridic internațional al navigației în Marea Neagră și strîmtori, fundamentată pe principiile dreptului internațional contemporan; c) concordanța deplină între principiul libertății mării și principiul libertății de navigație pe mările închise, privity prin prisma asigurării păcii, securității și colaborării internaționale (p. 19).

„Îmbrățișînd problema Mării Negre din toate aceste puncte de vedere — precizează G. G. Florescu — studiul de față a urmărit să reflecteze solidaritatea statelor sud-est europene în problema păcii și securității regionale și rolul important al politicii externe a României orientate în mod realist de N. Titulescu, în încheierea Convenției de la Montreux, ca una care a reprezentat o etapă nouă, pozitivă, în evoluția regimului navigației în Marea Neagră și prin strîmtori” (p. 19—20).

După o scurtă prezentare a fazelor caracteristice ale evoluției regimului de navigație în Marea Neagră și prin strîmtori, în secolele XV—XIX (p. 20—23), autorul lucrării abordează principalele momente din epoca contemporană, prezentînd mai sumar reglementările din Convenția de armistițiu de la Mudros (30 octombrie 1918), Tratatul de pace de la Sèvres (20 august 1920) și Convenția de la Lausanne (24 iunie 1923), pentru a

¹ Ne referim, în mod special, la: P. Gogeanu, *Strîmtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, București, Edit. politică, 1966, 206 p.; I. Cărtănă, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, Editura științifică, 1972, 404 p.; I. Seftiuc, I. Cărtănă, *România și problema strîmtorilor*, București, Edit. științifică, 1974, 430 p.; R. Deutsch, *Conferința de la Montreux*, București, Edit. politică, 1976, 208 p.

insista pe larg asupra pregătirii, desfășurării și rezultatelor Conferinței de la Montreux (p. 35—111).

Ceea ce reține în mod special atenția din paginile consacrate Conferinței de la Montreux este analiza făcută de autorul monografiei Convenției din 20 iulie 1936 (p. 109—111) G. G. Florescu evidențiază faptul că actul din vara anului 1936 „... reprezintă un progres real față de Convenția de la Lausanne, deoarece exprimă și aplică unele principii fundamentale ale dreptului internațional contemporan cu privire la regimul de navigație în strâmtori și Marea Neagră” (p. 109).

Într-adevăr, prin Convenție s-au consacrat în mod definitiv: a) principiul libertății de trecere și navigație, cu aplicare nelimitată în timp; b) libertatea nelimitată a navigației comerciale; c) salvagardarea securității Turciei precum și a celorlalte state riverane la Marea Neagră; d) circulația, aproape nelimitată, a navelor de război ale statelor riverane prin strâmtori, cu unele restricții impuse de securitatea Turciei; e) limitarea trecerii prin strâmtori și a navigației prin Marea Neagră a navelor de război ale statelor neriverane; f) principiul securității colective regionale și tendința de transformare a strâmtorilor și a Mării Negre într-o zonă a păcii; g) consolidarea suveranității Turciei prin remilitarizarea strâmtorilor și desființarea Comisiei Internaționale a Strâmtorilor; h) reglementarea navigației aeronavelor civile între Marea Neagră și Marea Mediterană; i) constituirea pentru Turcia a situației speciale de „amenințare de război” (p. 110).

Cît despre învățămintele Conferinței de la Montreux, autorul pune pe prim plan atestarea posibilității de a rezolva unele probleme internaționale importante pe calca tratativilor precum și rolul important al politicii externe a României în realizarea convenției, ca parte integrantă din sistemul regional de securitate (p. 111).

Un alt element de valoare al monografiei îl constituie faptul că aplicarea Convenției de la Montreux, în vigoare și în zilele noastre, este analizată și pentru perioada de după cel de-al doilea război mondial. În acest context G. G. Florescu abordează chestiunea aplicării prevederilor Convenției de la Montreux în condițiile în care unele stipulații se refereau la Societatea Națiunilor, ce a fost înlocuită în anul 1945 cu Organizația Națiunilor Unite (p. 116—118). De asemenea, este prezentat un tablou sintetic al aplicării Convenției referitoare la regimul de navigație prin strâmtori și în Marea Neagră de către Republica Socialistă România (p. 121—123).

Țara noastră, evidențiază autorul, acționează consecvent pentru destindere și cooperare în Europa, pentru amplificarea și întărirea raporturilor de prietenie și colaborare în Balcani, contribuind astfel, în mod eficient, la înfăptuirea securității europene, a păcii și colaborării în lume. În acest cadru, Republica Socialistă România aplică cu consecvență, în conformitate cu principiile și normele dreptului internațional, toate actele internaționale în vigoare, deci și Convenția de la Montreux referitoare la regimul navigației prin strâmtori și în Marea Neagră (p. 122).

Partea a doua a volumului este consacrată, așa cum menționam, studiului regimului juridic internațional al Dunării pe Dunăre în perioada contemporană.

După o scurtă prezentare a principiilor directe în situarea problemei regimului juridic internațional al Dunării (p. 125—127), autorul monografiei schițează fazele caracteristice ale acestui regim de navigație în epoca medie și modernă, reliefînd evoluția de la principiul conform căruia proprietarul malurilor fluviului avea dreptul de a stabili regimul navigației pe cursul apei, la acela al libertății, cu unele restricții, de navigație comercială (p. 127—129).

În perioada interbelică s-au încheiat o serie de acte internaționale referitoare la navigația pe Dunăre, caracteristica lor fiind, așa cum foarte bine subliniază G. G. Florescu, împletirea intereselor claselor exploatatoare din marile state capitaliste cu interesele acelor clase din statele dunărene. Era vorba, în fapt, de dominația economică și politică a puterilor occidentale asupra popoarelor dunărene, dominație care se manifesta și în reglementarea regimului navigației pe Dunăre și care se datora, în bună parte, politicii de înfeudare economică și politică promovată, în conformitate cu interesele înguste de clasă, de către burghezo-moșierimea aflată la conducere (p. 130).

Reflectînd raportul real de forțe de pe plan mondial, actele internaționale încheiate între cele două războaie mondiale referitoare la regimul juridic al navigației de pe Dunăre sînt, în ce privește natura lor, de două categorii: generale și speciale.

Din prima grupă fac parte o serie de acte cu valoare fundamentală, care nu sînt altceva decît tratatele de pace din anii 1919—1920, ce cuprindeau și o serie de reglementări referitoare la Dunăre (p. 132—134) cît și actele cu valoare instituțională. În aceasta din urmă categorie sînt incluse Convențiile de la Barcelona, din aprilie 1921, dintre care se cer a fi

menționate: Convenția și statutul asupra regimului căilor navigabile de interes internațional și Convenția și statutul asupra libertății tranzitului (p. 134—140).

Actele internaționale cu caracter special, incluse în cea de-a doua grupă, sînt fie complete, cum ar fi Convenția stabilind statutul Dunării (Paris, 23 iulie 1921) (p. 141—165), fie limitate: Convenția de la Paris din 27 mai 1923; Acordul dintre Comisia Internațională a Dunării, România și Iugoslavia referitor la construirea serviciilor speciale de la Porțile de Fier, încheiat la Semmering la 28 iunie 1932 și Înțelegerea provizorie de la Semmering din 25 iunie 1933 (p. 165—169).

În mod evident, documentul cel mai important rămîne Convenția stabilind statutul Dunării, semnată la 23 iulie 1921, în urma Conferinței de la Paris. Analizînd desfășurarea și rezultatele acestei reuniuni internaționale, G. G. Florescu reliefează următoarele trăsături: marile puteri europene au acționat pentru menținerea supremației statelor riverane în problema reglementării navigației pe fluviu, prin încercarea de spargere a unității de interese a riveranilor; prin prevederile Convenției marile puteri și-au asigurat controlul și administrarea fluviului; riveranii au fost îndepărtați de la dreptul lor de a lua parte la administrarea gurilor fluviului, cu excepția României; lucrările Conferinței au demonstrat că statele riverane, chiar în condiții dificile, pot găsi căi de apropiere a tezelor pe care le susțin și linii comune de apărut (p. 164—165).

Regimul Dunării, așa cum a fost stabilit la Conferința de la Paris din 1921, a suferit o serie de modificări în anii 1938—1940 prin: Aranjamentul de la Sinaia din 18 august 1938; Acordul de la București din 1 martie 1939; Aranjamentul de la Viena din 12 septembrie 1940 (p. 169—174).

După cel de-al doilea război mondial, în condițiile în care multe din statele riverane ale Dunării au pășit pe calea construcției socialismului, instituirea unui nou regim de navigație pe fluviu, care să reflecteze modificările din raportul de forțe și să se bazeze pe respectarea suveranității statelor riverane, a devenit o necesitate. Cu toate acestea, elaborarea noii reglementări a fost un proces de relativă durată, început prin propunerile făcute de S.U.A. la Conferința de la Potsdam (iulie 1945) și încheiat cu adoptarea Convenției de la Belgrad (1948) (p. 176—195).

Locul central în această evoluție îl ocupă Convenția din 18 august 1948 de la Belgrad, care: asigură libertatea și egalitatea navigației pe Dunăre pentru navele tuturor statelor; respectă deplin suveranitatea statelor riverane; creează condiții pentru colaborarea multilaterală între statele dunărene; constituie un instrument de pace prietenie și cooperare între popoare în general, între cele din sud-estul Europei în special (p. 196).

Contribuția României socialiste la promovarea principiilor suveranității și independenței, egalității în drepturi, neamestecului și avantajului reciproc, a fost evidențiată, accentuează autorul, și în cadrul lucrărilor Comisiei Dunării. În același timp, în spiritul Convenției de la Belgrad care prevede și dreptul statelor riverane de a îmbunătăți navigația pe fluviu, precum și competența lor de a folosi potențialul hidroenergetic al acestuia, România și Iugoslavia au încheiat, la 30 noiembrie 1963, un acord referitor la realizarea și exploatarea Sistemului hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier (p. 197—200).

Monografia, cu caracter juridic și istoric, a regimului internațional al navigației în Marea Neagră, prin strîmtori și pe Dunăre pe care am prezentat-o, completează, în opinia noastră, lucrările deja apărute în această direcție. Ceea ce se impune cu necesitate a fi scos în evidență, este viziunea unitară a autorului asupra navigației pe căile în cauză, viziune ce derivă și din realitățile concrete, cît și faptul că nu a scăpat atenției regimul internațional actual al navigației în Marea Neagră, prin strîmtori și pe Dunăre.

Prezentînd, în evoluția sa istorică, regimul juridic al navigației pe căile în discuție, G. G. Florescu pune în centrul analizei contribuția României la elaborarea, aplicarea și perfecționarea permanentă a regimului de navigație actualmente în vigoare, încadrînd organic acest aspect în ansamblul politicii externe românești de promovare a păcii, securității și cooperării în sud-estul continentului, în Europa, în întreaga lume.

Se impun însă, cu necesitate, și o serie de observații de natură critică în legătură cu lucrarea prezentată. Astfel, în opinia noastră, cititorul rămîne cu sentimentul că monografia a fost, într-adevăr, încheiată spre publicare în 1969, și că aducerea la zi, respectiv la nivelul anului 1975, nu s-a realizat în maniera optimă. De asemenea, pornind de la intențiile declarate ale autorului (p. 11) credem că echilibrul existent între aspectul juridic și cel istoric nu este cel propus.

În același spirit critic, trebuiesc corectate unele mici erori, ca de pildă afirmația legată de Acordurile de la Stresa din 1935. G. G. Florescu afirmă că în baza acestor Acorduri Germania a reintrodus serviciul militar obligatoriu (p. 35) pe când, în realitate, a avut loc un fenomen invers. La 16 martie 1935 a fost dată publicității hotărîrea, luată în seara zilei anterioare de către guvernul nazist, de restabilire a serviciului militar obligatoriu care fusese interzis prin Tratatul de la Versailles. Consecința a fost convocarea Conferinței de la Stresa (11–14 aprilie 1935), a cărei menire era sancționarea Germaniei și crearea

unui front comun al marilor puteri (Marea Britanie, Franța și Italia) în fața renașterii militarismului german.

În ciuda acestor carențe, minore în ansamblu, lucrarea pe care am prezentat-o poate fi apreciată, pentru ținuta științifică, pentru documentarea bogată ca și pentru unele dintre concluziile autorului, ca o contribuție de valoare la studierea procesului complex al regimului de navigație în Marea Neagră, prin strîmtor și pe Dunăre, cit și la studiul dreptului riveranilor.

Nicolae Dascălu

KÓSÁ LÁSZLÓ, FILEP ANTAL, *A magyar nép táj története tagolódása* (Diviziunea istorico-zonală a poporului maghiar), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 230 p.

Lucrarea de față cu caracter etnografic pronunțat, datorat nu atât de mult conținutului general cît mai ales studiului introductiv amplu, este un instrument de lucru nu numai pentru etnologi ci și pentru istoricii maghiari și români. De la bun început trebuie să arătăm că este vorba de o cercetare care privește în mod direct dezvoltarea istorico-etnografică a poporului maghiar urmărită în cadrul diferitelor zone geografice tradiționale. Și cum în decursul istoriei s-au desfășurat fenomene și procese cu caracter etnografic într-o arie geografică mai largă decît hotarele actuale ale Republicii Populare Ungare, prezentarea repartiției teritoriale a diferitelor populații maghiare aduce date noi și contribuie la înțelegerea evoluției și dezvoltării lor în cadrul altor popoare ca de pildă în cadrul celui slovac, croat, sîrb și român. Cu aceasta ajungem în sfîrșit la partea care ne interesează poate cel mai mult din cartea lui Kósá László și Filep Antal și anume, la problemele de istorie și etnografie privind pe una din naționalitățile conlocuitoare din țara noastră și anume, pe cea maghiară.

Studiul introductiv împreună cu partea propriu-zisă a lucrării, concepută ca un dicționar istorico-geografic și etnografic aduc o contribuție la punerea în discuție a unor probleme ridicate de o asemenea cercetare interdisciplinară ca și la definirea și precizarea unor noțiuni și denumiri tradiționale zonale, formate în majoritatea în decursul evului mediu.

Așa cum mărturisește însuși Kósá László în introducerea pe care o semnează, în această lucrare s-a ținut seama de următorul obiectiv și anume de oferirea cadrului spațial și bazei necesare unor cercetări viitoare.

Fără îndoială că acest dicționar structurat pe articole de dimensiuni variabile are în primul rînd meritul de a descrie zonele etnografice acordînd cea mai mare atenție prezentării într-o conexiune geografică, lingvistică și de istorie a culturii, a desfășurării istoriei populației împreună cu particularitățile ei. Și aceasta ni se pare a fi singura metodă proprie realizării unei asemenea lucrări deoarece soarta istorică, situația social-economică, mediul geografic și lingvistic zonal și provincial au modelat în chip diferit fizionomia poporului maghiar.

Este bine cunoscut faptul că întotdeauna omul a acționat și acționează asupra mediului care-l înconjoară și reciproc acest mediu îl formează și îl modifică pe om și de aceea, nu numai etnografia ci și istoria după părerea noastră se află confruntată la tot pasul cu problema legăturii existente între mediu și cultură.

Diferențele care transpar în caracterul regional și în cultura populară trăiesc puternic și în egală măsură în conștiința colectivă și în tradiția istorico-populară. Nu putem trece cu vederea faptul că fiecare zonă și grup își are poetul și scriitorul său care a făcut cunoscut trăsătura mai palidă sau mai puternică a unității caracteristice geografice și etnografice în conștiința națională.

În lucrarea de față autorii operează cu trei categorii etnografice fundamentale: grupe etnografice sau etnice, grupe etnoculturale și grupe zonale care constituie o parte importantă a materialului inclus în dicționar.

Grupele etnografice cuprind două subtipuri: primul caracterizat de o autodefinire în urma confruntării cu mediul înconjurător prin conștiința proprie de „noi”, solidaritate, origine comună (ex. noi sintem secu, tu nu ești secu, tu ești altul). La acestea se adaugă în primul rând fundalul istoric al izolării teritoriale, conștiința originii din popoare străine: cumani, iasi etc. și mai ales privilegiile obținute ca stare socială. Cele din urmă au asigurat o coeziune puternică seculor, haiducilor, cumanilor și în majoritatea cazurilor au supraviețuit unele elemente și fenomene formale: nume propriu, legi interne cu caracter administrativ și moral, obiceiuri, ideologie proprie (la secui conștiința originii hunice, la cumani redobândirea conștiinței în secolul al 18-lea în strînsă legătură cu redobîndirea vechilor libertăți).

Factorii amintiți au influențat astfel puternic identitatea, endogamia, apartenența la grupele etnice respective îngreunând în consecință alăturarea unor membri noi.

În cadrul celui de-al doilea subtip au fost incluse grupele care nu au conștiința proprie de „noi” dar care au fost delimitate în majoritatea cazurilor prin porecle generate de fundul prejudecăților izvorite fie din deosebiri de religie de origine presupusă, fie din izolări lingvistice: poloții (palóc), ciangăii, etc.

Este interesant de relevat faptul că aceste grupe etnografice tăgăduiesc existența unei solidarități nu din pricina principiului lor de independență ci datorită stigmatului pe care l reprezintă porecla respectivă. Deosebirea dintre cele două tipuri constă în aceea că în diferențierea grupelor amintite se folosesc mai curînd criteriile subiective decît cele concrete, de regulă cu caracter istoric.

Fără a subestima locul și importanța studiului introductiv în economia lucrării, trebuie să arătăm că partea inedită și originală o formează dicționarul propriu-zis care cuprinde denumiri istorice regionale și tradiționale ale unor grupe etnice.

Existența unor fenomene de omonimie se datorește procesului de formare a denumirilor respective pe baza unor noțiuni geografice generale cum ar fi pădurea, cîmpia, muntele sau nume de fluvii: Dunărea, Tisa, la care se adaugă o serie de determinanți. Rezultate ale fenomenului lingvistic respectiv, denumirile care ne interesează și care au intrat în atare în geografia istorică își găsesc cu greu corepondența în traducerea românească a

de pildă Erdőhát (dincolo de pădure) Erdőalja (poalele pădurii) Hegyalatt (sub munte) Hegyalja (poalele muntelui), etc.

Tochmai existența unor asemenea dificultăți de traducere și de precizare a termenilor ne îndreptățește să stăruim asupra necesității dezvoltării geografiei istorice și în consecință asupra necesității formării de specialiști.

Și fără îndoială că numai definirea geografică a mai multor zone cu același nume este singura metodă de a stabili diferența specifică care există între ele.

Astfel denumirea de Erdőhát a fost folosită în cursul timpului pentru desemnarea a 5 zone distincte din Transilvania și din Ungaria. În afara ținutului din Ungaria cuprins între ținutul Gortva și Hangony la sud de cursul riurilor Sajó și Rima și de cel delimitat de Tisa și Someș, toate celelalte zone aparțin Transilvaniei. Deci avem de-a face cu o zonă corespunzînd regiunii dintre Bega și Mureș cu centre mai importante Timișoara și Lipova, cu o altă zonă tot cu numele de Erdőhát care desemnează teritoriul din județul Hunedoara cuprins între munții Poiana Ruscă și valea riului Cerna, apoi cu o cîmpie delimitată de cursul Crișului Negru și de cursul Crișului Alb.

Interesantă este de asemenea și delimitarea geografică făcută vechii denumirii Sóvidék (ținutul sării) desemnînd o parte din regiunea locuită și de secui și anume ținutul cuprins între văile riurilor Tîrnava mică și Corund în care se află orașele Sărățeni, Sovata, Praid, Ocna de Jos și Ocna de Sus, Corund și Atia.

Dacă majoritatea denumirilor de zone tradiționale privesc teritoriul Republicii Populare Ungare, nu lipsesc însă din paginile dicționarului un număr important de articole care desemnează teritorii aflate fie în Iugoslavia, Cehoslovacia și România. Este firesc faptul că atenția să ne fie reținută în primul rând de prezentarea, delimitarea acestor zone din țara noastră ca și de fenomenele de demografie istorică aduse în discuție. Așa cum am arătat mai sus este vorba de o lucrare aparținînd unor istorici maghiari care neagă continuitatea poporului român în Transilvania și în Banat. Este regretabil că în 1975 rezultatul unor cercetări rodnice și originale cum este cartea de față să nu țină seama de studiile fundamentale întreprinse în istoriografia română pe baza unor noi argumente arheologice, toponimice și lingvistice de către C. Daicoviciu și E. Petrovici în *Istoria României* vol. I, București, 1960, p. 782—792 și în lucrarea *Din istoria Transilvaniei*, București 1960, p. 14—58 și care demonstrează autohtonia elementului românesc în Transilvania. Și cu atât mai mult cu cît în 1971 a apărut cartea lui Ștefan Meteș *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, rodul unor cercetări de demografie istorică.

Pareurgerea unui număr însemnat de articole explicative ale unor denumiri istorice și tradiționale aparținând unor zone din Transilvania în care se dezbate problema de demografie istorică ne îngăduie să reconstituim concepția autorilor asupra prezenței poporului român. Ea nu diferă în linii mari de cea a istoricilor maghiari potrivit căreia românii s-ar fi așezat în Transilvania după venirea ungurilor în secolele XI—XIII. Astfel în cuprinsul articolului Transilvania (Erdély) se arată că ungurii ar fi întâlnit în secolul X o populație slavo-bulgară rară și că românii ar fi apărut abia în secolele XII—XIII (p. 88—89) locuind mai ales în munții din regiunea Bihor, Hunedoara și Făgăraș. Și mai mult încă. După părerea lui Kósá și Filep unele ținuturi din Transilvania ca de pildă cel al Ciucului ar fi fost complet nelocuite (teljesen lakatlan) un fel de terra deserta unde s-au așezat ungurii (p. 80).

Ceea ce constituie o trăsătură generală și caracteristică pentru articolele referitoare la aceste zone din România este lipsa mențiunii cu puține excepții (mențiuni sporadice ale unei populații slavo-bulgare) a prezenței elementului autohton. Astfel, aproape toată Transilvania ar fi fost un ținut nelocuit care a așteptat așezarea ungurilor. Autorii pretind că românii apar cel mai devreme în unele zone în secolul al XIII-lea ca în Țara Birsei (p. 66) și în regiunea Bihorului (p. 71) ca să nu mai amintim că în anumite ținuturi s-ar fi „așezat” în secolul al XIV-lea (Borod, p. 68), în secolul al XV-lea (Valea Crișului Alb, p. 93, în regiunea Zarand sau în regiunea Timișoara, p. 80), în secolul al XVI-lea în ținutul de la răsărit de Oradea (p. 115).

Numai din această enumerare de câteva exemple ne dăm seama că autorii care neagă prezența elementului autohton român în Transilvania și sînt partizanii teoriei imigrației românilor despre care însă nu spun de unde ar fi venit, extind acest proces din secolul al XII-lea și al XIII-lea pînă la sfîrșitul evului mediu.

Ei pretind de pildă că românii ar fi „imigrat” și s-ar fi așezat în regiunea Tirgu Mureș la sfîrșitul evului mediu (p. 139).

În fața acestei teorii care contravine tuturor cercetărilor de pînă acum și adevărului istoric este de datoria noastră să arătăm că românii au locuit Transilvania din totdeauna. Poporul român s-a format, a trăit și a muncit neîntrerupt în această regiune îndeletnicindu-se în primul rînd cu agricultura.

Ar fi oportun credem noi ca partizanii unei asemenea teorii să nu ignore în mod sistematic studiile publicate în revista Daco-

romania din 1933 sau în Revue de Transylvanie din 1934 sau lucrările lui R. Vuia *Le Village roumain de Transylvanie* și ale lui C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, ca să nu mai amintim de cercetările cele mai recente despre care am vorbit mai sus.

Față de datele eronate inserate în foarte multe articole din acest dicționar trebuie să arătăm că ungurii au găsit în Transilvania o populație românească împreună cu un strat foarte subțire de slavi în dispariție. Ei au întîmpinat o rezistență foarte puternică din partea autohtonilor și numai după un interval de 2—3 secole de lupte continue au reușit să ajungă pînă în Carpații Brașovului.

Studiile comparative aparținînd unor specialiști obiectivi scot la iveală fără putință de tăgadă faptul că românii i-au influențat pe ungurii și pe secuii așezați în Transilvania în cultivarea pămîntului, în port, în cultura populară, etc. Influența românească s-a manifestat și în toponimie căci ungurii au preluat în traducere numele munților, rîurilor și localităților adaptîndu-le la cerințele fonetice ale limbii lor. Nici măcar acest fenomen nu apare nicăieri consemnat în cartea lui Kósá și Filep.

Dacă românii ar fi venit, așa cum pretind autorii, după așezarea ungurilor atunci ea care nu știa ungurește ar fi trebuit să im-prumute toponime maghiare după cum au făcut sașii.

Cum ar fi putut românii din Transilvania care ar fi „imigrat” cel mai devreme în secolul al XII-lea să înceapă să emigreze în Polonia în veacul al XIII-lea? Cercetările recente de demografie istorică privind emigrările românești din Transilvania în secolele XIII—XX datorate lui Ștefan Metes demonstrează în opoziție cu teoria învechită și contrară adevărului istoric susținută și azi de o parte a istoriografiei maghiare, că Transilvania a fost un rezervor bogat de viață românească.

Astfel, datele problemei par a nu se fi schimbat deși de la apariția cărții lui Rösler s-au împlinit mai mult de 100 de ani iar arheologia română și cercetările de istorie prefeudală au contribuit la reunirea unui material bogat și convingător prin continuitatea, varietatea și răspîndirea sa.

Încă la vremea sa A. D. Xenopol a adus în discuție argumente de ordin social-economic demonstrînd că un popor sedentar nu-și părăsește niciodată țara fugind din fața năvălitorilor (*Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia traiană*, Iași, 1884, p. 46—47). Ideea sa după care, populația rurală formată din țărani săraci a luat în stăpînire proprietățile agricole după retragerea legiunilor și administrației romane, părăsirea oficială a Daciei romane fiind deci un motiv

de implantare mai adâncă a populației agricole pe acest teritoriu — ni se pare a fi deosebit de importantă și de actuală.

Continuitatea populației daco-romane în întreaga perioadă a migrațiilor ca și dăinuirea îndeletnicirilor sale agrare sînt atestate atît pe bază arheologică cît și lingvistică. Termenii provenienți din fondul latin moștenit (I. Fischer în *Istoria limbii române*, II, p. 114—115, 163—164) la care se adaugă cuvintele din fondul autohton traco-dacic (I. Rusu, *Limba Traco-Dacilor*, ediția a III-a, București 1967, p. 129—130) demonstrează încă o dată faptul că românii au practicat nelncetat agricultura și nu au deprins-o de la slavi sau de la bulgari. Investigațiile întreprinse în domeniul terminologiei agricole relevă lipsa absolută a unor termeni agricoli de origine maghiară, dovedind pînă la evidență faptul că românii s-au îndeletnicit cu agricultura pe teritoriul Daciei mult timp înainte venirii ungarilor. Cercetările recente ale geografilor arată că unele forme de relief ca depresiunile interne și marginale din Carpații românești și văile largi (cîmpulunguri) au avut o mare însemnătate în istoria poporului nostru fiind principalul factor geografic care a asigurat „continuitatea populației daco-romane de la nordul Dunării în tot timpul perioadei migrațiilor” (I. Conea, *Țara Hațegului — geografie, toponimie și istorie* în „*Natura*” scria geografie, 3 1968, p. 6, I. Conea, N. Badea, D. Oancea, *Toponymie ancienne, temoignage de la continuité daco-romaine dans les Carpathes Méridionales de l'Ouest de l'Ol*, în VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche, Firenze-Pisa, 4—8 aprilie 1961, p. 328—336).

Săpăturile și cercetările arheologice sistematice din ultimile trei decenii au scos la iveală o sumedenie de mănturii materiale care dovedesc existența și continuitatea vieții populației romanizate după 271 c.n. și anume: monede (D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatiei*,

București, 1966, p. 160 și urm., K. Horedt, *Circulația monetară în Transilvania în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 11—40), monumente și locuiri în continuare în clădiri orășenești înfiripate pe ruinele unor așezări din vcaul al IV-lea, morminte și cimitire (cel de la Iernut din județul Bistrița Năsăud de la sfîrșitul secolului al III-lea, cele de la Apulum și Porolissum din secolul al IV-lea și cel de la Bratei de la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul sec. al V-lea).

Descoperirea la Bratei a marelui cimitir de incinerare cu gropi de tip specific roman provincial ca și așezările deschise din alte părți ale Transilvaniei pînă la Ciamești, (județul Satu-Mare) atestă existența la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor a unei populații daco-romane care se îndeletnicea cu agricultura. De altfel, descoperirea în 1951 a marii așezări prefeudale de lângă satul Morești pe valea Mureșului (sec. VI) postulează prezența populației autohtone în această regiune. Continuitatea și unitatea etnică și culturală sînt atestate de răspîndirea largă a culturii de tip Dridu pe Ialomița (sec. VIII—XI) dezvoltată pe baza evoluției culturilor autohtone Bratei-Filiași și Botoșani-Lozna (E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 94, I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain* în „*Revue roumaine d'histoire*” 3 1964, p. 383 și urm.). Această cultură care acoperă aproape tot teritoriul românesc, Transilvania de sud-est, Moldova, Oltenia, Dobrogea, ca și preponderența sa în sec. IX—XI demonstrează în mod elocvent continuitatea populației autohtone care se îndeletnicea cu agricultura și cu creșterea vitelor.

Cristina Bulgaru

O knezu Lazaru (Despre cnezul Lazar), Beograd, 1975, 436 p. + 145 ilustrații

Sub auspiciile Facultății de filozofie, secția de istoria artei, a Universității din Belgrad, precum și a Muzeului Național din Kruševac, apare această impresionantă culegere de studii, cuprinzînd comunicările ținute la simpozionul din Kruševac în 1971, simpozion prilejuit de împlinirea a 600 de ani de existență a orașului, capitală a Serbiei cnezului Lazar. De redactarea lui s-au ocupat Ivan Božić și Vojislav J. Djurić, profesori la Universitatea din Belgrad, precum și Liliana Tasić.

Voluul înmănușiază 28 de comuni cări, scinnate de prestigioși istorici iugoslavi și străini; ele sînt consacrate unor variate aspecte de istorie politică, istoria artei, istorie literară, de diplomatică, numismatică ș.a., marea majoritate ținînd să pună în lumină figura cnezului Lazar, dinastul sîrb ucis de turci în marea bătălie de la Kosovo Polje (Cîmpia Miciei) din 15 iunie 1389. Comunicările sînt majoritatea, 23, în limba sîrbocroată, urmate de scurte rezumate întro-

limbă de circulație, mai ales în franceză; celelalte cinci sînt în franceză (3), în germană (1) și în italiană (1).

Pentru a da cititorilor o imagine cit mai exactă asupra interesului pe care-l poate avea volumul pentru istorici, socotim necesară prezentarea pe scurt a comunicărilor.

Rade Mihaljić, în comunicarea *Cnezul Lazar și renașterea Serbiei* (p. 1—11), face în esență o discuție asupra personalității eroului de la Kosovo, așa cum a fost prezentat în istorie și în legendă. Cnezul legendar are inițiativă asupra celui real, a personajului istoric, el fiind cel care a inspirat eposul popular, literatura cultă și arta. Se face o sintetică biografie a cnezului: dintr-o familie de nobili, fiu al unui logofăt al țarului Dușan; el însuși ajunge dregător la curtea țarului Uroș, fiul și urmașul lui Dușan; s-a căsătorit cu Mișta din dinastia legiuită a nemanizilor, reușind să se ridice, în toiul anarhiei feudale care i-a urmat lui Ștefan Dușan, ca cel mai puternic feudal al Serbiei. Se face de asemenea și o scurtă prezentare a puterii politice și economice a statului său, principala forță sîrbească ce urma să se opună celei otomane în înaintarea sa în Balcani.

În comunicarea *Stefan Lazar, cnez de sine stătător și tradiția superanității nemanizilor de la bătălia de pe Marița (1371) și pînă la cea de la Kosovo (1389)*, (p. 13—41), Vladimir Mošin, pe baza analizei formularului diplomatic al tuturor actelor emise din cancelaria cnezului Lazar, prezintă încercarea acestuia, în toate etapele ei, de a se substitui, el, un dregător relativ mărunț, vechii dinastii, în fruntea țării; de asemenea raporturile sale cu ceilalți mari feudali sîrbi, care urmăreau același scop. În lupta sa de unificare a Serbiei, lui Lazar i-a fost de mare ajutor biserica, constant sprijinită de el în tot cursul domniei.

Franjo Barišić se înscrie cu comunicarea *Statutul de suveran al cnezului Lazar* (p. 45—62). Din examinarea multor surse, între care acte de cancelarie, acte ale patriarhului Spiridon, cronici, inscripții, note, panegirice ș.a., se ajunge la următoarele încheieri mai importante: a) cnezul Lazar devine suveran al tuturor provinciilor sîrbești libere probabil în 1371, ca urmaș legal al lui Ștefan Uroș, ultimul nemanid; b) numirea de „Ștefan Lazar” și „cnez al tuturor sîrbilor” i s-a dat de patriarhul Serbiei; c) Lazar mai poartă și titlul de „mare cnez”; d) patriarhia sîrbă și cea de la Constantinopol îi dau titlul de „mare cnez al întregii Serbii”, iar feudalii sîrbi îl recunosc de suveran; e) rangul de „mare cnez a toată Serbia” corespunde în ierarhia bizantină cu cel de „mare voievod al Țării Românești sau al Moldovei”.

Gordana Babić semnează articolul *Insemnele de suveran ale cnezului Lazar* (p.

65—78). Insemnele sînt studiate după portretele cnezului din frescele de la mănăstirile Ravanița, Liubostinia și Velucc. Lazar poartă unele din insemnele regilor și împăraților sîrbi și bizantini, ca de pildă diadema, sceptrul și sacosul, dar niciodată coroana pe care o purtasera aceștia (semna). Coroana cu care el este reprezentat este una deschisă, nu cea închisă, a nemanizilor. De altfel, pînă la moarte, el a rămas, așa cum s-a și intitulat, doar cnez și nu rege sau împărat (țar). Comunicarea este însoțită și de 10 reproduceri după frescele amintite sau după unele monede.

Dimitrie Bogdanović oferă cititorilor un capitol de istorie mai ales bisericească în comunicarea *Reconcilierea bisericii sîrbești cu cea bizantină* (p. 81—90). Reanalizînd izvoarele epocii, autorul pune această împăcare atît pe seama împrejurărilor politice noi (necesitatea unei apropieri bizantino-sîrbe în fața înaintării turcești), cît și a rolului important al călugărilor sîrbi de la Athos, care au militat pentru împăcare. Ea a găsit deplină înțelegere și la cnezul Lazar.

Istoricul Antonios-Emil Tahiaos de la Salonic prezintă comunicarea *Isihasmul în epoca cnezului Lazar* (p. 93—103), în care, după o scurtă înfățișare a originilor isihasmului și o caracterizare a lui, se oprește asupra importanței acestei mișcări religioase ortodoxe, care, în Serbia, pe vremea cnezului Lazar, depășește granițele bisericii. Se subliniază și rolul lui Nicodim de la Tismana în răspîndirea isihasmului în Țara Românească.

Vojislav J. Djurić, profesor la Universitatea din Belgrad, își consacră comunicarea unor probleme de istoria artei medievale sîrbești. Ea poartă titlul *Adunările de stări de la Peč și arhitectura religioasă* (p. 105—122). Ca urmare a adunărilor de stări de la Peč, din 1374 și 1375, are loc reconcilierea dintre biserica sîrbească și cea bizantină; ca o consecință imediată a împăcării, în țările sîrbești pătrund tot mai mulți călugări de la Athos, din Constantinopol, din Bulgaria și Macedonia, teritorii amenințate de înaintarea otomană în Balcani. Aceștia influențează pe dinastia sîrbi Lazar și George Balšić, ctitori de numeroase mănăstiri, să le zidească în stilul predominant la Athos, în plan triconc și cu o bogată sculptură decorativă a fațadelor. Toate mănăstirile zidite de Lazar și urmașii săi au aceste caracteristici. Comunicarea este însoțită de 15 desene în text, planuri ale unor mănăstiri și de 16 ilustrații în afara textului; între cele din urmă, este și cea a mănăstirii românești Cozia, ctitorie a lui Mircea cel Bătrîn.

Reputatul bizantinolog iugoslav Gheorghe Ostrogorski expune comunicarea *Serbia și terarhia bizantină de stat* (p. 125—137), consacrată

unei probleme de ideologie politică a Bizanțului. Concepțiile politice bizantine își au originea în tradițiile statului roman, în care însă s-au infiltrat și multe idei ale creștinismului. Ca urmaș al imperiului roman, imperiul bizantin este singurul imperiu legiuuit și universal, iar împăratul bizantin, urmaș al împăraților romani, unicul purtător al demnității imperiale și căpetenie supremă a lumii. La curte, în cancelarie, se stabilește o adevărată ierarhie a denumirilor date de Bizanț altor conducători de state. Autorul comunicării, academicianul Ostrogorski, analizează toți termenii cu care împărății bizantini se adresașă conducătorilor statelor sirbești, atât în vremea cît acestea erau vasale imperiului, cît și după ce și-au cîștigat neahtmarea. Epitetul de „samodirjeț”, pe care îl purtau și domnii români, se bucură de un paragraf special.

Ideologia monarhului în diplomația srbescă de după căderea Imperiului (1371) este titlul comunicării profesorului de la Universitatea din Belgrad, Božidar Ferjančić (p. 139-150). Sînt analizate titlurile pe care și le dau în intitulățiile din numeroase acte oficiale suveranii sîrbi de după bătălia de pe rîul Marița, cei care au moștenit diferitele țărișoare după dezmembrarea imperiului creat de Stefan Dušan (despot, domn, cnez, domn al Serbiei și Podunaviei, domn al sîrbilor ș.a.).

Jovanka Kalić-Mijušković, în comunicarea sa *Marce jupan Stefan Nemanja și cnezul Lazar* (p. 151-158), caută similitudini între cei doi conducători de stat sîrbi, primul în perioada de cucerire a independenței, celalalt, în cea de rezistență în fața invaziei turcești. Amîndoi au cucerit puterea, nefiind moștenitori legali ai tronului; amîndoi au ajutat biserica și au fost, la rîndul lor, puternic sprijiniți de ea; amîndoi, după moarte, au fost sanctificați de biserica sîrbă.

Ideologia nemanidă și cnezul Lazar (p. 161-169) este titlul comunicării istoricului austriac Stanislaus Hafner. Pe baza unor pasaje din documentele cnezului Lazar se prezintă elemente de ideologie a secolelor XII-XIII, din vremea vechii dinastii a nemanizilor, persistente și în vremea lui Lazar.

Mirjana Ćorović-Ljubinković semnează comunicarea *Reprezentări heraldice pe inele și pe alte obiecte ale culturii materiale în Serbia medievală* (p. 171-182). Se discută data primelor reprezentări heraldice la sîrbi, originea lor, formele. Se dau și 38 de ilustrații, reproduceri după inele-peceti, paftale, farfurii, coperti de cărți, toate cu însemne heraldice vechi.

Un interesant articol de numismatică medievală, *Moneda cnezului Lazar în comparație cu monedele altor seniori feudali* (p. 185-219), semnează Sergije Dimitrijević. Se

compară monedele cnezului Lazar, găsite în șapte tezaure, cu monedele altor 22 de suverani locali, mari feudali sau orașe. Se anexează 30 de ilustrații ale acestor monede.

Ivan Božić, profesor la Universitatea din Belgrad, în comunicarea *Trădarea lui Vuk Branković* (p. 223-240), în urma unei atente și minuțioase cercetări a tuturor izvoarelor epocii (între ele, mai importante, cea a lui Constantin Filozoful și cea a lui Mauro Orbini), conchide că dacă pentru lupta de la Kossovo, trădarea lui Vuk Branković rămîne în continuare un episod istoric neclarificat, pentru acțiunea de unificare a statului sîrbesc dusă de familia Lazarević, Vuk Branković a fost toată vremea un obstacol.

În comunicarea *Problema elaborării ortografiei de la Resava și documentele din vremea cnezului Lazar* (p. 243-254), Olga Nedeljković își propune să stabilească etapele principale în formarea și evoluția ortografiei zisă „de la Resava”. Dovedește că aceasta nu este o creație a lui Constantin Kostenecki, ci o reglementare a cunoștințelor ortografice, care s-au format progresiv pe baza unor texte sîrbești din epoca anterioară. La sfîrșitul secolului al XIV-lea, această ortografie era deja fixată.

Din unele texte medievale sîrbești, George Trifunović, în comunicarea *Calvarul de la Kossovo și împărăția cerească* (p. 255-263), scoate în evidență încheierile acestora, anume că prin patimile suferite de creștini în lupta de la Kossovo împotriva păgînilor, prin înnoarea lor, vor dobîndi, fără îndoială, „împărăția cerească”.

Istoricul austriac Frank Kempfer semnează comunicarea *Începutul cultului cnezului Lazar* (p. 265-269). Se demonstrează că cele dintîi texte care pot fi puse în legătură cu crearea unui cult al fostului suveran al Serbiei izvorăsc din necesitatea de a demonstra că un popor cu un trecut atât de glorios cum este poporul sîrb, va supraviețui și dezastrului de la Kossovo. În mai toate aceste scrieri se pun nou de obicei două probleme; legătura lui Lazar cu vechea dinastie și preluarea morții de erou în lupta cu turcii.

Pe baza studierii a șapte texte vechi. Irina Grickat, în comunicarea *Asupra citorva figuri de stil în elogile cnezului Lazar* (p. 272-276), relevă faptul că în aceste lucrări se folosesc destule metafore, comparații și personificări.

Un studiu de lingvistică, purtînd titlul *Renașterea limbii literare în ajunul căderii țării sîrbești* (p. 277-286), semnează Boljana Jovanović. Analiza a numeroase manuscrise slave din epocă duce la concluzia că există acum o adevărată activitate creatoare a copiștilor, manifestată și prin inovații

lexicale; ea a favorizat atât îmbogățirea, cât și unificarea limbii literare slave.

Anka Stojaković prezintă un studiu de istorie a artei medievale sârbești, *Lumina în pictura școlii moraviene* (p. 289–299), cu 11 ilustrații, exemplificări din mănăstirile Gračanica, Klenički, Klenički ș.a.

Damaschin Mioc semnează comunicarea *Relațiile culturale dintre Țara Românească și Serbia în secolele XIV–XV* (p. 303–310). O trecere în revistă a principalelor aspecte ale acestor legături (literatură populară, orală și scrisă, literatură ecleziastică, istorică, juridică).

În comunicarea *Ivan cel Groaznic și cultul cnezului Lazar în Rusia* (p. 311–318), Sreten Petković își îndreaptă atenția asupra miniaturilor din letopisețele rusești din secolul al XVI-lea – nouă din ele încearcă să reproducă bătălia de la Kosovo – ca și asupra portretelor unor dinastii sârbi, între care și cnezul Lazar, pictate în biserici rusești. Comunicarea este însoțită de 11 ilustrații în afara textului.

O comunicare plină de interes, intitulată *Cultul cnezului Lazar în barocul sârbesc* (p. 321–335), prezintă Dejan Medaković, profesor de istoria artei la Universitatea din Belgrad. Se studiază condițiile și formele în care s-a păstrat cultul dinastiei Lazar din secolul al XIV-lea și până în plin secol al XVIII-lea și se înfățișează modul în care este văzut acesta în special în literatura istorică, dar și în artă. Sunt și 8 ilustrații.

Miroslav Pantić semnează un vast studiu de istorie literară, *Cnezul Lazar și bătălia de la Kosovo în vechea literatură a Dubrovniciului și a Bokai Katorska* (p. 337–406). Autorul urmărește toate operele literare, inclusiv cele de factură populară (bugarștițele), create în

orașele amintite sau care au circulat aici și se referă la lupta de la Kosovo. La sfârșitul studiului este anexată și o astfel de operă, sub forma unei piese de teatru, închinată lui Lazar, lui Miloš Obilić și legendarilor nouă frați Jugović, eroi în lupta de pe Cîmpia Mierlei.

Cunoscutul istoric bulgar Ivan Dujčev în scurta sa comunicare, *Un cîntec epic asupra bătăliei de la Kosovo din 1389* (p. 409–410), relevă însemnătatea unui text al poetului Gavrilko Kovačević, aflat într-un manuscris în posesia autorului.

Ultimele trei comunicări, fără directă legătură cu cnezul Lazar sau cu lupta de la Kosovo, se datoresc unor crudiți istorici străini. Este vorba de comunicarea istoricului francez Georges Duby, *Imaginea „prinsului” în Franța la începutul secolului al XI-lea* (p. 411–414), cea a istoricului maghiar Gyula Kristó, *Sfinții din dinastia arpadiană și legende lor* (p. 415–420), precum și cea a istoricului de artă italian Michelangelo Muraro, *Ideologia și iconografia dogilor Veneției* (p. 421–436+21 ilustrații).

Înlegerea de studii prezentată, prin tematica ei, ca și prin calitatea deosebită a lucrărilor, este de un real folos istoricilor medievisti. Ea ajută la formarea unei imagini complete, exacte și juste asupra figurii suveranului sârb Lazar Hrebeljanović, mort pe cîmpul de luptă de la Kosovo Polje, asupra eforturilor statului său de a se opune cotorpirii străine, asupra frământărilor epocii prin care trecea dezmembratul țarat sârbesc la sfârșitul secolului al XIV-lea.

Sunt de reliefat și calitatea ilustrațiilor și, în general, condițiile grafice excepționale în care volumul a apărut.

Damaschin Mioc

JOSEPH PEREZ, *L'Espagne du XVIe siècle*, Armand Colin, Paris V^e, 1973, 256 p. (Seria “Etudes ibéro américaines”).

Cartea lui Joseph Pérez, profesor la Universitatea din Bordeaux, *Spania secolului XVI* se oferă, după propriile sale declarații, ca o sinteză pentru studenți, care să le permită să abordeze singuri marile probleme și lucrările de bază. E mai mult o introducere decât un manual, chestiunile sunt prezentate sumar, poate chiar prea sumar, propunând teme de reflecție și sugerînd unele căi deschise prin cercetarea contemporană. Autorul subliniază în introducere interesul de actualitate al cercetării acestei probleme: Spania contemporană cu multiplele ei probleme se leagă mult mai profund decât se crede de trecut și se străduiește să găsească cauzele

cutul ei glorios și contestat. S-a pus de multe ori chestiunea locului Spaniei în „comunitatea europeană”, deoarece secolul XVI este momentul în care Spania pare a se izola de restul Europei refuzînd Reforma, capitalismul, raționalismul. Explicațiile care s-au dat de-a lungul timpului acestei secesiuni și consecințelor ei nu mai pot fi satisfăcătoare, astăzi, cînd multe lucruri nu mai pot fi explicate prin facile aprecieri psihologice asupra mentalității, temperamentului și caracterului național. Cercetarea istorică în Spania și din

istorice ale acestei izolări și rămlneri în tipare medievale.

Capitolul prim, „Economie și societate” caută să illustreze ideea că economia spaniolă, inițial plină de promisiuni, se va scleroza sub afluxul de metale prețioase, căzând apoi în dependență față de străinătate. Secolul XVI se deschide în condiții extrem de favorabile: populația este în expansiune, producția agricolă și industrială în creștere: cerealele, culturile de măslini, vița de vie, creșterea oilor cunosc succese remarcabile. Crește de asemenea producția artizanală. Ce a făcut totuși ca industria textilă, care peste tot a jucat un rol atât de important în dezvoltarea capitalismului, să nu ajungă să joace același rol și în Spania? Autorul indică două serii de cauze. Prima serie o constituie rațiunile de ordin tehnic: slaba calitate a țesăturilor cu toate reglementările uneori extrem de minuțioase ale producției, lipsa unei mline de lucru cu adevărat competente, creșterea prețurilor care atinge Spania înaintea restului Europei. Consecințele sînt că textilele spaniole nu au putut face față cererii pieții naționale și celei americane și au trebuit să cedeze în fața concurenței străine. Exportul lîinii de calitate reprezintă ceaaltă cauză de mare greutate. Slaba calitate a țesăturilor spaniole se datorește tocmai faptului că lîna merinos care altminteri se găsește din abundență în Castilia, lua calca străinătății, mai ales a Țărilor de Jos, client și mai important de cînd cele două țări sînt legate prin legături dinastice. Toate contingentările și toate eforturile de a frîna exportul loveau o coaliție prea puternică de interese pentru a da rezultate. Important de reținut este și că interesele exportatorilor coincideau cu interesele capitalștilor străini creditori ai politicii lui Carol V și Filip II. Aceleași rațiuni au operat în diverse variante pentru toate sectoarele.

Deși Spania dispunea de capitaluri, sporite și de afluxul aurului american, acestea au fost în mare parte absorbite tot de străini: italieni, germani, creditori ai lui Carol V și Filip II. Pe de altă parte finanțarea internă a aceleiași politici sporea tot mai mult contribuția spaniolilor fără a asana situația financiară. În general, Spania profită puțin și prost de tezaurile americane. Ea servește doar de intermediar în redistribuirea aurului, situație de care au fost conștienți oameni lucizi ca Pedro de Burgos și Rodrigo de Lujan care au propus reducerea exportului lîinii și a importului produselor care ar putea fi lucrate pe loc.

O altă cauză a fost lipsa capitaliștilor. Se poate pune întrebarea: Ce a dus la eșecul burgheziei spaniole? Expulzarea evreilor deținători ai capitalurilor nu a jucat rolul hotărîtor care s-a susținut și nici eșecul

protestantismului nu a influențat nedeveloparea unei mentalități capitaliste. Explicația este tot istorică. Creșterea prețurilor produselor agricole a favorizat reinvestirea în agricultură și întărirea structurilor agrare și a marii proprietăți avînd drept corolar sensibilitatea mai mare la valorile nobiliare. Lupta împotriva Islamului și Conquista au scos în prim plan figura hidalgo-ului (încă nu ridicolul personaj prea bine cunoscut din opera lui Cervantes) și au accentuat atît gustul pentru succesele rapide obținute pe calea armelor cît și morgan nobiliară. Pe de altă parte politica nobiliară și anacronică a Habsburgilor a „scurt-circuitat” și ea „modernitatea”. În Spania, după formula lui Sanchez Albornoz, burghezi tînd să devină nobili și idealul rentei (funciare sau de stat) li determină să-și blocheze capitalurile în pămînt sau împrumuturi de stat.

Creșterea populației, în condițiile încetîririi activităților productive și a existenței prejudecăților favorabile hidalgoiei-ei, a dus la sporirea celor fără lucru și la crearea unui lumpen-proletariat pe care cu toate eforturile guvernelor producția nu va fi capabilă să-l absoarbă.

Capitolul al doilea tratează despre „Imperiul hispanic”. Rolul de prim plan al Spaniei secolului XVI a fost asigurat desigur de imensele posesiuni ale lui Carol V, dar aceste posesiuni formează de fapt un ansamblu, dispart și lipsit de coeziune. Spania propriu-zisă nu formează o unitate, consideră autorul. Nici Carol V, nici Filip II n-au fost regi ai Spaniei, ci regi ai Castiliei, Leonului, Aragonului etc. Habsburgii mențin marile orientări definite de către Regii Catolici: nu o veritabilă uniune națională, ci o tendință de a organiza Statul în funcție de Castilia și o întărire a puterii regale. Această moștenire a Regilor Catolici a fost grav amenințată de o puternică criză economică la începutul sec. XVI: recolte proaste, scăderea prețurilor, foamete, mortalitate. Criză trecătoare, dar care coincide cu o schimbare de domnie și de dinastie. Ea determină și o criză a regimului: problema succesiunii este dificilă. Criza slăbește autoritatea statului, legitimitatea este contestată, Cortes-urile sînt pe punctul de a se substitui puterii regale, cînd noul rege se hotărăște să vină în Spania. Carol va decepționa mai întîi pe supușii săi. Nemulțumirea se cristalizează în jurul a două teme: plecarea regelui și chestiunea impozitelor. Amîndouă vor duce la „revoluția” Comunelor (comunidades).

Așa după cum relevă autorul, programul consta în menținerea regelui în Spania și în refuzul de a contribui la cheltuielile pe care monarhul le-ar putea face în alte teritorii, dar va fi curînd amplificat cu revendicări sociale. Comunele vor judeca politica regelui

contrară intereselor națiunii și vor apela la aceasta pentru a o invita să-și apere drepturile. Eșecul comunelor va fi în cele din urmă determinat tocmai de aspectul social care avea să arunce nobilimea, inițial nehotărâtă, de partea regelui, precum și de trădarea negustorilor din Burgos prea interesați în menținerea legăturilor cu Flandra. Revoluția comunelor are un aspect modern, dar a fost prematură, burghezia fiind prea slabă.

Reînțocarea lui Carol în Spania în 1522 pune capăt crizei politice prin reluarea orientărilor Regilor Catolici: înlăturarea nobilimii de la putere, sprijinirea regimului pe categoria socială a „literaților” (letrados): avocați, notari, intelectuali, călugări, într-un cuvânt funcționarii dependenți direct de rege, membrii ai consiliilor specializate. Desigur că aristocrația și-a păstrat privilegiile, ba chiar și le-a văzut sporite prin noi scutiri fiscale. Aceste scutiri vor contribui și ele în mare măsură la întărirea atracției exercitate de „bidaigua”.

Altă problemă: este monarhia Habsburgilor una absolută și centralizată? Ar fi preferabil să se vorbească de monarhia autoritară, deoarece largi sectoare scapă autorității directe a suveranului și a funcționarilor săi. În ce privește centralizarea, Spania continuă să se prezinte ca un conglomerat de regate asociate care își păstrează individualitatea bine distinctă, fără să fie cu adevărat asociate sarcinilor comune și mai ales fără să fie supuse unei centralizări.

Un subcapitol se ocupă de „Spania și Europa”. Venirea Habsburgilor și mai ales alegerea lui Carol V ca împărat va antrena Spania în marea politică europeană.

Cum avea să conceapă Carol rolul său de împărat? Ca fiind deasupra tuturor suveranilor și având responsabilități particulare: apărarea intereselor comune ale Creștinătății dincolo de ambițiile naționale? Sau doar ca o formă de menținere a coeziunii spirituale a Creștinătății amenințată prin diviziunile naționale și pericolul turc după formula „pace între creștini și război contra necredincioșilor”, tradiție moștenită de la regii Aragonului și amplificată cu principiile doctrinale scoase din educația burgheză a lui Carol? În ansamblu o perspectivă vastă și generoasă, dar care pare anacronică în secolul XVI. Totuși formula „paz entre Cristianos y guerre contra infieles” avusese pentru regii Aragonului un sens precis: era vorba de Italia sfârșită între francezi și spanioli și de pericolul turc în Mediterana. Dar nu numai puterile europene—arată autorul—au refuzat tutela imperială. Mișcarea Comunelor în Spania chiar, arată refuzul Castilei de a se integra imperiului, iar în ansamblu spaniolii se arată puțin interesați de

Germania. Cu toate acestea le-a revenit lor sarcina de a apăra această politică sortită și eșecului care nu privea totdeauna direct Spania. Este alta din cauzele care i-au compromis pe termen lung dezvoltarea interioară, politică, economică, socială, ideologică.

Filip II, cu toate că nu mai are responsabilitatea imperiului, nu a renunțat la ideea de creștinătate, nici la lupta contra turcilor. Fără titlul imperial cauza Creștinătății se identifică cu cea a Spaniei, iar apărarea Creștinătății—crede I. Perez—degenerează în imperialism. Lupta contra Reformei în Țările-de-Jos arată cum conflictul religios a ajuns un conflict internațional a cărui amploare se explică prin tulburarea echilibrului european. Lupta împotriva Angliei arată de asemenea amestecul inextricabil între motivațiile ideologice (restabilirea catolicismului în Anglia) și ambițiile imperialiste (dobortrea unui adversar care amenința pozițiile Spaniei în India). Oricum Spania apare tirată în continuare într-o luptă care-i epuizează finanțele și-i compromite economia.

Urcarea lui Filip II pe tronul Portugaliei—subliniază autorul lucrării—avea să aducă un surplus de putere, prestigiu și resurse considerabile, dar totodată o sporie a nelcrederii și gelozicii celorlalte state care se loveau acum de spanioli peste tot, inclusiv în posesiunile portugheze.

„Spania în lume” este un subcapitol ocupându-se de cucerirea Lumii Noi, de organizarea noilor cuceriri și de problemele care le-a ridicat exploatarea indienilor. Mai multe probleme sînt abordate aici: cucerirea propriu-zisă, prea bine cunoscută, nașterea spiritului creol (foarte pe scurt) și exploatarea Lumii Noi. Descoperirea Americii a determinat tendința de mutare spre apus a vieții economice și Spania a beneficiat de această mișcare care i-a permis ca timp de un secol să joace un rol determinant în noua repartitie a bogățiilor și mijloacelor de putere.

Demn de remarcat este faptul că mulți spanioli au privit cu ochi critici cucerirea și colonizarea. Glasuri vehemente au denunțat ceea ce reprezenta cucerirea: o injustiție și o crimă contra umanității. Autorul are perfectă dreptate atunci cînd afirmă că un Francesco de Vitoria, un Las Casas, un Montesinos au salvat onoarea Spaniei apărînd drepturile indienilor, condamînd masacrele din Indii, denunțînd orice încercare de a-i privi pe indieni ca rasă inferioară destinată să fie sclavă prin natură. S-ar putea chiar ca Las Casas să fi exagerat abuzurile și atrocitățile colonizării (într-adevăr se pare că vina principală în moartea celor 40 de milioane de indieni o poartă bolile necunoscute de indieni aduse de europeni și care au provocat epidemii înflo-
Casas a reușit chiar să provoace

În 1550 convocarea unei conferințe de juriști și teologi la Valladolid pentru examinarea de ansamblu a problemei indienilor. Se poate spune că aici a fost pusă în discuție însăși politica colonială, legitimitatea, justificarea și principiile ei.

Puteau însă oare spaniolii să nu distrugă civilizațiile amerindiene? Spaniolii veneau în contact cu forme de viață complet necunoscute pentru ei față de care nu puteau să nu aibă reacții diferite: admirație și oroare. S-au străduit să-i convertească pe indieni, să elimine ce li se părea superstiție și manifestări diabolice. De remarcat însă rămâne faptul că au fost lucizi că ceea ce fac nu este tocmai bine.

În ultimul capitol „Iradierea intelectuală a Spaniei”, J. Perez se ocupă de mai multe probleme: Spania și Reforma, literatura spaniolă, felul în care Spania era privită în exterior. În ce privește Reforma, Spania plătește același greu tribut domniei Habsburgilor. Carol V devine împărat în 1519, chiar în plină ascensiune a luteranismului. Lupta dusă în Germania contra schisme a întărit și în Spania partida tradiționalistă, înăbușind velleitățile de reformă apărute și aici ca urmare a mișcărilor de idei provocate de umanism și renaștere. Erasm se bucură mult timp de mare considerație și operele lui sînt traduse cu mare entuziasm. Chiar Inchiziția și împăratul iau apărarea lui Erasm împotriva ordinelor de călugări cerșetori. Persecuția contra erasmistilor începe abia după 1533, și chiar și atunci ca un ricoșeu al persecuțiilor contra iluminaților (alumbrados) și luteranilor, iar Inchiziția își găsește un teren nou în urmărirea luteranilor și iluminaților. Eficacitatea acestei celebre instituții este asigurată de latura sa birocratică și de ramificațiile în tot regatul, dar și de popularitatea sa în rândurile poporului. Odată cu abdicarea lui Carol ereticii ajung tot mai mult să fie considerați nu numai dușmani ai Bisericii ci și ai Spaniei. Sînt după cum se vede multiple cauze care au dus la această tristă situație atunci cînd nimic nu predispucea Spania să devină campioana ortodoxiei.

Urmează o scurtă privire asupra literaturii, cu romanele cavalești și celelalte opere premergătoare „Secolului de aur”.

Cum este privită Spania în lume? „Admirată și detestată” (e chiar titlul unui subcapitol). Cuceritorii nu au fost niciodată iubiți și spaniolii în mod special pentru că, paradoxal doar în aparență, erau socotiți răi creștini. Ar putea părea surprinzător, dar imaginea Spaniei inebnabil catolice, ortodoxă pînă la intoleranță e o imagine pe care Spania și-a forjat-o și a reușit să o impună mai tirziu. Restul Europei știa prea bine ce probleme

religioase avea. Erasm însuși scria că „abia dacă sînt creștini în Spania” și încă la 1600 la Roma se mai făceau auzite acuzații de „iudaism”. Oare zelul feroce al Inchiziției nu se datorește și dorinței de a spăla reputația Spaniei? Așa se explică întărirea prejudecății purității singelui, obsesie a spaniolilor din secolul XVI care ascunde cu greu dorința de a apărea ca un adevărat creștin, fără nici o urmă de iudaism.

După un secol de eforturi — menționează autorul — se abate asupra Spaniei, ca un adevărat blestem, „legenda neagră”, termen sub care este cunoscut ansamblul de acuzații care prezentau Spania Contra-reformei ca țara fanatismului, obscurantismului și colonialismului celui mai crud. Legenda se naște în Olanda și are toate caracteristicile unui război ideologic, primul din timpurile moderne urmărind discreditarea Spaniei în Europa. Ea a avut trei teme principale: Filip II, Inchiziția, masacrarea indienilor. Legenda întărită de enciclopediști, de romantici (Don Carlos I) și, doar în aparență paradoxal, de către ultimii adevărați exterminatori ai indienilor din America, coloniștii nord-americani, pentru care „legenda neagră” va juca rolul unui adevărat „abces de fixație”, element de „sănătate morală” colectivă pentru America anglo-saxonă.

Credem că se poate subscrie la concluzia finală: această evoluție în contratimp cu evoluția Europei nu a fost „fatală” pentru Spania, ci este rezultatul unui concurs destul de rar de împrejurări.

Partea a doua este o culegere de texte: „Secolul XVI văzut de scriitori” (spanioli: Alfonso de Valdes, Juan de Valdes, Antonio de Guevara, Bernal Diaz de Castillo, Antonio Perez ș.a.), „Secolul XVI văzut de contemporani” (discursuri, memorii, programul comuneros-ilor, relatări ale Conquistei), „Secolul XVI văzut de istoricii secolului XX” (texte din Claudio Sánchez Albornoz, Ramon Carrande, Pierre Vilar, Joseph Perez, Pierre Chaunu). Acest capitol ar fi putut, credem, să fie mai substanțial.

O succintă bibliografie orientativă încheie această introducere într-una din problemele istorice cele mai pasionante și pline de învățăminte. Rămîn din păcate cu impresia că s-ar fi putut spune mai mult și cu mai multă substanță. Este o carte utilă celor preocupați de aceste probleme, fără a reuși să depășească valoroasa monografie pe aceeași temă a lui P. Chaunu.

Vlad Protopopescu

ISTORIA ROMÂNIEI

VASILE GOLDIȘ : *Scrieri social-politice și literare*, Edit. „Facla”, Timișoara, 1976, 324 p.

Inițiativa Editurii „Facla” de la Timișoara de a edita *Scrierile social-politice și literare* ale lui Vasile Goldiș a readus în actualitate numele și semnificația cărturarului și luptătorului transilvănean, care la 1 decembrie 1918 a rostit în fața Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia discursul consacrat propunerii Unirii Transilvaniei cu Țara Mamă.

Ediția a fost competent selecționată și comentată de istoricii literari Mircea Popa — autor a numeroase lucrări de această natură și Gh. Șora, și prefatăată de academicianul Ștefan Pascu.

Profesor mai întâi la Caransebeș (1886) și Brașov (1889), autor de manuale didactice dintre care menționăm o *Istorie universală* în trei volume (1892 1897) — secretar al Consistoriului ortodox de la Arad (1901), deputat apoi în Parlamentul din Budapesta (1906 1910), director al ziarului „Românul” din Arad (1911 1919), președinte al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român (1923 1932), membru de onoare al Academiei Române (1919), V. Goldiș (născ. în 1862), s-a impus pretutindeni prin erudiția sa clasică, prin talentul de orator, prin pasiunea pentru publicistică, și totodată printr-un robust patriotism.

Marile sale arme obștești au fost până o pană pe cîlt de fecundă tot pe atît și de măiestră și elocință. Cuvîntul său s-a rostit cu fermitate și competență în toate marile probleme ale Transilvaniei timpului său. Un iubitor al țărănimii totodată, dornic de lumină pentru popor, de dreptate și de pace între neamuri.

La 1 decembrie 1918, la Adunarea de la Alba Iulia, el a fost ales să rostească, cunoscut fiind talentul și trecutul său de luptă patriotică, dorințele vibrante ale sutelor de mii de țărani, muncitori și intelectuali, adunați în cetatea triumfului lui Mihai Viteazul și a supliciului lui Horia, Cloșca și Crișan. Înaintașii lor strigasera la Blaj, în 1848, cuvintele care aveau să devină imperativul orientării

istorice a Transilvaniei: *Noi vrem să ne unim cu țara!* Iar țara visurilor lor, țara dorurilor lor, țara cu care voiau să se unească, era Țara Românească, România de peste Carpați.

Reluînd firul de unde a fost întrerupt în 1848, la 1 decembrie 1918 Vasile Goldiș, talmăcind gîndurile cele mai adînci ale Adunării, propunea, în aplauzele tuturor celor prezenți, unirea Transilvaniei cu patria mamă.

Vocea lui Goldiș a fost vocea poporului și astfel dorința de veacuri a patrioților români s-a înlăptuit prin voință liberă a poporului, prin dragostea și jertfele sale.

La 16 ani după marele eveniment, Vasile Goldiș se stîngea la Arad într-o dureroasă izolare (1934, 10 februarie).

Timp de peste 50 de ani — continuînd tradiția lui Gh. Barițiu — el s-a aflat necontenit în primele linii ale luptei de afirmare culturală românească și de aprigă rezistență națională, asumîndu-și roluri și răspunderi dintre cele mai proeminente. Evitînd stridențele și platitudinile, Goldiș a urmat mereu, de pe pozițiile radicalismului burghez, linia clară a echilibrului și a armoniei. În 1892 a fost un însuflețit sprijinitor al mișcării memorandiste, conduse de D-rul Ioan Rațiu. La începutul secolului al XX-lea a susținut cu neobosită vigoare necesitatea abandonării vechii politici pasiviste a Partidului Național Român, și a adoptării unei politici activiste, bazată pe puterea și organizarea maselor populare. Ca deputat în parlamentul maghiar, convins de viitorul nebiruit al neamului, a luptat în mod consecvent împotriva politicii de desnaționalizare a poporului român, afirmînd în 1907 că „pădurea cea verde a neamului nostru e atît de trainică, încît nici un topor din lume nu o poate doborî”.

El a fost totodată și unul din primii bărbați politici ardeleni care a căutat colaborarea cu exponenții Partidului Social-Democrat, și a preconizat încă din 1911 materialismul istoric ca metoda cea mai indicată pentru soluționarea contradicțiilor și problemelor de ordin național (Vezi textul conferinței *Despre problema naționalităților*, p. 126—156).

La 12 octombrie 1918, a redactat declarația pe care deputatul Alex. Voevod a citit-o în parlament, la 16 octombrie, contestând guvernului maghiar, pe baza „dreptului firesc” al națiunilor, autoritatea de a mai vorbi în numele națiunii române din Transilvania, aceasta revendicând pentru sine dreptul de a dispune de soarta sa. La 6 noiembrie, după ce se constituise Consiliul Național Român, alcătuit în proporție egală din exponenți ai Partidului Național Român și ai Partidului Social-Democrat, Vasile Goldiș redactează manifestul *Către națiunea română*, prin care se anunța asumarea de către Consiliul român a administrației Transilvaniei, iar la 18 noiembrie manifestul *Către popoarele lumii*, cu precizarea, în numele aceluiași consiliu, că „din ceasul acesta națiunea română din Ungaria și Transilvania, oricum ar decide puterile lumii, este hotărâtă a pieri mai bine, decât a suferi mai departe sclavia și oprimarea” (p. 168).

Marele ceas istoric al națiunii române cîntă al lui Vasile Goldiș — ceasul trăit în ziua oră de Mihai Viteazul — a bătut în ziua de 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, cînd învățatul și insufletitul luptător a declarat, în numele și în aplauzele furtunoase ale Mîritei Adunări, că „libertatea acestei națiuni înseamnă Unirea ei cu Țara Românească”.

Aceste cuvinte aveau să fie reproduse mai tirziu pe lespedea mormîntului său de la Arad.

Eminentă personalitate culturală, avînd un larg orizont intelectual, Goldiș a fost în același timp și unul din marii animatori și popularizatori ai literaturii române, în paginile ziarelor și revistelor „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov, „Tribuna” și „Transilvania”, de la Sibiu, „Tribuna poporului”, „Tribuna” și „Românul” de la Arad, el scriind științifice, toare și profunde articole și evocări despre Gh. Șincai, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, M. Eminescu, I.L. Caragiale, Ioan Slavici, George Coșbuc, Octavian Goga ș.a.

Neuitat va rămîne îndeosebi vibrantul său articol despre primul volum de poezii al lui Octavian Goga — *Cîntarea pămîntului nostru* — acesta fiind cel dintîi articol dedicat volumului fostului său elev. „Sus inimile — exclamă Vasile Goldiș la 22 octombrie 1905 — s-a născut poetul redeșteptării, drept vestitor apostol al unei vremi ce va să vie. Intră poete — scria mai departe Goldiș — în colibe noastre și intrupează în strigăt de chemare cuvîntul sfînt... Și strigătul într-ariplat va crește prin plaiuri largi, prin munți, pîrînd cuvîntul și va trezi din somnul lui pămîntul și rumeni-vă zările albastre”.

A întreținut totodată cordiale legături cu C. Dobrogeanu-Gherea și a militat cu energie pentru ridicarea culturală și socială a poporului.

După Unire, a dat un nou impuls vechii „Asociațiuni” culturale transilvănene, adap-

tînd-o la realitățile și necesitățile României întregite.

Nu lipsesc din bibliografia lui Vasile Goldiș nici articolele cu caracter teoretic, critic, privitoare la „Arta română”, la „Literatura noastră”, la necesitatea unui teatru românesc în Transilvania, îndemnînd pe scriitori să se „coboare la popor”. „Să ne inspirăm de la el — scria Vasile Goldiș în 1904 — să-l înțelegem aspirațiunile, dorințele, bucuriile, durerile lui. Acestea să inspire creațiunile noastre literare, să reproducem în ele viața noastră proprie”.

Autorii ediției au avut totodată bunul gînd de a reproduce și înflăcăratele evocări dedicate de Goldiș cu prilejul unor anumite festivități lui George Lazăr, Simion Bărnuțiu, George Barițiu — adevărate pagini de antologie ale elocinței românești — precum și marilor căpitani Mihai Viteazul și Avram Iancu.

Ediția e precedată, pe lîngă un substanțial studiu introductiv, și de un amănunțit și precis tabel cronologic al vieții și activității marelui luptător, și totodată de o bibliografie a scrierilor sale și a articolelor scrise despre dînsul.

Prin reconsiderarea și reeditarea principalelor sale scrieri — dintre care la loc de frunte menționăm discursul său de la 1 decembrie 1918 — Vasile Goldiș își ocupă în sfîrșit, după decenii de uitare, locul meritat în galeria marilor figuri naționale ale României alături de M. Kogălniceanu, Simion Bărnuțiu, George Barițiu, Ioan Rațiu, N. Iorga.

Vasile Nelea

MIHAI APOSTOL, *Contribuții la istoria culturii ploieștene*, Ploiești, 1973, 192 p.

Apariția unei cărți dedicate istoriei culturii ploieștene poate constitui oricînd un eveniment editorial notabil, cu atît mai mult atunci cînd ea poate contura cititorului o nouă imagine despre un oraș care a ocupat în constelația urbanistică a țării locul de cîndelă a „aurului negru”. În același timp o asemenea lucrare este binevenită pentru a demonstra că acest „oraș urît care începe frumos”¹ după cum îl caracterizează N. Iorga — a avut un rol însemnat în viața culturală a țării contribuind evident la perpetuarea bogătelor tradiții și îmbogățirea patrimoniului cultural național.

Bazată pe un bogat material bibliografic cartea de față cuprinde opt capitole, avînd

¹ N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 243.

publicate în anexă 31 din documentele cele mai ilustrative, depistate în fondurile Filialei Arhivelor Statului Ploiești. Prima parte, „Din trecutul muzical” prin argumentele de necontestat pe care le aduce, nu numai că infirmă ideea conform căreia „Valachiile nu cunosc deloc muzica”, dar poate demonstra — pe baza izvoarelor de arhivă — că românii au fost îndrăgostiți fideli ai muzicii.

Pornind de la primele documente care atestă constituirea celor 31 de lăutari ploieșteni, din anii 1832—1833², într-o corporație cu statut propriu, în speranța că-și vor îmbunătăți situația, autorul prezintă evoluția manifestărilor muzicale mai importante, remarcând pe lângă păstrarea tradițiilor și realizările dobândite de-a lungul anilor pe acest tărâm. Desigur, în afirmarea muzicii ploieștene un rol important l-au jucat și societățile: „Lyra Prahovei” (1879), „Asociabilitatea” (1888), „Excelsior” (1908) sau „Pelișor” (1935), care împletind, „conferințele muzicale și științifice cu cultivarea în societate a muzicii naționale”, au culminat cu susținerea unor concerte de înaltă ținută artistică, apreciate la vremea lor.

Capitolul următor, semnificativ intitulat „Tradiții plastice”, are ca punct de plecare probabil nu împlinitor — anul 1848 care a marcat și pentru arta ploieșteană pătrunderea aceluși spirit revoluționar reflectat de noile idealuri ce animau artiștii pașoptiști. Din acest punct de vedere prahovenii au fost privilegiați având în fruntea prefecturii lor, imediat după izbucnirea revoluției, pe unul din principalii portrețiști ai perioadei, pictorul Ioan Neglicici, cel care ne-a lăsat, printre altele, portretele lui N. Bălcescu, C. A. Rosetti și Cezar Bolliac. Dealtfel pictura ploieșteană s-a bucurat și în anii următori de serviciile unor talenți artiști ca Iosif Wallenstein, Mihail Ștefănescu, Petru Mateescu, Ștefan Popescu, C. Goruncanu ca să enumerăm doar câțiva dintre ei — autori ai unor lucrări ce au rămas în patrimoniul cultural național. Ridicarea unor monumente între care merită a fi menționată Statuia Libertății — „o cocoană unică de bronz, într-un colț de piatră”³ sau Monumentul Vânătorilor ca și organizarea expozițiilor de pictură vin să întregască viața artistică a ultimului pătrar al secolului trecut și începutul secolului al XX-lea. Ceea ce merită a fi subliniat în mod deosebit este faptul că unele din operele realizate în această perioadă au fost dedicate evenimentelor de seamă din viața poporului român ca de exemplu dobândirea independen-

ței naționale care a lăsat urme adinci în conștiința neamului nostru.

În deceniile următoare, cu toate greutățile împlinite, reprezentanții artelor au continuat lupta cu mediul în care trăiau, pentru o creștere a nivelului calitativ, ceea ce a făcut — după cum remarcă autorul — ca „viața artistică să pulseze”, iar după 23 August 1944, ca urmare a condițiilor create să fie capabilă să contribuie la educarea estetică și patriotică, la cultivarea frumosului în mentalitatea publicului ploieștean.

Teatrul, un alt atribut esențial al mișcării culturale a cunoscut din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai exact după revoluția din 1848, o afirmare continuă, manifestată atât prin creșterea numărului artiștilor profesioniști, cât și prin conturarea concepției artistice care va sta la baza prestigioasei școli de teatru românesc. Analizei acestui complex fenomen, autorul i-a dedicat un capitol special din lucrarea sa, al cărui titlu „De la Iorgu Caragiale la Teatrul de Stat” avertizează într-un fel cititorul pregătindu-l pentru a parcurge anevoiosul drum străbătut de-a lungul anilor de această instituție în evoluția sa. Prin ținuta artistică a reprezentațiilor sale, ținând seama de modul în care a reușit să însuflească spectatorilor ploieșteni dragostea față de teatru, era firesc ca primii pași făcuți pe acest făgaș să fie legați de numele lui Iorgu Caragiale⁴, fidel și talentat slujitor al Thaliei.

Largul ecou al teatrului în rîndul maselor se poate explica, în primul rînd, prin îmbogățirea repertoriilor cu piese care pe lângă propagarea aspirațiilor poporului, atacau cu mult curaj moravurile claselor dominante și racilele regimului. Apoi, așa cum remarcă și autorul, setea de cultură, ce devine tot mai evident o necesară „hrană spirituală”, trebuie raportată la mutațiile petrecute în structura social-politică a societății românești.

Ținînd cont de asemenea factori, la care se adaugă realitatea că reședința județului Prahova devenise un important centru economic și comercial ce avea nevoie și de o „prestanță culturală”, apare firesc dorința ploieștenilor de a înființa un teatru local. Și chiar dacă acest vis s-a împlinit mult prea tîrziu, eforturile celor ce au perseverat și nu au dezarmat în lupta cu vicisitudinile vremii trebuie apreciate cu atât mai mult cu cît organele în drept nu s-au arătat suficient de receptive față de apelurile lansate sau acțiunile concrete⁵ întreprinse prin multiple mijloace pentru atingerea scopului propus.

² Vezi, doc. nr. 1, 2 și 3 date în anexă, p. 155—157.

³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 242.

⁴ Vezi doc. nr. 8 12, date în anexă, p. 162—164.

⁵ Vezi doc. nr. 13 din anexă, p. 165.

Cu toate acestea, esențial rămâne faptul că arta dramatică a continuat să se manifeste în orașul „aurului negru”, lipsa unui colectiv teatral local fiind suplinită în mod fericit prin turneele întreprinse de trupele actorilor români, în majoritatea cazurilor, iar uneori chiar de grupuri străine*. Considerăm că asemenea apreciere nu este exagerată atita timp cît putem socoti ca principal argument prezența la Ploiești a unor mari reprezentanți ai dramaturgiei românești în frunte cu Matei Millo, Aristizza Romanescu, C. Nottara, C. Tănase, Maria Filotti, George Vraca sau Lucia Sturdza-Bulandra.

Iar înființarea teatrului din Ploiești, spre sfîrșitul anului 1947, poate fi socotită o încununare binevenită a eforturilor depuse de-a lungul anilor de toți aceia care au militat pentru realizarea crezului lor, un omagiu adus celor ce au păstrat vie dragostea pentru teatru prin reprezentanții de înaltă ținută artistică. Dar anevoiosul drum — după cum îl caracterizam mai sus — se va încheia abia în februarie 1949 cînd a luat ființă Teatrul de Stat din Ploiești.

Ca și celelalte capitole ale lucrării, și acesta din urmă caută să întregască prin diverse ilustrații sau o serie de grafice și tabele, imaginea tuturor realizărilor dobîndite de mișcarea culturală ploieșteană, ceea ce constituie desigur, un alt merit de necontestat, merit să încununeze munca depusă de autor.

Înainte de a încheia, am dori să ne oprim puțin asupra citorva aspecte ce se desprind din parcurgerea materialului, după opinia noastră, observațiile formulate putînd fi luate în considerații, în eventualitatea reeditării lucrării. sau lărgirii bazei de cercetare, ceea ce în ambele cazuri ar însemna apariția unei noi cărți, moment pe care l-am saluta cu multă bucurie.

În primul rînd, socotim că istoria culturii ploieștene putea fi analizată în mai strînsă legătură cu situația și evoluția mișcărilor culturale manifestate la scară națională. Pornind de la acest aspect, considerăm că ar fi fost indicat să se facă o permanentă legătură între Ploiești și celelalte orașe ale țării, mai mari sau mai mici, cu scopul de a desprinde, pe cît posibil, eventual interferențe. Apoi, sîntem de părere că nu s-a insistat, în suficiență măsură — cu toate că unele intenții se remarcă — asupra aspectelor sociale, politice și economice, care nu puteau să nu influențeze, mai mult sau mai puțin, cultura în toată structura sa. Numai remarcarea greutăților împinate de slujitorii artei în timpul vechiului regim, considerăm că este prea puțin.

* Aceste aspecte sînt tratate mai pe larg într-un subcapitol special, intitulat „Epoca turneelor”.

Și în sfîrșit, am recomanda, pentru o lărgire a cercetării, studierea și altor fonduri decît cele aflate în depozitele Filialei Arhivelor Statului Ploiești, fiind convinși că materiale deosebit de interesante se pot găsi și la Direcția Generală a Arhivelor Statului sau în alte locuri.

În ansamblu lucrarea poate fi socotită o contribuție notabilă la cunoașterea istoriei culturii ploieștene.

Corneliu Lungu

PAUL MacKENDRICK, *The Dacian Stones Speak*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1975, XX+1 + 248 p.

Autorul, profesor de filologie clasică și istorie la universitatea din orașul Madison, statul Wisconsin, a scris această carte, al cărei titlu îi cuprinde doar parțial conținutul (multe pagini fiind rezervate istoriei Dobrogei), într-o serie în care, după cum afirmă în prefață: „Am folosit arheologia pentru a scrie istorie culturală” (p. XVII). Cărțile apărute în această serie sînt: *The Mute Stones Speak* (1960); *The Greek Stones Speak* (1962); *The Iberian Stones Speak* (1967); *Romans on the Rhine* (1969) și *Roman France* (1972).

Beneficiind de privilegiul cunoașterii limbii române și de cel al contactului cu specialiști de seamă al istoriei vechi românești, profesorul american a încercat să reconstituie trăsăturile de bază ale vieții strămoșilor noștri pornind de la urmele lor material¹, din mileniul al III-lea î.e.n. pînă în secolul al VII e.n.; el insistă asupra monumentelor arheologice importante, asupra pi-selor rare, într-o lucrare care se bucură de o ilustrație fotografică deosebit de bogată și de o excelentă calitate.

Primul capitol, „Romania in Prehistory”, cuprinde o scurtă caracterizare a condițiilor geografice ale României fiind subliniat faptul că Dunărea „de-a lungul antichității a fost artera prin care sîngele dător de viață al ideilor și al comerțului a pătruns în România” (p. 4). Semnalăm faptul că pe harta României preistorice de la pagina 5 termenii Muntenia și Wallachia apar pe teritoriul Munteniei, dar în zone diferite, cititorul neavizat putînd să rămînă cu impresia că ei nu denumesc aceeași regiune geografică.

Autorul trece apoi direct la culmile artei neolitice de pe teritoriul patriei noastre, cîteva piese remarcabile fiind reproduse fotografic și succint descrise (printre ele „Gînditorul” și replica sa feminină, altarul de la Trușești, sanctuarul de la Căscioarele, care demonstrează „o sofisticare arhitecturală pe care templele grecești o vor atinge abia peste

1200 de ani" (p. 9). Cătorului îi sînt înfățișate în acest capitol așezările de la Cucuteni și Hăbășești cu structura topografică și inventarul lor, un loc însemnat fiind rezervat ceramicii cucuteniene, abilitatea artistică a autorilor acestei ceramici fiind comparată cu aceea a creatorilor ceramicii atice arhaice.

Pentru a ilustra epoca bronzului, autorul dă citeva amănunte asupra așezărilor de la Sărata-Monteoru și Cîrna oprindu-se puțin asupra unor piese de excepție cum sînt armele de aur descoperite la Perșinari și vatra de la Sighișoara, decorul spiralic al acesteia amintindu-i de paralele din așa-numitul palat al lui Nestor din Pylos. Pentru Hallstatt sînt amintite așezările de la Ferigile și Poiana.

Capitolul al II-lea își propune o expunere sintetică a istoriei celor trei cetăți grecești importante din Dobrogea pînă în epoca elenistică. Așa cum era de așteptat, Histria ocupă locul principal; găsim date asupra întemeierii Histriei, asupra originii coloniștilor, asupra diferențierii sociale, demonstrată de inscripțiile ce „înregistrează o întreagă dinastie de familii ale clasei conducătoare" (p. 23) chiar după ce Histria a devenit o democrație pe la mijlocul secolului al V-lea î.e.n. Autorul remarcă importanța legăturilor dintre greci și autohtoni dovedite, printre altele, de descoperirile de la Tariverde; bogăția unora dintre conducătorii locali este demonstrată de piesele tezaurului de la Agighiol, de coiful de la Coțofenești, de alte descoperiri care atestă diferențierea socială din cadrul formațiunilor politice cu care grecii puteau înțreține legături. Prezentarea arheologică a Histriei, însoțită de date asupra istoriei sale politice, asupra instituțiilor sale încheie paginile consacrate acestei cetăți. Reconstituirea istoriei Tomisului, îngreunată de sărăcia descoperirilor arheologice privind existența cetății pînă la instaurarea supremației romane, cuprinde date asupra comerțului efectuat cu cetățile egeene, cu cele de pe coasta de nord a Asiei Mici, cu cele din Tracia precum și informații privind necropola elenistică. Cetatea Callatis îi apare autorului în lumina originii sale doriene și a relațiilor cu autohtoni, atenția sa fiind reținută în continuarea de necropola orașului și mai ales de „mormîntul cu papirus".

Capitolul următor cuprinde o descriere destul de amănunțită, însoțită de planuri și fotografii, a principalelor așezări geto-dacice din Muntenia, Transilvania și Moldova. În ceea ce privește Muntenia, interesul autorului a fost reținut de așezările de la Zimnicea, Piscul Crăsanilor (unde, după părerea profesorului american, ar fi fost deținut Lyssimachos, prizonierul lui Dromichaites) și Popești pe Argeș (în legătură cu problema localizării capitalei lui Burebista, autorul alege o soluție de compromis, presupunînd că regele get și-a mutat

capitala de la Popești în colțul de sud-est al Transilvaniei înainte de anul 80).

Prezența și influența celtică în Transilvania este ilustrată prin prezentarea materialului arheologic descoperit la Apahida și Ciumești, modul în care dacii „abstractizau" conținutul grafic al monedelor pe care le imitau fiind considerat de influență celtică.

Cetăților dacice din sud-estul Transilvaniei le este rezervat un spațiu mai amplu, descrierea lor fiind făcută în cadrul geografic și cuprinzînd detalii asupra planului, metodelor de construcție precum și asupra unor piese reprezentative {din inventarul așezărilor. Cîteva cuvinte sînt adăugate în ceea ce privește cetățile din Moldova printre care cele de la Blțca Doamnei, Tisești și Barboși; aceasta din urmă este considerată ca fiind sediul „barbarilor" care atacau Tomisul în timpul șederii lui Ovidiu în cetatea pontică.

Capitolul consacrat războaielor dacice este axat pe cele două mărturii arheologice fundamentale ale evenimentului cu consecințe atît de durabile de la începutul secolului al II-lea î.e.n. După considerații asupra cauzelor ofensivei romane împotriva lui Decebal (bogăția minelor de aur ale Daciei ar fi fost determinantă), asupra efortului militar considerabil depus de imperiu, autorul trece la reconstituirea celor două campanii cu ajutorul reliefulurilor de pe Columnă și al celorlalte informații de care dispunem, pornind de la ideea că: „Ordinea cronologică strictă a cuvîntărilor, sacrificiilor, consiliilor de război, a construirii de caste, a marșurilor și bătăliilor trebuie să fie adevărată deoarece reliefulurile reprezentau istorie contemporană și participanții ar fi remarcat rapid inadvertențele grosolane" (p. 76), topografia și direcția marșului fiind stabilite cu ajutorul descoperirilor arheologice.

Un spațiu însemnat este acordat trofeului de la Adamclisi, „cel mai remarcabil monument de artă provincială primitivă din lumea romană" (p. 95). Sînt prezentate cele două ipoteze principale formulate în legătură cu construirea monumentului precum și detalii asupra aspectului inițial, asupra dimensiunilor acestuia, autorul oprindu-se mai mult în fața unora dintre cele mai cunoscute metope.

În capitolul privind provincia romană Dacia, profesorul american pleacă de la considerația că aceasta, în timpul stăpînirii romane, „a prosperat și s-a bucurat de binefacerea romanizării" (p. 107) concretizate prin dezvoltarea orașelor, cea a rețelor de drumuri, prin înflorirea mineritului, prin construirea de amfiteatre și apeducte, Roma ridicînd această ultimă provincie a sa la un nivel avansat de civilizație materială. După părerea autorului, în cadrul imperiului roman, exploatarea fiscală era necesară pentru apărarea provinciilor și de aceea justificată prin asigurarea securi-

tății contribuabililor („revolta înseamnă ruină; supunerea, securitate” p. 108). Nu trebuie uitat însă că „protecția” a fost impusă prin forță și a însemnat distrugerea statului dac și mai ales faptul că cei apărați au ajuns uneori să prefere stăpânirea barbară a jafului organizat și instituționalizat de stăpânirea romană. În continuare se face o trecere în revistă a orașelor Daciei romane, a principalelor monumente din aceste așezări și sînt punctate cele mai importante evenimente ale istoriei lor politice; apoi atenția autorului este reținută de sistemul defensiv ale cărui castru sînt împărțite în zece grupe teritoriale.

În legătură cu părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, autorul scrie: „Retragerea ... a fost în mare măsură a funcționarilor și a proprietarilor funciari. Dacii de condiție mai umilă au rămas pe loc, folosind așa cum puteau, de obicei fără protecția armatei romane, tehnicile pe care le învățaseră de la cuceritorii lor. Dacia era liberă, dar dacii erau romanizați. Așa sînt și astăzi și acesta este cel mai durabil rezultat al celor cinci generații de stăpînire romană” (p. 143).

Într-un nou capitol, este reluată istoria Dobrogei de la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., expunerea mergînd pînă la sfîrșitul secolului al III-lea e.n. Sînt marcate etapele instaurării dominației romane în această regiune, fiind subliniate binefacerile păcii care au însemnat atît prosperitatea orașelor grecești de la Marea Neagră cît și întemeierea de noi așezări urbane de către soldații unităților militare trimise aici de imperiu.

În capitolul consacrat istoriei Daciei și Scythiei Minor în timpul imperiului tîrziu, profesorul MacKendrick insistă asupra continuității vieții economice în orașele fostei provincii romane, continuitate demonstrată prin prezența monedelor lui Theodosius I la Apulum și Porolissum, de faptul că descoperirile numismatice de la Dierna merg pînă în timpul lui Iustinian I. Amănunte asupra vieții romane din Drobeta și Sucidava, în timpul împăraților Constantin și Iustinian, completează imaginea legăturilor dintre imperiu și provincia părăsită de Aurelian în anul 271.

În ceea ce privește Dobrogea, este prezentată cu unele amănunte activitatea militară și edilitară de după reforma teritorial-administrativă a lui Dioclețian. (În prefață, făcînd aluzie la această reformă, autorul scrie: „Moesia Inferior, numită după aceea Scythia Minor”, deși noua provincie, întemeiată de fondatorul sistemului tetrarhic, cuprindea doar o parte din teritoriul fostei provincii, restul primind numele de Moesia Secunda.) Se insistă asupra dezvoltării așezărilor urbane Capidava, Tropaeum, Troesmis, Ulmetum, precum și asupra înfloririi edilitare a celor trei orașe grecești, autorul oprindu-se asupra unor

monumente din această epocă cum ar fi de exemplu edificiul cu mozaic din Tomis și basilica cu atrium din Callatis, datînd din timpul lui Athanasios I.

Necropola de la Piatra Frecăței reține atenția profesorului american ca o dovadă a barbarizării, prin pătrunderea elementelor sarmatice, a armatei care asigura, în aceste ultime secole de stăpînire romană la Dunărea de Jos, protecția Dobrogei.

În capitolul final, Paul MacKendrick se ocupă de evoluția artelor și cultelor în Dacia și Dobrogea romană. Marea varietate a acestora din urmă este explicată prin prezența negustorilor de origini etnice foarte diferite în noua provincie adăugată imperiului de Traian, libera exprimare a acestora fiind permisă datorită politicii de toleranță a imperiului, excepția notabilă de la această normă fiind persecutarea adepților manicheismului și creștinismului. Autorul face o succintă trecere în revistă a acestor credințe și a unor dovezi materiale ale existenței lor, remarcînd în ceea ce privește Dobrogea, preponderența explicabilă a adorării zeilor greci alături de care este remarcată pătrunderea credințelor asiatice.

Prezentarea cîtorva realizări de seamă ale artei „oficiale” este urmată de examinarea consecințelor impactului tradiției sculpturale greco-romane asupra artiștilor autohtoni, consecințe exemplificate prin cîteva piese reprezentative ale artei provinciale (relieful cîtor trei Grații de la Tomis, stela funerară de la Căsești), autorul consideră că „în Moesia și Dacia, în sfera artelor, romanii nu aduceau binefacerile civilizației într-o regiune subdezvoltată” (p. 199), înînd seama de tradiția artistică locală care începe încă din neolitic.

Capitolul cuprinde și cîteva informații asupra meșteșugurilor din Dacia romană, în special asupra mineritului subliniindu-se importanța tăblițelor cerate, descoperite la Roșia Montana.

Profesorul MacKendrick își încheie lucrarea remarcînd atît importanța culturii dacice care a înflorit în timpul lui Burebista și Decebal, cultură pe care „doar un spirit îngust ar numi-o barbară” (p. 210), cît și importanța și caracterul durabil al romanizării. Cartea mai cuprinde un tabel cronologic, o bibliografie selectivă pe capitole precum și un indice.

„The Dacian Stones Speak” este rezultatul muncii depuse cu plăcere de către un om care a făcut efortul de a învăța limba română și a avut bucuria de a ne cunoaște patria, un specialist care a scris o carte frumoasă, într-o excepțională prezentare grafică, făcînd astfel servicii însemnate cunoașterii istoriei vechi a țării noastre de către cititorii de limbă engleză, limbă în care pînă acum au apărut puține lucrări de acest fel.

Gheorghe Alexandru Niculescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

JEAN PIERRE GROSS, *Saint-Just. Sa politique et ses missions*, Paris, Bibliothèque Nationale, 1976, 570 p.

Despre Revoluția franceză din 1789 se scrie de aproape două secole și se va mai scrie alții timp cât multe din părțile ei obscure nu vor fi pe deplin elucidate. Una din aceste părți obscure a fost și poate că mai rămâne viața lui Saint-Just, a celui important conducător revoluționar despre care unii istorici din secolul trecut au afirmat că ar fi fost „un arhanghel al morții” (J. Michelet) sau „visul Revoluției lui Dracon” (H. Taine) sau „tânărul atroce și teatral totodată” (Saint-Beuve).

De fapt, în linii mari se cunoaște viața și activitatea sa politică datorită mai întâi valoroaselor monografii aparținând fie lui E. Hamel (*Histoire de Saint-Just député à la Convention naționale*, Paris, 1859, Bruxelles 1860 2 vol.), fie lui E. N. Curtis (*Saint-Just colleague of Robespierre*, New York, 1935), fie lui A. Soboul (articolele publicate în „Annales historiques de la Révolution française”, 1948—1956) și apoi studiilor prezentate la Colocviul Saint-Just organizat la Paris în 1967 cu prilejul aniversării bicentenarului nașterii sale (*Actes du Colloque Saint-Just*, Paris, 1968). Cu toate acestea politica sa în cadrul Convenției iacobiene și al Comitetului Salvării Publice a fost mai puțin abordată în cercetările întreprinse până acum de istoricii francezi și străini. Tocmai acest aspect din viața acestuia face obiectul investigației istoricului francez J. P. Gross.

Autorul nu are pretenția că a reușit în lucrarea sa să ne prezinte o istorie completă asupra revoluționarului Saint-Just. El a reușit totuși să adune într-un volum de aproape 600 pagini știrile privind cele câteva luni decisive din cariera acestuia în speranța că un astfel de bilanț ar putea ca într-o bună zi să servească la aprecierea cât mai veridică a eroului său și a operei acestuia.

Spre deosebire de predecesorii săi, istoricul francez în lucrarea de față pe care o prezentăm și-a concentrat cercetarea numai asupra ultimei perioade din viața și activitatea lui Saint-Just, adică asupra anilor 1793 și 1794, ani în care eroul său a deținut depline puteri în cele mai înalte instituții republicane. Sînt acei ani din perioada dictaturii iacobiene cînd toate energiile burgheziei revoluționare care conduceau atunci Franța s-au deslășuit cu forța unui uragan împotriva contrarevoluției din interiorul și

exteriorul țării. După cum se știe, în acea perioadă hotărîtoare pentru existența dictaturii iacobiene, Saint-Just a avut de îndeplinit mai multe misiuni politice pe lângă armatele revoluționare franceze din Alsacia și din Flandra menite să mențină prestigiul Republicii în aceste regiuni. Sprijinit pe o bogată documentare de arhivă existentă în Arhivele naționale, Arhivele Serviciului istoric al Armatei, în Biblioteca Națională din Paris, în Arhivele ministerului Afacerilor străine, în Biblioteca istorică a orașului Paris, în Arhivele departamentale din Aisne, Ardennes, Bas-Rhin, Meurthe-et-Moselle, Nord, Pas-de-Calais, în Arhivele municipale din Lille, Metz, Sant-Quentin, Strasbourg, în fine în Public Record Office din Londra, pe principalele colecții de documente publicate, precum și pe documentele din arhiva personală a lui Saint-Just autorul ne prezintă pe larg și sistematic obiectivul și rezultatele acestor misiuni. În acest sens lucrarea sa cuprinde, în afara unei *Introduceri*, trei părți principale.

În prima parte, intitulată *Politica noastră actuală este războiul*, este analizată activitatea militară a lui Saint-Just în cadrul Comitetului Salvării Publice, unde s-a ocupat în special cu problemele armatei, ale războiului revoluționar. J.P. Gross stabilește astfel modul cum acesta și-a îndeplinit prima sa misiune militară pe lângă armata franceză din Flandra (9—31 martie 1793) cînd datorită lui Franța a reușit să mobilizeze 300 000 oameni pentru a face față trupelor engleze debarcate în Flandra, cînd datorită lui Convenția iacobină a cunoscut adevărul cu privire la modul cum erau îndeplinite hotărîrile acesteia în provincie, cum datorită lui, s-a reușit în primăvara anului 1793 să se facă recrutările în departamentul Ardeni și Aisne, cum datorită lui s-a înfăptuit aprovizionarea armatei cu hrană, armament și muniție. În această parte a lucrării se arată de asemenea acțiunea militară a lui Saint-Just în cadrul Comitetului Salvării Publice menită să sporească efectivele armatei și disciplina în rândurile ei, să introducă noi elemente în strategia și tactica acesteia pe fronturile de luptă.

Materialul documentar, așa cum este interpretat de autor, dezvăluie unele trăsături mai puțin cunoscute din viața lui Saint-Just. Ne referim la faptul că de obicei istoricii care scriu despre Dictatura iacobină îi caracterizează pe principalii conducători ai acesteia după discursurile pe care le-au ținut la tribuna Convenției și după activitatea desfășurată în cadrul Comitetului

Salvării Publice. În cazul de față J. P. Gross îl studiază pe eorul său după activitatea desfășurată în mijlocul soldaților de pe front și al locuitorilor din regiunile de nord-est ale Franței amenințate de trupele străine. În acest climat mai puțin obișnuit conducătorii revoluției puteau să cunoască în mod direct modul cum această acțiune colectivă revoluționară la scara națională avea șanse sigure să construiască o nouă societate umană mai dreaptă decât cea feudală, și dacă aceasta făcea progrese sau nu, sau dacă era în plină ascensiune sau sortită eșecului.

Din materialele documentare prezentate de autor rezultă că Saint-Just reușise să stabilească o evidență riguroasă a efectivelor armatei (situații lunare, săptămânale și chiar zilnice) și să cunoască nu numai starea lor disciplinară, dar mai ales nevoile lor materiale. Mai mult, pentru a preîntîmpina o descompunere a armatelor revoluționare care apărau hotarele Franței, acesta avea să numească comisari ai Republicii pe lângă marile unități investiți cu puteri atât de mari încît în anumite cazuri, și au fost destule, ei puteau nu numai să demită pe comandanții acestora, dar să-i și judece și să-i condamne la moarte în numele Comitetului Salvării Publice. Prin aceasta se atribuie lui Saint-Just un mare rol în ridicarea conștiinței politice a soldaților și ofițerilor din armata revoluționară.

În partea a doua, intitulată *Marea sa misiune în Alsacia și la armata de la Rin*, sînt prezentate, însoțite de numeroase hărți și tabele, itinerariile acestuia și ale principalilor săi colaboratori și colegi în regiunile din nord-estul Franței, pregătirile militare înfăptuite de la înaltul comandament pînă la cea mai mică unitate de luptă, pregătiri care vizau nu numai reorganizarea efectivelor, completarea armamentului, muniției și proviziilor dar și schimbarea planurilor de operații. Dovada că măsurile luate de Saint-Just pe frontul din Alsacia și de pe Rin au fost cele mai eficiente rezultă din acele materiale prezentate de autor care arată modul cum ofensiva reluată pe aceste fronturi a înregistrat importante succese încheiate cu eliberarea multor localități, printre care și Landau pînă atunci ocupate de trupele prusaco-austriace. Din aceleași materiale rezultă că aceste succese militare au fost o consecință și a faptului că în timpul acestei misiuni Saint-Just a reușit să lichideze abuzurile săvîrșite de ofițerii, subofițerii și soldații din serviciul de intențență al armatei (de ex. afacerea Cables), să restabilească ordinea și disciplina în rîndul armatei revoluționare atât cu sprijinul tribunalelor militare, care n-au ezitat să pronunțe chiar și pedepse capitale împotriva tuturor trădătorilor revoluției, cît și cu acordarea de recompense și de

funcții înalte tuturor acelor care dovedeau atașament deplin față de politica iacobinilor. Meritul lui Saint-Just în timpul acestei misiuni așa cum arată și autorul, mai constă și în faptul că el a instaurat dictatura iacobină în Alsacia prin epurarea administrației de elementele contrarevoluționare, prin instaurarea unui guvern provincial revoluționar, prin reorganizarea economiei acestor regiuni (aplicarea prețului maximal, reevaluarea asignatului, impunerea contribuției de război), în vederea sprijinirii acțiunilor revoluționare la scară națională.

A treia și ultima parte a lucrării intitulată *Misiunile sale la armata din Nord* cuprinde date importante relativ la cele trei misiuni avute de Saint-Just (22 ian. — 14 febr., 29 apr. — 31 mai, 6—29 iunie 1794) pe lângă armata revoluționară care deținea poziții între Scarpe și Sambre. Cu acest prilej ne sînt prezentați noii săi colaboratori și colegi, precum și măsurile luate pentru reorganizarea acestui front din nordul Franței, unde în primăvara anului 1794 avea să se obțină o strălucită victorie, de la Fleurus, contra trupelor străine contrarevoluționare. Ca și în celelalte două părți, J. P. Gross dă ample informații relativ la situația precară existentă în rîndurile armatei franceze pînă la sosirea lui Saint-Just și la măsurile luate de acesta pentru restabilirea ordinii și disciplinei necesară pentru apărarea cuceririlor revoluției. În plus autorul arată cum datorită eroului său a fost reorganizat la frontiera țării serviciul de contrainformații, menit să lichideze spionajul inamicului, în același timp cu viața economică ca și în celelalte regiunii ale țării.

În concluzie autorul are posibilitatea să-și pună unele întrebări relativ la poziția lui Saint-Just în ziua de 9 Thermidor, poziție inexplicabilă pentru mulți istorici care cunosc îndeaproape activitatea revoluționară a acestuia. Explicația de moment pe care o dă J. P. Gross apatiei manifestate de acela care se dovedise o capacitate în lupta politică a burgheziei revoluționare franceze satisface numai în parte pe cititor și anume că acesta ar fi fost prea mult absorbit de problemele militare și că numai așa s-ar explica neglijența pe care a dovedit-o în a ține piept atacurilor contrarevoluționarelor în chiar sînul Convenției.

Lucrarea, însoțită de un bogat indice de nume de persoane și de locuri, ilustrată cu mai multe planuri și figuri, dispunînd de o amplă bibliografie, se impune prin ținuta ei științifică și aduce multe contribuții noi în înțelegerea vieții și activității aceluia care a fost Saint-Just.

Constantin Șerban

* * * *Macedonica*, vol. XIV (1974), Thessaloniki, VII + 475 p.

Societatea de Studii Macedonene din Thessaloniki a pus în circulație un nou volum masiv din prețiosul său periodic. Cea mai mare parte a articolelor se referă, bineînțeles, la istoria propriu-zisă a Macedoniei, din timpurile cele mai vechi până astăzi. Vom insista puțin asupra acelor articole care interesează și popoarele balcanice.

A. N. Damaskinidis publică (p. 1-10) comunicarea sa ținută la al III-lea Congres internațional de studii sud-est europene care a avut loc la București, la 4-10 septembrie 1974 sub titlul: *Réflexions sur l'essor commercial et industriel de Thessalonique, effectué depuis le XVIIIe siècle jusqu'à nos jours*. Autorul își exprimă părerea cu privire la progresul comercial și industrial al orașului Thessaloniki, așa cum s-a manifestat de la sec. XVIII-lea până astăzi. Hinterlandul acestui oraș cuprindea întreaga Turcie europeană, care se întindea până la Bosnia, Bulgaria, Serbia, Principatele Dunărene. Aici era un cadru comercial cu relații nu numai cu provinciile turcești, ci și cu Europa răsăriteană și apuseană: Italia, Anglia, Olanda etc. După războiul balcanic hinterlandul orașului Thessaloniki s-a restrâns mult, și activitatea comercială s-a redus, în schimb însă s-a dezvoltat industria, mai ales după 1922, când refugiații greci din Asia Mică și din Tracia orientală s-au așezat în această regiune.

Har. K. Papastathis în articolul său: *Grecii din Resna la începutul sec. al XX-lea* (p. 11-39) aduce o contribuție cu privire la structura demografică al acestui oraș din Macedonia sârbească pe baza unei liste manscrise de contribuabili din anul 1912. Printre locuitorii greci sînt și mulți aromâni, bulgari, sîrbi, turci etc. Articolul este însoțit și de tabele, în care sînt trecute numele locuitorilor, vîrstă, meseria, cei mai mulți fiind meseriași, agricultori sînt în număr mic.

At. Angelopoulos se ocupă, pe baza unor documente aflate la Mitropolia din Thessaloniki, de Episcopatul de Petra și de problemele naționale, pedagogice și sociale ale elenismului din regiunea Olimpului (1890-1896) (p. 64-84). Autorul se oprește și asupra relațiilor dintre populația greacă și cea aromână din Livadion, Kokkinoplos, Carița și Vlahocalivia. Arată rolul pe care l-a jucat episcopia de Petra, cu episcopul ei Theoclitos, în chestiuni culturale și își încheie articolul cu desființarea acestor episcopii de către patriarhia din Constantinopol din motive financiare.

G. H. Ilionidis publică diferite documente, care privesc istoria Macedoniei în timpul turcocrăției, culese din fondul arhivistic de la

Biblioteca Națională din Atena și de la arhiva Societății de istorie și etnografie din Grecia (p. 85-122). Cinci din aceste documente privesc înființarea unei noi așezări, Nea Pelli, în județul Ftiotitis de către foști luptători macedoneni din timpul revoluției grecești de la 1821. Ei s-au bucurat de ajutorul moral și material al baronului Constantin Bellu. Noua așezare a luat ființă în 1845 și există și astăzi. Este o probă a unor mutații de populație, după evenimentele revoluționare de la 1821 și o confirmare de existența unor luptători macedoneni participanți la revoluție.

Cercetătorul grec Const. Svolopoulos publică un articol intitulat: *Pactul greco-român semnat la 21 martie 1928* (p. 151-162). Autorul arată situația diplomatică grea în care se afla Grecia înainte de 1926, când Andreas Mihalacopoulos a venit la conducerea Ministerului de externe grec. Acesta a căutat să scoată Grecia din izolare, și activitatea sa diplomatică a îndreptat-o spre România, ca să aibă un sprijin diplomatic în Peninsula Balcanică, fiindcă legăturile statului grec cu Turcia, Bulgaria și Iugoslavia erau foarte încordate în aceea vreme. Miniștrii de externe ai celor două țări, N. Titulescu și An. Mihalacopoulos, erau de acord pentru un tratat de prietenie și neagresiune între România și Grecia. Tratatul între cei doi miniștri au început la Geneva, cu prilejul sesiunii Societății Națiunilor, și la 21 martie 1928 au reușit să semneze textul tratatului. Tratatul a fost salutat cu satisfacție de opinia publică balcanică. O mare parte din presă întrezărea primul pas pentru încheierea unui „Locarno balcanic”.

Autorul arată de asemenea importanța acestui pact de neagresiune mai ales în rîndurile celorlalte state balcanice.

La baza articolului lui Svolopoulos se află un bogat material cules, mai ales, din arhiva Ministerului de externe grec.

Ultimul studiu din volum este semnat de prof. F. M. Petsas: *Cronici arheologice 1968-1970* (p. 212-381), care cuprind un imens material arheologic privitor la trecutul istoric al Macedoniei și care se va publica în continuare în volumul următor. Studiul este însoțit de frumoase planșe, schițe, desene și fotografii.

Printre miscelaneele publicate mai departe, amintim pe cel semnat de elenistul cercetător din Budapesta Odön Füves și intitulat *Demeter Cantemir et les Grecs de Hongrie*, (p. 400-401). Amintește pe scurt traduceri în limba rusă, germană și greacă a operei lui Cantemir despre rivalitatea familiilor Cantacuzino și Brîncoveanu.

Același autor, într-un alt miscelaneu: *Büchernachlass von Dimitrios N. Darvaris*

für die griechischen Schulen in Ungarn, publică două documente din 1826 în limba greacă. În primul, Petru Darvaris aduce la cunoștința Comunității grecilor și vlahilor din Pesta că fratele său, Dimitrie, a lăsat prin testament un număr de cărți școlii acelei comunități. În al doilea document semnat de episcopul bisericii și de cel al școlii grecești, se aduce la cunoștința lui Petru Darvaris că vor trimite pe un însărcinat de al lor ca să ia în primire cărțile, semnând totodată că numărul elevilor se va ridica la 48.

I. K. Vasdravelles publică câteva știri prețioase despre pirații greci (p. 405—406), extrase dintr-un document turcesc din 1820.

Volumul se încheie cu câteva recenzii și cu darea de seamă a Societății de Studii Macedonene pe anul 1973, dintre care reținem că au continuat și în 1973 cursurile de limbi străine: albaneză, bulgară, română, rusă și turcă, precum și cursurile de vară pentru studenți și cercetători străini, în număr de 170.

Nestor Camariano

GERHARD BIRKFELLNER, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1975, 540 p. + 16 ilustr.

Se știe că Österreichische Nationalbibliothek, fosta Bibliotecă imperială din Viena, deține un important fond de manuscrise slave; alcătuit în mare parte în decursul veacului trecut, mai ales prin preocupările unor slaviști ca J. Dobrovský, B. Kopitar, V. St. Karadžić, Fr. Miklosich ș.a., a căror activitate a fost într-un fel sau altul legată de capitala fostului Imperiu austro-ungar. Aceste manuscrise au constituit nu o dată obiectul unor descrieri; ultima citată este cea a lui A. I. Jacimirsky din 1921¹. Elaborarea unui catalog al manuscriselor slave din Austria răspunde mai multor cerințe: completarea listei manuscriselor de crise și „aducerea la zi” a metodelor de descriere; descrierea temeinică a manuscriselor glagolitice; catalogarea tuturor manuscriselor din Austria, deci și a celor ce se află în afara Vienei. La acestea autorul adaugă și necesitatea unui catalog în limba germană.

¹ A. I. Jacimirsky, *Opisanie južno-slavijskikh i russkikh rukopisaj zagraničnykh bibliotek*. Tom. I, Viena — Berlin — Dresden — Leipzig — München — Praga — Ljubljana, Petrograd, 1921.

G. Birkfellner a urmărit — după cum mărturisește în introducere — să dea o prezentare clară, precisă a manuscriselor în conformitate cu recomandările Comisiei de editare a textelor a Comitetului internațional al slavistilor. Manuscrisele sînt descrise după un sistem ce cuprinde: o caracteristică extensivă — formală, o descriere codicologică detaliată, un indice precis.

Catalogul, un instrument de lucru „ad usum studicrum slavicum”, cuprinde 19 unități de manuscrise glagolitice și 214 unități de manuscrise chirilice, de crise toate în cadrul unei clasificări tematice. Cele mai vechi provin din sec. X XI, de ex. fragmente din *Codex Clozianus*, dintre cele mai noi se citează autograful chirilic al traducerii Noului Testament în limba sîrbo-croată de către V. St. Karadžić în sec. al XIX-lea, care, după cum se știe, a stat, alături de ediția lui de poezii populare sîrbe, la baza codificării limbii literare sîrbocroate — și un manuscris rusec al evangheliilor de la începutul sec. al XX-lea.

Din bibliotecile austriece volumul de față înregulează nouă manuscrise slave, care interesează direct istoria culturii românești. Cinci dintre ele sînt cunoscute de mult specialiștilor, fiind prezentate de I. Bogdan în *Cîteva manuscrise slavo-române din Biblioteca imperială de la Viena*, „An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.”, Seria II, tom. XI 1889, lucrare reeditată în volumul I. Bogdan, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Editura Academiei R.S.R., București 1968, p. 491—511. Este vorba de *Evanghelia de la Ștefan cel Mare* (în prezentul catalog II 11 ÖNB-cota Cod slav 7), *Psaltirea lui Alexandru VI Iliaș* (II 2 ÖNB — Cod. slav. 72), *Evanghelia de la Petru Rareș* (II 12, ÖNB — Cod. slav. 2), *Evanghelia mitropolitului Anania* (II 13 ÖNB — Cod. slav. 1) și *Apostolul lui Anastasie Crimcovic* (II 32 ÖNB — Cod. slav. 6).

Celelalte patru în ordine cronologică sînt:

1) Un Apostol din sec. al XVI-lea de redacție moldovenească, scris pe hîrtie, păstrat în Archiv der Gesellschaft für Ost- und Südostkunde in Linz, fără semnatura, descris la poziția II 30, fără nici o trimitere bibliografică.

2) O psaltire explicată (II 6 ÖNB Cod. slav. 13, semnătură veche Cod. slav. 130) din secolul al XVII-lea, de proveniență rusă apuseană, scrisă pe hîrtie, ajunsă în Banat, de unde a achiziționat o Fr. Miklosich. La fila 2976 se află o însemnare în slavonă, nedată (sec. al XVII-lea) despre Timișoara: „În vremurile vechi Timișoara, care e în Banat, se numea Tupovara”.

3) Un manuscris pe hîrtie din sec. al XVII-lea (II 201 ÖNB — Cod. slav. 180)

conținând „Descrierea stăpînirii chineze și știri privind misiunile romano-catolice din Asia orientală în sec. XVI și XVII” de către Nicolae Spătarul Milescu. La fila 3b se găsește o însemnare a copistului din 31 aug. 1731 (în traducere): „Copie făcută după un manuscris din proprietatea grofului Platon Ivanovič Musin-Pușkin, guvernator de Smolensk.” Nu se dă nici o trimitere bibliografică. Manuscrisul provine din fondul vechi al bibliotecii.

4) Un manuscris din sec. al XVII-lea, pe hirtie, în slavonă de redacție moldovenească (II, 38, ÖNB — Cod. slav. 171) cuprinzînd „Scara către rai” și alte scrieri de, despre și către Ioan Scărarul, constituind o nouă traducere făcută de Paisie, starețul Mănăstirii Neamțu din Moldova, după cum rezultă din însemnarea de la fila 218 b, din 9 oct. 1787. Din cealaltă însemnare, de la fila 1 a, din 29 martie 1789 aflăm că manu-

scrisul a fost scris de călugărul Filimon, ajutat de călugărul Nicolae și Onofrei, într-un schit pe riul Vorona. Biblioteca l-a achiziționat de la un anticar în 1958.

În prezentarea mai sus amintită a lui Ioan Bogdan, autorul remarcă „bogata ornamentică” a manuscriselor slavo-române, invocînd și aprecierile unor slaviști străini. O nouă dovadă a prețuirii frumuseții acestora se află și în catalogul lui A. Birkfellner: două din reproducerile ce însoțesc volumul prezintă imagini din *Evangelia de la Ștefan cel Mare* și *Apostolul lui Anastasie Crimca*.

Prin catalogul său, G. Birkfellner pune la dispoziția oamenilor de știință un util instrument de lucru.

Ján Sýkora

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA – REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD EST EUROPEENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE –
A.D. XENOPOL – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU, MUZICĂ, CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE, MUSIQUE, CINEMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- • • Actes du XVI-e Congrès international des études byzantines, 1975, 656 p., 107 fig., 57 lei.
- ADĂNILOAIIE NICHITA și BERINDEI DAN (sub redacția), Studii și materiale de istorie modernă, vol. V, 1975, 276 p., 24 lei.
- BUSUIOC ELENA, Ceramica de uz comun nesmălțuit din Moldova (Secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea), 1975, 90 p., 24 pl., 29 lei.
- CONSTANTINESCU MIRON ș.a. (sub redacția), Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania, 1975, 324 p., 30 lei.
- • • Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729, Pseudo-Amiras, 1975, 172 p., 17,50 lei.
- ELIAN ALEXANDRU și TANAȘOCA NICOLAE ȘERBAN (sub redacția), Izvoarele istoriei României, Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. III, 1975, 571 p., 41 lei.
- GUNDISCH GUSTAV (publicate de), Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vol. V, 1438—1457, 1975, 639 p., 54 lei.
- • • Inscrupțiile Daciei Romane, vol. I, 1975, 285 p., 2 pl., 31 lei.
- MITREA BUCUR ș.a. (sub redacția), Studii și cercetări de numismatică, vol. VI, 1975, 308 p., 1 hartă, 40 lei.
- • • Studii și materiale de istorie medie, vol. VIII, 1975, 259 p., 2 pl., 28 lei.
- MIOC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, vol. XI, 1593—1600. Domnia lui Mihai Viteazul, 1975, 747 p., 1 pl., 51 lei.
- MIOC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, volumul III (1526—1535), 1975, 452 p., 40 lei.
- Mihai Viteazul, Culegere de studii, 1975, 280 p., 1 pl., 24 lei.
- • • Nouvelles études d'histoire, vol. 5, 1975, 275 p., 26 lei.
- NEAMȚU VASILE, La technique de la production céramique en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle, 1975, 271 p., 12 lei.
- NICOLĂESCU-PLOȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600), 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D. M., Seythica Minor. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p., XXIV pl., 38 lei.
- POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București 1821—1848, 1975, 572 p., 43 lei.
- ȘANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p., 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și SIMANSCHI I. (sub redacția), Documenta Roumaniae Historica A Moldova (1384—1448) vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.

RM ISSN CO — 3878

